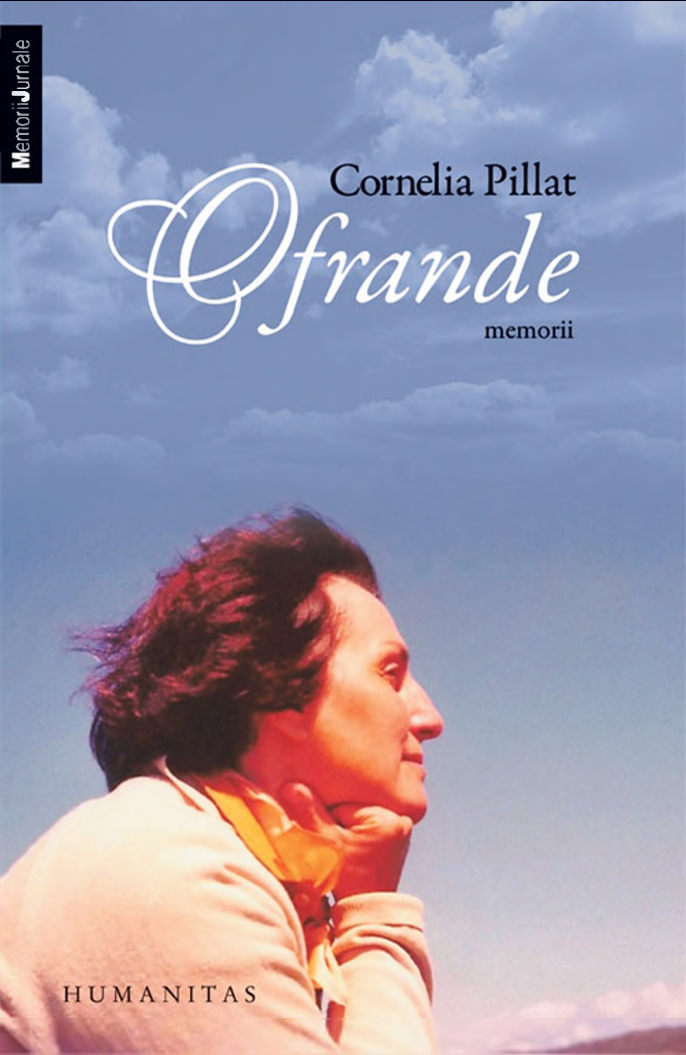
Memorii Jurnale

Cornelia Pillat

Ofrande

memorii

HUMANITAS

Autoarea în 1977

Cornelia Pillat (n. Ene-Filipescu, 1921–2005), cercetătoare în domeniul istoriei artei, a fost totodată o distinsă editoare și memorialistă. După ce i-a murit soțul, scriitorul Dinu Pillat (1921–1975), s-a străduit să-i mențină vie memoria în conștiința publică.
A obținut Premiul Cella Delavrancea (1996) pentru *Eterna întoarcere*, prima versiune a memoriilor de față, Premiul Uniunii Scriitorilor din România pentru îngrijire de ediții (1998), Premiul Asociației UNESCO „Iulia Hasdeu" pentru *Variațiuni pe teme date în arta medievală românească* (volum apărut în 2003).

Cornelia Pillat (n. Ene-Filipescu, 1921–2005) este fiica Ecaterinei și a lui Gheorghe Ene-Filipescu, fruntaș al Partidului Social-Democrat Independent, arestat în 1949 în același lot cu Constantin (Titel) Petrescu și decedat în închisoarea de la Târgu-Ocna în 1952. A urmat cursurile Facultății de Istoria Artei și ale Facultății de Litere și Filozofie din București, fiind colegă de an cu scriitorul Dinu Pillat, cu care s-a căsătorit în 1944. Între 1950 și 1955, a lucrat ca secretară la Școala Sanitară din București, iar din 1955 până în 1958 a fost documentaristă la Institutul de Istoria Artei condus de profesorul George Oprescu. Între 1958 și 1965 a fost bibliografă și apoi muzeografă la Biblioteca Academiei Române. După arestarea lui Dinu Pillat în 1959, a fost obligată să divorțeze, desigur formal, deoarece sub numele Pillat nu-și mai putea păstra serviciul. Astfel, bibliografia pe care a alcătuit-o în acea perioadă, *Gogol în literatura română. 1860–1960*, a fost publicată sub numele de Cornelia Filipescu (Ed. Academiei Române, București, 1960). După întoarcerea din închisoare a soțului ei, în 1964, a fost reprimită la Institutul de Istoria Artei, unde a lucrat ca cercetător din 1965 până în 1975, când a fost transferată la Direcția Monumentelor Istorice. După moartea lui Dinu Pillat (1975), s-a dedicat publicării și reeditării scrierilor soțului ei. Între 1983 și 2004 a îngrijit două ediții ale operei poetului Ion Pillat (prima, în 6 volume, la Ed. Eminescu, București, 1983–1988; a doua, în 7 volume, la Ed. DU Style, București, 1998–2004). În 1998 i s-a decernat Premiul Uniunii Scriitorilor din România pentru îngrijire de ediții. A evocat momente din viața sa de familie în prima ediție a acestei cărți, intitulată *Eterna întoarcere* (Ed. DU Style, 1996), distinsă cu Premiul Fundației Cella Delavrancea; a doua ediție, revăzută și (mult) adăugită, *Ofrande*, a apărut la Ed. Universalia, București, 2002. Ca istoric de artă, s-a remarcat prin studiile *Biserica Crețulescu din București* (Ed. Meridiane, București, 1968), *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab* (Ed. Meridiane, 1980), *Variațiuni pe teme date în arta medievală românească* (Ed. Vremea, București, 2003), carte distinsă cu Premiul Asociației UNESCO „Iulia Hasdeu".

Cornelia Pillat

Ofrande

memorii

Ediția a II-a, îngrijită de Monica Pillat

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Oana Bârna
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Mihaela Biscărean, Dan Dulgheru

Tipărit la R.A. Monitorul Oficial

© HUMANITAS, 2011

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PILLAT, CORNELIA
Ofrande: memorii / Cornelia Pillat; ed.: Monica Pillat. – București: Humanitas, 2011
ISBN 978-973-50-3323-1
I. Pillat, Monica (ed.)
821.135.1-94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30 / 0372 189 509

Notă asupra ediției

Reeditarea cărții de amintiri a Corneliei Pillat, *Ofrande*, vine să completeze în chip benefic imaginea unei familii cu care cititorii au făcut deja cunoștință în volumele publicate anterior de Editura Humanitas: *Biruința unei iubiri. Dinu și Nelli Pillat: Pagini de corespondență* (2008), *Sufletul nu cunoaște distanțele. Pagini din corespondența Piei Pillat cu familia Pillat* (2009), *Minunea timpului trăit. Pagini din corespondența Monicăi Pillat și a lui Lily Teodoreanu către Pia Pillat* (2010), la care se adaugă romanele din seria de autor Dinu Pillat de la aceeași editură, *Așteptând ceasul de apoi* (2010) și *Tinerețe ciudată și alte scrieri* (2011).

Prima versiune a memoriilor Corneliei Pillat, *Eterna întoarcere*, a fost publicată de poeta Doina Uricariu în 1996 la Editura DU Style, pentru ca, în 2002, tot ea să prezinte ediția revăzută și adăugită a autoarei, sub titlul *Ofrande,* la Editura Universalia. Față de prima ediție, volumul din 2002 avea aproape 100 de pagini în plus; autoarea introdusese cinci capitole noi („În jurul rochiței trandafirii de botez", „A rămas ceva neînflorit în ea", „De ce am plecat din țară…", „Pe firul unor povestiri și documente pentru înțelegerea unor posibile realități" și „…un clopot a sunat de nuntă…") și extinsese alte trei capitole („Prizonier al unei ambianțe artistice moștenite și al unei case cu tabiet burghez", „Aventurile livrești ale lui Dinu", „Epilog"). De asemenea, schimbase titlurile și ordinea unor capitole. Era vorba, practic, de o nouă carte.

Față de volumul din 2002, ediția de față a fost completată cu note de subsol referitoare la unii autori și la opere literare, precum și la aluzii ale autoarei privind diverse evenimente. În cuprinsul cărții, am inserat pe alocuri clarificări între paranteze drepte; am introdus un text nou, intitulat „Un om din alte timpuri" și publicat de Cornelia Pillat în revista *România literară*, 13–19 mai 1998, nr. 18 (an XXXI), p. 3, care cuprinde o incitantă evocare a poetului Adrian Maniu, având aceeași cromatică și tonalitate cu celelalte portrete pe care le face autoarea în același volum. Am inclus în „Addenda" cărții câteva fragmente revelatoare din interviul „Forța fragilității", luat de Tita Chiper Corneliei Pillat în 1996, după apariția *Eternei întoarceri* (interviu publicat în revista *Avantaje*, decembrie 1996, pp. 119–112). Am introdus de asemenea în volum o bibliografie a scrierilor Corneliei Pillat.

Atât *Eterna întoarcere*, cât și *Ofrande* cuprindeau numeroase fotografii de familie alese de autoare pentru ilustrarea cărții. Cum multe din aceste fotografii au fost reproduse în monografia *Dinu Pillat. Un destin împlinit* de Carmen Brăgaru (Ed. DU Style, 2000) și în volumele de corespondență mai sus-amintite, am introdus în prezenta ediție unele imagini inedite din arhiva familiei. De asemenea, ca să evit reproducerea integrală a unor scrisori deja apărute în volumele de corespondență, am optat pentru o selecție a pasajelor mai importante.

Curând după moartea tatei, survenită în decembrie 1975, mama mea, Cornelia Pillat, a început să răsfoiască vechi albume de familie, să recitească scrisori din tinerețe, căutând nu doar să evadeze în trecut, ci și să dea de rostul dramaticelor întâmplări care i-au zguduit existența. S-a așezat la biroul la care poetul Ion Pillat și apoi fiul său, Dinu, își decantaseră trăirile, sublimându-le în artă, și a început să-și depene pe foile albe amintirile.

„Scriu ca să pricep sensurile suferințelor de o viață. Când voi înțelege, mă voi liniști", îmi spunea. Dar eu mă temeam, căci această explorare presupunea răscolirea unor dureri ce se cereau uitate. „De coborât e lesne, mă îngrijoram eu, dar cum te vei întoarce de acolo?" „Mă vor ajuta morții mei", credea ea, gândindu-se la povestea lui Ulise care, înfricoșat de urgia viitoarelor sale încercări, intrase pe tărâmul umbrelor pentru a le cere sfatul.

Refugiul în trecut nu era o experiență nouă pentru Cornelia Pillat. Ca istoric de artă, specializat în pictura murală din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, ea găsise în bisericile pe care le studia o oază de sacralitate, dătătoare de nădejde în vremurile grele ale dictaturii comuniste.

În copilărie și adolescență, o însoțeam adesea pe mama în drumurile ei prin satele de lângă București, în căutarea bisericilor de tradiție bizantină. Când poposeam în lăcașurile sfinte, ea începea să cerceteze zidurile înnegrite de umezeală și de fumul lumânărilor, încercând să descopere pictura ascunsă dedesubt. Îi surprindeam îngrijorarea când nu se putea agăța de nici un contur, bâjbâind prin labirintul de pete și de umbre. Însă tocmai atunci când se declara învinsă, biserica se însufleța, ca și cum ceva din energia mamei se transmitea fantasmelor de pe ziduri, trezind din uitare desenul și culorile.

Mergeam în vârful picioarelor prin camera din casa noastră de demult, unde se petrecea minunea captării clarului din vag. Mama fixa o mică lampă sub un geam, pe care așeza fotografiile făcute în biserici, iar deasupra lor desfășura foaia de calc. Cu o peniță fină, înmuiată în tuș, trasa caligrafia subiectului pierdut. Vedeam cum din zugrăveala cenușie se limpezeau imagini, se închegau volume. Ceea ce îmi păruse de nepătruns cu ochiul se cumințea în arcuiri domoale de chipuri și de gesturi. Mă înduioșa să deslușesc, de pildă, cum ieșeau, din întunericul frescei în desenul mamei, figurile ctitorilor ținând în mâini, ca pe o ofrandă, sfântul locaș în miniatură, obrajii luminoși ai

martirilor, resemnarea blândă a mironosițelor îngenuncheate la poalele Crucii.

Pe mama o fascina cel mai mult programul iconografic al fiecărei biserici, adică modul de dispunere a scenelor de pe peretele exterior de la intrare și de pe zidurile din interior. Îmi explica atunci că așezarea în frescă a episoadelor biblice în ordine simbolică, și nu cronologică, făcea parte din mesajul de taină pe care deopotrivă ctitorii și zugravii îl transmiseseră enoriașilor în timpurile de restriște ale ocupațiilor străine. Atenția ei se îndrepta înfrigurată asupra versiunilor autohtone ale unor scene ca Răstignirea, Învierea și Apocalipsa și îmi dezvăluia cu fervoare calitățile stilului bizantin care sublimau suferința, hieratizând prin tăria credinței trupul crucificat.

Insist asupra acestor detalii deoarece experiența de istoric de artă a ajutat-o mult pe Cornelia Pillat să-și organizeze memoriile într-o suită de imagini care, împreună, au creat fresca unei epoci și a unor destine. Astfel, ea își începe cartea cu portretele părinților care i-au ctitorit existența. Sprijinindu-se pe propriile amintiri, pe mărturii și pe fotografii uitate, reconstituie conturul unor vieți, unor case și locuri dispărute. În aranjarea scenelor, Cornelia Pillat se inspiră din repertoriul iconografic al bisericilor studiate: ea alternează tablourile sugerate de Sfânta Familie cu cele înfățișând martirajul și moartea personajelor, pentru ca, mai departe, jocul de lumini și umbre să rezulte din juxtapunerea unor scene care gravitează în jurul Învierii și Apocalipsei.

Printre titlurile inițiale la care se gândea Cornelia Pillat pe când începuse să-și scrie memoriile, figurau *Privind în trecut*, *Înainte de a uita*, *Amintiri, scrisori, fotografii.* Doina Uricariu, editoarea primei ediții a cărții, din 1996, i-a sugerat titlul *Eterna întoarcere*, care părea să dea cheia întregii viziuni narative. Editoarea observase imediat că în paginile Corneliei Pillat trecutul nu era invocat numai compensativ, pentru a da pondere și rost unui prezent golit de semnificație. Autoarea îi pomenea în scris

pe cei dispăruți, înviindu-i cu calmul unei judecăți eliberate de balastul durerii şi al resentimentelor.

Titlul celei de a doua ediții adăugite din 2002, *Ofrande*, subliniază o nouă calitate a memoriei, aceea de a sublima suferințele şi bucuriile unei vieți în daruri închinate Creatorului. Cornelia Pillat înțelesese la urmă sensul întregii sale existențe, îşi liniştise sufletul şi dorea ca prin scrisul ei să dea şi altora din lumina lăuntrică dobândită. Expresia, ca şi gesturile purtătoarei de ofrande se spiritualizaseră, căpătând ceva din seninătatea gravă a icoanelor bizantine.

Monica Pillat

Mamei mele

~~AMINTIRI, FOTOGRAFII, SCRISORI~~ 1

Tatăl meu

DUCERI AMINTE

Pe tatăl meu îl vedeam pulbere în timpul zilei: de dimineață se spăla îndelung și cu plăcere la fântână și îl auzeam împroșcându-și apa pe trup, apoi trecea grăbit cu pași sonori prin odăile noastre ale copilăriei, în dormitorul său și al mamei. Auzeam vocile dulcegului cu haine albe dezbrăcându-se și îmbrăcându-se și clinchetul brăgărelor de metal, ale sertarelor mesei de toaletă trase și împinse la loc, zgomote care mult timp după ce el nu a mai fost, - până le auzeam din odaia veșnică - mi dădeau iluzia că el se apleacă asupra mea să mă vadă înainte cumva să plec la școală.

În pragul zilei în neomenitul lui trăsură, trăsură cruță, el sta așezat pe un taburet și, în timp ce noaptea își rostea ultimele rugăciuni, mama îi încheia ultimele nasturi. Fără un cuvânt. Apoi o pleca la lucru.

Pe tatăl meu, în galbenul de vreme, îl aflu în Bucureștiul lui L. Weissmann, care până în 1910 în casa studiului pe Calea Victoriei, - până atunci el Palatul de Justiție, - îl înfățișează la 25 de ani, după 10 ani de la sosirea sa din Oltenița în capitală unde se stabilise cu bucurie mamoc. În față în picioare, în haine foarte drept tăiate, cu fața pe trei sferturi și cu fruntea înălțată în sus și cu ochii pătrunzători. Bărbos albă ca zăpada, înalt, zvelt cu rotunjirile îndoielii obișnuite în modul lui al vreunui regi. Cerc de o ceață de depărtare. Are pe cap o pălărie de fetru moale cu boruri late și pârul prăpădit cu cărare înaltă spre stânga. Mâna lungă și subțire cu mănușa arcuită în mers. Pe umăr fluturând o pelerină pe jumătate. Trăsura descoperită exprimă eventualitatea de ploaie, dar nu sunt puternice ca de cele lungi. Dar descoperită și apropiată de oameni care supraveghează, aceștia pe vehicul mesaje, elemente amănunte ale vieții de la Colentina. Ele mă fac să fiu foarte atent cu o ceață formală, a cărui sens nu-l înțeleg. Ca o înțelegere a minții mele sănătoase, în limitele ei-bine pentru el - ab cultivare.

Prima pagină a manuscrisului memoriilor

De la clinchetul trăgătoarelor de metal la ceasul Omega

Pe tatăl meu îl vedeam puțin în timpul zilei. De dimineață se spăla îndelung și cu plăcere la baie și-l auzeam împroșcându-și apa pe trup, apoi trecea grăbit cu pași voinici prin odăile noastre, ale copiilor, în dormitorul său și al mamei. Auzeam ușile dulapului de haine deschizându-se și închizându-se și clinchetul trăgătoarelor de metal ale sertarelor mesei de toaletă trase și împinse la loc, zgomote pe care, mult timp după ce el nu a mai fost – când le auzeam din odaia vecină –, îmi dădeau iluzia că el se agită încoace și încolo și că-l voi vedea îndată ieșind din camera lui spre a pleca la lucru.

În pragul zilei, înveșmântat în haine din stofă bună, bine croite, el stătea așezat pe un taburet și, în timp ce sorbea rar cafeaua din ceșcuță, mama îi înnoda lavaliera din mătase neagră sub gulerul cămășii fine.

O fotografie, îngălbenită de vreme, făcută în București la L. Weismann, care, în 1910, își avea studioul pe Calea Rahovei, peste drum de Palatul de Justiție, îl înfățișează la douăzeci de ani, după zece ani de la sosirea sa din Oltenița, în Capitală, unde se stabilise ca lucrător cizmar (foto 1). Stă în picioare și se ține foarte drept. Este surprins de ochiul aparatului de filmat, pe trei sferturi, cu bustul îmbrăcat în vestă și sacou din postav negru. Cămașa albă are gulerul înalt, scrobit, cu colțurile îndoite și dedesubtul lor iese nodul lat al cravatei negre, ceea ce dă o notă elegantă ținutei. Are ovalul tras și părul pieptănat cu cărare într-o parte. Nasul lung și subțire cu nările arcuite înnobilează figura. Deasupra buzelor sinuoase poartă o

mustață scurtă. Privirea dreaptă exprimă conștiința de sine. Mâinile sunt puternice, cu degete lungi. Cea dreaptă se sprijină pe două cărți suprapuse, așezate pe colțul mesei, elemente anume alese din recuzita fotografului. Ele nu fac parte dintr-un decor formal, ci sunt însemne ale explorărilor minții sale avide, în ținuturile – virgine pentru el – ale culturii.

Dar eu mi-l amintesc cu obraji plini și fruntea înaltă, dezgolită în părți de un început de chelie și cu o buclă de păr rămasă în creștetul capului, cu o mustață scurtă deasupra buzelor grave, ținându-și drept talia îngreunată și pășind egal, cu demnitate.

Uneori, când mergeam alături de el în centrul Bucureștilor sau în vreo localitate de vilegiatură, îl vedeam ridicându-și cu deferență pălăria de fetru moale în fața vreunuia dintre trecători. Întrebându-l pe cine a salutat, îmi răspundea că era vorba de un client recunoscut după pantofii pe care-i purta, asupra cărora îi căzuse din întâmplare privirea și care fuseseră lucrați în atelierele sale.

Ieșind dimineța din casă, scotea din buzunarul vestei – spre a consulta ora – ceasul rotund Omega cu ramă de aur, legat cu lanț de butonieră. Când tata nu a mai fost și ceasul său continua să ticăie pe masă, simțeam prezența lui în acel obiect și înțelegeam încărcătura energetică a relicvelor adorate.

Îl văd străbătând curtea lungă având privirea înălțată, preocupat deja de greutățile pe care le avea de rezolvat în acea zi, dar atunci totul era pentru el o luptă dreaptă întâmpinată cu încredere și pasiune.

Masa – un ceremonial oficiat zilnic în mijlocul familiei

Scrâșnetul porții din grilaj de fier, deschizându-se vara, scârțâitul pașilor pe zăpada din curte, iarna, și schelălăitul de frenetică bucurie al câinelui nostru îi anunțau sosirea la amiază.

Avea un fel de a apăsa pe clanța ușii, scurt, grăbit și autoritar, un zgomot care, repetându-se, mi-l amintea uneori și mă făcea să tresar și să mi se pară că-l mai aud venind, când, la câțiva ani după căsătoria mea, a trebuit să mă reîntorc în casa părintească spre a mă adăposti împreună cu soțul și copilul meu. Aducea cu el energia activității din timpul dimineții sfârșite și era mânat de o teribilă poftă de mâncare. Fusese orfan, sărac lipit și flămând pe la ușile rudelor mai avute și ale meșterilor la care lucrase în Oltenița, orașul său de baștină. Bucatele, alese acum, deseori, de el, pe care le trimitea din piață, pe unde trecea, crap proaspăt și carne mai deosebită, brânză albă, onctuoasă, zarzavaturi și fructe – pregătite cu grijă de mama – erau o bucurie mereu reînnoită, o certitudine de fiecare zi, căci prânzul era un ceremonial oficiat zilnic în mijlocul familiei. Nu eram pofticioasă în copilărie: eram debilă și mâncam puțin, dar când îl priveam pe tata cu câtă plăcere savura, mi se făcea și mie foame.

Se scula de la masă pentru a se duce să aţipească şi-mi spunea să îl trezesc după un sfert de ceas. Mă duceam tiptil, după un timp, îi aduceam un pahar cu apă pe care o bea cu sorbituri mari, se îmbrăca, mama îl pieptăna, îi înnoda lavaliera, iar el pleca, preocupat, la lucru.

Seara se întorcea târziu, după ce mama ne hrănise, ne spălase şi ne băgase în pat. Dar el intra în casă, încărcat de bunătățile ce-l ispitiseră în drumul de înapoiere când cobora Calea Victoriei înspre strada Antim, în căutarea unui taxi. Le cumpărase fără socoteală și corespundeau unui prea plin de viață, reușitei și sentimentului datoriei împlinite. Pachețelele cu șuncă și mezeluri fine, șvaițer proaspăt, câte un pui fript, cald încă, tablete de ciocolată cu alune, bomboane cu o cremă nemaipomenită trebuiau să fie împărțite sub ochii lui, neapărat, atunci, sub cuvânt că aveam nevoie de supraalimentare, spre disperarea mamei, care ne vedea scoși din culcușurile noastre, cu ochii sticlind de poftă de parcă n-am fi cinat, lingându-ne degetele de toate acele bunătăți neprevăzute în program. Tot astfel îl surprindeam de multe ori în magazinul său cinstindu-și

personalul în zilele de inventar, în ajunul sărbătorilor sau fără nici un motiv deosebit, strângându-şi lucrătorii în jurul pachetelor cu diferite gustări.

În serile de vară înmiresmate de petunii, de regina nopții şi de trandafirii înfloriți din grădina abia stropită, luam masa în curtea străjuită la poartă de doi castani uriaşi şi adăpostită de nucul ce-şi întindea coroana frunzişului amărui ca o umbrelă largă, ocrotitoare. Mă văd împreună cu mama, cei doi frați şi cu sora mea adunați în jurul mesei luminate de becul aprins pe fațada din fundul curții, dinspre bucătărie, cuprinşi în acel glob iradiant de fericire, strălucind în noapte.

Îl priveam toți, cu sufletul la gură, pe tata, care, plin de gravitate, despica felii dintr-un pepene verde uriaş, ținut peste zi în pivnița rece. Fusese strâns mai întâi în palmele puternice ale tatei şi toți întinseserăm urechile spre a auzi dacă pârâie a copt. Aşteptam să vedem cât de roşu era miezul feliilor care se desprindeau şi formau o corolă pe tava rotundă şi eram nerăbdători să gustăm din miezul fraged şi dulce din care se revărsau sâmburii negri, lucioşi, sperând fiecare că lui i se va nimeri cea mai mare dintre feliile împărțite de tata.

Visul şi casa noastră de pe strada Ion Țăranu nr. 6

De curând am visat că mă aflam în curtea locuinței părinteşti. Pe strada în pantă, văzută printre barele grilajului de fier şi în casele vecine, nu era nimeni. Totul era părăsit şi văzduhul era neclintit sub cerul alb. Mă aflam în fundul curții şi priveam zidurile casei în formă de L de pe care începuse să se coşcovească văruiala. Abia atunci realizam cât de armonios era străbătută fațada de ferestrele lungi, egale, străpunse ritmic, două pe partea scurtă a L-ului, unde se afla bucătăria, şi apoi pe latura lungă, câte două la şir de fiecare odaie. Cu pervazurile albe, de pe care se cojea vopseaua, reliefate de verdele palid,

tras între ramă şi zid, încununate cu un fronton din ghirlande de flori şi frunze în stucaturi, ferestrele îmi apăreau ca o succesiune de clape pe care cântase cea mai mare parte a vieţii mele. La intrarea în curte, le vedeam desfăcându-se ca o armonică de-a lungul faţadei, îndoindu-se în unghi drept, pentru a se continua pe latura scurtă a casei. Vederea zilnică a ferestrelor, succesiunea lor ritmică, dimensiunile lor lungi şi elegante, luciul curat al geamurilor, care-mi prevedeau tihna ce mă aştepta în interiorul odăilor, alcătuiseră largul acord muzical care însoţise şirul zilelor mele.

În vis înaintam încet spre poartă păşind cu grijă şi-mi spuneam că nu trebuie să uit nici una din cărămizile care pavau curtea şi voiam deci să-mi întipăresc în memorie forma şi culoarea lor roşcată, umbrită pe alocurea de muşchiul verde ce crescuse între timp. Relieful lor ştirbit de vreme îl cunoşteam chiar după senzaţia pe care-o trăiam păşind, dar şi pentru că îmi plăcea să stropesc cu furtunul curtea, de cum da primăvara.

Anotimpul din vis părea un sfârşit de toamnă. În curtea părăsită, tulpinile trandafirilor de sub ferestre se răşchirau goale, acoperite cu spini violenţi. Ramurile celor doi castani, ce încadrau poarta, se desenau noduroase, încâlcite, de o parte, deasupra terasei ce se dărăpăna, iar de cealaltă, peste grădina dinspre stradă. Tufele crizantemelor erau uscate, iar cele uriaşe, ale ortensiilor, deveniseră scheletice. Crengile smochinului viguros şi stufos ieşeau din pământ ca nişte vreascuri înţepenite, iar boschetele de liliac se aplecau anemice. Burlanele erau înfăşurate în sforile coardelor de viţă uscate. Grădina şi curtea, pline altădată de seve şi parfumuri, erau osificate, stranii, fantome de copaci şi plante mineralizate. Priveam marchiza din rame de fier, vopsite în verde, fixând geamurile groase şi mate prin care lumina se filtra aurie. Aşezată înspre capătul dinspre stradă al casei şi urcată deasupra treptelor din mozaic roşu, marchiza întâmpinase elegant şi primitor musafirii care urcau scara intrării principale şi chiar atunci, în vis, privind-o, îmi simţeam sufletul luminat. Cişmeaua din curte mai păstra, răsucit, furtunul scorojit.

Patefonul Columbia şi charlestonul copilăriei

M-am trezit pătrunsă de un dor şi o milă nesfârşită pentru acel loc ce dispăruse pentru totdeauna. Îmi mijea din ceaţa începutului de trezire ultima dimineaţă în care am intrat în curtea şi casa lipsite de viaţă. Fusese casa marilor sărbători de peste an, a nunţilor nepoatelor, cu toate uşile duble deschise, de la un capăt la altul, şi [cu] odăile gătite, unde asistasem la graba voioasă şi generoasă a părinţilor mei primind musafirii, printre care noi, copiii, ne încurcam şi îi priveam de jos în sus, negăsindu-ne locul, emoţionaţi, ca atunci când ne jucam de-a v-aţi-ascunselea prin pădure. La onomasticile părinţilor, masa se lungea pe întinsul a două odăi şi pe faţa albă sticleau paharele şi îmbiau farfuriile cu salam de Sibiu, icre de Manciuria portocalii, fripturi cu salate verzi şi baclavale aurii. După ospăţ, se dădeau covoarele la o parte şi, pentru musafirii tineri, începea dansul. Eu cu fratele meu, Mihai – înalţi de-o şchioapă, aveam numărul nostru, dansând cu seriozitate charleston. Patefonul Columbia – o elegantă cutie de mahon – a fost bucuria casei. Afară de *Simfonia a IX-a* dirijată de Furtwängler, de arii din operele *Rigoletto*, *Paiaţe* şi *Africana* interpretate de Enrico Caruso şi de canţonetele cântate de Fleta şi Tito Schipa, tata mai cumpărase discuri cu muzică populară, intonată cu măiestrie de arcuşul lui Grigoraş Dinicu şi naiul lui Fănică Luca şi lăutăreşte de Zavaidoc. Arii[le] din operete erau interpretate, cuceritor, de impetuosul Leonard. Muzica uşoară cântată de Jean Moscopol, Cristian Vasile, Viorica Vrioni era o îmbinare a şansonetei franceze cu canţoneta italiană, la care se adăuga ceva din nostalgia şi dorul cântecelor de dragoste populare, dar, uneori, şi o undă de humor, stil uitat, dar cu atât mai fermecător în amintire.

Tata nu dansa, dar îi privea cu îngăduinţă şi amuzament pe cei tineri. Perdelele albe tremurau la ferestrele deschise prin care intra aerul parfumat al înserării. Părăsisem casa fericită când m-am căsătorit cu Dinu. Când veneam însă în vizită, intram

în toate odăile pe rând, scotoceam în sertarele mobilelor ştiute, priveam fiecare lucru în parte pentru a mai respira parfumul copilăriei şi tihnei pierdute.

În jurul rochiţei trandafirii de botez

M-am întors cu Dinu şi cu copilul nostru în casa copilăriei mele, fiind nevoiţi să părăsim locuinţa părinţilor săi, naţionalizată şi invadată de străini ce s-au introdus cu forţa, printre care şi un securist care trebuia să supravegheze o englezoaică, funcţionară la legaţie, ce locuia într-un apartament, la parter, din acelaşi imobil. Casa din strada numită atunci Pia Brătianu[1], nr. 9, se afla într-unul din cele mai frumoase cartiere ale oraşului şi foştii proprietari trebuiau chinuiţi şi daţi afară pentru a fi înlocuiţi cu o lume pestriţă aparţinând noii burghezii comuniste.

De câte ori mă întorc cu gândul la cei opt ani petrecuţi în casa Pillat – timp pe care-l socoteam un provizorat, căci aşteptam să ne mutăm în propria noastră locuinţă, care tocmai se construia, dar nu a fost să fie niciodată a noastră – văd lumina începutului căsătoriei noastre şi apoi întunecarea treptată a vieţii, aspirată parcă de o gaură neagră spre tărâmul neliniştei, nesiguranţei şi fricii.

Evenimente neaşteptate, ca moartea fulgerătoare a lui Ion Pillat, tatăl lui Dinu, fuga Piei – sora lui Dinu – şi a soţului său – Mihai Fărcăşanu, şef al Tineretului Liberal – în străinătate, pentru a se salva de prigoana comunistă, concedierea lui Dinu de la Universitate, înlăturarea foştilor demnitari şi a celor bănuiţi a fi opozanţi ai regimului, arestări care cădeau ca trăsnetele în jurul nostru, trimiterea soacrei mele în închisoare şi apoi cu domiciliu forţat la Miercurea-Ciuc, ca moşieriţă, îmbolnăvirea lui Dinu de tuberculoză, arestarea tatălui meu, se învălmăşeau rostogolindu-se, târându-ne rapid spre dezastru.

[1] Redenumită str. Olga Bancic; azi, str. Al. Philippide. [*Toate notele de subsol aparţin editoarei.*]

Toate valorile etice care ne formaseră şi în care crezuserăm, ca respectarea cuvântului dat, cinstea, onoarea şi adevărul, erau denaturate, iar ura, însămânțată de lupta de clasă, răsărea pretutindeni. În ciuda a ceea ce se întâmpla în jurul nostru, noi continuam să credem în existența acelor valori, care deveniseră formale pentru politicienii lumii, obosiți de război, nepăsători față de orice conjunctură care le-ar fi creat probleme.

Interiorul atât de frumos, alcătuit pe parcursul vieții de părinții lui Dinu, cu mobile şi obiecte de artă şi cărți prețioase, adunate cu patimă, însumând tradiții de cultură asimilate şi transmițând plinătatea unor desfătări artistice, se ştirbea treptat prin vânzarea lucrurilor – pe nimic –, căci munca pentru a supraviețui ne era interzisă. Asistam la năruirea acelei ambianțe unice ca la căderea instantanee a unui castel făcut din cărți de joc.

Miracolul vieții noastre de atunci a fost Monica, pe care o născusem în toamna anului 1947, şi sufletele noastre au fost inundate de bucurie şi iubire. Am fi fost toropiți de un îngrozitor complex de inferioritate şi neputință dacă frumusețea şi existența ei, atât de limpezi şi care se dezvoltau liniştit şi normal, nu ne-ar fi contaminat şi socoteam o minune viața ei atât de fragilă, în stare să ne susțină pe toți din jurul leagănului ei.

Îi scriam Piei că o aşteptăm să ne boteze fetița şi i-am descris rochița de botez, splendidă, din tul roz – lungă, plină de volănaşe şi în falduri, pe care o făcusem dintr-o rochie de bal pe care o purtasem la optsprezece ani. Lelița – Pia Alimăneşteanu –, bătrâna mătuşă a lui Dinu, mi-a dat să o dublez cu o fustă din *crêpe satin* roz pe care o purtase cândva la o serată. Şi tot din volanele de organdi şi tafta roz ale unei rochii de bal a ei i-am făcut scufița şi panglicile. Toți din casă ne învârteam în jurul rochiței şi a bonețelei olandeze. Botezul a avut loc de Paşte, dar naşa Monicăi a fost mama mea, frumoasă şi întinerită, care ținea în brațe fetița ca pe o victorie. Copilul, simțindu-se în siguranță, ne privea serios, cu ochii albaştri, iar chipul ei alb, cu obrajii rotunzi, trandafirii, ne lumina pe toți.

De la ospățul care a urmat, aşternut pe fața de masă festivă brodată şi cu încrustații de dantelă, îmi amintesc doar de o

prăjitură cu o cremă sofisticată, adusă de o prietenă a soacrei mele, Lili Bilianu, şi de tatăl meu care, inspirat, le vorbea soţilor Ionel şi Lily Teodoreanu despre *Banchetul sau Despre Amor* de Platon.

Acele oaze de fericire au existat pe tot parcursul vieţii noastre împreună căci, dacă am fi privit tot timpul lucizi soarta noastră de oameni ostracizaţi, ar fi trebuit să trăim permanent o stare de angoasă şi coşmar, noroc că vitalitatea şi tinereţea ne dădeau speranţa că absurdul acelor vremi nu va dura. Credeam nebuneşte în intervenţia ţărilor din apusul Europei şi a Americii pentru înlăturarea regimului comunist.

Am plecat din casa Pillat uşurată sufleteşte, întorcându-mă în casa părinţilor mei, realizând abia acum ce tristeţe trebuie să fi fost în sufletul lui Dinu, bolnav, şi care avea să trăiască într-o casă străină, întorcându-şi faţa de la tot trecutul său. Întotdeauna şi-a ascuns suferinţa faţă de cei din jur, sub un zâmbet amabil şi păstrându-şi humorul. Eram amândoi ca doi refugiaţi dintr-un naufragiu şi o ţineam strâns pe Monica – în vârstă de patru ani –, iar în urma noastră venea un camion încărcat cu mobilele şi cărţile rămase.

Întoarcerea în casa părintească după arestarea tatei

Era în anul 1952, după arestarea şi condamnarea tatei la 15 ani de temniţă grea şi la 5 ani [de] degradare civică pentru crimă de înaltă trădare. Făcea parte dintre bătrânii social-democraţi, căci se înscrisese în partid în anul 1903, la vârsta de optsprezece ani. La începutul lunii decembrie a anului 1945, după instalarea guvernului Groza[1], recunoscut de Uniunea

[1] Petru Groza (1884–1958), avocat, politician, prim-ministru în primul guvern comunist al României între 1945 şi 1952.

Sovietică, socialiștii, grupați de Lothar Rădăceanu[1], au trecut de partea ocârmuirii, iar ceilalți, declarați independenți și conduși de Titel Petrescu[2], au hotărât să meargă în alegeri pe liste separate. Tatăl meu, împreună cu vechii militanți, făcea parte din Comitetul provizoriu de conducere. După alegerile din 19 noiembrie 1946, Partidul Social-Democrat – ramura Rădăceanu – s-a unit cu Partidul Comunist, ceea ce nu i-a dus la disperare pe social-democrații independenți, care mai credeau încă în influența anglo-americanilor. Nu fuseseră desființați oficial, dar dispariția lor trebuia neapărat înfăptuită, căci erau considerați principalii inamici ai partidului comunist.

S-a nimerit ca în toamna anului 1946 să fi asistat împreună cu soțul meu la reuniunea câtorva dintre aceștia în casa tatălui meu. Erau așezați tihniți, jovialí și încrezători în jurul mesei, îndulciți de gustările pregătite cu dichis de mama și de vinul vechi din butoiașul păstrat în pivnița rece. Nu pot uita ochii mari, intens albaștri, zâmbetul plin de humor și vorba tărăgănată, ardelenească a lui Ion Flueraș[3] și figura de patriarh cu venerabila barbă albă a lui Gheorghe Grigorovici[4]. Amândoi

[1] Lothar Rădăceanu (1895–1955), politician de etnie germană dedicat cauzei comuniste. A fost ministru în guvernul C. Sănătescu, în guvernul N. Rădescu și în guvernul Petru Groza. Ca membru al Partidului Social-Democrat, a susținut unificarea cu Partidul Comunist Român.

[2] Constantin Titel Petrescu (1888–1957), politician interbelic, președinte al Partidului Social-Democrat din România; s-a opus fuziunii cu Partidul Comunist Român, înființând după 1945 Partidul Social-Democrat Independent. Arestat în 1948, deținut în închisorile de la Jilava și Sighet, a fost eliberat în 1955.

[3] Ion Flueraș (1882–1953), socialist român din Banat, membru al Partidului Național Țărănesc, președinte al Confederației Generale a Muncii între 1926 și 1938. În 1948 a fost arestat și condamnat la 15 ani de temniță grea pentru „crimă de înaltă trădare". A fost omorât la Gherla.

[4] Gheorghe Grigorovici (1871–1950), militant bucovinean pentru unitatea politică a românilor, membru fondator (1927) și președinte al Partidului Social-Democrat Român (1936–1938). A fost arestat în 1949 și deținut fără proces; a decedat în închisoarea Văcărești.

făcuseră şi ei parte dintre socialiştii democraţi din Transilvania şi Bucovina, realizatori în 1918, alături de Iuliu Maniu[1], Ionel Brătianu[2] şi Regele Ferdinand I, ai actului Unirii Transilvaniei cu vechiul regat.

Profesorul Constantin Motaş[3] îl asculta amuzat pe profesorul Ion Claudian[4], care avea mare chef de vorbă, iar tânărul Adrian Dumitriu[5], secretarul partidului, nu se mai îndura să plece pentru îndeplinirea unor întâlniri cu caracter politic la care îl îndemna, amintindu-i din când în când, Titel Petrescu. Acesta avea părul alb, înfoiat, tenul smead şi ochii pătrunzători, care din când în când se pierdeau lăuntric. Purta la gât o romantică lavalieră neagră cu picăţele albe, iar vorbirea sa era esenţială şi firească.

---

[1] Iuliu Maniu (1873–1953), om politic, preşedinte al Partidului Naţional Ţărănesc, arestat de comunişti după 1947; decedat în închisoarea Sighet.

[2] Ionel Brătianu (1864–1927), fiul liderului liberal Ion C. Brătianu şi fratele mai mare al lui Vintilă Brătianu şi Dinu Brătianu, politician, prim-ministru în timpul domniei Regelui Ferdinand, preşedinte al Partidului Naţional Liberal, aripa reformatoare.

[3] Constantin Motaş (1891–1980), academician, profesor de biologie; a fost arestat în 1949 de comunişti sub acuzaţia de simpatizant al orientării social-democrate propuse de Titel Petrescu. În cei şapte ani de detenţie a predat colegilor de celulă lecţii de biologie şi de poezie, recitându-le din Eminescu, Baudelaire etc. A fost eliberat în 1956.

[4] Ion Claudian (1900–1987), medic, profesor universitar, membru în „grupul răzleţit al mişcării legionare"; a fost arestat şi deţinut între 1941 şi 1943, sub regimul Mareşalului Ion Antonescu. De la închisoarea Jilava a fost trimis pe front în linia întâi (1943–1945). A emigrat în Franţa în 1950. Din 1957 devine expert ONU pentru alimentaţie în organizaţia FAO.

[5] Adrian Dumitriu (1905–1994), avocat, om politic, membru marcant al Partidului Social-Democrat şi membru fondator al Partidului Social-Democrat Independent (1946), secretarul personal al lui C. Titel Petrescu. În 1948 a fost arestat şi condamnat la muncă silnică pe viaţă. A fost eliberat în 1956, împreună cu supravieţuitorii lotului din procesul social-democraţilor, la intervenţia Partidului Laburist din Marea Britanie.

După arestarea membrilor partidului și înaintea procesului, care i-a condamnat pe social-democrații independenți la închisoare și deportări, s-au prezentat la mama niște securiști, poruncindu-i să le dea copia scrisorii prin care Comitetul Executiv trimisese la Paris – prin Eugen Dobrescu[1], student în matematici, și el arestat – autorizația ca Eftimie Gherman[2] să reprezinte Partidul Social-Democrat Independent în străinătate și în special în fața Internaționalei Socialiste. În naivitatea ei, ea ascunsese scrisoarea în podul căsuței bunicii din cartierul îndepărat Pantelimon.

Revenită în casa părintească, unde, după arestarea tatei, fusese introdusă o familie de evrei, iar în restul odăilor rămăsese doar mama, regăseam ceva din liniștea copilăriei (foto 6). Mă trezea în zori ciripitul nebun al vrăbiilor izbucnind în frunzișul castanilor. De asemenea, tresăream recunoscând zgomotul de roți al căruțelor alunecând spre piață pe pietrele caldarâmului Căii Rahova.

În serile de vară, pe când lumina lămpilor cu *abat-jour* pâlpâia încă în odăi, vedeam prin fereastra deschisă silueta lui Dinu desluşindu-se din întuneric și auzeam pașii săi străbătând în sus și în jos curtea, în timp ce își rostea rugăciunile, cu fruntea plecată și mâinile împreunate.

Demolarea caselor – o altfel de ucidere a pruncilor

Când soacra mea, Maria Pillat, s-a întors din domiciliul forțat de la Miercurea-Ciuc, mama a adăpostit-o și pe ea, casa

[1] Eugen Dobrescu (1923–1993), important matematician și conferențiar universitar; a fost arestat în 1948 împreună cu liderii PSDI și condamnat la muncă silnică pe viață. A fost grațiat în 1956.

[2] Eftimie Gherman (1894–1980), fost secretar general al Uniunii Sindicatelor Minierilor, deputat social-democrat în Parlamentul României (1920–1938); a fugit în 1947 în Franța, unde s-a alăturat Internaționalei Socialiste și Partidului Socialist Francez.

părând a se lărgi după nevoi. Doar la zvonul demolării acelui vechi şi istoric cartier de pe Dealul Spirii, pentru a rămâne cât mai puţin din atmosfera vieţii micii burghezii gospodărite de altădată, am fost nevoiţi să cumpărăm un apartament într-un bloc-tip din Drumul Taberei.

În acea ultimă dimineaţă a zilei de 4 mai 1984, împreună cu mama, am intrat pe strada lipsită de circulaţie care urca spre casă. Din loc în loc, grupuri de locatari se aflau pe trotuar, unii agitaţi, alţii încremeniţi cu braţele încrucişate pe piept, ca nişte morţi stând în picioare. Ei aşteptau să sosească inginerul responsabil căruia urmau să-i dea în primire modestele lor locuinţe, pentru a fi demolate. Majoritatea aveau la stradă curţi cu flori şi toate aceste case, pe care fuseseră obligaţi să le părăsească, erau solide, ca şi burghezia măruntă care, tăcut şi perseverent, construise temelia oraşului de altădată. Aveam impresia că asistam la o altfel de ucidere a pruncilor, sub ochii consternaţi şi trupurile paralizate de deznădejde ale părinţilor. Cu o zi mai înainte, fratele meu, Alin, părăsise casa, nevrând să consimtă la perversitatea de a accepta distrugerea a ceea ce iubise el mai mult.

Mama a potrivit cu grijă cheia în broasca porţii de fier şi am intrat în curtea pe care era presărată ici-colo câte o hârtie (foto 9). Era un început de primăvară şi trandafirii, liliacul şi tufele de ortensii stăteau să înverzească. Amândouă am curăţat tăcut curtea şi am intrat apoi în casă unde am strâns, de asemenea, orice rest de gunoi uitat. Am grijit împreună casa ca pe un mort iubit. Uşile înalte, solide, împărţite în panouri, erau larg deschise şi în faţa noastră se desfăşura luminos şirul odăilor cu parchetul auriu, imaculat. Rămâneau scoase în evidenţă sobele din teracotă înalte şi zvelte.

Frumuseţea spaţiului interior, liniştea odăilor abandonate, lumina care năvălea prin ferestrele curate deveniseră insuportabile şi am alergat pe străzile vecine căutându-l pe inginer să vină şi să se sfârşească totul mai repede. L-am găsit în curtea unei căsuţe pe care o dădeau în primire doi bătrâni. A venit glumeţ şi jovial ca un securist la începutul unui interogatoriu.

La intrarea în curtea şi casa curate, buna sa dispoziţie a dispărut şi a încetat şi gălăgia salahorilor care-l însoţeau şi care de obicei se aruncau cu sălbăticie să smulgă cercevelele ferestrelor, să dărâme sobele şi să disloce parchetele, dându-şi curaj unul altuia ca la făptuirea unei bătălii absurde. Ei au aşteptat în linişte ca mama să iscălească actele. Poate erau impresionaţi şi de faptul că eram îmbrăcate în doliu. Unul dintre salahori a întrebat cuviincios dacă îi permitem să ia şi să răsădească în grădina sa trandafirii şi liliacul cu mugurii care tocmai plesneau. Ca pomană, le-am împărţit ţigări Kent. Am plecat lăsând în urmă casa noastră asemănătoare unei femei trecute, însă frumoasă şi puternică, ştiind că avea să fie pângărită şi distrusă.

În casa de la Predeal: dinspre moarte spre viaţă

În timpul verii anului 1947, în care Dinu trebuia să rămână în Bucureşti, deoarece avea să-şi treacă examenul de doctorat cu G. Călinescu, tata m-a luat cu el în casa de la Predeal. Fusese ridicată în urma îmbolnăvirii tatălui meu, la vârsta de cincizeci de ani, de tuberculoză, şi singurul leac – pe atunci – era cura de aer de munte pe parcursul unui timp îndelungat. Energia şi dragostea mamei, rămasă singură cu noi – care eram copii de şcoală – şi cu conducerea magazinului de pantofi al tatei, au biruit. Mama, mai econoamă decât tata, a reuşit să strângă bani pentru construirea unei vile, care a fost fericirea copilăriei şi adolescenţei noastre, iar tata, bolnav de moarte, s-a însănătoşit treptat (foto 5 şi foto 7).

Pe terasa dinspre pădure, prin anul 1940, am stat pe fotel la masa împletită din nuiele şi tata mi-a dictat cărticica lui *Un glas din popor către oamenii superiori*, apelul său naiv şi temerar către elite pentru găsirea căilor de circulaţie a bunurilor pământului şi îmbunătăţirea vieţii. Era discursul său ţinut în Parlament, ca deputat ales să-i reprezinte pe muncitori.

Îl văd şi acum pe tata pe terasă într-o zi, când veneam cu Dinu de la Bucureşti, şi el, zărindu-ne – urcând prin pădure spre casă –, râdea fericit şi braţele lui se întindeau parcă – până la noi – să ne cuprindă.

Fericirea noastră nu a durat, căci, în 1948, părinţii mei au fost daţi afară în două ceasuri – doar cu hainele de pe ei –, casa fiind rechiziţionată. Amintirea ei a fost cauza unei dureri pe care nu am putut-o alunga niciodată din suflet. Când mă duceam la Predeal – ca [într-] un pelerinaj la locurile sfinte ale copilăriei – şi treceam pe lângă casă, aveam impresia că mă salută şi ea cu aceeaşi nostalgie zadarnică, la o altă despărţire deznădăjduită.

După revoluţia din 1989, care a înlăturat comunismul ceauşist, am reuşit – prin proces – împreună cu fiul fratelui meu, Alin, să recuperăm casa îmbătrânită şi stând să cadă. Dragostea pentru părinţii mei m-a împins să o repar, meremetisând-o ca pe un lăcaş sfânt, şi să o împart nepoţilor.

Dar atunci, demult, m-am întâlnit cu tata în Gara de Nord şi nu-i pot uita chipul râzând şi ochii strălucind de bucurie şi mersul său săltat şi fericit înspre mine, când m-a văzut venind. Era seceta şi foametea din anul 1947 şi eu eram însărcinată. La oprirea trenului în gări, tata cobora şi-mi cumpăra tot ce găsea: zmeură în cornete de hârtie, seminţe, bomboane, gogoşi calde, îngrămădindu-mi-le pe măsuţa din faţa ferestrei compartimentului.

Moarte şi supravieţuire

Mi s-a povestit că, în timpul procesului social-democraţilor – lot din care tata a făcut parte –, el a reuşit să le strecoare lui Adrian Dumitriu şi D. Vinograski[1] fructe pe care le dosise în

[1] Duiliu Vinograski (sau Vinograschi), fruntaş PSDI, deţinut în lotul Titel Petrescu.

buzunare. Se reîmbolnăvise incurabil de tuberculoză şi, de aceea, până la proces a avut un tratament mai bun la infirmeria închisorii de la Văcăreşti. Când i s-a acordat ultimul cuvânt, în care ar fi trebuit să-şi recunoască învinuirile, el a acuzat cu violenţă guvernarea comunistă care primise sarcina să-i distrugă pe luptătorii mişcării social-democrate din ţara noastră. Cei bătrâni, Jumanca[1], Grigorovici, Flueraş şi tata au murit în puşcărie.

În anul 1956, social-democraţii independenţi care au supravieţuit au fost eliberaţi la intervenţia Partidului Laburist englez în Camera Comunelor. Titel Petrescu era stins, îşi pierduse lumina încrederii într-o schimbare politică prielnică. Era foarte bolnav de inimă şi ultimele luni ale vieţii le-a trăit fără gust. L-am vizitat în timp ce era internat la spitalul C. Parhon, sub ocrotirea tacită a prof. dr. Ştefan Milcu. Avea aceeaşi afabilitate şi distincţie, dar era absent. Era vegheat de soţia sa, Fifi, delicată şi preţioasă ca o figurină de porţelan de Saxa.

Secretarul partidului, Adrian Dumitriu, deşi bătut crunt în puşcărie, îşi păstrase dârzenia, speranţa şi panaşul său mândru. După eliberare, îl vedeam mergând sprinten prin Bucureşti în căutarea vreunor traduceri sau dactilografieri de făcut. Locuia împreună cu soţia sa, Rozi, lângă noi, în Drumul Taberei. Am asistat la tragica lor îmbătrânire. Ochii albaştri-cenuşii ai lui Rozi orbeau şi surzenia o izola cu totul. Adrian se lupta cu o paralizie care-i înţepenea, treptat, picioarele. Era neliniştit că soţia sa ar putea muri înaintea lui, iar aceasta era exasperată că nu mai vedea şi nu mai avea puterea să-şi susţină soţul paralitic.

[1] Iosif Jumanca (1893–1949), ziarist, deputat în Parlamentul României (1920), membru fondator al Partidului Social-Democrat (1927); a fost exclus, împreună cu I. Flueraş, din Internaţionala Socialistă condusă de la Moscova. A respins în 1946 proiectul de unificare a Partidului Social-Democrat cu Partidul Comunist Român, motiv pentru care în 1948 a fost arestat. A murit la Jilava ca urmare a agresiunilor fizice la care a fost supus.

Îl priveam pe Adrian stând în fotel – drept şi subţire –, ridicându-se cu efort şi voinţă extreme pentru a mă conduce la plecare. Chipul, luminat de părul alb, îi rămăsese frumos, cu pielea arămie întinsă pe oasele figurii subţiri, şlefuite. Mintea lui ageră era optimistă şi-mi mărturisea încrederea în tineret care va disloca înţepenirea în comunism.

A apucat să asiste la revoluţia din 1989 şi la îndepărtarea regimului ceauşist. Şi-a văzut visul împlinit căci, împreună cu social-democraţii supravieţuitori, a alcătuit programul partidului său istoric, reînfiinţat. Dar cartea sa[1] despre procesul intentat de comunişti adevăraţilor social-democraţi nu a fost publicată nici până astăzi.

În februarie 1990, Adrian Dumitriu mi-a telefonat urându-mi la mulţi ani. După câteva zile a murit, aşa cum şi-o dorise, înaintea soţiei sale.

Începutul unui destin

În casa noastră erau o mulţime de tablouri. Dar unul era cel preferat de tata şi pe acesta îi plăcea să-l comenteze, evocând astfel începuturile tinereţii sale. Văzuse tabloul expus într-o galerie de pictură şi-l cumpărase pe loc. Era un pastel în contur sepia şi culori palide care-l reprezenta pe un tânăr înaintând cu pas hotărât, purtând o şapcă turtită pe cap. Cămaşa descheiată pe piept dezvelea gâtul puternic, avea pantalonii sumeşi sub genunchi şi picioarele goale. De umăr i se sprijinea un bărbat, zdrenţăros şi el, păşind anevoie.

La cincisprezece ani, curând după ce mama lui murise, în urma unei pneumonii, deoarece fusese prinsă de o ploaie rece în timp ce muncea la câmp, rămas orfan, căci şi părintele său, ţăran sărac, murise, pe când el avea zece ani, tata împreună cu

[1] Manuscrisul încredinţat de Cornelia Pillat Editurii Humanitas în 1990 s-a pierdut.

un văr al său s-au hotărât să plece pe jos de la Oltenița la București pentru a-și încerca norocul în Capitală. În tabloul descris, el se vedea în acel tânăr înaintând curajos și trăgând după el pe prietenul istovit.

Lumea văzută dintr-un magazin de pe Calea Victoriei

Tata nu prea vorbea, de altfel, despre copilăria și tinerețea lui. Tot ceea ce știu este din povestirile mamei. Avea prea multe de făcut, era adânc ancorat în prezent și își iubea meseria. Îl vedeam în magazinul său elegant de pe Calea Victoriei, purtând un halat alb și o bască moale, bleumarin, trasă pe frunte, lângă tejgheaua lungă, acoperită cu o blană de scândură groasă, așezată pe o latură a încăperii mari, cu pereți tapisați de rafturi până în tavan, pline de cutii cu pantofi. Cu gesturi grave și cumpănite, el croia fețele pantofilor din piele fină, adusă de la Viena și Paris, sau pilea calapoadele pentru a le da o formă elegantă.

El și vânzătorii prăvăliei aveau timp și totul era îndeplinit fără grabă, în tihnă. Primeau cu deferență clienții pe care-i îmbiau spre fotelurile comode, îmbrăcate în piele gri prinsă în rame albe. Încercatul pantofilor se făcea cu gesturi liniștite, politicoase, în fața oglinzilor, sub privirea atentă a tatei, care nu urmărea vânzarea mărfii, ci să simtă mulțumirea cumpărătorilor.

De câte ori treceam împreună cu mama să-l vedem pe tata, eram fascinată de personajele din magazin, căci se nimerea să surprind actrițe sau mari actori veniți să-și ridice pantofii comandați: Lili Carandino, subțire în rochia albastră, cu fața albă pudrată, ochii încercănați de fard și buzele roșii, cu părul blond, strâns într-o beretă neagră, țopăia, învârtindu-se în fața oglinzii înalte, privindu-și pantofii decoltați din picioarele elegante. Dar tata o sfătuia să aleagă alt model, căci acela nu i se potrivea, și pur și simplu refuza să-i dea pantofii, spre nemulțumirea

actriței, care se declara încântată și abia aștepta să plece cu ei. Era ciudat să o văd aievea, când eu o păstram în minte jucând pe actrița de bâlci, gingașă și neîndemânatică, de care se îndrăgostise, fulgerat, straniul personaj din piesa *Omul și masca* – prelucrare modernă a operei lui [Christopher] Marlowe –, rol interpretat cu atâta nuanțare de vocea sonoră și virilă a lui George Vraca. Îmi aminteam, concomitent, de negustorul de măști, liantul dintre cele două personaje ale piesei, rol secundar interpretat de venerabilul Nicolae Soreanu, actor demn de un premiu Oscar.

Nelly Cutava-Barozzi, cu franjurile părului roșu ieșind pe frunte de sub pălăria excentrică din catifea verde, era încărcată de bijuterii și fuma cu eleganță o țigaretă lungă, așteptând să i se împacheteze pantofii de lac în hârtie albă. Lucia Sturdza-Bulandra avea o calotă neagră din mărgele pe creștetul chipului fin, foarte fardat, brăzdat de cute și cu pungi lunguiețe sub ochii inteligenți. Avea o jachetă neagră din mătase lucioasă, iar pieptul larg, cu bluza argintie, era acoperit cu șiruri de coliere. Aștepta să fie servită zâmbind distant, dar binevoitor.

La șapte ani, fusesem dusă pentru prima oară la teatru. Se reprezentase piesa lui Bernard Shaw, *Profesiunea Doamnei Warren*. Era iarnă, dar în sala Teatrului Regina Maria era foarte cald și tata mi-a spus cu humor că aceasta se întâmplă din pricina grijii pentru frumoasa artistă care, atunci, se apropia de cincizeci de ani.

Storin avea figura masivă, cu tenul sangvin, ciupit de vărsat, iar nasul mare avea nările moi. Ședea impunător în fotel, învârtind nerăbdător bastonul cu vârful sprijinit de podea, și privea grav în jur. Îmi părea un rege Lear coborât din piesă și luând loc printre muritorii de rând. Tresăream când îl vedeam intrând pe Ronald Bulfinski. Cu trupul îndesat și gesturi marțiale, îl auzeam cerându-și pantofii cu aceeași voce cavernoasă cu rezonanțe profunde cu care-și rostise rolul dintr-o piesă de Ibsen la care tocmai fusesem. Ion Finteșteanu mi-ar fi părut un profesor de liceu vorbind rar, cumpănit, dacă nu l-aș fi văzut interpretând cu vehementă demagogie arogantă, preschimbată

brusc în servilism şi versatilitate, rolul lui Caţavencu din *Scrisoarea pierdută* sau metamorfozat în *Clovnul*, alături de Nora Piacentini. Aceasta apărea în magazin îmbrăcată în alb, cu figura sa aristocratică umbrită de pălăria albă cu boruri mari.

Uneori clientul nu avea decît o anumită sumă de bani, mai mică decât preţul pantofilor, şi declara cinstit că nu poate oferi mai mult. Atunci, cu toate că era în pierdere, tata făcea discret semn vânzătorului să-i împacheteze, bucuros şi el, şi clientul de obiectul căruia astfel îi crescuse valoarea.

Clientela sa era formată mai ales din profesori, scriitori, pictori şi actori de seamă – cei mai mulţi dintre aceştia nu prea înstăriţi – cu care tata, în spontaneitatea lui admirativă, crease relaţii de comunicare spirituală. Ca şi negustorii din *O mie şi una de nopţi*, el îi poftea de multe ori la o cafea în salonaşul alăturat, despărţit de restul magazinului printr-o draperie din catifea albastră. Acolo, tata, cu îndrăzneala şi pasiunea lui de neofit, îi provoca la discuţii care pompau energie şi îi hrăneau mintea avidă de cultură.

Mihail Sadoveanu, aşezat în jilţ, monumental ca o statuie, rece, izolat şi distant, cu părul alb ca omătul, avea figura sa masivă înviorată de o undă de interes. Profesorul Tudor Vianu[1], cu trăsături şi expresie de Cezar obosit, dar cu pupilele ochilor negri lucind concentrat, devenea deodată mai puţin condescendent, răspunzându-i şi întrebându-l în acelaşi timp cu vocea sa de mare actor. Ion Zamfirescu[2] era surprins şi discuta cu el despre teatrul antic grecesc, rostogolind grăbit cuvintele. Cu soţia profesorului Constantin Giurescu[3] discutau evenimentele zilei şi puneau ţara la cale. Pentru toţi aceştia, ca şi pentru alţii, tata era un exemplar uman inedit care-şi depăşise

---

[1] Tudor Vianu (1898–1964), profesor universitar, estetician, istoric şi critic literar, poet şi eseist.

[2] Ion Zamfirescu (1907–2002), istoric de teatru, critic, memorialist, profesor universitar.

[3] Constantin Giurescu (1875–1919), istoric şi conferenţiar universitar, specialist în istoria modernă a românilor.

condiția de simplu cizmar și-l asemuiau cu Hans Sachs[1]. Pe măsuța de lângă pat, se afla cartea lui de căpătâi: *Manualul* lui Epictet[2]. Îmi mărturisea că, dacă nu ar fi cunoscut filozofia stoicului grec, firea sa ar fi fost mult mai nestăpânită.

Din închisoarea de la Văcărești, îi trimitea mamei, prin bunăvoința paznicei, pe care o înduioșase, bilețele în care îi amintea, cu scrisul său neîndemânatic, despre pilda morții lui Socrate și dorința sa de a ne lăsa ca moștenire operele marilor scriitori pe care și le însușise și care îi transformaseră în frumusețe mizeria vieții.

Din loja noastră de rangul al doilea

Cea mai mare bucurie era când părinții mei mă luau cu ei la vreun spectacol. Teatrul Național de atunci mi se părea feeric. Din loja noastră de rangul al doilea priveam spectatorii în haine sărbătorești intrând în amfiteatru și ocupându-și liniștiți fotelurile primitoare, tapisate cu catifea roșie, prinsă în rama aurită a spătarelor. Nici unul nu da buzna și fiecare menaja politicos confortul vecinului necunoscut. Stucaturi aurite împodobeau marginea parapetelor, despărțind alveolele misterioase ale lojelor.

Din umbra de apus roșu a lojelor de rangul întâi apăreau, în prim-plan, figurile fardate ale femeilor cu decolteuri împodobite cu coliere, iar în fund se deslușeau siluetele bărbaților îmbrăcați în haine închise, cu gulerele cămășilor albe strălucind. În așteptarea începerii spectacolului, femeile agitau evantaie sau întorceau agale capul murmurând și zâmbind către

[1] Hans Sachs (1494–1576), cizmar german devenit apoi Meistersinger, poet și dramaturg.

[2] Epictet (50–120 d.Hr.), filozof grec stoic care în *Manualul* său pledează pentru stăpânirea de sine, pentru controlul rațiunii asupra vieții emoționale, pentru demnitate, integritate și caracter, calități având menirea să-l apropie pe om de divinitate.

însoțitorii aplecați confidențial deasupra umerilor lor. Aveam impresia că noi toți, spectatorii, aparțineam aceleiași familii spirituale, reunite pentru a se bucura de piesa care avea să înceapă. Freamătul asistenței care în mare parte cunoștea autorul și subiectul piesei amplifica înfrigurarea emoției mele proaspete și neștiutoare.

Pândeam ca nu cumva să pierd stingerea lină a luminii sutelor de becuri ce alcătuiau lustra uriașă, prinsă ca un buchet în mijlocul boltirii, și dispariția, ca într-un vis minunat, a figurilor alegorice plutind pictate pe fondul ei azuriu. În liniștea catifelată de rumoarea șoptită a mulțimii care-și potrivea cea mai confortabilă așezare, sunetul profund și misterios al gongului anunța începerea piesei. Cortina din catifea roșie, tivită cu ciucuri grei din fir de aur, se ridica solemn, dezvăluind conflictele unor vieți imaginate pe care le urmăream cu tremur, dorind ca spectacolul să nu se mai sfârșească.

Tata îmi atrăgea atenția, pe șoptite, asupra unor momente cheie ale piesei, ca, de pildă, să fiu atentă la jocul nuanțat și gradat al efuziunii sentimentale exprimate de Zoe, rol interpretat de Maria Filotti, rămasă singură după ce i s-a înapoiat scrisoarea pierdută. Mi-o amintesc și acum străbătând grăbit scena de la un capăt la altul, înveșmântată în rochia amplă din voal roz cu volane și dantele albe fluturând în jurul trupului său falnic, plângând și râzând în același timp și sărutând pătimaș scrisoarea regăsită. Negrul părului lucios, pieptănat cu cărare la mijloc și adunat strâns într-un coc pe ceafă, accentua liniile negre ale sprâncenelor, unite în unghi ascuțit deasupra nasului și coborâte spre tâmple. Ele erau paralele cu liniile piezișe ale pleoapelor de sub care licăreau lacrimi, iar buzele subțiri, fardate, își ridicau colțurile a râs și coborau a plâns cu o vibrare de aripi de fluture. Alături de ea, Tipătescu, rol interpretat de arătosul Pop Marțian, cu vocea sa gravă, de neuitat, devenea mobilul unei adevărate pasiuni revărsate și ridicate la valoarea ei etern umană de talentul și temperamentul artistei.

Personajele lui Caragiale intrau atunci în desuetudine și erau privite cu îngăduință și amuzament de actorii unei societăți și

culturi evoluate. Piesele *O scrisoare pierdută*, *O noapte furtunoasă*, *D-ale carnavalului*, precum şi *Momentele şi schiţele* dramatizate erau interpretate spumos în ritmul alert şi jucăuş cerut de regizorii primei jumătăţi a secolului al XX-lea, care reproduceau recomandările lui Caragiale însuşi. Ceea ce trebuia să domine erau bonomia şi humorul autorului faţă de personajele sale aparţinând începutului de secol, reprezentanţi ai semidocţiei şi mitocăniei, ai unui politicianism veros şi lenei balcanic-orientale. Replicile erau aşteptate de spectatori cu sufletul la gură, iar râsul izbucnea în valuri, fără ranchiună şi dispreţ.

Calitatea aristocratică şi ştiinţa marilor actori ai epocii subţiau trivialitatea şi scoteau în evidenţă inteligenţa scăpărătoare şi verva cu care Caragiale îi ridiculiza pe veleitarii unei mici societăţi aflate între centrul oraşului şi mahala sau din provincie. Pe lângă aspiraţiile ariviste, aceasta fandosea comportamentul unei clase sociale mai rafinate, pe care nu o înţelegea, dar, mimându-i gesturile şi expresiile, ea avea iluzia că evada din strânsoarea mahalalei sau din inerţia vieţii de provincie. Interpretarea şi veselia aparţineau acelor ani şi corespundeau publicului unei lumi libere.

Începând cu dominaţia comunistă, curentul realist-socialist din cultură a transformat piesele lui Caragiale în vulgare şi înăduşite drame de alcov, cazurile particulare, superficialitatea şi incorectitudinea unei societăţi semievoluate fiind extinse asupra burgheziei care, şi prin intermediul lui Caragiale, trebuia compromisă, pentru a se distruge importanţa ei în formarea statului român, modern-european. Treaptat însă, prin noul stil de interpretare impus, a început să fie recunoscută demagogia politică şi viciile noii burghezii comuniste, cu atât mai mult cu cât jocul actorilor, respirând atmosfera epocii, era lipsit de orice haz, atât actorii, cât şi spectatorii fiind deopotrivă intoxicaţi de cea mai sordidă realitate. Humorul trebuia asfixiat şi înlocuit cu grotescul şi trivialitatea.

În acei ani însă, după spectacol urma supeul, luat la unul din restaurantele de pe Calea Victoriei. Chelnerii, îmbrăcaţi în smoking, cu şervet alb, imaculat, pe braţul îndoit, ne luau

în primire de la uşa de intrare, de parcă eram aşteptaţi anume. Prin graba lor de a ne servi, ne dădeau impresia că pentru noi păstraseră special cele mai gustoase aperitive, fragede salate şi fripturi suculente şi ne turnau în pahare, respectuos, cel mai preţios vin. Deşi era aproape de miezul nopţii, comesenii se ospătau binedispuşi, orchestra cânta în surdină romanţe şi şlagăre la modă, iar mirosul fripturilor era îmbietor. Chipul tatei strălucea de bună dispoziţie.

În Olteniţa, orăşelul de pe vremuri

Părinţii tatei erau neştiutori de carte şi erau atât de săraci, încât nu l-au putut trimite la şcoală. L-au dat la meserie, dar, ca ucenic cizmar, avea mai mult grijă de ţâncii meşterului, pe care trebuia să-i legene în timpul nopţii, iar ziua, pe lângă spartul şi căratul lemnelor la bucătărie, el spăla vasele şi mătura ograda. Pe vremea aceea, lucrătorii cizmari munceau stând pe scaune joase, fără spătar, suite pe un pat înalt de scânduri prin despărţiturile cărora cădeau tot timpul bucăţele de piele. Ucenicul era trimis să le strângă de sub pat. Bâjbâind cu mâna să le găsească, băiatul, răpus de oboseală, adormea cu obrazul lipit de podeaua prăfuită de unde era scos şi trezit cu palme după ceafă.

Am dorit, după cincisprezece ani de la moartea tatei, să revăd Olteniţa, orăşelul altădată abundent port la malul Dunării în apropierea vărsării Argeşului, unde, în timpul copilăriei mele, tata ne ducea adesea, căci revenea mereu la acele ostroave tainice unde prindea peşte şi la apele în care se scăldase în copilărie şi din care era scos pe jumătate înecat, căci se avânta în larg fără să ştie să înoate bine. Se simţea legat de rudele care-i dăduseră să mănânce la bucătărie şi care, acum, îl preţuiau ca pe un om ce-şi făcuse un rost în viaţă. Belşugul, voia bună, bucuria ospeţiei erau atât de firești – organic legate de activitatea prosperă a bogatului ţinut – încât credeam că vor dura veşnic.

Îmi plăceau – în orășelul de atunci – casele mărunte, spoite cu var, având veranda închisă cu geamlâc și odăi răcoroase, căci în verile toride erau umbrite de hârtiile albastre fixate la ferestre. Curțile, stropite mereu pentru a se potoli pământul prăfos de câmpie, erau ferite de soare de salcâmi, de meri, peri și câte un vișin. Straturile de flori de sub ferestre îmbălsămau, la căderea nopții, aerul răcoros.

La nunțile nepoatelor și onomasticile verilor, vara, spre seară, sub umbrarele de viță, se întindea șirul de mese, acoperite cu fețe albe ca omătul, cu farfurii și pahare sticlind în lumina becurilor prinse în lanț, deasupra. Ospățul se desfășura în ordine, începându-se cu plăcinte fierbinți cu poalele în brâu, urmate de aperitive alcătuite din icre spumoase de pește, cârnăciori și mititei sfârâind, după care se serveau fripturi cu mujdei și cartofi prăjiți cu garnituri de castraveciori acri, fragezi, ce trosneau în dinți. Se savurau apoi, fără grabă, prăjiturile pregătite după rețete încercate, fala fiecăreia dintre gospodine, toate acestea însoțite și închinate cu vinul turnat din carafe reci, aburite. La sfârșitul ospățului, se cânta, căci fiecare comesean avea romanța sa preferată, intonată mai mult sau mai puțin corect, dar cu seriozitate și melancolie.

Cântecul tatei, *Mugur, mugur, mugurel*, era de haiducie, împotriva ciocoilor, asupritori ai țăranilor. Îl intona cu vocea ușor baritonală și cu privirea pierdută. Ca din senin, apărea și un taraf de lăutari țigani. Mă fascina interpretarea cântecelor populare și a romanțelor cunoscute, contribuția personală, patetică, țigănească, în rostirea versurilor de dragoste aprinsă sau disperare, șoptite pierdut sau intonate apăsat de vocile răguşite, întrerupte de „ah"-uri și „of"-uri, cu melodia picurată de țambale și modulată de viori. Porneau și sârbe și hore, la care se prindea și tata, dansând cu seriozitate de parcă îndeplinea un ritual, ținându-și capul dat pe spate și cu ochii cu pleoapele pe jumătate lăsate, așa cum jucau duminica țăranii la horă.

A doua zi, priveam în Ostrovul Argeșului cum pregăteau pescarii ciorba din diferite soiuri de pești fierți în borșul din ceaunul pe pirostrii, la focul din vreascuri la care se perpeleau

burți de crap la proțap. Icrele moi se luau cu lingura dintr-un castron şi se întindeau pe felii subțiri de lipie.

Spre seară, porneam spre Bucureşti în Citroënul decapotabil câştigat la o loterie organizată de Spitalul „Iubirea de oameni", la a cărui întreținere contribuise tata, căci era prieten cu directorul acestuia, dr. Ghelerter, vechi social-democrat. Soarele apunea în glorie pe zarea trandafirie, strălucind printre copacii ce străjuiau şoseaua. Curenții de aer îmi răcorau obrajii, iar pleoapele mi se închideau fericite.

Vestea unei morți ajunsă după nouă luni de zile. Tata azvârlit în groapa comună

Amintirea tatălui meu îmi redeşteaptă şi acum o senzație de plinătate, de viață trăită intens, de certitudine că, sub ocrotirea lui, nimic [rău] nu mi se poate întâmpla. De aceea, când am aflat despre moartea lui în închisoare, m-am prăbuşit. Aveam senzația că nu-mi ajunge aerul în plămâni şi a trebuit să am puterea să ascund fotografiile lui împrăştiate prin odăi, căci, privindu-i figura şi expresia pline de viață, simțeam că mă trag la el, în moarte.

Era o dimineață de mai a anului 1953. Mă aflam la biroul meu, colorând cu plăcere o planşă, căci funcționam ca desenatoare de material didactic la Şcoala Sanitară. Ridicând privirea, am fost surprinsă de apariția unui domn în haine închise şi cu fața pământie. M-a întrebat fără ocolişuri dacă am ştiri despre tata. Deoarece la mama continua să vină o paznică de la Văcăreşti, care o asigura că tata este în viață şi se află transferat în închisoarea din Tg. Ocna, i-am răspuns liniştită că ştiu că el trăieşte.

„Tatăl dumneavoastră a murit în august 1952", m-a pironit el, relatându-mi pe scurt cum fusese transportat, împreună cu el şi alți deținuți, de la închisoarea Văcăreşti la aceea din Tg. Ocna. Când a coborât din tren, tata mergea din greu şi

abia răsufla. A rămas în urma convoiului, trăgându-şi bocceaua cu lucruri. Fiecare respiraţie devenise o suferinţă. Era iarnă, zloată şi frig.

Văzându-mi consternarea de pe figură, omul s-a retras fără să-şi termine povestirea, cerându-şi parcă iertare. După procesul social-democraţilor independenţi, care a avut loc în ianuarie 1952, tata a mai trăit până în august. Mi se părea insuportabil nu numai faptul că el murise, dar că nu ştiusem atâta timp şi că fusese părăsit în moarte, căci gândurile noastre îl însoţeau ca pe o fiinţă vie, în timp ce el nu mai exista.

În acea zi, Dinu a trecut să mă ia, să ne întoarcem împreună acasă. Am mers pe jos, coborând Calea Victoriei înspre strada Antim, amândoi tăcuţi, fără să vedem realitatea din jur, păşind dintr-odată în pustiu. Împletirea permanentă a bucuriei vieţii noastre tinere cu suferinţa de a-l şti pe tata bolnav şi întemniţat ne otrăvea sufletul. Durerea devenea acută în zilele de sărbători, de Crăciun, Revelion şi Paşte sau când simţeam cu intensitate splendoarea cerului adânc deasupra copacilor şi a luminii soarelui scăldând pământul.

Peste doisprezece ani, în 1964, la ieşirea din închisoare, Dinu povestea că la Gherla a cunoscut un preot originar din Munţii Apuseni – Viorel Todea – care, trecând prin diferite detenţii, l-a întâlnit la Tg. Ocna pe tatăl meu. Acesta şi-l amintea ripostând cu violenţă şi dojenindu-i pe torţionari. Pastorul evanghelic Richard Wurmbrand[1], întemniţat timp de paisprezece ani, s-a nimerit să stea cu tata la închisoarea din Tg. Ocna.

[1] Richard Wurmbrand (1909–2001), predicator luteran, evreu convertit la creştinism. A protestat împotriva îngenuncherii cultelor de către guvernul comunist al lui Petru Groza în 1945, motiv pentru care a făcut 14 ani de închisoare la Rahova, Jilava şi Tg. Ocna (1948–1956 şi 1959–1964). Răscumpărat de o organizaţie creştină din Norvegia, pleacă în exil în 1965, stabilindu-se în 1966 în SUA. În Comisia pentru Securitate Interioară a Senatului american, face cunoscute atrocităţile îndurate de creştinii din ţările comuniste, scoţându-şi cămaşa pentru a lăsa să se vadă cele optsprezece răni cu care rămăsese în urma torturilor din detenţie.

În cartea sa *Cu Dumnezeu în subterană* (Ed. Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1993, pp. 82–83), relatează că tata le spunea agenţilor: „Eu am suferit pentru cauza socialismului înainte ca voi să veniţi pe lume." Richard Wurmbrand mai scrie: „Ca să treacă timpul, bătrânul Filipescu recita adesea din Shakespeare, care-i plăcea foarte mult, sau ne povestea întâmplări din viaţa lui. Era revoluţionar de cincizeci de ani."

Mama îmi povestise că, în 1920 – deşi era patron, căci reuşise să aibă propriul său atelier de pantofi –, [tata] a fost solidar cu grevele generale, în urma cărora a fost arestat. Autorităţile l-au eliberat, deoarece li s-a părut straniu ca un patron să susţină cauzele muncitorilor.

Cu toate credinţele sale social-democrate, tata era iubit de tinerii legionari deţinuţi care – deşi grav bolnavi de tuberculoză – îi dădeau din mâncarea lor şi, curând după decesul lui, au murit şi ei. Tata le recita cu vocea sa stinsă, dar ca un iluminat, tot ce putuse agonisi din minunatele sale lecturi, întărindu-i în speranţa că regimul comunist se va prăbuşi şi toţi vor fi eliberaţi. Preotul Todea îl încredinţase pe Dinu că îl împărtăşise pe tata cu câteva zile înainte de a muri. Ultima carte pe care [tata] o citise în anii săi liberi fusese Biblia, pe care o păstrez cu versetele preferate subliniate de el.

Peste alţi ani, [nişte] prieteni mi-au trimis pe Ion Ianolide, un om înalt şi frumos, cu vocea blândă, care-şi petrecuse toată tinereţea prin închisori. El l-a vegheat pe tata până la sfârşit. Respiraţia îi devenise şuierătoare, căci aerul intra cu greu în plămânii înţepeniţi de cicatricele tuberculozei. I se adusese mâncarea şi tânărul deţinut a vrut să-l hrănească. El nu l-a refuzat, dar l-a rugat să mai aştepte puţin şi, în timpul scurtului răgaz, şi-a dat sufletul. Dorinţa lui de a trăi şi încrederea că va fi eliberat întrecea realitatea însăşi.

Richard Wurmbrand relatează o altă versiune a morţii tatălui meu. El deosebeşte că, socialist fiind, tata se socotea ateu. Dar, comentează Wurmbrand, „spunând că este ateu, el nega de fapt numai concepţia primitivă despre El, nu şi realitatea iubirii, dreptăţii şi realităţii Lui. La acest mod de înţelegere pe

care i l-a sugerat pastorul, el a răspuns: «Eu cred în Iisus Hristos şi îl iubesc ca pe cea mai importantă fiinţă omenească, dar nu mă pot gândi la el ca la un Dumnezeu.» Starea lui s-a înrăutăţit din ce în ce mai mult. În două săptămâni, după o serie de hemoragii, i-a venit sfârşitul. Ultimele cuvinte mi le-a spus mie: «Îl iubesc pe Hristos», a murmurat el. În săptămâna aceea fuseseră mai multe decese. A fost şi el azvârlit gol într-o groapă comună, săpată de deţinuţi."

Încercarea de evadare în trecutul îndepărtat

După moartea tatălui meu, din cauza depresiunii nervoase în care bâjbâiam, dr. Nini Radian, prietenul lui Dinu şi soţul Margăi, cea mai apropiată prietenă a mea, m-a internat la spitalul C. Parhon, unde am fost consultată de profesorul dr. Ştefan Milcu, atunci preşedintele Academiei. Cu un an înainte ca tata să fie arestat, dr. Milcu îl primise în clinica lui pentru a-i face analize, căci îl socotea un om deosebit, deşi ştia că face parte dintre bătrânii social-democraţi repudiaţi.

În ceea ce mă privea, el şi-a dat seama că, pentru a mă dezrădăcina din suferinţă, trebuia să-mi schimbe preocupările şi m-a întrebat ce aş dori să fac. I-am sugerat să mă recomande profesorului academician G. Oprescu[1], a cărui [studentă] fusesem. Acesta m-a primit în Institutul de Istoria Artei, pe care-l conducea, repartizându-mă în sectorul de artă medievală românească – aşa cum doream –, ştiind că astfel voi putea evada în trecutul îndepărtat, desprinzându-mă de prezent.

De aceea, între anii 1956 şi 1958, timp în care în culise se pregătea procesul intelectualilor ai cărui protagonişti au fost Dinu Noica şi soţul meu, Dinu Pillat, am fost transferată de la Şcoala Sanitară, unde funcţionasem ca secretară şi apoi ca

[1] George Oprescu (1881–1969), istoric, critic şi colecţionar, întemeietorul Institutului de Istoria Artei din Bucureşti.

desenatoare de material didactic, la Institut, de unde am fost scoasă cu câteva luni înainte de arestarea lui Dinu şi transferată la Biblioteca Academiei Române.

În acei ani, înainte de arestarea lui Dinu, eu nu realizam că atunci – în plin ateism – nu era oportun să mă dedic picturii religioase. Pe vremea aceea eram nerăbdătoare să fiu în contact, cât mai degrabă, cu o pictură cifrată, plină de semnificaţii tăinuite şi de o spiritualitate care să mă cufunde în istorie, smulgându-mă din prezent. De aceea colindam Bucureştii descoperind farmecul bisericilor ridicate la răspântii de drumuri, pentru a fi văzute de departe, a căror dărâmare sau încastrare între blocuri nu începuse încă. Am descoperit astfel decoraţia pictată din pridvorul bisericii Creţulescu. Sub Gheorghiu-Dej, monumentul – aflat peste drum de Ministerul de Interne – fusese sortit demolării şi, pentru a fi salvat, orice studiu despre însemnătatea lui era de o mare importanţă.

Am convingerea că studiul pe care l-am scris despre Apocalipsa pictată în pridvorul bisericii nu a fost o simplă întâmplare, ci se înscrie destinului meu. Biserica fusese ridicată în 1722 de Iordache Creţulescu, ginerele lui Constantin Brâncoveanu, la întoarcerea sa din surghiunul impus familiei voievodului, decapitat împreună cu fiii săi, la Constantinopol – grozăvie la care, în afară de oficialităţi, au trebuit să asiste rudele rămase. Presiunea suferinţelor exercitate de Imperiul Otoman asupra ţărilor din Balcani făcuse necesară reprezentarea Apocalipsei în secolul al XVI-lea la mânăstirile de la Muntele Athos. Tema devenea o figurare şi [o] explicaţie transcendentală a nenorocirilor care bântuiau sud-estul Europei şi speranţa în a doua revenire a lui Hristos în apoteoză finală. În anul 1722, Apocalipsa era zugrăvită şi în pridvorul bisericii mânăstirii Văcăreşti, ctitoria învăţatului domn Alexandru Mavrocordat, şi se referea, metaforic, la o complexă şi nenorocită situaţie politică. Apocalipsa devenea însă extrem de transparentă pentru lumea zilelor noastre, în care aţâţarea urii, din porunca guvernării, distrugea valorile umaniste şi anihila o lume. De asemenea, reînsufleţisem şi pictura bisericii Sf. Nicolae din satul Rebegeşti –

în drum spre Târgoviște – cu propriile mele neliniști și suferințe pricinuite de o epocă în care frumusețile în care credeam fuseseră zdrobite. Îmi vorbise despre biserica ridicată în anul 1669 urmașul acestui neam, Nicolae Crețulescu, recunoscător că scrisesem despre însemnătatea picturii Apocalipsei în ctitoria din București.

Era primăvară. Luasem de la marginea orașului autobuzul care avea ca stație terminus Palatul Mogoșoaia. Am mers în continuare pe șosea pe sub salcâmii înfloriți și am zărit în depărtare – după cum fusesem îndrumată – o fântână cu cumpănă, la o răscruce, de unde se despărțea drumul spre sat. Sub soarele blând al dimineții, am străbătut ulița pustie, presărată de găinile scăpate din ogrăzi. Casele mici erau adormite sub învelișul grădinilor. La o cotitură a drumului, vederea s-a deschis spre orizontul lacului și, în depărtare, la capătul unei fâșii de pământ ce despica apele, se ridica, vibrând sub cerul albastru, nava îngustă a unei biserici albe – de proporții modeste – înălțată de acoperișul de șiță în două ape. Cu ani în urmă, monumentul fusese salvat de inginerul Prager, la recomandarea lui N. Iorga. A fost tăiat la temelie, pus pe cricuri și înălțat din apele ce ar fi trebuit să unească într-o salbă de lacuri bălțile ținuturilor mlăștinoase din jurul Capitalei. Lăcașul biruia acum, fără ostentație, în liniște și singurătate.

Bătrânul dascăl al bisericii, pe care l-am aflat într-o căsuță nu departe de lac, mi-a descuiat ușa scundă și, după ce ochii mi s-au obișnuit cu obscuritatea străpunsă de fâșiile de lumină ce se strecurau prin ferestrele înguste, m-am pomenit în fața unui ansamblu insolit de pictură. M-a cutremurat ca și pe N. Iorga care – adus cu sila de Nicolae Crețulescu spre a aprecia valoarea artistică a monumentului ce trebuia înecat – a străbătut de la un capăt la altul interiorul bisericii, uitându-se pe pereți, și a început să vocifereze spunând că se află în fața celei mai interesante picturi murale a epocii respective. Programul iconografic și scenele Patimilor, în special, respectau schemele picturii de tradiție bizantină, dar erau răscolite de gesturile pasionate ale personajelor și dovedeau preferințele ctitorului pentru

reprezentări infuzate de elocința barocului occidental. Zugravul venise din sud-estul Europei în care începuse deja această transformare a picturii tradiționale și, desigur, fusese adus chiar din insula Creta, unde Radu Crețulescu, ctitorul din 1669, fusese – la un moment dat – surghiunit de turci.

Tragismul scenelor în care se recunoștea grandilocvența picturii baroce occidentale se potrivea destinului cu urcușuri și prăbușiri abrupte al ctitorului, existența precară, ca atâtea altele, în această parte a Europei, sfâșiată de interese străine și lupte pentru domnie. Probabil că, pentru a-și ascunde răzvrătirea, așa cum făceam și noi, printr-un comportament aparent docil, ctitorul a ales ca sfinții militari în friză – ocolind programul iconografic – să nu mai fie reprezentați amenințători, ca războinici, cu platoșă, scut și suliță, ci purtând – ca niște personaje de curte – mantii ample brodate, dublate cu blănuri exotice și ridicând în mână crucea de martir. Figurile lor, rotunjite dulce, exprimau o resemnată melancolie, iar părul strâns în jurul capului era împletit cu șiruri de perle. Gesturile mâinilor arătând crucea și ținând faldul greu al mantiei îmblănite apar molatice, elegante. Eram departe de spiritualitatea severă și ascetică a vechii picturi murale religioase și mult mai aproape de umanismul picturii din vestul Europei. Eu însămi mă integram acelei suite melancolice de personaje marcând sfârșitul unei spiritualități, în cazul meu, al unui stil de viață la a cărui cădere asistam dezarmată.

Mă aflam atunci la mijlocul vieții mele și trăisem oroarea marilor procese înscenate reprezentanților și membrilor partidelor istorice și opozanților, pentru a se distruge orice rezistență împotriva comunismului. Abia mi se zvânta atunci durerea morții în închisoare a tatălui meu. Împreună cu Dinu, asistam neputincioși la transformarea în nisip a unei civilizații. Deși angoasa forma fundalul vieții noastre cu bucurii modeste, trăind după o zi pe alta, nu ne imaginam cum va mai continua încă procesul aneantizării.

Am fost de nenumărate ori la biserica mânăstării din satul Rebegești. Uneori rămâneam peste noapte în sat și eram găzduită

de bătrânul dascăl în odaia de musafiri, plină de velințe și de perne așezate în stive pe laviță. Încăperea era răcoroasă, cu lumina filtrată prin perdelele de borangic, și era atâta liniște încât, dacă mă trezeam în timpul nopții, mi se părea că mă aflu în liniștea morții. Mă deșteptam dis-de-dimineață în cotcodăcitul găinilor și măcăitul rațelor. În miezul primăverii, silueta bisericii îmi apărea suspendată între azurul irizat și tremurul apelor. Curțile și palatul ctitorului fuseseră fărâmițate de vicisitudinile vremurilor și doar un capitel sculptat mai rămăsese pus, ca o treaptă, la fântâna din sat.

Când intram în tăcerea bisericii, îmi mirosea a tămâie, a ceară și a ziduri vechi. Mă așezam – pe rând – în mijlocul fiecăreia din încăperi, având pe genunchi cartea lui Gabriel Millet[1] despre iconografia Evangheliilor. Alternativ – cu ochii pe pereți și consultând cartea – stabileam transformarea în timp a scenelor până la ajungerea lor la reprezentările pe care le contemplam. Prin ușa îngustă a pronaosului, năvălea strălucitoare lumina zilei însorite și vedeam bâtlani cenușii și berze albe cu aripile înspicate negru ciugulind cu ciocurile roșii și pășind tacticos cu picioroangele lor prin ape. Curtea bisericii era curată, cu iarba deasă și proaspătă și aleea mărginită de tufe de crăițe, cârciumărese, ochiul boului și busuioc, ca o grădină de țară. Le-am adus pe mama și pe soacra mea, Maria Pillat, să facă picnic pe malul lacului. Fiica mea, Monica – atunci în vârstă de nouă ani –, m-a întrebat cu uimire în glas, în timp ce mângâia florile, dacă acolo se află raiul. Dinu a venit și el însoțit de dr. V. Voiculescu. Sta pe banca de sub copacul dinspre poartă recules și rugându-se acelui ceas de frumusețe și liniște. Doctorul cerceta, iscodindu-mă, dacă am transcris corect inscripțiile.

Când m-am dus cu fotograful Institutului, domnul Ionescu, să fotografiem ansamblul de pictură, era toamnă târziu. Șoseaua aluneca lucioasă de ploaie, iar pe cerul posomorât străluceau

[1] Gabriel Millet (1867–1953), celebru bizantinolog francez, autorul cărții *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile*.

ca niște lampioane coroanele de aur ale salcâmilor. La cotitura drumului din sat, am regăsit biserica strălucind albă pe zarea cenușie. A fost ultimul studiu pe care l-am făcut înainte de a fi scoasă din Institut, cu câteva luni înainte de arestarea lui Dinu.

Peste ani de zile – prin 1962 –, în timp ce Dinu se afla în închisoare, mi s-a făcut dor să revăd acel loc. Am plecat cu Monica într-o zi însorită de toamnă, parcurgând drumul știut. Pe ulița satului ne-a întâmpinat un alai de nuntă. Femeile de pe primul rând, din jurul mirilor, chiuiau sălbatic, jucând cu furie în ritmul cântecelor de nuntă, executate de un taraf de lăutari. Asistam la o forță primitivă dezlănțuită care ne electriza și pe noi. Am regăsit cu aceeași surprindere și încântare biserica pe ale cărei fațade albe, decorate cu nișe egale și încinsă cu brâul de cărămizi zimțate, lumina și umbra palpitau în cadențe liniștite, eterne.

Nu demult, în ultimii ani ai guvernării ceaușiste, am vrut să arăt monumentul unor bătrâne prietene. Am rătăcit pe drumul al cărui traseu fusese schimbat și am intrat pe o uliță necunoscută în satul sărăcit care-mi devenise străin. De cealaltă parte a lacului rămăseseră decorurile serbede de carton ridicate de studioul de cinematografie pentru filmul *Dacii*. Lacul era pustiu, fără păsări. Curtea bisericii era uscată, fără iarbă și flori. Claviatura fațadelor albe ale lăcașului continua să cânte în surdină și am înțeles atunci de ce au fost smulse de furia ceaușistă lăcașurile de cult care ne ocroteau prin liniștea și frumusețea lor.

Rătăcind printre personajele tablourilor ctitoricești

La Institut, ca documentaristă, nu mi se cerea decât să semnalez pe fișă studiile de artă veche românească ce apăruseră în revistele de specialitate. Parcurgându-le, am fost impresionată

de o fotografie, reprodusă în 1924 în *Buletinul Monumentelor Istorice*, reprezentând familia Cantacuzinilor zugrăvită de Pârvu Mutu la sfârşitul secolului al XVII-lea, în biserica palatului ruinat de la Mărgineni.

Cele şaizeci de personaje ale tabloului, grupate în jurul voievozilor Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu cu soţiile lor, cu fiii şi fiicele, nurorile şi ginerii şi cu copiii acestora înghesuiţi în faţă, îmi sugerau unitatea de bloc a familiei. Figurile nu mai erau spiritualizate, asemănătoare sfinţilor zugrăviţi pe pereţii bisericii – aşa cum cereau prescripţiile stilistice de tradiţie bizantină, căci simplificarea desenului evidenţia caricatural trăsăturile. În fixitatea privirilor intense ale bărbaţilor citeam forţe nemăsurate de vizionari, mânaţi mai degrabă de dorinţa de a cuceri puterea pământească decât lumea cerurilor. Ochii mari cu sprâncene încondeiate ale jupâniţelor alunecau pieziş, observând şi ţesând parcă o plasă fină de intrigi. Expresia le era hotărâtă şi de desenul gurii fiecăreia, cu buzele cărnoase, împlinite sau colţurile trase în jos, posac.

Ardeam atunci să mă afirm cumva şi să arăt profesorului Oprescu şi colegilor mei că merit să fiu alături de ei, fără să-mi treacă prin minte că această dorinţă mă va duce la pierzanie. Cum nu mi se permitea să plec pe teren şi să vin în contact direct cu monumentele, m-am hotărât să colind bisericile Bucureştiului şi să descopăr ce tablouri ctitoriceşti au mai supravieţuit. Am intrat în bisericile goale în timpul săptămânii şi în câteva mai străjuiau pe pereţii pronaosului siluetele întunecate şi chipurile palide ale ctitorilor desprinzându-se din picturile înecate de fumul gros al lumânărilor mânjind pereţii. Tablourile aparţineau veacului al XVIII-lea şi îi reprezentau pe domnii fanarioţi numiţi de Poartă. Ei aduseseră de la Constantinopol la Bucureşti o atmosferă cosmopolită, în care circulau ideile iluminismului, dar şi alte curente şi gusturi europene, adaptate pitoresc la înţelegerea şi comportamentul levantin, contribuind şi la noi, treptat, la schimbarea mentalităţii medievale. Domnii fanarioţi erau antipatici prin duplicitatea şi setea lor de îmbogăţire, dar prin cosmopolitismul transferat prin Constantinopol

din Europa la noi deveneau pentru regimul comunist un exemplu nefast.

În câteva dintre biserici, portretul voievodului Nicolae Alexandru Mavrocordat se asemuia mai degrabă gravurilor occidentale care-l reprezentau decât unei transfigurări sacre spiritualizate atemporal. Ca în gravuri, acelaşi obraz moale din care ieşea nasul strâmb. Între mustaţa scurtă şi barba rotundă, aceeaşi gură mică cu buza de sus sinuos sceptică.

Cele mai senzaţionale tablouri de ctitori le-am aflat la biserica mânăstirii Mărcuţa. În entuziasmul meu, l-am invitat – pentru a mă verifica – pe dr. V. Voiculescu, care a venit însoţit de profesorul Codin Mironescu[1]. Frecventau amândoi atunci cercul „Rugul aprins" de la mânăstirea Antim, înfiripat de câţiva clerici şi intelectuali ce-şi întăreau sufletele prin credinţă pentru a le fi posibilă suportarea bolovănişurilor comuniste.

Pentru mine, dr. V. Voiculescu – cel mai înţelegător prieten al socrului meu, poetul Ion Pillat – nu însemna numai creatorul tulburătoarelor sonete după Shakespeare şi al fantasticelor povestiri la care lucra în acel timp, dar şi un savant care ascundea, discret, imensele sale cunoştinţe şi experienţe de viaţă. Am intrat împreună în biserica tăcută şi le-am prezentat pe rând, cronologic, ctitorii care de-a lungul secolului avuseseră în grijă lăcaşul.

Armaşul Marco, a cărui reprezentare data din secolul al XVII-lea, apărea solemn şi hieratic, cu ochii plini de reculegere, asemeni sfinţilor, şi contrasta cu tabloul familiei voievodului Matei Grigore Ghica II, pictat peste o sută de ani şi care-mi amintea de portretele fastuoase, de aparat, ale secolului al XVIII-lea european. Chipurile aveau obrajii plini, iar mâinile moi schiţau convenţional gestul rugător. Ochii negri, lucioşi,

[1] Al. Codin Mironescu (1903–1973), profesor universitar de chimie-fizică, scriitor, gazetar şi critic literar; a făcut parte din grupul „Rugului aprins", motiv pentru care a fost arestat în 1958, împreună cu fiul lui, Şerban.

nu mai aveau acea privire pierdută în contemplarea altei lumi, ci se uitau fix, ca la fotograf.

Tabloul, înfățișând familia voievodului Alexandru Ipsilanti, îmi sugera chiar psihologia şi schimbarea în timp a personajelor. Desenul siluetelor era neted, dar devenise flexibil, de stampă persană, iar solemnitatea gestului orant[1] căpătase o afabilitate orientală. Ochii, de un negru unsuros, ai voievodului apreciau inteligent, dar fără să privească fățiș. Constantin, fiul său, avea figura mai expresivă, chiar, decât gravura occidentală care-l reprezenta. Ochii săi vii şi atenți îl trădau pe viitorul evadat în Ardeal care va pricinui atâtea necazuri tatălui său. Chipul rotund al doamnei Ecaterina, soția voievodului Ipsilanti, avea ochii opaci, iar gura era blazată, plictisită.

Pe un alt perete, l-am desluşit pe acelaşi Constantin Ipsilanti, pictat la patruzeci şi nouă de ani, în timp ce fusese numit domn al Țării Românești. Privirea ageră, nerăbdătoare, din tinerețe, se filtra obosită printre pleoape. Portretul soției sale, Safta, născută Văcărescu, abia de se distingea. Se vedeau coafura sa, împodobită cu nestemate, sprâncenele arcuite deasupra nasului acvilin şi conturul sinuos al buzelor subțiri. Colecționari, voievodul şi soția sa ținuseră să apară ca în tablourile occidentale pentru care pozaseră.

Dr. Voiculescu, din ce în ce mai atent şi amuzat de fervoarea mea, zâmbea mulțumit în barba-i albă şi își trecea privirea de la zugrăveli la mine şi apoi iar la zugrăveli. L-am rugat pe doctor să treacă să vadă portretul lui Maxim „cupețul"[2] pictat la biserica Sf. Elefterie vechi, în Cotroceni, în apropiere de locuința sa. Într-o mantie roşie, cu cute înțepenite şi guler de blană albă, Maxim avea capul cu păr negru, retezat pe frunte, bărbia puternică şi ochii mari, ațintiți asupra lucrurilor din apropiere. Maxim „cupețul" intra în viață sigur de sine, reprezentant al negustorimii, noua clasă socială în formare.

---

[1] În pictura paleocreştină, poziție a brațelor ridicate în lături, în semn de rugăciune.

[2] Negustorul.

Critica unei lucrări despre artă, terminată cu o invitație la o halbă de bere

Am citit lucrarea colegilor mei și unii dintre ei mi-au adus critici atât de violente, încât, trezindu-mă din somn în timpul nopții, mă întrebam dacă gândeam corect sau dacă scriam bine românește. Nu știam însă că abordasem un subiect pe cât de invidiat, pe atât de dificil, căci trebuia tratat din punctul de vedere marxist, al luptei de clasă.

Doamna Theodora Voinescu, șefa sectorului de artă medievală, mi-a făcut un referat favorabil, dar, deoarece subiectul exemplifica trecerea de la arta feudală la cea modernă, lucrarea a fost dată spre apreciere unui remarcabil estetician, colaborator al profesorului G. Oprescu. Acesta, după lectură, a venit grăbit și sever să mă judece.

Eram singură în camera de lucru a sectorului. După ce a încercat să mă intimideze țintuindu-mă prin lentilele ochelarilor și accentuându-și cu ironie observațiile – de altfel minime –, s-a relaxat deodată, spunându-mi confidențial: „Ce-ți veni să te ocupi de portrete de voievozi, boieri și negustori, exploatatori ai poporului? Hai mai bine să mâncăm pateuri și să bem bere."

L-am refuzat. Lucrarea nu a fost admisă.

Nostalgii personale și genealogii de neamuri vestite

În 1965 – la un an de la eliberarea lui Dinu din închisoare – am fost reprimită în Institut, cererea mea fiind susținută de poetul Alexandru Philippide[1], ce conducea în Academie sectorul de artă. Mi s-au încredințat spre cercetare monumentele de artă feudală, răspândite pe întinderea județului Ilfov. Dispuse

[1] Al. Philippide (1900–1979), poet, prozator, eseist și traducător.

radial în jurul Capitalei, erau izolate, nefiind legate între ele prin drumuri.

Plecam dis-de-dimineață cu trenul sau autobuzul din gări sau stații de la marginile Bucureștilor. Mergeam pe șosele înnămolite de noroi în primăvară sau de praf – cum da vara – și mă întorceam seara acasă. Eram fericită, căci aveam un subiect al meu, pentru cunoașterea căruia mă pregăteam cu înfrigurare, însemnând așezarea monumentelor pe hartă și căutând să înțeleg scopul fondării lor ca centre de rezistență culturală și strategică în câmpia Dunării, atât de des năvălită de turci și tătari. Alcătuiam genealogii de familii dispărute răscolindu-le trecutul.

Primele incursiuni au fost spre sud, spre Oltenița, ca un pelerinaj la locurile pe unde copilărise tata. Belșugul de altădată dispăruse în urma naționalizării și colectivizării forțate. Casele și ogrăzile erau neîngrijite, sărăcite, și păstrau troace inutile, care constituiau totuși un avut. Ospeția se mai păstrase încă și am locuit câteva zile la o nepoată a tatei, al cărei soț, fost negustor de unelte agricole, trecea zilnic prin sate cu un camion pentru a strânge fiare vechi. Profitam astfel să merg cu el și să mă opresc la bisericile mele, greu abordabile altfel. Spre seară, străbăteam câmpii sau sate sub ceruri nemărginite în amurg, spre a ajunge la vreo haltă, de unde luam trenul pentru a reveni la Oltenița.

În prima zi de dimineață, m-am dus la cimitirul cu mormintele năpădite de iarbă și flori sălbăticite, unde tata, în ultimul său an de libertate, a pus să se ridice o nouă cruce de piatră pe mormântul părinților săi. După parastas și sfințire, el a rămas îndelung în cimitir. Era obosit și bolnav, căci un diabet depistat târziu îi redeschisese cicatricele cavernelor pulmonare, căpătate în anii de mizerie ai tinereții. În urma arestărilor și proceselor politice înscenate, devenise tăcut și trist. În 1948, când securiștii au tăbărât în casă spre a-l aresta, tata s-a îmbrăcat, a sorbit liniștit restul de cafea din ceșcuță și apoi, luându-și rămas-bun de la mama și de la fratele meu, Alin, le-a spus că a trăit destul.

La reluarea profesiunii de cercetător al artei medievale românești de care eram pasionată, simțeam nevoia să mă reculeg la mormântul părinților tatălui meu, deoarece pe al său nu aveam să-l cunosc niciodată.

Am străbătut în lung și în lat ținuturile județului Ilfov pentru a vedea ceea ce mai rămăsese din monumentele medievale. Am descoperit în biserici de sat, altădată ctitorii voievodale sau boierești, resturi prețioase de pictură, rămase necunoscute sau abia semnalate.

Nu departe de Oltenița, la mânăstirea Plătărești, preotul m-a încuiat în biserică pentru a mă feri de nebuni. În timp ce studiam frumoasa versiune athonită[1] a reprezentării martiriilor de sfinți, nebunii, adăpostiți în fostele chilii ale incintei, se îngrămădeau la ferestrele bisericii și, furioși, vociferau și scoteau limba la mine. În arabescurile elegante ale scenelor care arătau că fiecare zi din an poartă marca unei suferințe impuse cu violență, descifram identitatea fostelor martirii, în timp ce în jurul meu hohoteau patimile mucenicilor de afară, întemnițați în nebunia lor.

Cercetam genealogii de neamuri vestite, călăuzită de pisanii și de portretele ctitorilor cu pictura roasă de vreme, cărora imaginația mea le dădea fastul de odinioară.

După-amiază, când soarele era încă puternic, dar se înclina spre apus, lumina inunda pronaosul bisericii și făcea să strălucească fâșii colorate din atlasurile și brocarturile veșmintelor, urcându-se încet spre chipurile lor palide, ai căror ochi se luminau și prindeau treptat viață sub streașina arcuită a sprâncenelor.

În răcoarea și mirosul jilav din încăperile bisericilor și la umbra incintelor năruite ale mândrelor curți de odinioară, am visat, evadând din prezent, reînviind existențe cufundate în uitare.

---

[1] Pictură religioasă de stil bizantin, prezentă în așezările monahale de pe Muntele Athos din secolul al X-lea.

În drumul său de vagabond spre Bucureşti

Tatăl meu nu aparţinea familiilor istorice ale acestor ţinuturi străbătute de Argeş şi de meandrele afluenţilor săi, ci caselor umile, fără identitate, şi drumurilor prăfoase de seceta verii sau înnămolite în timp de ploaie, pe care le traversam la rândul meu. La fel ca el, în drumul său de vagabond spre Bucureşti, eram impresionată de apusurile de soare pe cerurile nesfârşite, întinse deasupra câmpiilor electrizate de ţârâitul greierilor. Se trezea în zori, scuturându-se de paiele căpiţei unde-şi înfundase culcuşul peste noapte, şi îşi continua destoinic şi egal drumul, păşind prin ierburile răcorite de roua dimineţii. Era îmbătat de parfumul aspru al buruienilor încinse de soarele amiezii, mireasmă care mă năpădise şi pe mine în incinta părăsită a mânăstirii Negoieşti, mărginită de ziduri de apărare năruite şi înţesată cu bălării adânc înfipte în pământ. El înainta destoinic şi egal în acele zile de incertitudine când doar din privelişti şi aerul proaspăt îşi trăgea puterea. Dragostea pentru natură nu l-a părăsit niciodată.

În duminicile copilăriei noastre, ne ducea în pădurile de la Pantelimon şi Băneasa sau pe malul eleşteelor mânăstirilor din jurul Bucureştiului, de la Snagov, Căldăruşani, Pasărea sau Ţigăneşti, unde ne fugăream şi ne ascundeam până cădeam rupţi de oboseală şi de râs în luminişul ales, unde tata aprinsese un foc de vreascuri la care frigea pastramă sau pui la frigare, iar mama aşezase pe ştergare ouă fierte, ceapă verde, brânză şi ridichi.

Vechi fotografii, făcute de fotografi ambulanţi, îl arată cu mânecile suflecate şi gulerul cămăşii răsfrânt, fără lavalieră, între prietenii şi lucrătorii săi pe care-i lua cu el, cuprinzându-i în bucuria şi expansiunea plăcerii lui de a trăi.

Viaţa tatei a început de fapt cu acel drum spre Bucureşti care a fost pentru el o victorie. El şi vărul său luaseră în traistă două pâini şi o mămăligă rece pe care le dumicau, în timp ce se odihneau în păduricile cu frunzişurile în straturi verzi, străpunse

de săgeți de lumină, sau în timp ce-şi răcoreau picioarele, zdrelite de glodul uscat, în ochiurile bălților sau în apele râurilor, privind cu jind vreun peşte zvâcnind din ape. Merindele s-au sfârşit curând şi mama mi-a povestit că el a trebuit să ceară pe la porțile caselor pâine sau vreun boț de mămăligă rămasă, în vreme ce era lătrat de câinii din ogrăzi. Oricât ar fi fost de ostenit şi frământat de îndoieli, drum îndărăt nu mai putea fi, căci nu-l mai aştepta nimeni. Disperarea sărăciei şi puternica lui vitalitate îl împingeau înainte.

Îi auzise pe lucrători vorbind între ei despre mulțimea de ateliere de cizmărie şi de prăvălii de care era plină Capitala şi care nu mai pridideau cu lucrul. Cărăuşii şi proprietarii grădinilor înşirate de-a lungul Dunării descriau abundența şi forfota piețelor, şi toată această energie a oraşului în plină înnoire şi creştere îl atrăgea puternic şi îi dădea speranțe.

La începutul secolului al XX-lea

Îmi închipui înfățişarea Capitalei la începutul secolului, când tatăl meu a intrat în Bucureşti pe la marginea dinspre sud-est. Citisem istorii ale oraşului, atunci când am vrut să cunosc – ca cercetător de artă feudală – ce mai rămăsese din bisericile medievale care-l împodobiseră. Am fost impresionată de graba fiecăruia dintre istorici de a descrie vertiginoasa dezvoltare a oraşului în care paşnica arhitectură rurală era împinsă spre margini de maiestuoasele clădiri administrative şi cochetele case particulare, adunate spre centru, ridicate de arhitecți francezi, germani şi români cu şcoala făcută la Paris şi care înlocuiau mândrele curți boiereşti de altădată, din nefericire astfel distruse. Ordonarea şi alinierea clădirilor pe străzile ce-şi croiau traseele străbătând funcțional oraşul era parcă opera unei baghete magice dirijând o energie în plină evoluție.

De la centru, marcat de clădirile monumentale care dădeau accente cosmopolite Podului Mogoşoaiei – Calea Victoriei de

astăzi –, spre periferie, alternau insolit case boiereşti, în elegantul stil neoclasic franţuzesc, cu cele ale noii burghezii în ascensiune. Acestea erau în formă de vagon, cu marchize la intrarea principală şi cu verandă închisă cu geamlâc, şi se aflau în curţi prelungite cu grădini. Case modeste se învecinau cu vile pretenţioase, maidane, livezi şi podgorii se întindeau spre centru, dumbrăvi şi păduri pline cu izvoare aşteptau să fie transformate în parcuri. Era un oraş pitoresc, vesel şi plin de vitalitate, impulsionat de condiţiile istorice favorabile care au urmat Războiului de Independenţă. Locuitorii băştinaşi, bonomi şi isteţi, erau avizi de înnoirile năpădind din Apus în cultură, modă, meserie şi comportament cărora le croise făgaşul o intelectualitate ce-şi făcuse şcoala la Paris.

Am reluat pasionanta istorie a Bucureştilor în zilele în care voiam să o distrez pe mama, care murea încetul cu încetul de un cancer, citindu-i în fiecare după-amiază din cartea lui Gheorghe Crutescu, *Podul Mogoşoaiei*. Mă străduiam să-i abat gîndurile de la înaintarea bolii, iar ea, bănuind cauza suferinţelor sale, se preta jocului şi încerca să identifice ce mai supravieţuise din clădirile descrise în carte, după 1918, în anii care au urmat Primului Război Mondial, atunci când ea, în vârstă de şaptesprezece ani, pătrunsese în centrul Capitalei. Firea ei aprigă, posesivă şi pasionată, dar cu o mare putere de stăpânire, se îmblânzise cu totul. În apusul care se furişa pe fereastră, chipul ei avea culoarea aurului vechi. Era blândă şi supusă ca un copil şi mi se încredinţa cu totul. Au fost cele mai dulci luni pe care le-am petrecut împreună.

Intrarea în Bucureşti nu l-a surprins pe tata, căci oraşul avea pe la periferie aspectul unui sat. A mers îndelung pe uliţe mărginite de case mici, văruite, acoperite cu şindrilă, înconjurate de grădini cu straturi de legume şi flori, cu câteva mănunchiuri de floarea-soarelui şi păpuşoi, cu salcâmi şi corcoduşi şi cu nelipsiţii butuci de viţă-de-vie cu coardele încolăcite pe stâlpii cerdacului sau întinse pe bolţi ţesute din sârmă groasă. În anul 1901, când tata a venit în Bucureşti, mama se năştea într-o asemenea casă din mahalaua Pantelimon.

Ucenicul vagabond a ocolit viile şi livezile dintre case, s-a răcorit şi a băut apă dintr-o fântână cu cumpănă aflată la răscrucea ulițelor şi a coborât dealul Filaret, traversând Câmpia Libertății, unde manifestaseră, în 1840, revoluționarii bucureşteni. Era o întindere acoperită cu iarbă, presărată cu copaci falnici, loc de petrecere şi odihnă pentru orăşenii care veneau în timp de vară să mănânce la iarbă verde. În mijlocul câmpiei se afla o baltă mare în care se scăldau bivolii.

Câțiva ani mai târziu, tata avea să asiste la asanarea acelui loc mlăştinos şi la crearea romanticului parc şi a pavilioanelor elegante care să arate realizările țării în cei patruzeci de ani de domnie ai Regelui Carol I. A fost parcul copilăriei mele, căci casa părintească se afla în apropiere. În zilele de sărbătoare sau când avea loc vreo expoziție meşteşugărească, la care participa şi tata, mergeam cu toții, frumos îmbrăcați şi veseli. Intrarea principală era atunci o arcadă flancată de două turnuri cu foişoare şi încununată cu stema țării şi vulturul cu aripile întinse ținând în gheare sabia şi drapelul. Aleile principale încadrau gazonul mărginit de straturi de flori scunde, formând un imens covor aşternut până la marginea lacului. Ele erau umbrite de şiruri de castani, iar aleile care se răsfirau lateral erau boltite cu coroanele înalte ale bătrânilor copaci ai locurilor.

Poteci tăinuite şi umbroase duceau spre marginile unde se mai aflau cuşti de fier pustii, în care, odată, fuseseră expuse sălbăticiuni aduse din pădurile noastre. În toamnele cu castanele împrăştiate pe jos şi frunzele de aur foşnind pe alei, trăiam tot farmecul parcurilor evocate în poezii simboliste. Alei ca două brațe încolăceau lacul şi suiau la esplanada pe care se ridica Muzeul Militar ce-şi reverbera în lac arcadele celor două etaje flancate de două aripi de clădire în formă de turnuri prismatice, încununate fiecare cu câte un vultur uriaş din bronz cu aripile deschise.

Părinții mei, care fuseseră în Franța, ne spuneau că arhitectura peisajului şi amplasarea monumentalei clădiri le aminteau de Versailles, dar moscheea al cărei turn se reflecta tremurător pe lac şi turnul de apă ce închipuia cetatea de la Poenari a lui

Vlad Ţepeş aduceau accente balcanice şi locale. Pe terasa din faţa Muzeului, flacăra care ardea necontenit pe lespedea mormântului eroului necunoscut mă înfiora. Citirea istoriei ţării începea cu metopele monumentului de la Adamclisi sprijinite de parapetul terasei sau aşezate pe aleea înconjurând Muzeul pe la spate. Desluşeam din piatra roasă de vreme oile păstorilor daci şi luptele dintre daci şi romani. Tunuri încadrau scara largă pe care urcam spre sălile mari şi răcoroase unde erau expuse machete de cetăţi din epoca daco-romană şi din Evul Mediu, portretele voievozilor şi [ale] regilor Carol I şi Ferdinand, stindarde zdrenţuite sau câştigate în lupte, arme, costume, stampe şi picturile lui Nicolae Grigorescu reprezentând luptele de la Griviţa şi Plevna, ceea ce nouă, copiilor de atunci, ne dădeau sentimentul de pietate pentru trecut şi de încredere în viitor. Întreg complexul era o sinteză a istoriei noastre şi o exaltare a biruinţei Războiului de Independenţă din 1877 şi a celui de Întregire din 1916–1918.

O poveste romantică era închipuită în grota barocă alcătuită din diferite roci aflate în ţara noastră. Ea fusese săpată anume în grosimea dealului unde se strânseseră izvoarele subterane ale lacului. În faţa grotei, se ajungea coborând scările terasei Muzeului. Pe adâncimea ei întunecoasă şi răcoroasă, se profilau, ridicându-se de o parte şi de alta, uriaşii sculptaţi în piatră de Dimitrie Paciurea şi Fritz Stork. Cu mâinile legate la spate şi torsurile răsucite, ei priveau fecioara ucisă plutind pe apele tremurânde şi negre, atât de neted desprinsă din marmură albă.

Prin anul 1940, Muzeul care punea în valoare istoria unui neam obidit de veacuri a ars şi nu a mai fost restaurat. În perioada comunistă ce a urmat, el nu-şi mai avea rostul, căci istoria trebuia prezentată din punctul de vedere al luptei de clasă şi al concepţiilor marxist-leniniste care treceau cu tăvălugul peste mândria naţională a popoarelor căzute sub dominaţia sovietică. Golul produs din cauza clădirii distruse a adus o ştirbire acelei extraordinare armonii dintre peisaj şi arhitectură. Compoziţia romanticei grote a fost desfiinţată, iar înălţimea dealului redusă. În acea spărtură din peisaj, a fost ridicat un mausoleu pentru

conducătorii comunişti. Mormântul lor era împodobit cu patru coloane prismatice uriaşe, îngemănate două câte două în partea de sus, tăiate din granitul roşu al postamentelor statuilor lui Mestrovici distruse în 1948, reprezentându-i pe Regele Carol I şi pe Ferdinand, încadrat de victorii. Monumentul domina parcul şi se vedea de departe ca o ameninţare.

Continuam să mă plimb prin parc cu Dinu şi fetiţa noastră, Monica, dar căutam instinctiv aleile laterale de unde monumentul nu putea fi văzut. Ne opream la o mică terasă, unde ronţăiam alune prăjite şi beam bere.

După ce Dinu s-a întors din închisoare, la sfârşitul lui iulie 1964, ne-am plimbat pe străduţele de vechi Bucureşti care duceau spre parc. Ne-am oprit la un restaurant pe care-l ştiam dintotdeauna, aşezat la răscrucea unde se întretăiau strada 11 Iunie cu strada Nifon şi deschiderea spre parc. Era o seară liniştită şi din restaurant veneau mirosuri îmbietoare de fripturi la grătar cu cartofi prăjiţi şi castraveţi muraţi. Stăteam în faţa lui Dinu la o masă mică şi priveam emoţionată cum mânca măsurat, cu evlavie, concentrat şi recules ca un ţăran care a trudit îndelung pentru bucatele duse la gură.

Dar în seara aceea de demult, tata a străbătut locurile mocirloase printre copacii umbroşi şi a ajuns, împleticindu-se de oboseală şi ameţit de foame, pe strada Olimpului, la poalele dealului împădurit pe care se ridica biserica Patriarhiei, maiestuoasa ctitorie a voievodului Radu Şerban, care domina întinderea de acoperişuri a caselor joase, întreruptă de turle de biserici. Acolo locuia un văr al său, om avut, negustor de fierărie cu prăvălie pe strada Carol, în apropiere de Piaţa Mare. A intrat în curtea largă cu un corp de casă principal şi dependinţele construite separat, cum se alcătuiau atunci gospodăriile mai înstărite, şi a cerut cu sfială şi emoţie să fie recunoscut de ruda sa mai vârstnică. Acela l-a primit, i-a dat de mâncare şi un culcuş şi tânărul a dormit în acea noapte ca un marinar ajuns la ţărm după naufragiu. I s-a încredinţat îndeletnicirea ca, în pragul zilei, să deschidă prăvălia, să o mătură, să stropească trotuarul din faţa ei şi să încarce mărfurile în căruţele cumpărătorilor.

Distanța – nu prea mare – dintre casă și prăvălie o străbătea zilnic cu aceeași curiozitate și încântare, căci avea de traversat forfota centrului comercial al orașului. În răcoarea dimineții, mergea de-a lungul Podului Beilicului – Calea Șerban Vodă de azi –, trecând peste Dâmbovița ce stagna între maluri, căci de-abia începuse canalizarea ei, și ajungea în Piața Bibescu Vodă, în fața vastelor Hale abia construite, înconjurate de gheretele și tejghelele zarzavagiilor ce-și desfășeau marfa îmbiind cu mari strigăte pe cumpărători. Se strecura printre negustorii ambulanți care vindeau plăcinte calde, gogoși plutind pe uleiul fierbinte, zaharicale, bragă rece, borcane cu miere, nuci și roșcove, fel de fel de bunătăți ademenitoare. Îi plăcea să hoinărească privind cu aviditate orașul în care ulițe desfundate alternau cu străzi pietruite, aglomerate de trecători grăbiți. Forța orașului care creștea pe zi ce trecea și la a cărui dezvoltare asista îl atrăgea în puternicul șuvoi. Sărăcia îi dădea un anonimat plăcut, căci îl izola de restul trecătorilor.

Cel mai mult îi plăcea să urce pe Calea Victoriei, pe care se înghesuiau trăsuri cu muscali în anterie lungi din catifea albastră, încinși cu panglici late, fluturânde, conducând galopul cailor din sfârcul biciului. Privea în voie strălucirea pestriță a mărfurilor expuse în vitrinele magazinelor și alese cu ochii de femeile elegante în rochii lungi și cu pălării cu borurile mari, umbrite de văluri spumoase. Înaintând, ajungea la Teatrul Național, oprindu-se în fața afișelor pe care nu le știa încă citi. Puțin mai sus ajungea în piața Palatului Regal, înălțat la răsărit, și la clădirile Ateneului și Bibliotecii Fundației Carol I, ocolind piața la apus.

În casa pictorului Theodor Aman, construită după planurile acestuia pe o stradă paralelă cu Ateneul, se află un mic tablou reprezentând o femeie stând în fața unei ferestre deschise. Fereastra aparține casei lui Theodor Aman, iar femeia, soția lui, contemplă liniștită privelișteа patriarhală deasupra acoperișurilor de țiglă și a grădinilor presărate cu copaci. Monumentalele clădiri ale Teatrului Național, Palatului, Fundației Carol I

şi Ateneul, construite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, răsăreau falnic printre fâşiile oraşului încă provincial.

O nouă viaţă începută într-un atelier de cizmărie

Într-una din zile, tata a coborât de cealaltă parte a Dâmboviţei spre strada Sfinţii Apostoli şi a intrat într-un mic atelier de cizmărie cu câteva perechi de pantofi expuşi pe prichiciul ferestrei. Patronul era un sas, Traian Elzer, venit de la Braşov ca atâţia meşteri străini sosiţi de pretutindeni, necesari atunci dezvoltării meşteşugăreşti din regatul ce se înfiripa. A fost angajat şi a învăţat meseria de pantofar, astfel încât, la câţiva ani, şi-a deschis propriul atelier pe strada Cazărmii. În casa noului patron a fost tratat civilizat. Domnişoara Ella Elzer cânta la pian.

Mulţi ani după ce Traian se lăsase de cizmărie (înfiinţase un restaurant cu grădină, [apoi] a dat faliment şi a murit de supărare), părinţii mei le-au adăpostit în casa lor pe Ella şi pe mama ei, până ce tata le-a putut face un rost, deschizându-le o mică mezelărie. Ella avea o voce frumoasă, profundă şi purta rochii lungi, după moda dinainte de război. Duminica ne cânta la pianul pe care şi-l adusese la noi. Îi văd şi acum degetele alunecând pe clape şi brăţara – un lanţ gros de aur cu un breloc de safir – sărind de colo, colo în jurul încheieturii mâinii sale puternice.

La cinci ani după sosirea sa în Bucureşti, în 1906, tata a intrat în Partidul Social-Democrat, înfiinţat în 1883 de tinerii intelectuali generoşi. Fără un program sistematic, aceştia erau însufleţiţi de idealul umanist de a proteja şi ridica nivelul material şi cultural al muncitorimii. Înflăcărarea şi încrederea socialiştilor romantici, prietenia ce i-au acordat-o şi efervescenţa entuziastă a cenaclurilor literare şi politice, care nu erau înveninate de ura luptei de clasă – scop principal în programul comunist – i-au dat tatălui meu voinţa de a trăi. Nu se mai simţea

înstrăinat într-un oraş necunoscut, căci făcea parte dintr-o mare familie.

Faptul că social-democraţii nu urmăreau preluarea puterii de stat contribuia ca între ei să domnească relaţii destinse, lipsite de orice ambiţie şi veleitate arivistă, animate de încrederea împlinirii unor idealuri pe cale paşnică. În 1921, atitudinea politică a social-democraţilor fusese fără nici un echivoc, căci s-au despărţit făţiş de ramura comunistă, supusă bolşevismului moscovit.

Prin anul 1927, copil fiind, părinţii mă luau cu ei la sărbătorirea zilei de 1 Mai, ce avea loc în grădina Gib, pe Dealul Spirii. În începutul proaspăt de primăvară, cei aflaţi deja în jurul meselor presărate pe iarba verde îi salutau cu bucurie pe cei ce soseau. Îi recunoşteam pe unii dintre bătrânii lucrători, colaboratori şi prieteni ai tatei: „nenea Iordan", „nenea Stoiculescu", „nenea Mihalache", „nenea Radu Şelaru", cu mâinile lor mari cu degete bătucite şi unghiile groase, curate, adunate cumineţi deasupra feţei albe de masă: erau în haine de sărbătoare, cu figurile deschise, liniştite, pentru a sărbători împreună ziua primăverii şi a muncitorimii. Era o atmosferă plină de voie bună şi de relaxare, căci cei de acolo aparţineau mai curând unei confrerii decât unui partid cu un program riguros şi o ierarhie care ar fi produs o distanţare şi rezervă între ei. Toţi se recunoşteau cu plăcere, căci prezenţa fiecăruia era pentru celălalt o îmbărbătare.

Tata a fost legat de Partidul Social-Democrat nu numai ideologic, dar mai ales sentimental şi a fost cu mult mai mult un meseriaş pasionat de creaţia mâinilor lui decât un om politic.

La şaisprezece ani, tata nu ştia încă să citească şi să scrie. El a descoperit însă curând cât de accesibil îi era Teatrul Naţional. Îşi cumpăra în fiecare săptămână un bilet la galerie, de unde urmărea un repertoriu interpretat nu numai de mari actori români, dar şi străini, ceea ce i-a modelat gustul şi i-a bucurat mintea nesăţioasă.

Ascultase recitându-se în cenacluri poeme cu caracter social: *Împărat şi proletar* de Mihai Eminescu, *Decebal către popor*

şi *Noi vrem pământ* de George Coşbuc şi *Minciuna stă cu Regele la masă* de Alexandru Vlahuţă. I s-a părut mai plăcut şi pasionant să înveţe a citi silabisind poemele lui Mihai Eminescu şi *Baladele şi idilele* lui George Coşbuc decât să tocească abecedarul.

O bancnotă de 20 de lei şi primele cărţi

La nouăsprezece ani, neavând de lucru, hoinărea pe stradă. Privind la întâmplare, a văzut pe trotuar o bancnotă de 20 de lei. S-a uitat în jur dacă nici unul dintre trecători nu o revendică şi apoi a ridicat-o. Pentru el suma reprezenta o avere. Cum trecea de-a lungul Dâmboviţei, în dreptul Podului Mihai Vodă, s-a oprit şi a ales din dulapurile anticarilor înşiraţi pe chei *Iliada*, *Odiseea* şi *Germinal*, romanul lui Émile Zola. Fără doar şi poate că în cenaclurile literare unde se schiţau reperele unei evoluţii a culturii el ascultase prelegeri despre Antichitatea clasică grecească, dar şi despre romancierul Émile Zola descriind mizeria socială şi umană. De restul banilor a cumpărat mălai şi brânză şi s-a închis în odăiţa lui.

După ce a sfârşit de citit cărţile şi a ieşit iar în lume, dimensiunile înţelegerii spiritului şi ale vieţii se dilataseră imens. Epicul clasicismului grecesc îi înfăţişase esenţial panorama pasiunilor şi durerilor omeneşti, ceea ce l-a condus curând la teatrul antic şi la filozofia lui Platon, pe când în epicul naturalist al lui Zola el recunoscuse propria sa zvârcolire în sărăcie, dar şi licărirea credinţei în muncă şi progres.

Obiectul cel mai preţios pe care-l păstrez din casa părinţilor mei este prima bibliotecă a tatei, o mobilă graţioasă în stil *art nouveau*[1], pe care o ştiu dintotdeauna cu rafturile înţesate cu cărţi. Au mai supravieţuit dezastrelor câteva cărţi care au alcătuit

[1] Stilul a*rt nouveau,* aplicat din 1890 mobilierului de mici dimensiuni, a exploatat potenţialul decorativ al liniilor curbe, ieşite în relief, stilizând motivele existente în natură, de la ierburi şi muguri florali la ondularea felinelor şi la zborul arcuit al păsărilor răpitoare.

în adolescență fericirea ceasurilor mele de singurătate. Cărțile sunt de format mic, tipărite în primele decenii ale secolului al XX-lea de editurile Biblioteca pentru toți, Minerva, Dimineața, Căminul, Biblioteca universală, Lumea, care, în marea lor majoritate, aveau ca program popularizarea operelor literaturii universale în publicul larg, setos de carte.

Ceea ce mă uimește este alegerea – cu un instinct fără greș – a subiectelor, de la piesele lui Shakespeare, Dante, în traducerea lui George Coșbuc, Molière, Racine, Corneille, Goethe, Schiller și Victor Hugo, la povestiri de Voltaire, Chateaubriand, Tolstoi, Turgheniev, Gorki, Théophile Gauthier, Maupassant, Zola, Anatole France și Knut Hamsun. Dar atunci doar parcurgerea literaturii promovate de editurile de popularizare putea forma gustul și introduce în cultură pe un autodidact cum era tatăl meu. Existența printre cărți a pieselor lui Aristofan, Euripide, Sofocle, Terențiu, alături de *Manualul* lui Epictet, *Cuvântările* lui Cicero, *Georgicele* lui Virgiliu, *Odele* lui Horațiu, *Liniștea sufletească* de Seneca mărturisește preferința sa pentru operele clasicismului antic. Ele i-au modelat, simplu și precis, atitudinea filozofică față de încercările vieții și stăpânirea impulsurilor sale violente.

Din ceea ce recita din antologia sanscrită și din sublinierile făcute în Biblie reiese că reținea mai ales învățăturile tinzând la descătușarea sufletului de patimi. Niciodată nu mi-a dat vreun sfat, dar propunea ca ideal feminin pe Porția, citindu-mi din *Negustătorul din Veneția*, dar și pe Catarina din *Scorpia îmblânzită*. Era atât de pasionat de ultima conversație a lui Socrate cu Criton și de filozofia lui Platon, încât, după modelul ospețelor antice, citea musafirilor, la sfârșitul mesei, din *Banchetul sau Despre Amor*. Căci, în fervoarea sa de neofit, după cum le împărțise bunătățile de pe masă, tot astfel dorea să le împărtășească propria sa împlinire sufletească.

Nu-l pot uita de un Moș Ajun când a început să citească personalului și lucrătorilor care veniseră să-l colinde eseul lui Maxim Gorki *Ce-i omul?* Aceștia, dornici de petrecere și de veselie, au respirat ușurați când lectura a luat sfârșit. Îmi amintesc

exasperarea noastră, a copiilor lui, când, într-un ajun de revelion, a ținut morțiș să ne citească din Noul Testament: capitolul 13 din Epistola Apostolului Pavel către Corinteni. Sau, la masa care a urmat botezului Monicăi, a reprodus cu un aer inspirat, unor comeseni care se presupune că-l cunoșteau pe Platon, răspunsul dat de Agaton după ce acesta ascultase disertația lui Socrate despre amor. Tata nu avea discernământul de a selecta oamenii și nici nu-și dădea seama de oportunitatea momentului. El credea că pot deveni ale tuturor propriile sale revelații și trăiri spirituale care l-au înnobilat.

Un pantof care a traversat Oceanul Atlantic

Nu-mi pot închipui ce ar fi devenit tatăl meu dacă ar fi putut merge la școală și ar fi urmat apoi cursurile universitare. Ca meșteșugar însă, destinul său a fost împlinit și marcat de fantezia sa artistică. În anul 1927, după ce Charles Lindbergh[1] a reușit să traverseze Oceanul Atlantic, el a simțit nevoia să-și materializeze entuziasmul trimițându-i celebrului aviator, în semn de omagiu, o pereche de pantofi de damă confecționați dintr-o piele azurie.

Căputa[2] reprezenta, în partea din față, stilizarea capului și pieptului unui porumbel, ale cărui aripi desfăcute, din piele argintie, formau părțile laterale ale pantofilor. Penajul fusese sugerat din solzi desfăcuți fin din piele. Pantofii erau de o eleganță desăvârșită. Îndemânarea manuală și simțul proporțiilor au creat un obiect perfect funcțional, dar care reprezenta, în același timp, o idee.

La expoziția din 1929 de la Barcelona, pantofii expuși de el au obținut medalia de aur. Pe căputa decoltată a unui pantof din lac negru se întindea grațios o tulpină subțire verde aprins

[1] Charles Augustus Lindbergh (1902–1974), pilot american de origine suedeză.

[2] Parte a încălțămintei care acoperă partea superioară a labei piciorului.

cu câteva frunzuliţe ascuţite şi care se termina cu corola creaţă a unei garoafe de un roşu-închis. Pantofii se numeau „Romanţa“ sau „Carmen“, nu-mi mai amintesc. Pe partea din faţă a unui pantof argintiu se rotunjeau, stilizate pe un fir de crenguţă cafenie, câteva corole rotunde în tonuri trandafirii. Armonia diafană a culorilor sugera „primăvara“. Pe căputa înaltă, cât risul piciorului, a unui pantof verde intens, fâşii subţiri din piele albă desenau elegant o „liră“. Cel mai simplu pantof, numit „opinca“, era din piele de un auriu-închis, cu marginea căputelor întregi tivită cu împletitura strânsă a tricolorului. Dacă pantofii şi împodobirea lor ar fi fost executate neîndemânatic, prozaismul lor ar fi fost amplificat, iar ornamentica – un kitsch vulgar. Dar meşteşugul înaripat de un motiv de inspiraţie transforma şi pantoful într-un obiect de artă, după cum, de-a lungul istoriei, meşteşugarii desăvârşiţi au preschimbat în comori de artă obiectele necesare.

Înainte de a părăsi casa părintească, m-am dus în podul tainic şi atrăgător unde zăceau, prăfuite, patefonul Columbia, plăcile care-mi încântaseră copilăria şi reviste vechi. Printre acestea, am găsit *Cartea breslelor patronale*, apărută în 1940. Răsfoind-o, am citit ceea ce nu ştiam, că, în anul 1930, la Expoziţia Industrială din Bucureşti, tata a luat premiul I, constând în suma de 100 000 lei, pe care a împărţit-o lucrătorilor nevoiaşi. Pentru merite sociale recunoscute, oficialitatea i-a acordat „Meritul Comercial şi Industrial“ clasa I şi „Coroana României“ cu grad de Cavaler.

În 1946, magazinul său a luat foc în mod misterios şi, odată cu el, a ars şi o bună parte din încălţăminte, dispărând aproape toate modelele de pantofi datorită cărora i se decernaseră cele mai mari premii, nu numai la expoziţia din Barcelona, dar şi la cele din Paris şi Bucureşti. Câteva din perechile de pantofi care au supravieţuit incendiului le-am dăruit Muzeului oraşului Bucureşti.

[Tata] fusese dat afară din magazin, căci impozite insuportabile şi datorii amplificate peste măsură trebuiau să distrugă orice avânt al iniţiativei particulare. Tata îşi înjghebase

totuşi – ca la începuturile sale – un mic atelier în pasajul apropiat şi, când treceam să-l văd, îl găseam la tejgheaua lui de croit, lucrând cu aceeaşi gravitate. Când intram, îmi zâmbea consolator, dar şi cu sfidarea că nu se dă bătut. Dar, spre consternarea lui, la alegerile din 1946, când a fost identificat ca social-democrat la centrul de votare, necunoscuți l-au lovit fără milă.

De la tunica militară la firma caligrafiată cu aur

În timpul Primului Război Mondial, tatăl meu, simplu soldat, a însoțit armata, căci fusese însărcinat să repare încălțămintea jerpelită a soldaților. Întors acasă, în 1918, la sfârşitul războiului, el a constatat că nu mai are decât hainele de soldat de pe el. Toate celelalte îi fuseseră vândute de prima sa soție care, gândind că el va muri pe front, şi-a găsit un alt bărbat.

În tunica militară l-a văzut, pentru prima oară, mama, intrând în prăvălia de încălțăminte de pe Calea Victoriei, ținută de soțul frumoasei sale mătuşi (sora mamei sale), Dumitru Raftopol, pomenit în *Bucureştii de altădată* de George Potra [ca figurând] printre meseriaşii mai de seamă de la începutul secolului al XX-lea. Era foarte priceput în potrivirea calapoadelor. El dorea să lichideze întreprinderea, deoarece nu avea talentul să creeze modele de pantofi pe gustul noii societăți de după război, renăscută şi trepidând după noutate, şi nici nu avea răbdare cu clienții. Avea nevoie de un cumpărător sau, în cel mai rău caz, de un asociat cu capital. Pe tata i l-a prezentat o cunoştință comună.

În timp ce unchiul mamei îl cântărea cu privirea, tata i-a demonstrat că el are nevoie doar de un meşter care să-i lucreze încălțămintea modernă şi, pe lângă aceasta, avea să se vândă şi cea demodată. El a reuşit să-l convingă, a fost angajat imediat, i-a devenit asociat, fără să aducă nici un capital decât energia şi îndemânarea, şi i-a cumpărat curând prăvălia. Dumitru Raftopol şi-a ridicat o fabricuță, controla tihnit calapoadele şi, în timpul

liber, citea din Shakespeare. Deasupra vitrinei elegantului său magazin, tata a pus să se fixeze o firmă din cristal albastru pe care era caligrafiat cu aur numele său: Ghe. Ene Filipescu. Pentru faima de meseriaş, a fost ales Preşedintele Breslei Cizmarilor.

Calea Victoriei străbătea, importantă şi atrăgătoare, Bucureştiul, începând din vale, de la râul Dâmboviţa care curgea atunci leneş şi tulbure între malurile înverzite, suind domol până la şoseaua Kiseleff. La începutul ei, de la întretăierea cu str. Lipscani şi până la răscrucea cu B-dul Elisabeta, [Calea Victoriei] era mărginită de o parte şi de alta de magazine frumoase şi pline de mărfuri avantajos expuse, forfotind de agitaţia schimburilor de interese dintre negustorii care doreau cu emoţie să le fie pe plac cumpărătorilor. Pe această porţiune, la nr. 26, se afla şi prăvălia tatălui meu, adăugându-se cu eleganţă celorlalte magazine la fel de atrăgătoare ca luxoasele blănării Reich şi Sabego şi magazinul Au goût parisien, cu vitrina animată de manechine prezentând rochii excentrice. Urma o vitrină cu pălării cochete ridicate pe suporturi înalte ca florile pe tulpini, după care se întindea o grădină de vară cu scaune şi măsuţe la care beau cafele şi consumau îngheţate şi prăjituri cei care se odihneau după ce făcuseră cumpărăturile, privind relaxaţi agitaţia străzii.

Marile librării şi edituri Alcalay şi Socec se ridicau impozante la capătul de nord şi sud al părţii de răsărit a străzii, unde se afla şi impozanta clădire a Prefecturii poliţiei. Vis-à-vis, lângă magazinul tatălui meu, se afla o prăvălie de jucării şi păpuşi, după care, copil fiind, mi se scurgeau ochii şi nu uit decepţia şi tristeţea mea când tata mi-a cumpărat o păpuşă mică, şi nu pe aceea mare pe care mi-o doream. Era şi un elegant magazin, Marie-Claire, cu lenjerie fină de damă expusă în vitrină, şi apoi se înşirau geamurile marilor vitrine cu porţelanuri şi cristale scânteietoare Rosenthal. Febrilitatea întreprinderilor şi reuşita lor conferise acelui loc calitatea de important vad comercial. Graba cumpărătorilor dădea Căii Victoriei o deosebită atmosferă de bună dispoziţie şi vioiciune.

Obrazul mamei

Când s-au întâlnit, tata avea treizeci şi cinci de ani, iar mama şaptesprezece. Din cenuşiul catifelat al unei vechi fotografii, se desprinde obrazul mamei, alb, rotund, copilăresc, încadrat de păr bogat, prins pe ceafă cu o fundă neagră. Figura este întoarsă spre privitor pe care îl scrutează atent, ţinându-l la distanţă şi zâmbind cuminte. Rochia de stofă, închisă la culoare, are ca podoabă un guler marinar ce cade bogat spre spate. Şade pe un scaun şi are o carte deschisă sprijinită pe genunchi.

Avusese o copilărie împovărată de lipsuri, dar nu de sărăcie lucie. Amândoi părinţii i se trăgeau din neamuri de ţărani cu stare. Surorile bunicii erau bogate şi mândre, cu gospodării mari şi curţi pline de vaci cu lapte, aşezate la poalele Dealului Spirii. Pe bunicul meu nu l-am cunoscut, căci a murit când abia mă născusem. Era un om aspru. O fotografie de familie îl arată cu faţa rotundă, ochi posomorâţi şi mustaţă deasă, lăsată pe colţurile gurii. Avusese o viaţă grea, trebuind să-i hrănească pe cei şase copii ai săi, cărând cu căruţa pietriş pentru construcţii. Dar duminica punea zurgălăi la cai şi scotea căruţa plină cu copiii săi la pădurea de la Pantelimon sau mânăstirea Cernica. Sufletul mamei, care îi susţinea tăcută pe fraţii mai mici, chiuia atunci de fericire.

Imaginea bunicii

Bunica rămăsese văduvă încă tânără. Fusese înaltă şi zveltă, dar, cu vârsta, spatele i se gârbovise. Figura slabă şi fină era luminată de ochi cafeniu-deschis, încă strălucitori de energie (foto 11). Zâmbetul permanent al buzelor subţiri părea misterios, atotştiutor şi blând totdeauna, un zâmbet întâlnit pe chipurile coreelor[1] greceşti, detaşat şi spiritualizat cu totul. Dusese

[1] Dansatoare din Grecia antică.

o viață grea, născând copiii unul după altul, trudind pentru toți, dar deasupra oricăror nevoi se ridicase cu acel zâmbet pe față. Avea ovalul tras, subliniat de un tulpan negru legat strâns la ceafă, dezvăluindu-i-se astfel gâtul înalt. În tinerețe purta însă tulpan alb cu flori brodate în cruci alese și tivit cu mici ciucuri de mărgele. Mama își amintea că, în acei ani, era veselă, cânta în timp ce lucra și purta bluză din pânză topită încrustată cu broderii și șorț tivit cu dantelă. Iarna avea o cațaveică din catifea verde dublată cu blăniță de iepure, strânsă la mijloc cu o pafta de argint și largă la poale.

Eu nu mi-o amintesc decât înveșmântată în rochii cenușii sau negre. Intra în curtea noastră pășind măsurat și liniștit, elegantă și demnă, având ca singură podoabă șalul din dantelă neagră acoperindu-i capul și umerii. Era profund religioasă, rugându-se și postind după tipicul călugăresc. După moartea soțului, ar fi fost fericită să intre într-o mânăstire dacă nu i-ar fi rămas atâția copii de îngrijit. Când venea să stea mai multe zile la noi, mă trezeam noaptea căci, la un anume ceas, ea bătea mătănii și auzeam foșnetul brațelor ei țesând larg brațul crucii. Nu-mi spunea povești, dar cu chipul iluminat îmi vorbea despre viețile sfinților martiri și tăria credinței lor. Ochii îi deveneau mai vii și intonația vocii ei sfioase se îmbărbăta treptat spre deznodământul tragic, subliniat de zâmbetul ei sfânt.

Am învățat să citesc cărți de ritual cu rugăciunile ce trebuiau rostite la anumite ore din zi, lectură pe care eu o făceam mecanic, dar [pe care] ea o asculta cu reculegere și împăcare. Nu știa citi, dar mă corecta, dacă, nerăbdătoare, săream vreun cuvânt. Mă învățase să adaug la sfârșitul rugăciunii de seară: „Fereşte-mă, Doamne, de foc, de apă și de năpastă." De cea din urmă nu am fost ferită.

Dacă mă duceam acasă la bunica, evadam dintr-un București zgomotos și aglomerat, într-unul în care mai zăbovea încă o atmosferă rustică, tihnită. Tatăl bunicii venise dintr-un sat de pe lângă comuna Tânganu și cumpărase în Pantelimon 10 000 de metri pătrați pe care-i împărțise pentru case celor nouă copii ai săi. De la capătul tramvaiului, părăseam șoseaua Pantelimon

şi o luam pe o potecă şerpuind pe câmp, treceam peste calea ferată şi intram într-o uliţă lată, ce se numea „Mărcuţa între vii", din care se desprindea o fundătură unde se aflau casele bunicii. Trăgeam zăvorul porţii sucindu-mi mâna printre uluci, strângând lătratul câinelui legat peste zi lângă cuşca lui.

Curtea plină de flori şi de câţiva gutui avea pe laturi grupuri de încăperi. Bucătăria se afla separat, pe o margine a curţii. Casa cu odăile de locuit, înşirate la rând, se afla în fund, iar de cealaltă parte fuseseră grajdurile pentru cai şi staulul vacii cu lapte, în locul cărora bunica ridicase nişte odăi pe care le dădea cu chirie. În gospodăria tihnită, fiecare obiect îşi avea rostul său util şi preţios. În bucătăria cu pământ lipit pe jos, soba de fier care duduia când se găteau bucatele, tingirile de aramă agăţate pe un perete, masa rotundă joasă, înconjurată de scaune cu trei picioare şi cu fundul scobit, doniţa cu apă proaspătă scoasă de la puţul cu lanţ din curte alcătuiau decorul tipic al unei bucătării de ţară.

În odaia bunicii era un pat larg de fier, vopsit în negru, decorat pe spătar cu poze pictate. Masa era simplă, acoperită cu un ştergar cu abace. Perdelele de borangic fuseseră ţesute de bunica la războiul ce-l mai păstra pe prispă, alături de tronul în care ţinea mălai. Într-un dulap cu geam, cu rafturile acoperite cu şervete tivite cu dantelă, se aflau ceşti frumoase, pântecoase, cu buza răsfrântă şi pahare pictate, din care bunica dăruia fetelor din vecini, când se căsătoreau. Peretele de la răsărit, unde candela ardea fără contenire, era acoperit de icoane.

Mă aşezam la masa de sub bolta de viţă şi mă răcoream cu apa proaspătă din paharul aburit şi dulceaţa de gutui. Îmi sorbeam cu plăcere cafeluţa sub privirile bunicii ce-şi acoperea zâmbetul cu degetele mâinii duse la gură. Bunica a murit cuminte şi pe nesimţite la sfârşitul postului de Paşti, răpusă de o pneumonie.

Dinu m-a întrebat atunci: „Oare la aceeaşi vârstă tu vei avea seninătatea ei?"

Mama: un rod al pământului

Până la şapte ani, când a fost trimisă la şcoală, mama a trebuit să aibă grijă, de dimineaţa până seara, de fraţii mai mici. Şcoala a fost pentru ea o eliberare din truda zilnică şi învăţa cu pasiune. Pătrundea în alte tărâmuri, evadând dintr-o viaţă în care obligaţiile nu-i dăduseră măcar răgazul să se joace. Se scula din zori pentru a străbate drumul dintre Pantelimon şi Piaţa bisericii Sf. Vineri, unde se afla şcoala.

Într-o fotografie, directoarea şcolii „Protopopul Tudor" – îmbrăcată în rochie înfoiată de tafta cu mâneci bufante, guler înalt şi încrustaţii de dantelă pe corsaj – se află în mijlocul elevelor de clasa a IV-a – în rochii de pânză albă, împodobite cu galoane brodate la gât şi pe piept. Mama şade cuminte la o margine din rândul întâi. Nu zâmbeşte, are o expresie matură, gânditoare. Este un copil trist (foto 2).

La sărbătorirea sfârşitului de an, când a fost strigată ca premianta întâi, nu s-a ridicat să-şi ia premiul, căci nu-i venea a crede că era vorba despre ea. Doar după ce strigarea s-a repetat de câteva ori, a îndrăznit să se apropie, primind odată cu coroniţa şi dojana directoarei. După şase clase, a fost oprită să meargă la şcoală şi a fost dată la croitorie, să înveţe meşteşugul. În pauza de prânz, se plimba pe străzi ronţăind câte un colţ de pâine, scăpând astfel de aţâţătorul miros de mâncare cu varză pe care patroana o împărţea ucenicelor interne. Cum era iubită de mătuşa sa, a fost adusă de aceasta la prăvălia de pantofi a soţului ei, pentru a supraveghea rânduiala şi a ţine contabilitatea, căci era bună la socoteli. Purta o fustă cafenie şi o bluză albă pe care o spăla în fiecare seară şi o călca în zori, apărând în magazin proaspătă şi sigură de sine.

Într-o fotografie dinainte de căsătorie, are o rochie de catifea gri cu pliuri largi strânse la mijloc cu un cordon şi împodobită cu un guler mare de dantelă albă. Părul bogat – care era castaniu cu reflexe roşii – se revarsă pe umăr şi cade în bucle

pe piept. Ochii sunt frumoşi, cu privirea deschisă, dar gura mică şi strânsă e severă, nu se dăruie.

Dragostea mamei pentru tata nu a fost, ca pentru el, o lovitură de trăsnet. Sau poate că a fost? S-a împotrivit îndelung năvalei simțămintelor lui şi doar când el – mai în vârstă cu optsprezece ani decât ea – s-a resemnat spunându-i că se va recăsători cu o femeie mai aproape de vârsta lui, mama a consimțit la ultima lui cerere (foto 3). Întotdeauna am asemuit idila lor cu patima întreprinzătorului patron Octav Mouret pentru Denise, vânzătoarea modestă şi mândră din romanul *Au bonheur des dames*[1] de Émile Zola.

Tata îi aducea mamei o fetiță de patru ani dintr-o altă căsătorie, boema lui, căreia numai munca îi dăduse un ritm şi o ordine, plăcerea lui de a trăi şi entuziasmul pentru cultură. La început, au locuit în două odăi în pasajul Jean Vilacros de lângă magazin. Seara târziu, mama îl aştepta cu înfrigurare să vină de la şedințe. În liniştea nopții, îi deosebea paşii pe caldarâm şi-i deschidea uşa înainte ca el să fi apăsat pe clanță. Îl primea încruntată şi abia se îmblânzea când el îi spunea cât era de frumoasă.

În timp ce era bolnavă – înaintea morții ei – îi plăcea să-mi povestească despre apriga lor dragoste şi cât de tare regreta că nu-i spusese niciodată cât de mult îl iubea. De altfel şi cu noi, copiii, era destul de severă, deşi sufletul ei era numai iubire. S-au mutat apoi pe o stradă lângă Cişmigiu, unde m-am născut. Când se întorceau împreună acasă, străbăteau grădina îmbrățişați. Mama părea fiica lui, gingaşă şi timidă.

Apoi tata a vrut să-şi îndeplinească visul de a locui într-o casă cu curte, unde să aibă alături şi atelierele, pentru ca lucrătorii să lucreze în lumină şi spațiu larg, curat, nu acasă la ei, în strâmtoare şi dezordine, şi a pus să i se clădească toate acestea la capătul Căii Şerban Vodă. Dar lucrătorii au preferat să rămână la ei acasă, refuzând să-şi piardă timpul cu drumul până la

[1] *La paradisul femeilor* (trad. rom. Sarina Cassvan), roman publicat în 1883, al 11-lea volum al seriei *Les Rougon-Macquart* de Émile Zola.

atelierul aerisit pe care-l ridicase anume pentru ei. Astfel că tata a vândut totul şi a cumpărat o casă numai pentru familia lui.

Mama era sclava datoriei de soţie, mamă şi gospodină în aşa măsură, încât intransigenţa cu care-şi îndeplinea îndatoririle masca faptul că avea o fire pătimaşă, cu o nemărginită capacitate de iubire. Când ne îmbolnăveam, molipsindu-ne unul de la altul, şi zăceam la rând în pătucurile noastre – mirosind a oţet aromatic şi tinctură de iod –, ne vindecam nu din cauza medicamentelor, ci din energia care curgea prin mâinile ei când ne fricţiona şi ne punea compresii cu alcool.

Mama era ea însăşi un rod al pământului a cărui creştere şi împlinire se desfăşura tăcut şi umil, creând şi menţinând viaţa noastră. Fără mama, nici eu, nici Dinu, nici Monica, fiica noastră, nici Maria Pillat, soacra mea, nu am fi supravieţuit, căci, atunci când am fost prigoniţi, ne-a adăpostit în casa ei, pierzându-şi liniştea şi propriul său stil de viaţă.

O văd pe mama străbătând de la un capăt la altul odăile spre a face ordine continuu, căci imaginaţia jocurilor noastre de copii impunea aranjamente insolite, trenuri făcute din scaune culcate, puse unul după altul, covoare date la o parte în calea armatelor soldaţilor de plumb, case de păpuşi sub mese. Ţopăiam fericiţi când, uneori seara, tata se juca cu noi de-a v-aţi ascunselea sau baba-oarba, deranjând totul în fugă.

Mama iubea florile culese din grădinile mânăstirilor pentru a le semăna cu grijă în grădina casei. Totul era îndeplinit după un ritual zilnic – pregătirea bucatelor, vara a dulceţurilor, toamna a murăturilor, de sărbători, a cozonacilor şi prăjiturilor. Când dădea mese pentru musafiri, mama nu se bucura de ei, căci forfotea între sufragerie şi bucătărie, pentru ca totul să decurgă perfect.

Mă reîntorceam deseori să o văd pe mama, după ce ne instalaserăm, în sfârşit, la casa noastră. În amurgul şi ciripitul vrăbiilor ce se pregăteau să se culce printre crengile castanilor, o găseam stând liniştită pe un scaun de grădină la masa din curte, bucurându-se de prospeţimea florilor abia stropite. Deşi

aştepta demolarea casei, păstra aceeaşi ordine din pivniţă până în pod.

După distrugerea casei, am adus-o pe mama să locuiască cu mine. Rămăsesem singură. Monica se căsătorise, iar Dinu şi Marie (Maria) Pillat muriseră. Mama împărţise fratelui meu, Alin, şi rudelor mobilele, covoarele şi tablourile şi transportase la mine doar câteva piese din odaia ei de culcare.

Când intram la ea în cameră, o găseam împăturind cearşafurile, aranjând lenjeria şi cele câteva rochii, pentru a menţine într-o ordine perfectă întregul ei avut, închis într-un dulap. Pe raftul de sus pusese cearşafurile de pat cu dantelă, care trebuiau folosite în caz de îmbolnăvire, iar în sertarul de jos păstra îmbrăcămintea de moarte.

„Nu vătămaţi pământul şi marea, nici copacii, până nu vom pune pecetea slujitorilor noştri“

(Apocalipsa 7, 1–3)

Mi-a plăcut întotdeauna să citesc Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul pentru puternica poezie şi imaginaţie surprinzătoare, tâlcuind înţelesuri adânci. M-am oprit la următoarele:

„1. După aceasta, văzut-am patru îngeri stând la cele patru unghiuri ale pământului şi ţinând cele patru vânturi ale lui, ca să nu sufle vânt pe pământ, nici peste mare, nici peste vreun copac. 2. Am văzut apoi alt înger care se ridica de la răsăritul soarelui şi avea pecetea Viului Dumnezeu. Îngerul a strigat cu glas puternic către cei patru îngeri cărora li s-a dat să vatăme pământul şi marea. 3. Şi le-a zis: Nu vătămaţi pământul, nici marea, nici copacii, până ce nu vom pecetlui, pe frunte, pe robii Dumnezeului nostru.“

M-am întrebat în ce măsură întâlnirea părinţilor mei le-a pecetluit viaţa, căci cu toate reuşitele şi dezastrele prin care au trecut, ei au rămas aceleaşi fiinţe dârze, cinstind valorile etice cu neînfricare. Pecetea a determinat destinele noastre – ale

copiilor – vegheați cu străşnicie de ei, dar fiecare urmându-şi drumul inexorabil.

Cea mai marcată de împrejurări a fost sora mea vitregă, Tinel. Întors din război şi recăsătorit, tata cu tânăra lui soție au sosit la Oltenița unde se afla fetița lui din prima căsătorie, în vârstă de patru ani, lăsată de mama ei în grija unor rude. Au găsit-o sălbăticită, speriată şi bolnavă. De mila ei şi [din] dragoste pentru tata, mama şi-a asumat creşterea fetiței laolaltă cu propriii ei copii.

Pe Tinel am iubit-o în copilărie mai mult decât pe mama, deoarece firea ei neprevăzută, oscilând fără motiv între veselie şi tristețe, mă solicita continuu. Mult mai târziu am înțeles sensul unora dintre comportamentele sale ciudate, provocate de soarta ei de copil abandonat, uitat, până la vârsta de patru ani. Abia atunci am înțeles că, de când fusese culeasă din mizerie şi părăsire, a existat mereu o competiție între ea şi mama ei vitregă pentru atenția şi dragostea tatei.

Înaintea prânzului, se ducea la bucătărie şi gusta din toate felurile de mâncare, iar la masă nu mânca aproape nimic şi sta posomorâtă, îngrijorându-l pe tata şi inculcându-i mamei un sentiment de vinovăție, până când bucătăreasa a dat în vileag mamei că Tinel obişnuia să dea o raită prin bucătărie şi se sătura înaintea mesei. Dar cea mai îngrozitoare emoție pe care o încercam – căci tremuram de grija ei – era la sfârşitul duminicilor în care tata ne ducea să petrecem şi să facem picnic în pădure şi, la plecare, constatam că Tinel dispăruse. O strigam şi o căutam înnebunită, crezând că Tinel s-a rătăcit pe poteci. Ea apărea într-un târziu liniştită. Desigur că ne privise din ascunzătoarea ei cum forfoteam căutând-o, asigurându-se astfel de dragostea noastră.

Când părinții nu erau acasă, ne imagina cele mai fanteziste jocuri, costumându-se în fel şi chip spre hazul nostru, care țopăiam de bucurie în jurul ei. Mie îmi povestea întâmplări la care luase parte, din care nu lipseau băieți îndrăgostiți de ea, [istorisiri] pe care eu le ascultam cu sufletul la gură, convinsă de realitatea lor. Desigur că ne iubea. După naşterea celui mai

mic frate al nostru, Alin, [Tinel] se ducea la școală păstrând în ghiozdan papucelul lui.

La optsprezece ani era foarte frumoasă și, cum nu-i plăcea să învețe, tata a căsătorit-o cu un bărbat mai în vârstă, care i-a oferit o viață lesnicioasă și îi făcea toate gusturile, dar de care nu era îndrăgostită. Eu și frații mei eram ahtiați să fim invitați, pe rând, la ea, căci ne iubea și ne răsfăța, era veselă, dar cu neașteptate momente de melancolie. Imaginația, temperamentul ei puternic în căutarea continuă a iubirii, frumusețea și farmecul ei au împins-o spre alte două mariaje. Din a doua căsătorie a avut o fetiță care, la rândul ei, după măritiș, i-a dăruit o nepoată și dragostea pentru ele au ținut-o deasupra negurilor care, spre sfârșitul vieții, au început să o împresoare. Rămăsese darnică și primitoare, deși în sufletul ei coexista ura pricinuită de neuitata frustrare a primilor săi ani de viață.

Frații mei, Mihai și Alin, au fost însemnați în alt fel de epoca pe care au trebuit să o străbată. Mă înțelegeam întru totul cu Mihai, căci eram apropiați ca vârstă. El a fost cavalerul meu, frumos și elegant, puțin distant, dar cu atât mai atrăgător pentru prietenele mele. Mihai mă însoțea la ceaiurile și petrecerile adolescenței. La sfârșitul liceului, tata a chibzuit că trebuie să-l trimită la Charlottenburg să învețe ingineria, căci îi socotea pe germani cei mai buni tehnicieni.

Erau anii celui de-al Doilea Război Mondial și Mihai a suportat la Berlin toate bombardamentele anglo-americane. De Crăciun și în vacanțele mari venea în țară, la Predeal. Îmi povestea despre fiorul și neliniștea care-l străbăteau când mergea pe străzile Berlinului, când poduri și clădiri se prăbușeau în jurul său. În vacanțe, se trezea noaptea și se ducea în cămară și își tăia felii de salam, căci, deși sătul, era torturat de amintirea foamei pe care o îndurase la Berlin.

În ajun de 23 august, zi în care România a trecut de partea Aliaților, desprinzându-se de înțelegerea cu Germania, tata, anticipând această schimbare, l-a trimis pe Mihai la Berlin pentru a-și lua certificatele de specializare și a se întoarce apoi în țară.

Mihai a spus atunci: „Cum mă poate trimite tata în iadul de acolo?"

Mihai nu s-a mai întors în țară după căderea Berlinului. A fost folosit ca inginer de comisiile aliate care inventariau fabricile germane şi apoi, realizând soarta ce se pregătea țării noastre, căzută sub influența sovietică, a plecat în Australia, singurul loc unde erau primiți străinii veniți din estul Europei devastat de război.

Când l-am văzut peste 34 de ani, căci a simțit imperativa nevoie să ne revadă – în special pe mama – după dezastrul cutremurului din 1977, Mihai era sigur de sine şi masca cu jovialitate şi humor emoția de a-şi fi regăsit familia. Figura sa era schimbată, ochii căpătaseră o privire uşor filtrată, asiatică, şi pielea feței era foarte bronzată. În treacăt ne-a vorbit despre începuturile vieții sale în Australia şi despre anii de mizerie şi incertitudine, când doar amintirea vieții tatălui său i-a dat puterea să reziste.

Îmi adusese două tablouri pictate de el, unul în culori arzătoare galben-portocalii ale deşertului unde fusese trimis pentru a construi rezervoare largi care să strângă apa în timpul ploilor, rare, dar violente, şi altul reprezentând văi înverzite exuberant, imediat după avalanşa ploilor torențiale. Devenise un inginer apreciat şi îşi întemeiase o familie. Tot în vara aceea venise să ne vadă Pia, sora lui Dinu, recăsătorită în Anglia, după decepția exilului din America şi după despărțirea devastatoare de soțul ei de atunci, Mihai Fărcăşanu.

Eu fusesem iremediabil rănită de moartea lui Dinu, în urmă cu doi ani, dar mă susținea vitalitatea mea nativă şi dragostea pentru Monica şi mama. Împreună cu Pia, Monica şi Mihai şedeam în jurul unei măsuțe, pe terasa îngustă a cofetăriei aflate vizavi de blocul prăbuşit, unde fusese eleganta cofetărie Nestor. Mâncam prăjituri cu ciocolată onctuoasă, savurată cu deliciu de Mihai. Râdeam, fericiți de a fi împreună, deşi în fața noastră se căscau ruinele blocului zguduit de cutremur, aşa cum şi noi eram marcați de prăbuşirile din viețile noastre.

Într-o zi, Mihai mi-a spus că cel mai inteligent dintre noi era fratele nostru Alin, mai tânăr decât mine cu şapte ani şi cu care, [dată fiind diferenţa de vârstă], comunicam mai puţin. Scăpase de sub supravegherea atentă a părinţilor şi de prezenţa noastră. În timpul anilor săi de liceu, tata se afla bolnav la Predeal, iar mama conducea magazinul de pantofi, vedea de casă, ne d[ăde]a tot ce ne trebuia, iar duminica se ducea să-l vadă pe tata. Mihai plecase în Germania, iar eu mă căsătorisem.

[Alin] dăduse două clase de liceu într-un an cu uşurinţă, în joacă. Era întotdeauna înconjurat de prieteni care-l adorau şi îi încurajau cu inconştienţă tinerească pornirile sale excentric-teribiliste, plăcerea pentru băutură şi trecerea sa la femei care-i cădeau în jur ca muştele.

După ce m-am căsătorit, m-am trezit cu el în prima mea vacanţă cu Dinu la mare. Am stat amândoi pe faleză, pe înserat, şi mi s-a mărturisit pentru prima şi ultima oară. Atunci m-a speriat nestăvilita lui frenezie pentru viaţa trăită din plin. Era atât de frumos, în acea seară, neoprindu-se din vorbit şi râs, în timp ce valurile mării foşneau necontenit. La fel ca noi, toţi fraţii, îl idolatriza pe tata, care-i observase pornirile, dar nu avusese niciodată puterea să-l dojenească. Când securiştii au venit să-l ridice pe tata, Alin s-a luat la bătaie cu ei.

Din cauza dosarului său prost, a dat examenul de intrare la medicină la Timişoara şi a fost repartizat din oficiu la medicina maxilo-facială, dar şi-a sfârşit studiile la Bucureşti. Mama l-a iubit pe el cel mai mult, căci era cel mai vulnerabil. După terminarea facultăţii, a fost repartizat în Valea Jiului, la Uricani, unde a lucrat cu sârguinţă şi a făcut primul cabinet dentar, bând, după lucru, laolaltă cu minerii. După primii trei ani [de stagiu], a fost primit la Spitalul Facultăţii de chirurgie maxilo-facială din Bucureşti. Îşi iubea profesiunea, era preferat de pacienţii cărora li se devota, iar observaţiile din comunicările ştiinţifice pe care le făcea aveau sclipiri de geniu.

În anii grei de lipsuri şi de persecuţie, când a trebuit să mă adăpostesc cu Dinu, Monica şi soacra mea în casa părintească, Alin ne-a primit tacit şi discret, retrăgându-se cu soţia lui într-o

cameră şi antreu, fără să ne facă niciodată să simţim că îl deranjam. Când era acasă, nu vorbea niciodată, citea enorm şi din odaia lui auzeam puse la pick-up discurile cu vocile cântăreţilor [de operă ai] lumii, muzică ce plutea deasupra zilelor apăsătoare ce au urmat după arestarea lui Dinu. Abia acum îmi dau seama cât de mult ne-a apărat, sobru şi elegant, fără să ne dăm seama. Moartea l-a fulgerat, apărându-l de decrepitudinea bătrâneţii.

Nu mai ştiam în ce secol mă aflam

După arestarea şi condamnarea lui Dinu, mamei mele i-am datorat minunatele vacanţe petrecute la mânăstirea Văratec. Neştiind unde să o duc pe Monica la odihnă şi aer curat, mama ne-a propus timid să mergem cu ea la mânăstirea Văratec, unde petrecea vara împreună cu câteva prietene moldovence.

Drumul cu trenul de noapte până la Piatra Neamţ şi continuat apoi cu autobuzul până la răscrucea dintre Valea Seacă şi Târgu Neamţ fusese destul de obositor şi mama ne privea îngrijorată. La răscruce ne aştepta o căruţă hodorogită, trimisă de la mânăstire de prietenele mamei. Când am ajuns, în sfârşit, prăfuite şi încălzite, la căsuţa măicuţei Agripina Maxim, domnişoara Lenuş, protectoarea întregului grup de prietene, care pândea sosirea noastră din pridvorul casei de peste drum, a măicuţei Tatiana Şoldan, s-a grăbit să ne cheme să ne trateze cu şerbet de zmeură şi apă rece. Ne-am destins apoi în odăile noastre cu tavanele scunde, văruite imaculat, cu frumoase covoare moldoveneşti căptuşind pereţii, cu mobile replici rustice ale stilului Biedermeier[1] şi cu peretele de răsărit acoperit de icoane.

[1] Stil neoclasic vienez de la mijlocul secolului al XIX-lea, care oferea mobilei proporţii intime şi punea accentul pe comoditate, înlocuind gustul pentru ostentaţie.

Spre seară, prietenele mamei ne-au dus să ne plimbe pe drumul cu brazi. Am urcat spre pădure pe ulița mărginită de căsuțe cu cerdac, cu acoperișurile țuguiate ca niște pălării umbrind pereții albi, cu ferestre pe ale căror pervazuri erau ghivece înghesuite, pline de muşcate şi begonii fragede, galbene şi roz care luminau.

Când ne-am întors din pădure, se înserase bine. La picioarele noastre se desfăşura satul măicuțelor adăpostit în căuşul vâlcelei, iar biserica se înălța ca o domniță albă şi mândră. Luna se desprindea plină de strălucire pe cerul întunecat şi auzeam toaca bătând autoritar. Apoi clopotele mari au început grav să dăngăne. Puternicul lor răsunet cuprindea cerul şi pământul. Nu mai ştiam în ce secol mă aflam, căci totul părea a fi existat dintotdeauna şi continua să supraviețuiască.

Eram singura beneficiară a vorbirii ei năzdrăvane

În incinta mânăstirii îşi petrecea vacanța şi Lily Teodoreanu – soția lui Ionel Teodoreanu –, purtând ca nume de scriitoare pseudonimul Ştefana Velisar. Făceam cu ea lungi plimbări pe Bâtca înaltă ce străjuia Vărătecul, pe Filiorul, deal ce se ridica, asemeni unei căciuli de stejari stufoşi, de partea cealaltă, şi la pădurea de mesteceni, prefăcută în *pădurea de argint*[1] de Mihai Eminescu.

Mă conducea printre curțile împrăştiate pe vâlcea, pe un traseu al ei, marcat de perii şi prunii ştiuți de ea, cu fructele cele mai gustoase din care ne înfruptam cu poftă. Vorbea tot timpul şi evoca extraordinar copilăria ei alături de verii Lupaşcu şi verele Delavrancea, în aşteptarea unui tată adorat – călător misterios prin sud-estul Europei şi important francmason –

[1] Vezi M. Eminescu, *Călin, file de poveste*: „De treci codrii de aramă, / De departe vezi albind / Şi-auzi mândra glăsuire a pădurii de argint."

care sosea pe neașteptate, generos și plin de mătăsuri, șaluri, oglinzi și cutii orientale încrustate cu sidef, daruri pentru ea.

În odaia din casa din București, pe scrinul bătrânesc de lângă patul ei îngust, învelit cu un covor brodat, oriental, se afla o fotografie într-o ramă ovală aurită reprezentând o femeie înveșmântată într-o rochie severă, cu fusta lungă, înfoiată. Știam că era mama lui Lily, franțuzoaică, venită în tinerețe în Moldova ca profesoară a copiilor de boieri la fel ca alte străine, de pildă, M-elle Bourienne, guvernanta prințesei Maria Bolkonski din romanul lui Tolstoi *Război și pace*. În fotografie, ea apărea mai în vârstă și avea privirea melancolică, îndepărtată. Cu toate că Lily îmi vorbea cu pasiune de neamurile sale, nu mi-a povestit niciodată despre mama ei, iar eu nu am avut curajul să o întreb. Mai târziu, în cartea *Ursitul*, Lily a scris că trusoul și l-a făcut la mama ei, la Paris, care nu a participat însă la nunta fiicei sale care a avut loc la Iași.

Atunci eram în anul 1962 și se împliniseră opt ani de la moartea năprasnică a lui Ionel, fulgerat de gerul din februarie 1954. După înmormântare, îndurerată, Lily a găsit în sertarul biroului soțului său frumoase poeme inspirate de o altă iubire care acestuia îi amortiza durerea ghimpelui îmbătrânirii și presimțirea înghețului morții. A fost greu pentru Dinu să o consoleze pe Lily, ducându-se zilnic la ea, și să se lupte cu durerea pierderii lui Ionel, dar și cu iluziile prăbușite.

Lily fusese, de fapt, un copil al nimănui. Mi-am explicat astfel dragostea ei pasionată și tiranică de mai târziu pentru soțul ei și pentru cei doi băieți ai lor, Afane și Gogo. Își găsise, în sfârșit, comoara – pe care o strângea cu patimă la piept. Făptura ei mică, subțire, cu obrazul rotund, smead și ochii încărcați încă de energie, era concentrată asupra trecutului – a iubirii sale pentru Ionel, de nestăpânit – a scriitorilor minunați din cercul „Vieții românești" de la Iași, pe care-i frecventaseră împreună în prima parte a secolului al XX-lea.

Regretam din suflet că sunt singura beneficiară a vorbirii ei năzdrăvane, rostită cu vocea sa răgușită, întreruptă de izbucniri de râs.

Cu mine, la Văratec, Lily evoca întâlnirea miraculoasă cu Ionel, clocotul nestins al iubirii ei, anihilând realitatea sfârșitului, amintirea trecutului însuflețind prezentul ei pustiit. Îmi povestea ceea ce avea să redacteze, în 1978, în cartea sa *Ursitul*: era o seară de iarnă, la Iași, în casa fetelor lui Barbu Delavrancea. Lily cu Bebs, cea mai iubită dintre vere, ședeau turcește la gura sobei și coceau gutui pe jar. Deodată, ea a întors capul spre tânărul înalt, cu figura trasă, palidă și părul învolburat, apărut o clipă în cadrul ușii și dispărând apoi. În acea clipă, el i-a văzut ochii negri lucioși, pielea subțire, smeadă, a obrazului rumenit de foc ca o piersică și părul scurt ca niște franjuri alunecând în jurul chipului rotund. Simțeam mirosul de gutuie coaptă în odaia luminată doar de foc și o vedeam pe fata care-l privea rebarbativ și distant pe străin.

Peste câteva zile a fost invitată împreună cu verele ei să petreacă Ajunul Crăciunului la familia cunoscutului avocat Oswald Teodoreanu. Ionel, fiul său, cel ce intrase într-o fulgerare în odaia parfumată de gutui coapte, a smuls-o autoritar pe Lily dintre musafiri și a condus-o într-o cameră lăturalnică unde, la gura sobei, i-a răsturnat pe covor sacul în care-și păstra caietele cu încercările literare. Aveau 19 ani. Au stat îngenuncheați în fața focului, răsfoind și citind din caiete, și-au recunoscut sufletele îngemănate și dragostea s-a aprins. Toate acestea îmi aminteau tabloul lui Dominique Ingres reprezentându-i pe Paolo Malatesta și Francesca da Rimini, aplecați asupra aceleiași cărți povestind despre cavalerul Lancelot și Guinevra – legendă care a aprins dragostea lor nepermisă aruncându-i în infern, unde au fost întâlniți de Dante[1]. Dinu a dorit să fim cununați de Lily și de Ionel, căci vedea în ei cuplul ideal.

Mama ne-a dat mie și Monicăi acele vacanțe. Când părăseam Văratecul, lacrimi grele curgeau din ochii Monicăi. Am înțeles atunci pentru ce jupânițele de altădată, când rămâneau văduve, se retrăgeau la mânăstire, unde disciplina vieții monastice și rugăciunile dădeau un sens vieții lor serbede și goale.

[1] Vezi *Divina Comedie*, „Infernul", Cântul V.

Condamnarea lui Dinu avea să dureze vreme îndelungată, dar eu făceam abstracție de ani și plănuiam cum îl voi aduce la Văratec după îndeplinirea pedepsei, rămânându-mi între timp să rememorez viața trăită împreună.

Studenți la Facultatea de Litere și Filozofie. Seminariile lui Michel Dard

De Dinu Pillat am fost alături înainte de a-l cunoaște, căci eram studenți la Facultatea de Litere și Filozofie din București și urmam aproape aceleași cursuri (foto 12 și 13). În anul I nu-mi atrăsese atenția îndeosebi, căci eram preocupată de a-mi găsi locul și de a-mi stabili preferințele și audiam cursurile, atrasă de personalitățile atât de diverse ale profesorilor.

Dictatura generalului Ion Antonescu și oarecum influența germană nu apăsaseră [asupra] modul[ui] liber de gândire și predare al profesorilor, așa cum avea să o facă, peste câțiva ani, aplicarea principiilor marxist-leniniste ale realismului socialist.

Dinu avea o înfățișare sfielnică, deloc arătoasă, dar nu trecea neobservat. Îl vedeam la seminariile lui Michel Dard[1], căci Dinu ședea în primele rânduri și asculta degajat și cu vădită plăcere cozeria[2] conferențiarului francez. Seminarul ținut într-o sală mică și felul personal în care profesorul își comunica impresiile crea o atmosferă de intimitate, care ne aduna deopotrivă.

Michel Dard ne atrăgea prin timbrul adânc al vocii sale care ne încânta cu inflexiunile confesive, destinate parcă fiecăruia dintre noi, când declama versuri ale poeților simboliști francezi și ne cucerea prin șerpuirea elegantă a conferinței sale ținută în limitele rațiunii. Silueta înaltă și zveltă a lui Michel Dard și chipul prelung, cu maxilarele frumos construite, ochii încadrați de rama groasă a ochelarilor, fruntea înaltă peste care

[1] Michel Dard (1908–1979), scriitor francez, conferențiar.

[2] De la *causerie* (fr.), convorbire familiară, ușoară și plăcută.

cădea, neglijent, o șuviță deasă de păr, îmi aminteau de Panait Istrati[1], a cărui figură cu fruntea înaltă, dominând obrajii ce se subțiau, slăbiți, spre bărbia puternică, osoasă, și ochii ce-i fierbeau de febra tuberculozei, mă fascinaseră. Era prin anul 1934 și [Panait Istrati] venise la un dejun – oferit în cinstea lui de tatăl meu – împreună cu tânăra lui soție, căruia, îndrăgostit, îi săruta din când în când mâinile.

Alăturarea în mintea mea a celor două personaje, unul în plină putere, celălalt ars de aventură, boală și dragoste, îmi evoca în același timp, pe de o parte, limpezimea și raționalismul spiritului francez, iar pe de alta farmecul neprevăzut, nostalgia și nesfârșitul povestirilor balcanice-orientale scrise de Panait Istrati. Se afla în biblioteca tatălui meu *Spovedania unui învins*[2], prin care scriitorul își mărturisise decepția față de comunism – după călătoria în Uniunea Sovietică. Publicase acest volum înainte ca André Gide, prin *Le Retour de l'U.R.S.S*[3], să fi confirmat aceleași deziluzii.

În preajma însemnaților profesori

Pe Dinu îl vedeam așezat la masa asistenților, aflată lângă catedră, la prelegerile de literatură franceză, savant și bine construite, cu amănunte istorice stufoase, expuse pedant și cu o

---

[1] Panait Istrati (1884–1935), scriitor de limbă română și franceză care a înfățișat în opera sa viața muncitorilor din porturi și pitorescul unor locuri din țară și din Europa.

[2] *Spovedania unui învins* (*Rusia Sovietică*) în românește de P. Ioanid, Cugetarea, București, 1930, după versiunea franceză *Vers l'autre flamme,* vol. I, *Après seize mois dans l'URSS* (1929).

[3] Carte apărută la Gallimard în 1936 (trad. rom. Al. Mironescu sub titlul *Întoarcere din Rusia*). În urma criticilor formulate de scriitorii francezi prosovietici (Romain Rolland și Paul Nizan), Gide a scris *Retouches à mon „Retour de l'URSS"*, Gallimard, 1937, volum încă mai critic la adresa comunismului bolșevic.

importanță afectată de profesorul Basil Munteanu[1], care trona, masiv, în jilțul de la catedră. Poate sentențiozitatea cu care-și citea cursurile era pentru a compensa efectul figurii sale de copil matur cu obrajii mari, grăsuți și cu nasul cârn. Când vorbea despre *l'honnête homme*[2], întruchipând omul ideal al Epocii Luminilor, aveam impresia că vorbește modest și discret despre el însuși.

Stilul său se potrivea mai bine expunerii iluminismului și organizării francmasoneriei în secolul al XVIII-lea francez decât evocării operei romantice a lui Chateaubriand. Ne expunea rece momentele fierbinți ale conversiunii lui Blaise Pascal din noaptea de 23 noiembrie 1654. Cita ca recomandările unei rețete cuvintele rostite de Pascal: *Pleures, pleures, pleures de joie*[3], în momentul când inima acestuia fusese invadată de șuvoiul credinței. Insista asupra datelor apariției dramelor lui Racine sau ale reprezentărilor pieselor lui Molière, la curtea Regelui Ludovic al XIV-lea, ale căror subiecte erau relatate la fel de conștiincios ca și senzaționalele melodrame ale lui Crébillon.

Dar la examene, profesorul era un mare domn care se sfia să dea note proaste studenților, angajând cu ei conversații diverse care să-i scoată din încurcătură. Avea un simț deosebit de-a percepe calitățile fiecăruia, era un om de lume și meticulozitatea cu care-și pregătea cursurile îi satisfăcea un acut simț al responsabilității față de profesiunea sa.

Îl știam pe Dinu și de la cursurile profesorului George Oprescu. Acesta avea un chip pe care, când îl priveai, ți se părea că ești agățat de el ca de un cârlig. Avea un păr alb, strălucitor, cu un cârlionț pe frunte, nasul acvilin și o gură strânsă care nu știa să zâmbească, ci doar să facă observații minore, răutăcioase, mai ales studentelor care întârziau și purtau pană la pălărie. Debita cu vocea sa acră, autoritară, compilații inteligente,

---

[1] Basil Munteanu (1897–1972), profesor de literatură comparată, istoric și filolog, refugiat în Franța în 1946.

[2] Omul de lume [în Franța sec. al XVII-lea] (fr.).

[3] Plângi, plângi, plângi de bucurie (fr.).

selectate judicios din lucrările marilor istorici de artă europeni cu care fusese în contact.

Eu însă aşteptam cu nerăbdare proiecţiile monumentelor de artă de care tocmai vorbise. Seminariile la care participam, lichefiată de emoţie, erau interesante, căci recunoştea cu vocea sa certăreaţă calitatea lucrărilor susţinute de studenţi, pe care nu-i strivea sub greutatea cunoştinţelor sale. Îl privea curios pe elev, părând că află ceva nou de la el, ceea ce crea dintr-odată o stare de relaxare.

El i-a vorbit pentru prima oară lui Ion Pillat despre mine, denunţând faptul că, la orele lui, fiul său se află întotdeauna lângă o studentă care, de altfel, i-a făcut o bună lucrare despre Michelangelo, teoretician al Renaşterii.

La Institutul de Istoria Artei, după cincisprezece ani de atunci, în 1955, aveam să fiu admisă de el să lucrez în sectorul de artă medievală românească pe care-l conducea cu tact şi inteligenţă, înconjurat de colaboratorii aleşi de el cu acelaşi discernământ şi talent cu care-şi alcătuise frumoasa colecţie de icoane, covoare, stampe şi tablouri.

Angajase pe propria sa răspundere faţă de Serviciul de cadre al Academiei R.S.R. colaboratori cu dosarul prost, ca, de pildă, pe profesorul Mihai Berza[1], ginere al lui Tzigara-Samurcaş[2], dat afară din Institutul de Istorie ca fost secretar al lui George Brătianu[3]. Apariţia acestuia era fantomatică şi avea o indescriptibilă tristeţe gravată pe figura palidă, suptă, luminată de ochii albaştri, reci ca nişte ţurţuri de gheaţă. Mihai Berza conducea, prudent şi constructiv, sectorul de artă medievală românească, al cărui şef oficial era Theodora Voinescu. El ştia să scoată ce era mai bun din mintea noastră.

---

[1] Mihai Berza (1907–1978), istoric de artă, medievist, director al Institutului de Studii Sud-Est Europene în perioada 1963–1978.

[2] Al. Tzigara-Samurcaş (1872–1952), istoric de artă.

[3] Gheorghe (George) Brătianu (1898–1953), fiul lui Ionel C. Brătianu, profesor universitar, politician şi istoric, victimă a regimului comunist; a murit în detenţie în închisoarea de la Sighet.

Mai era şi Emil Lăzărescu, fostul elev preferat al lui Nicolae Iorga, proaspăt ieşit din infernala închisoare de la Piteşti, căci fusese în serviciul cifrului secret în guvernul Rădescu[1]. Era înalt, gârbovit, deşi abia trecuse de patruzeci şi cinci de ani, cu obrajii livizi şi scofâlciţi şi [fără] nici un dinte în gură. După ani de suferinţă – revenit prin stăruinţa profesorului Oprescu la fostele lui preocupări – era plin de dăruirea ce îşi afla izvorul în imensele cunoştinţe de istorie şi ochii săi albaştri pâlpâiau intens în fervoarea activităţii. Când îi expuneam propriile noastre lucrări, era ca un comandant la proră, pufăind din ţigară.

Dacă profesorul Oprescu mă întâlnea prin frumoasa bibliotecă a Institutului, ce se afla atunci în aripa de sud a fostului Palat Regal, începea să lăcrimeze, căci îmbătrânise şi îi slăbiseră nervii, îşi aducea aminte de anii când participa – solicitat de Sabina Cantacuzino, mătuşa lui Dinu Pillat – la cursurile Universităţii libere, ţinute la sala Dalles, în vremurile de efervescenţă culturală dintre cele două războaie mondiale.

Barbu Brezianu[2], dat afară din magistratură, poet frecventând bibliotecile Institutelor francez şi englez – trimis de aceea, ca avertisment, pe scurt timp, la Canalul Dunăre–Marea Neagră –, a fost şi el primit de profesorul Oprescu la recomandarea pictorului Jean Steriadi şi numit, chiar la început, secretarul revistei Institutului. Aluneca discret printre noi cu zâmbet politicos pe figura sa rasată, comunicându-ne modest vreo noutate senzaţională despre artişti şi operele lor, aflată din surse descoperite numai de el, savurând-o ca pe o delicatesă rară.

La un moment dat, ne-am trezit în sector cu Alexandru Paleologu[3], care încetase să se mai ascundă la Câmpulung de

[1] Generalul N. Rădescu a fost ultimul prim-ministru liber şi democrat, scurta sa guvernare (6 dec. 1944–6 martie 1945) fiind înlocuită de guvernul prosovietic al lui Petru Groza.

[2] Barbu Brezianu (1909–2008), istoric, critic de artă, scriitor şi traducător.

[3] Alexandru Paleologu (1919–2005), eseist, critic, diplomat, om politic liberal.

frica Securității și ieșise la lumină. Fin estet, ținând prin anii 1945, 1946, la Fundația Carol, conferințe mondene despre pictura lui Pallady – elegant expuse –, aplicând artei maestrului versurile lui Mallarmé: *La chair est triste, hélas, et j'ai lu tous les livres*[1], Alecu s-a adaptat oarecum principiilor stilistice ale artei de tradiție bizantină, dar aducea în atmosfera dogmă a sectorului un aer de nonșalanță și sclipitoare boemă. Asistam tăcută la conversațiile spumoase din jurul mesei florentine din odaia noastră de lucru pe care le avea cu colegii Mitel Năstase și Maricica Musicescu, toți trei evocatori maeștri ai societății moldovene de la începuturile secolului al XX-lea, iubitori ai cărților de literatură și artă, liber înțelese.

Văd privirea inteligentă și ascuțită a lui Mitel – moldovean din neam de răzeși –, cu alură subțire, aristocratică și zâmbetul său exprimând un humor șlefuit de ironie, și gesticulația mâinilor frumoase, virile, ale Maricicăi Musicescu. Aud sunetul vocii ei adânci, catifelate, vorbirea acrișoară a lui Mitel și râsul nestăpânit și provocator al lui Alecu. Cu toate directivele realismului socialist, printre care ne strecuram ca prin hățișurile unei păduri în plină furtună, trăiam încă vremuri fericite ce aveau să fie strangulate curând de luptele comuniștilor împotriva bucuriei de a gândi. Atunci însufleteam arta medievală, nu numai prin știință, dar și prin propria noastră imaginație și trăire.

Din 1959, procesul intentat intelectualilor i-a tras în pușcărie pe cei mai buni colaboratori ai lui George Oprescu: Theodor Enescu, Remus Niculescu, adăugându-li-se și Alecu Paleologu. Dar după larga amnistie din 1964, au fost toți reprimiți în Institut, adăugându-li-se și alți foști pușcăriași. Arhitectului Constantin Joja[2], cu părul alb buclat ca peruca unui marchiz, i s-a dat astfel prilejul de a-și susține prețios și consecvent – spre dezaprobarea maestrului Grigore Ionescu[3] – teoriile sale

[1] Carnea e tristă și, vai, am citit toate cărțile (fr.).

[2] Constantin Joja (1908–1991), arhitect care a contribuit la protejarea, restaurarea și valorificarea monumentelor istorice românești.

[3] Grigore Ionescu (1909–1992), arhitect, profesor universitar.

originale despre casele cu geamlâc în interpretarea arhitecturii românești.

Harry Brauner[1] fusese și el primit în Institut după ce făcuse doisprezece ani de închisoare. Îi priveam fruntea înaltă, palidă, pe care cădea o șuviță căruntă, chipul său îngust, rasat și silueta delicată, înaintând prin lumea pe care parcă nu o vedea. Oricât ar fi fost de angrenat în cotidian, el părea a fi sub vraja muzicii folclorice, în căutarea căreia pribegise toată viața și care-i apăra sufletul copilăresc și boem într-o lume atât de ostilă încă adevăratelor valori.

Alexandru Busuioceanu, Tudor Vianu, Mihail Ralea

Dinu se strecura, uneori, tiptil, la cursurile facultative ale lui Alexandru Busuioceanu[2]. Așteptam tăcuți în sala în care erau ocupate doar primele rânduri. Profesorul deschidea brusc ușa, apărând înalt, înveșmântat în haine de culoare închisă. Vedeam pentru o clipă chipul său statuar cu tenul smead și lucirea lentilelor prinse în rama neagră a ochelarilor. Lua un băț strunguit, ce se afla la catedră, cu care bătea în podea, și lumina se stingea îndată pentru ca în fața ochilor noștri să fie proiectate pe pânză operele Renașterii și [ale] Barocului spaniol. Aprindeam lanterna vrând să-mi iau notițe, dar o stingeam îndată, căci era mult mai prețios să-l ascult pe profesor desfășurându-și cu talent cunoștințele trecute prin propria interpretare pasionată.

El nu făcea decât să ne atragă atenția, cu ajutorul bățului plimbat pe imagine, asupra felului în care dispoziția liniilor, a umbrelor, adâncimea sau strălucirea culorilor alcătuiau calitatea

[1] Harry Brauner (1908–1988), fratele pictorului avangardist Victor Brauner, folclorist, profesor universitar.

[2] Al. Busuioceanu (1896–1961), profesor universitar, critic de artă, poet, traducător, diplomat, stabilit în Spania în 1942.

inconfundabilă a unui pictor reprezentant al şcolii spaniole. Îmi plăcea să ascult timbrul vocii sale groase, puternice şi catifelate totodată, rostind numele pictorilor Morales din Estremadura, El Greco, Ribalta, Zurbarán, Ribera, Montañéz, Herrera, Velázquez şi Goya, al căror temperament arzător era înflăcărat de arşiţa spaţiului unde vieţuiseră: Valencia, Mancha, Toledo, Estremadura, biciuiţi în acelaşi timp de asprimea Inchiziţiei reflectându-se în misterele picturilor de o înaltă şi ciudată tensiune.

Nu l-am mai regăsit pe Alexandru Busuioceanu în portretul său desenat de Vázquez Díaz în anul 1950, la Madrid. [În tabloul acela] el este reprezentat stând relaxat pe scaun, cu degetele lungi ale mâinilor sprijinite pe genunchi. Torsul înveşmântat în sacou pare voluminos, căci este văzut din prim-plan, iar capul pare îndepărtat de privitor. Îi recunosc fruntea sub streaşina părului des şi sprâncenele groase subliniind rama ochelarilor sprijiniţi de nasul puternic. Privirea îi este de o tristeţe fără margini, expresie întărită de colţurile gurii uşor trase în jos. Nostalgia ochilor cu privirea pierdută şi singurătatea în care pare abandonat sunt suportate cu mândrie şi resemnare sugerate de ţinuta demnă şi liniştită a trupului. Portretul i-a fost executat în ultima parte a vieţii. În anul 1942, Alexandru Busuioceanu plecase în Spania, hotărât să nu se mai întoarcă în ţară, căci presimţise opresiunile imposibile ce aveau să o năpăstuiască.

Pe Dinu îl întâlneam mai ales la cursurile de estetică ale lui Tudor Vianu şi la seminariile de critică ale lui Mihail Ralea[1]. Tudor Vianu intra obosit în amfiteatru şi o undă de plictis îi trăgea în jos colţurile gurii sale mari, frumos conturate. Îşi aşeza confortabil trupul său voluminos şi îndesat între braţele largi ale jilţului de la catedră. Avea o figură de prinţ oriental îngândurat şi ochii săi cu luciri de smoală ne priveau absenţi.

Începea să-şi ţină cursul vorbind într-o doară despre numele purtate de personajele lui Caragiale din piesa *O scrisoare pierdută*, Trahanache, Tipătescu, Farfuridi, Brânzovenescu,

[1] Mihail Ralea (1896–1964), eseist, filozof, psiholog, diplomat.

Agamiță Dandanache. Se încălzea treptat, intonând diferit și expresiv fiecare din nume, definind astfel onomatopeic caracterul și metehnele personajului respectiv. Vocea sa gravă devenea flexibilă și caldă, urcând și coborând nuanțat și dramatic și animând în imaginația noastră suita personajelor lui Caragiale. Din când în când se oprea, ațintindu-ne cu privirea, devenită intensă, întrebându-ne: „Nu este așa?", căci avea nevoie de aprobarea noastră tacită.

L-am ascultat vorbind despre Cervantes. Vocea sa se ondula învăluind și urcând pe creste pe Don Quijote, explicând sensul sublim și atemporal al excentricității sale ridicole. Tudor Vianu ne impresiona în mod desoebit prin felul său olimpian de a fi distant și totuși comunicativ, căci simțea nevoia să împărtășească studenților, cu o ardoare stăpânită, adânca sa devoțiune pentru cultură.

Nu-l pot uita însă la o ședință pe Universitate, prin anul 1945, când credincioșii și trimișii Moscovei pregăteau în culise înlocuirea regimului democrat cu cel comunist. Făcea parte din prezidiu și, spre consternarea noastră, nu a luat nici o atitudine și a ascultat fără să riposteze de la înălțimea marii sale autorități, zâmbind stingherit și deodată împuținat când tinerii comuniști furioși, unii dintre ei evrei – care în timpul guvernării antonesciene fuseseră scoși din universități –, au spart ședința, proclamând că învățământul trebuie să urmeze principiile marxiste ale realismului socialist și ale luptei de clasă.

Dintre aceștia, cel mai furios era Mihai Petroveanu[1], devenit un fin eseist mai târziu. El domina amfiteatrul cu silueta sa înaltă. Ochii îi scăpărau prin lentilele ochelarilor cu rama neagră. Avea obrajii palizi și, deși rași, rămâneau totuși umbriți de o barbă care, dacă ar fi fost lăsată să crească, ar fi fost ca aceea a unui asirian. L-am cunoscut peste douăzeci de ani, prin 1966, după ce Dinu a ieșit din închisoare. Mihai Petroveanu făcuse tot posibilul să și-l apropie, ceea ce a fost ușor, deoarece Dinu răspundea cald la orice mână întinsă. Nu-l pot uita aducându-i,

[1] Mihail Petroveanu (1923–1977), critic literar și eseist.

peste nouă ani, un ultim salut lui Dinu. Venit la noi acasă, străbătea încoace şi încolo culoarul micului nostru apartament învăluit de fumul ţigării sale şi şoptind „nu se poate, nu se poate", căci nu-i venea să creadă şi nici să admită că murise Dinu. Lui îi datorez publicarea tezei mele de doctorat pe care nu am putut-o susţine, deoarece, în anul 1974, am fost scoasă din nou din Institut odată cu Dinu, care a fost şi el transferat din Institutul G. Călinescu, în urma revoluţiei culturale iniţiate de Ceauşescu după modelul chinez. După moartea lui Dinu, Mihai Petroveanu m-a condus la Modest Morariu[1], redactorul-şef al Editurii Meridiane, care mi-a publicat teza *Pictura murală din Ţara Românească în epoca lui Matei Basarab*, rezultatul cercetărilor mele făcute timp de zece ani şi care s-ar fi putut spulbera în vânt.

Mihail Ralea avea, în anii studenţiei mele, o siluetă înaltă, impecabilă. Figura sa, un dreptunghi subţire, încadrată de părul negru, cu ochi înguşti sub sprâncenele dese, nasul lung şi subţire şi buzele sinuoase, blazate, alcătuiau un chip impenetrabil, iar trupul imobil era aşezat pe scaun ca statuia unui faraon. Cu atât mai neprevăzute apăreau observaţiile sale ironice, ca plesnetul subţire al unui bici, spuse din vârful buzelor, cu care pulveriza lucrările susţinute de studenţii fermecaţi de diversitatea asociaţiilor sale, nuanţate cu maliţie şi humor.

Nu aveam impresia că mă aflam într-o sală plicticoasă de curs, ci într-un salon literar în care se vorbea jucăuş şi scânteietor, abordându-se opere literare de o varietate surprinzătoare, de la *Les liaisons dangereuses*[2] de Pierre Choderlos de Laclos la *Fraţii Karamazov* de Dostoievski şi la *À l'ombre des jeunes filles en fleur*[3] de Marcel Proust, ceea ce constituia pentru noi o gimnastică a minţii şi o spargere a oricăror îngrădiri. Când îl priveam mergând pe culoare, trupul său se legăna ca o corabie,

---

[1] Modest Morariu (1929–1988), poet, prozator, eseist şi traducător.

[2] *Legăturile primejdioase*, trad. rom. de Al. Philippide şi Grigore Sturdza.

[3] *La umbra fetelor în floare*, trad. rom. de Irina Mavrodin.

pierzând ținuta pretențioasă de la catedră. L-am revăzut, peste câțiva ani, pe plaja de la Carmen Sylva. Se îngrășase și umbla greoi, cu mâinile atârnânde ca un cimpanzeu. Odată cu concesiile făcute regimului comunist, își pierduse cu totul eleganța ținutei supravegheate.

Colegi

Dinu lua întotdeauna cuvântul, aducând succint și cu pertinență observații sau completări lucrărilor de seminar ale colegilor. Eram atrasă de vocea lui cu tonalități nesigure, din cauza timidității, dar prin care răzbăteau energia și căldura susținerii punctelor sale de vedere. Își înălța din bancă silueta slabă, subliniindu-și observațiile cu gesturile puternice ale mâinilor cu degete subțiri, nervoase.

Îl ascultasem analizând poemul *Lacustră* de George Bacovia și îmi plăcuse stilul său ca desenul fin și definitiv al unei gravuri pe oțel, reținând esențialul poeziei bacoviene, lucrarea „destrămării și dezagregării" în care percepea gemetele „demenței și abrutizării depline". Îl mai aud și acum citind poemul, aplecat împreună cu poetul asupra acelui „gol istoric" sugerat de murmurul monoton al ploii fără de sfârșit, ca un „plâns deznădăjduit al materiei". Vocea lui căpătase dintr-odată adâncimi și o densitate caldă, persuasivă, puternică. Dezvăluind taina muzicalității și ritmului obsedant al versurilor, Dinu își pierduse tracul. Adusese cu el, pentru a-l arăta colegilor, volumul *Plumb* de George Bacovia, tipărit în 1916 de poetul Ion Pillat, care-și mărturisise astfel aprecierea și recunoștința față de o operă încă necunoscută de marele public. Pe pagina de titlu, autorul însemnase un autograf anodin: „Poetului Ion Pillat, George Bacovia".

Eram în anul II și nu-i cunoșteam decât din vedere pe câțiva dintre colegii de facultate care se perindau la diferite ore de cursuri sau seminar. Intrasem cu sfiiciune în Universitate și nu mă socoteam demnă de interes, astfel încât să-mi pot închipui

că voi atrage atenția, într-un fel, colegilor mei. În liceu trecusem drept o elevă bună, fără să mă omor cu învățătura, căci citeam pe nerăsuflate poezie și literatură. Îmi copiasem într-un caiet poeme ale simboliștilor francezi din care citeam, evadând în orele în care mă plictiseam. Păstram însă în sufletul meu o liniște și o încredere nativă – independente de împrejurări –, căci dragostea părinților mei îmi dăruise o temelie de nezdruncinat.

De la locul meu, ales la o margine a amfiteatrului, îmi priveam colegii intrând pe ușă, fără să-mi treacă prin gând că, peste ani de zile, unii dintre ei vor înfunda, ca și Dinu, închisorile comuniste. Multe dintre studente cu veșminte modeste, în culori fără strălucire, aveau un aer provincial și se furișau tăcute spre locurile lor pe care le ocupau de obicei și unde se pregăteau să ia notițe cu sârguință. Altele erau elegante, pășind dezinvolt și vioi sau cu mers răsfățat și molatec de pisică pentru a asista la prelegeri ca la un spectacol. Puținii studenți ai Facultății de Litere și Filozofie erau în marea lor majoritate de origine modestă. Unii veniseră de la țară sau din orașe de provincie. Intrau cu deferență în sala de cursuri, îmbrăcați în *trench-coat*[1]-uri ponosite, purtând o servietă mototolită sub braț, ridicându-și respectuos pălăriile decolorate de soare și ploaie.

Geo Dumitrescu[2], cu mers ușor, ar fi putut fi asemuit unui licean travestit în haine de om matur. Purta un *trench-coat* de gabardină bej și o pălărie maro. Un zâmbet ușor ironic și amuzat dădea o expresie zeflemitoare figurii sale cu trăsături delicate. Intra ținându-și mâinile în buzunare, fără să-și scoată pălăria, și urca spre fundul amfiteatrului unde îi rezervase loc colegul Tiberiu Tretinescu[3], îmbrăcat întotdeauna în haine negre, care-i scoteau în evidență obrajii copilărești și fruntea palidă deasupra căreia cădea, rebel, o șuviță de păr negru.

---

[1] Trenci (engl.).

[2] Geo Dumitrescu (1920–2004), poet neoavangardist, traducător și talentat gazetar.

[3] Tiberiu Tretinescu (1921–1977), scriitor.

Teodor Mihadaş[1], într-o manta încinsă la mijloc, păşea apăsat, părând romantic, revoluţionar, cu părul vâlvoi în jurul feţei aspre, şi privea străpungător cu ochii înfundaţi în orbite. Mă surprindea întotdeauna auzind, în trecere, vocea metalică, laminată ca o melopee cu nuanţări contorsionate dramatic a lui Ion Caraion[2], niciodată singur, ci întovărăşit de vreun prieten de care parcă se sprijinea, cerându-i confidenţial aprobarea.

Dan Cernovodeanu[3] – strigat de prieteni Dindin – intra grăbit cu paşi mărunţi la cursurile profesorului Basil Munteanu şi se aşeza preocupat – pregătindu-se cu un aer important să ia notiţe – la masa de lângă catedră, rezervată asistenţilor. Fusese colegul de clasă al Regelui Mihai, dar îşi sfârşise liceul la Spiru Haret, unde învăţase şi Dinu. Purta o pălărie neagră gen „Eden"[4], haine bleumarin cu dungi albe şi un palton lung, negru. Figura sa era rotundă, grăsuţă, părul lins, ochii ascunşi sub ochelarii sprijiniţi pe nasul mic. Buzele erau proeminente, cu expresia bosumflată a unui copil matur. Se trăgea dintr-o familie boierească, se visa diplomat şi făcea politica liberală a unchiului său, Bebe Brătianu. Curând avea să fie hăituit şi să sufere ani grei de puşcărie.

Virgil Untaru[5], foarte blond, cu sprâncenele arcuite a mirare şi buzele uşor umflate a nemulţumire, întotdeauna în aceleaşi haine verzui, şedea liniştit în bancă, uitându-se critic şi întrebător la profesor, şi răsucea un creion între degete, făcând rareori însemnări pe foaia de hârtie.

---

[1] Teodor Mihadaş (1918–1996), poet şi prozator.

[2] Ion Caraion (1923–1986), pseudonimul literar al lui Stelian Diaconescu, poet, eseist, critic şi traducător.

[3] Dan Cernovodeanu (1921–1999), istoric, specialist în heraldică.

[4] Pălărie elegantă din fetru, cu borurile ondulate, denumită astfel după celebrul ei purtător, conservatorul britanic Anthony Eden.

[5] Sub pseudonimul literar Virgil Ierunca, Virgil Untaru (1920–2006) a fost un distins critic literar, poet şi publicist, stabilit la Paris în 1947, împreună cu soţia sa, Monica Lovinescu. A colaborat la emisiunile culturale ale postului Europa Liberă „Actualitatea culturală românească" şi „Povestea vorbei".

Monica Lovinescu[1] intra tăcută, dar nu trecea neobservată. Se aşeza la mijlocul amfiteatrului. Îi cercetam, absorbită ca de un detaliu atrăgător dintr-un tablou, părul negru, des şi creţ, încadrându-i obrajii bruni, rotunzi şi ochii mari, negri, strălucitori, a căror privire cuprindea totul.

Îmi plăcea să-i privesc pe îndrăgostiţii Facultăţii: Alexandru Balaci[2], *un beau ténébreux*[3], cu părul ca o coamă neagră în jurul frunţii palide, alături de Dolores, blondă, decolorată şi tăcută ca o statuie mărginind un portal gotic.

Mihnea Gheorghiu[4], voit extravagant, în tunică scurtă şi cizme lungi, privea vioi în jur să vadă dacă a atras atenţia cuiva. Dan Duţescu[5] aluneca sprinten şi subţire pe culoare, printre studente. Figura sa îngustă, rasată, părea preocupată şi absentă. Când se trezea la realitate şi-şi aţintea ochii asupra celor din jur, zâmbetul lui căpăta deodată o expresie îngăduitoare, plină de humor.

Ion Frunzetti[6] terminase de curând facultatea şi era asistent. Obrazul său, cu trăsături mici şi privirea ochilor străpungînd prin lentilele ochelarilor, avea un aer temător şi îndrăzneţ în acelaşi timp, ca un mic animal în alertă. Intra în sala de cursuri repezit, abordând mai ales studentele cu observaţii inteligente, şocante, dar păstrând întotdeauna zâmbetul său mic şi amărât în colţul buzelor strânse.

---

[1] Monica Lovinescu (1923–2008), cunoscută scriitoare, ziaristă şi comentatoare la radio Europa Liberă, la emisiunile „Actualitatea culturală românească" şi „Teze şi antiteze la Paris", în anii 1951–1974.

[2] Alexandru Balaci (1916–2002), profesor universitar, italienist, critic şi istoric literar.

[3] Un tip de frumuseţe tenebroasă (fr.).

[4] Mihnea Gheorghiu (n. 1919), poet, dramaturg, prozator, cineast şi traducător.

[5] Dan Duţescu (1918–1992), distins anglist, profesor universitar şi traducător.

[6] Ion Frunzetti (1918–1985), critic şi istoric de artă, eseist şi traducător.

Mi-i mai amintesc pe Marin Sârbulescu[1], înalt şi greoi, dar cu privirea cinstită, luminându-i figura masivă, stând cu coatele pe pupitru şi ocupând un sfert de bancă în fundul amfiteatrului, pe Mircea Popescu[2], firav şi timid, cu o voce mică, acrişoară, având aerul unui elev premiant, şi pe Pavel Chihaia[3], impresionant prin slăbiciunea siluetei înalte pe care fluturau nişte haine ponosite şi prin figura lungă ale cărei oase îi împungeau pielea obrajilor. Făcea parte din boema poeţilor Dimitrie Stelaru[4] şi Constant Tonegaru[5]. Acesta din urmă intra uneori grăbit în holul facultăţii, purtând ochelari negri, bască trasă pe frunte şi un *trench-coat* bleumarin. Căuta pe cineva pe care nu-l găsea niciodată.

Puţini dintre aceştia s-au realizat în regimul comunist pe care au trebuit să-l traverseze. Unii dintre ei: Constant Tonegaru, Teodor Mihadaş, Ion Caraion, Dan Cernovodeanu au înfundat puşcăriile comuniste. Tiberiu Tretinescu a sfârşit ca un anodin profesor de provincie, Geo Dumitrescu, Constant Tonegaru – mort prematur – şi Ion Caraion – individualizaţi ca poeţi între 1941 şi 1946 – au fost republicaţi abia după 1963, iar lui Marin Sârbulescu i-a apărut unicul său volum de proză humoristică abia în anul 1971, cel al morţii lui.

Virgil Untaru a ajuns la Paris, datorită unei burse obţinute în anul 1947, şi s-a căsătorit cu Monica Lovinescu, sosită şi ea acolo. El şi-a schimbat numele în Virgil Ierunca şi amândoi au reprezentat vârful rezistenţei din Paris, luptând cu obstinaţie eroică şi fervoare neobosită împotriva comunismului prin intermediul postului de radio Europa Liberă. Pavel Chihaia, după ce s-a strecurat ca figurant la teatru şi apoi ca sârguincios istoric

---

[1] Marin Sârbulescu (1921–1971), prozator.

[2] Mircea Popescu (1919–1975), profesor universitar, italienist, plecat în exil în Italia, coordonator al Accademia di Romania din Roma.

[3] Pavel Chihaia (n. 1922), romancier, eseist şi istoric de artă, stabilit la München în 1978.

[4] Dimitrie Stelaru (1917–1971), poet fantast, prozator şi eseist.

[5] Constant Tonegaru (1919–1952), poet neoavangardist.

de artă medievală românească la Institutul de Istoria Artei, condus de G. Oprescu, a reuşit, într-un târziu, să rămână în străinătate. Ceilalţi au ocupat posturi importante în învăţământul superior, făcând concesii propagandei culturale comuniste. Toţi ar fi avut o altă evoluţie într-o Românie cu adevărat liberă.

Atunci, între anii 1942 şi 1943, unii dintre studenţi colaborau la reviste cu caracter democratic-antifascist. Lui Geo Dumitrescu, Tiberiu Tretinescu, Alexandru Balaci, Mihnea Gheorghiu, Ion Frunzetti, Ion Caraion le apăruseră plachete de versuri, scrise într-un limbaj teribilist, ironic, uneori ermetic. Geo Dumitrescu conducea revista *Albatros*, interzisă după cinci luni de apariţie, căci cenzura guvernării generalului Antonescu o considera de stânga. La ea colaborau studenţi ai Facultăţii.

Dinu

Urmăream cu interes, în paginile tipărite elegant ale revistei *Albatros*, *Jurnalul unui adolescent* scris de Dinu Pillat, apărut în foileton. Găseam în el candoarea, fronda şi marasmul orelor de liceu abia terminat. Îmi plăcea atracţia eroului pentru ţâşnetul fluieratului de locomotivă anunţând plecările trenurilor în gările pe care le frecventa în dorul evadării din monotonia cotidianului. Ridiculiza cu incisivitate profesorii abrutizaţi, ale căror prelegeri – repetate stereotip – îşi pierduseră orice interes.

Cu un limbaj ironic, Dinu schiţa diferite tipuri de profesori, obosiţi, lipsiţi de vocaţie, şi portrete de liceeni în plină adolescenţă, care abordau în fel şi chip viaţa. Dar ce mă impresiona era geamătul singurătăţii pe care-l auzeam la aceştia, treziţi deodată în pragul vieţii, maceraţi de nostalgia iubirii, dar şi de revolta neputincioasă împotriva clasei mic-burgheze căreia îi aparţineau, încătuşându-i. În toate împotrivirile şi visele eroilor săi, mi se dezvăluia firea lăuntrică a colegului meu pe care încă nu-l cunoşteam şi care îşi arăta astfel preocuparea pentru

generația lui atât de învolburată, negăsindu-și făgașul și care tânjea după trăiri și realizări absolute.

Dinu intra sfielnic pe ușa amfiteatrului, cu capul strâns între umeri de parcă ar fi vrut să nu fie luat în seamă, deși această atitudine trăda cât de multă importanță dădea celor din jur. Purta un loden prea larg pentru el, dăruit de un prieten, Tedy Trancu, după cum am aflat mai târziu, și pe care îl socotea elegant. De sub borurile late ale pălăriei maro, de om serios, nasul lung îi apărea caricatural. Pășea cu hotărâre spre locul său obișnuit, cu mers catifelat și elastic, căci avea pantofi cu tălpi groase de crep. Saluta și întindea spontan mâna colegilor cu care se încrucișa.

Peste ani și ani – după ieșirea lui Dinu din închisoare –, aflându-mă în unul din ultimele rânduri din sala 1 a Bibliotecii Academiei și ridicând ochii de pe carte, am fost fericită să-l văd intrând, subțire și dezinvolt, abordând pe tăcute și întinzând mâna unora dintre cititori, cu expresia luminată de bucuria de a-i fi întâlnit acolo.

Dar atunci, în timpul vacanței de Crăciun, îl văzusem la Predeal și-mi închipuiam că îi atrăsesem atenția, căci schiam prost și mă aflam mai curând căzută prin zăpadă decât alunecând elegant pe pârtie. Într-un rând pierdusem controlul schiurilor în timp ce el trecea vâjâind pe lângă mine vădit nepăsător. L-am cunoscut în anul 1942, la sfârșitul seminarului de literatură franceză.

În acea dimineață cenușie de început de februarie, cu zăpada nisipoasă și murdară umplând străzile Bucureștiului – în timp ce-mi dădea întâietate să trec pe ușa Facultății –, Dinu m-a întrebat – cu glas voit vioi, pentru a-și ascunde timiditatea – dacă am mai fost la schi după vacanța de Crăciun. I-am răspuns scurt că nu, deoarece aveam în minte cât de jalnică figură făceam schiind și vocea lui mi se păruse ușor ironică. Atunci m-a salutat zâmbind stingherit, ridicându-și pălăria tiroleză din postav albastru, încercuită cu șnur de sfoară, care-l făcea și mai tânăr decât era, și ne-am despărțit în stradă, plecând fiecare în

direcții opuse. Ar fi vrut să mă însoțească pe drum, dar fusese respins de răspunsul meu tăios.

Poate că în acele clipe i-am descoperit privirea nostalgică a ochilor prelungi cu pupilele cafeniu-verzui, cu gene negre, dese și sprâncenele arcuite ca niște aripi, și contrastul dintre finețea ascetică a obrazului și buzele proeminente. Treptat, după ce atenția lui discretă mi-a câștigat încrederea și viața de studenți ne-a strâns laolaltă, îmi căuta prezența, dorind să stea lângă mine ori de câte ori era posibil, la cursurile sau seminariile comune, astfel încât colegii s-au obișnuit să ne vadă împreună și s-a făcut gol în jurul meu.

Înspre amiezile de primăvară, scăpați de îmbâcseala orelor de seminar, îmi cerea deseori să-l însoțesc de-a lungul bulevardului Brătianu până la încrucișarea cu strada Nicolae Iorga, unde se afla locuința bunicilor dinspre tată, a „Maichii" și a lui „Grandpapa", pe la care Dinu trecea zilnic pentru a le aduce ziarul.

Pășeam amândoi printre trecătorii grăbiți și simțeam adierile ascuțite ale primăverii de sfârșit de martie. În mersul meu înaripat, aspiram cu nesaț aerul proaspăt și în inimă mi se revărsa bucuria de a trăi și de a privi cerul albastru, palid, printre crengile abia înmugurite ale copacilor răsfirați pe marginile bulevardului. Bucureștii trepidau de viață, cu toate neliniștile și incertitudinile războiului în care, în speranța reintegrării Basarabiei pierdute în anul 1940, țara noastră, prinsă ca într-un clește, fusese obligată să părăsească alianța tradițională cu Franța și Anglia, alăturându-se Germaniei împotriva Uniunii Sovietice.

Străzile erau aglomerate de femei frumnoase ce se opreau la vitrinele prețioase și ne înconjura o lume pestriță ce-și vedea de treburi. La mesele cofetăriilor, la care eram invitată adesea de Dinu și unde, din cauza lipsurilor, se serveau prăjituri cu ciocolată din soia, perechi vesele stăteau la taifas.

La Capșa îl vedeam așezat singur la o masă pe poetul Ion Barbu, scriind pe un petic de hârtie. Coama părului alb îi flutura pe creștet și poetul ridica din când în când ochii verzi, cețoși, deasupra celorlalți consumatori, fără a părea însă că îi

vede. Obrajii palizi, puhavi şi imobili, mustaţa albă şi deasă, acoperindu-i gura, îi dădeau o expresie distantă, rebarbativă. Era izolat în lumea în centrul căreia îi plăcea să se afle. Cârja bastonului, nelipsit prieten, era proptită de marginea mesei.

Şerban Cioculescu[1], pe care-l ştiam de la cursurile profesorului Basil Munteanu, la care asista uneori, stătea întins pe scaun, rezemat de spătar, cu picioarele subţiri, întinse în faţă, şi privea interesat şi amuzat, deasupra ochelarilor, pe prietenul Vladimir Streinu[2], frumos ca un star, ce expunea cu emfază, gesticulând elegant. Ziarişti şi scriitori mărunţi se opreau din când în când, pentru o clipă, la masa lor. La cinematografe, în loc de filme americane şi franceze, rulau filme germane şi italiene, alese potrivit politicii culturale din acele vremuri.

Eram impresionată de atenţia lui Dinu pentru bunici şi-l întovărăşeam din toată inima, fără să-mi închipui câtă tristeţe, însingurare şi pustiu adăpostea acea frumoasă casă. Colegele îmi atrăseseră atenţia că Dinu este strănepotul direct al Brătienilor, fapt care atunci nu contribuia la apropierea dintre noi. Într-o zi însă, voind să nu par neştiutoare, în timp ce treceam, în piaţa Universităţii, pe lângă monumentul consacrat lui I.C. Brătianu, în jurul căruia se rotea atunci o întreagă circulaţie şi care a fost distrus imediat ce a început guvernarea comunistă, l-am întrebat într-o doară pe Dinu ce rudă este cu statuia. A râs încetişor, amuzat de formularea întrebării, înfundându-şi mai adânc mâinile în buzunare, fără să-mi răspundă.

Dar, în acea înserare de primăvară, când am ocolit cu Dinu statuia lui I.C. Brătianu, eram departe de a fi interesată de familia tatălui său. Ceea ce mă perpelea era să ştiu care dintre colege era preferata lui, căci făcuse cadou mărţişoare fiecăreia şi mergeam în grup la cinematografe şi teatre. Dacă înaintea orelor de seminar îmi arăta o carte rară, pe care o ţinea ca pe un

[1] Şerban Cioculescu (1902–1988), profesor universitar, critic şi istoric literar.

[2] Vladimir Streinu, pseudonimul literar al lui Nicolae Iordache (1902–1970), istoric şi critic literar, estetician, pedagog şi poet.

lucru de preț în căușul palmelor și îi mângîia cu drag coperțile, îl vedeam plecând de lângă mine, răsfoind cu aceeași bucurie filele cărții sub ochii altei colege, la fel de încântată de atenția lui, cum fusesem și eu cu câteva clipe mai înainte. Încă nu știam că una dintre cele mai mari bucurii era să împărtășească celor din jur frumusețile care-l încântaseră sau faptele interesante, cărora le da o interpretare senzațională, vie, dramatică. Atunci vorbea cu sufletul la gură, vocea lui grăbită era caldă, nuanțată, ochii îi sclipeau, figura devenea mobilă și un șuvoi sprinten îi trecea prin gesturi. Și acum, când el nu mai este și se reiau conferințele lui la emisiunile culturale ținute la radio, sunt impresionată de bucuria care îi gâlgâie în voce, iar inteligența lui generoasă și entuziastă continuă să existe, desprinzându-mă din încătușarea opacă în care m-a încrustat dispariția lui.

Celor pe care-i prețuia în mod deosebit le dăruia cărți sau însemne palpabile ale unor ceasuri minunate. Astfel, de la ultima vacanță la malul mării, a adus scoici sidefii pe care le adunaserăm amândoi atunci, ca în fiecare an, culese din nisipul prelins de valuri, înconjurați de liniștea înserării străbătute de țipetele pescărușilor ce se întorceau la cuiburile săpate în faleză. Din ultimele scoici culese de noi a împărțit colegilor bibliotecii la care lucra – el știind cât este de bolnav și că i se apropie sfârșitul –, iar când a plecat la spital, s-a dus la bolul în care le păstram și le-a răsfirat printre degete.

Dar mie, la început, purtarea lui îmi provoca o anumită rezervă și afișam o aparentă nepăsare. În ajun de Paște însă, după un matineu la Teatrul Național, unde văzusem, în grup, *Marșul nupțial* de Henry Bataille, [piesă] jucată de George Vraca și Aura Buzescu, Dinu a procedat astfel încât, după sfârșitul spectacolului, să rămână numai cu mine spre a mă conduce la tramvai.

În înserarea de primăvară caldă, am coborât Calea Victoriei înspre Piața Senatului și acolo, în stație, ca un prestidigitator, Dinu a scos din buzunarele lodenului său larg un buchețel de violete și o carte despre Van Gogh – cadourile lui de Paște pentru mine. Dedicația protocolară, scrisă cu o deosebită caligrafie

şi aliniere perfectă, mă solicita îndeajuns, rugându-mă să primesc acea carte „în amintirea sinuoasei noastre împrieteniri", sperând, „din afund de inimă să ajungem cândva la o înţelegere deplină depăşindu-ne reciproc singurătatea interioară care ne constrânge dureros"[1]. Împrietenirea noastră continua să fie meandrică şi ezitantă din partea mea, căci ne deosebeam foarte mult, deşi ne plăcea să fim împreună şi ne căutam reciproc, descoperindu-ne cu bucurie prin mulţimea de studenţi.

Eu simţeam cu toată fiinţa mea că viaţa a început odată cu mine şi că frumuseţile lumii aşteaptă să mi se ofere, iar el mă înnegura mărturisindu-mi că se simţea încătuşat de convenţionalismul şi rigiditatea unei societăţi îmbâcsite care paralizau orice avânt, viaţa devenind astfel un cântec monoton de flaşnetă. Îmi spunea cu zâmbet trist că eul nostru este un conglomerat de morţi succesive, iar eventualele renaşteri sufleteşti sunt de aceea trecătoare.

Atunci nu puteam pricepe ce îl determinase pe Dinu să aibă aceste convingeri. Îmi sângera inima şi mă vedeam, la rândul meu, uitată şi înlocuită cu alta şi fugeam de el ca de cea mai mare primejdie. Acestui joc dureros dintre noi îi datorez cele mai frumoase scrisori prin care Dinu mă asigura de iubirea lui şi voia să mă reţină cu disperare, căci de fapt nu dorea decât să fie contrazis de mine, şi purtarea mea rebarbativă îi confirma în mod ciudat cât de mult îl iubeam. Era atras de mine şi pentru că tot comportamentul meu îl contraria. Aparţineam unei alte lumi, unei alte evoluţii mentale şi sufleteşti. Nu suferisem înfrângeri şi dezamăgiri. Pentru mine sentimentele erau clare, iar noţiunile îşi aveau înţelesul lor palpitând de viaţă, nealterat de nuanţe ambigue.

[1] Vezi această dedicaţie reprodusă în vol. *Biruinţa unei iubiri. Dinu şi Nelli Pillat: Pagini de corespondenţă*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 22.

Pia, sora lui Dinu, mă descânta şi vrăjea

Pia a fost soarele meu din clipa în care Dinu m-a dus la ea să o cunosc, la începutul împrietenirii noastre. Era o după-amiază de început nehotărât de primăvară şi, la intrarea unui bloc din Piaţa Amzei, unde îşi avea Pia garsoniera, ne-am întâlnit cu soţul ei, Mihai, Mişu Fărcăşanu, care tocmai pleca. Era înalt, cu umerii puţin aduşi, şi s-a aplecat asupra noastră protector, zâmbindu-ne ademenitor şi vorbindu-ne şoptit pentru a ne împrăştia sfiiciunea.

Pia ne aştepta în garsoniera lor modestă, înflorită de o broderie de Buhara[1] întinsă pe un perete, dăruită ei de Tanti Bi, Sabina Cantacuzino, sora bunicii. Pe o măsuţă, între foteluri joase, erau aşezate ceşti de ceai şi farfurii pline cu brioşe umflate, rumenite, şi fursecuri fragede, aurii, pe care le priveam doar, căci, de emoţie, nu puteam înghiţi nimic. Pia mă privea cu ochii ei mari, avizi, ce-i luminau obrazul mic, în formă de inimă, încadrat de părul arămiu, buclat, care îi cădea pe umeri asemeni *micului lord*[2].

Îmi deschisese uşa, îmbiindu-mă cu râsul ei fermecător care-i destindea buzele proeminente, dezvelind o dantură perfectă. Dinu îi vorbise despre ezitările mele şi ea îmi scrisese[3] – fără să mă cunoască – voind parcă să-şi salveze fratele de la înec. Pia mi-a spus, mai târziu, că m-a iubit de îndată ce m-a văzut, căci eram ca un mieluţ care pătrundea, fără să ştie, în ţarcul unei lumi îmbătrânite şi pline de prejudecăţi de care ea se ciocnise tot timpul şi în care Dinu se simţea înăbuşit. Fusese gonită din familie după ce divorţase de primul soţ, Ilie Arapu. Am şi acum fotografia ei – la optsprezece ani –, veselă, în rochie de mireasă, coborând, la braţul tatălui său, scările conacului

[1] Tapiserie orientală cu motive florale, provenind din localitatea Buhara din Uzbekistan, Asia Centrală.,

[2] Referire la eroul din cartea *Micul Lord* de Francis H. Burnett.

[3] Scrisoare reprodusă în vol. *Biruinţa unei iubiri,* op. cit., v. nota de la pp. 123–125.

mătușii sale, Tatiana Niculescu-Dorobanțu de la Dârvari, unde avusese loc nunta. Ilie era un tânăr chipeș și merituos, căruia îi acceptase cererea în căsătorie de teamă să nu rămână cumva fată bătrână.

Când venea să-și vadă părinții, făptura ei mică și trepidantă nu intra, ci izbucnea în acea casă ordonată și liniștită, aranjată ca o splendidă natură moartă. Pe cât era tatăl ei de supravegheat în impulsurile sale secrete și mama ei ferecată și gravă, cu toate forțele temperamentale ținute în frâu și osificate, pe atât era Pia de extravertită, energia ei și plăcerea de a trăi atrăgând ca un magnet. Era ea însăși sedusă irezistibil de viață și de oameni și era disponibilă aventurii, implicându-se total, desprinzându-se apoi firesc (foto 14).

Când îi vorbeam – și am vorbit de atunci neîncetat, aievea sau prin intermediul scrisorilor –, simțeam cum i se dilată sufletul și înțelegerea, substituindu-se mie fără rezerve și cu compasiune, dându-mi impresia că eram mai interesantă decât în realitate și, pentru ea, în acel moment, unică. Dar acest fel de a fi îl avea Pia față de oameni în general și constituia fascinația ei asupra lor.

După cum tatăl ei își sublimase în poeme impresiile și trăirile, tot astfel Pia transforma poetic personajele și evenimentele vieții cotidiene, descântându-le și vrăjindu-le, azvârlind un văl fermecat asupra celei mai comune existențe. Era inutil să-i atragi atenția asupra realității de care se izbea până la urmă, dar pe care imaginația și noblețea sufletului ei o transfiguraseră.

Atunci – după acea primă vizită – Pia și Mișu ne-au invitat să luăm masa la „Mon Jardin", un mic restaurant foarte la modă. Dinu era încântat, destins și jovial și desfăcea cu mare poftă, cu degetele lui frumoase, carapacele racilor fierți și piciorușele pe care le înmuia în maioneză. Pia și Mișu sugeau și ei – binedispuși – din racii roșii, iar eu mâncam un pateu insipid, neștiind că și la restaurant racii se rup cu mâna.

Primul ei succes monden fusese când avea șaisprezece ani, la balul ce avusese loc în splendidul decor al Palatului de la Dolmabahçe, în Istanbul, festivitate care încheia conferința

internațională la care participase și tatăl său și care o luase cu el. Mi-a povestit cât de modest era îmbrăcată, cu o rochie veche din mătase roz, la care o prietenă a tatălui ei asortase o eșarfă de puf, iar în picioare purta pantofi de mers pe stradă, maro. A dansat fără încetare, era încântată și nu mai voia să plece, spontaneitatea și plăcerea ei, ținuta și farmecul emoționându-l pe Ion Pillat, care primea felicitări din toate părțile, scoțându-l din moleșeala plictisului. Atunci s-a îndrăgostit de ea un diplomat spaniol, care a venit la București să o ceară în căsătorie, dar părinții nu i-au dat-o, socotindu-l prea în vârstă pentru ea.

La puțin timp după căsătoria cu Ilie, s-a îndrăgostit de Mihai Fărcășanu, considerat un ziarist boem, ostil gerontocrației liberale. Își luase doctoratul în Drept la Berlin, animat de patima pentru lectură și studierea științelor politice, cheltuindu-și seducția într-o viață descătușată de prejudecăți. Pia s-a retras cu Mișu într-o garsonieră de pe strada Ștefan cel Mare, trăind cu el maritalmente. Mi-a povestit că s-a simțit eliberată, fugind ca din pușcă în momentul în care a fost repudiată de familie. Dinu venea pe ascuns să o vadă, iar cu Lelița, Pia Alimănești eanu, cea mai iubită și înțelegătoare dintre mătuși, se întâlnea în secret în oraș. După câtva timp, familia a îngăduit căsătoria ei cu Mișu.

„Singurătatea cea mare"

Parcurgând învinuirile aduse lui Dinu la proces, am citit printre actele de acuzare și pe acela de a fi scris, în anul 1940, la nouăsprezece ani, un eseu în revista *Perspective*, care-i avea printre membrii fondatori pe Sandu Lăzărescu, pe care l-a cunoscut cu această ocazie, și pe Goghi Florian, fost coleg de liceu la Spiru Haret, șef briliant de promoție, admirat de Dinu pentru vorbirea lui spumoasă, plină de inteligență și humor. Dinu a fost învinuit de a fi acceptat să scrie în revista celor doi simpatizanți legionari. M-am repezit la Biblioteca Academiei Române

şi am cerut periodicul apărut, de altfel, doar în două numere. Am parcurs toate articolele scrise de un grup de tineri între douăzeci şi douăzeci şi cinci de ani şi am rămas surprinsă de seriozitatea cu care erau abordate problemele naţionale şi sociale, de tăria speranţei într-o regenerare a ţării, fundamentată pe tradiţie, din care lipseau soluţiile extremiste sau aluziile antisemite.

Eseul lui Dinu „Singurătatea cea mare“[1] mi s-a părut ca un strigăt chinuit împotriva tragicului sentiment al singurătăţii şi un apel de a înlătura obstacolele psihice care-i întemniţează pe oameni în propria lor izolare. Dinu scrisese eseul cu un an înainte ca eu să-l cunosc. Acum înţeleg cauzele marasmului care-l înăbuşea, dar ce bine ar fi fost să le fi priceput atunci…

Fiorul înstrăinării de sine însuşi şi viziunea morţilor succesive ale propriei fiinţe străbat multe din poemele tatălui său, poetul Ion Pillat. La optsprezece ani, el a scris un poem, *Nocturnă*, pe care ulterior aproape l-a distrus, transformându-l nefericit în *Cântec în noapte*. În prima versiune, el se imaginează în casa copilăriei de la Florica, într-un asfinţit de toamnă ce se stinge încet deasupra nucilor şi plopilor din vie, şi, ca un presentiment, îi întunecă sufletul. Deasupra dealurilor ninse de lună pluteşte plânsul unui cântec vechi şi, ca în poemul *Ulalume* de Edgar Allan Poe, frunze uscate zboară răsucite de valuri de vânt. Adoarme în odaia din *casa amintirii*[2], dar se trezeşte, în vis, înstrăinat de locul în care crescuse şi vede urcând treptele pridvorului „copii cu plete blonde, băieţi, flăcăi, cu feţe albe ca de morţi şi vii priviri“, în care se recunoaşte pe el însuşi la diferite vârste. Îi alungă îngrozit pe strigoii propriului său eu.

Abia acum, îmbătrânind, am ajuns să cunosc acest sentiment al înstrăinării de mine însămi. Într-o noapte de insomnie, mi-am amintit de o fotografie în care mă aflu copilă, sprijinită de mama, amândouă la marginea unui luminiş străjuit de copaci bătrâni şi cu iarba mângâiată de soare (foto 4). În timp ce eram fotografiate, s-a auzit deodată un foşnet care a străbătut

[1] Publicat în revista *Perspective*, mai 1941.

[2] Titlul unui ciclu de poeme de Ion Pillat.

frunzişurile, destrămându-se treptat în liniște. În timp ce fetița înghesuită în mama sa îmi este complet străină, aud aievea fâşâitul adierii ce se va stinge în memorie odată cu mine.

M-am reîntors, de asemenea, în trecut – peste ani de zile, după ce Dinu nu a mai fost –, dorind să cunosc sâmburele de viață care a inspirat poemele tatălui său, Ion Pillat, din *Cântece de demult*, *Casa amintirii* şi *Pe Argeş în sus*, şi cauza nostalgiei care străbate, ca un geamăt surd, pulberea de aur a asfințitului unei lumi. Am vrut să-mi închipui cât de cât ambianța mediului familial al Brătienilor, în care poetul şi-a petrecut copilăria şi parte din adolescență, fără să ştiu că drumul cunoaşterii mă va conduce la înțelegerea lui Dinu, a dorinței sale de evadare, dar şi a tăriei de caracter.

Deosebirea dintre copilăria şi adolescența lui Dinu şi acelea ale tatălui său este că, în timp ce Ion Pillat crescuse în mijlocul unei familii în plină ascensiune, debordând de energie, şi îşi urmase cursurile liceale şi universitare la Paris, impulsionat de efervescența culturală dinaintea Primului Război Mondial, entuziasmat de spectacole celebre şi vizitând muzeele şi monumentele de artă ale unei bune părți a oraşelor Europei, Dinu era apăsat de cotidian. Era constrâns, ca întreaga lui generație, de neliniştea unei Europe în care nu se mai putea evada, căci era cotropită de nazism, şi se afla într-o România condusă dictatorial într-un război nepopular.

Un arbore genealogic atât de viu

Maria, Măriuța[1], mama lui Ion Pillat, numită „Maica" de nepoții ei, Pia şi Dinu, copiii lui Ion[2], şi de Gheorghe şi Sandu,

[1] Maria, fiica lui I.C. Brătianu şi a Caliopiei (Pia) născută Pleşoianu, soră cu Sabina (căs. Cantacuzino), cu Pia (căs. Alimănişteanu), cu Tatiana (căs. Niculescu-Dorobanțu), cu Ionel, Vintilă şi Dinu Brătianu. S-a căsătorit cu Nicolae Pillat, cu care a avut trei copii: Ion, Pia şi Nicolae.

[2] Pia şi Dinu, copiii lui Ion Pillat şi ai Mariei, născută Procopie-Dumitrescu.

fiii Piei[1], fiica sa, împreună cu sora ei mai mare, Sabina, cu cele mai tinere, Tatiana şi Pia, şi cu fraţii Ionel, Vintilă şi Dinu, erau cei şapte copii ai lui I.C. Brătianu şi ai lui Caliopi, născută Pleşoianu, pe numele mic Pia.

M-am rotit în jurul acestor personaje ca o pasăre mică deasupra unor pietre mitice uriaşe, părăsite în pustiul uitării în perioada comunistă. M-a impresionat vitalitatea familiei Brătianu, desfăşurată timp de un secol, biciuită de adversităţi şi miraculoase biruinţe.

Străbătând prudent, cu tact şi sacrificii personale situaţii politice ambigue şi prejudecăţi în aparenţă de neclinitit, Ion C. Brătianu a luptat pentru Unirea Principatelor şi urcarea pe tron a domnitorului Ioan Alexandru Cuza (1859), l-a adus, riscând, pe Carol de Hohenzollern Sigmaringen – devenit Rege, care a pus temelia României moderne, a decis începerea Războiului din 1877 împotriva turcilor, în urma căruia a obţinut independenţa ţării. Fiul său, Ionel, cu o încăpăţânare de fier şi diplomaţie catifelată, a guvernat, înfruntând dezastrele Primului Război Mondial, crezând neclintit în victoria Aliaţilor, în urma căreia România a fost întregită.

Gheorghe Danielopolu, nepotul Mariuţei Pillat, mi-a povestit că Sabina – cea mai vârstnică dintre fiicele lui Ion C. Brătianu – avea o cameră plină până în tavan cu scrisorile familiei. Clasate cronologic şi alfabetic după numele emitenţilor, ele demonstrau marea devoţiune dintre părinţi, copii, fraţi, surori şi nepoţi, solidaritatea lor, preocupaţi să-şi comunice neapărat evenimentele pe care le trăiau şi care constituiau istoria unei epoci. Ei continuau, astfel, a fi împreună mereu.

Sunt păstrate în Cabinetul de Manuscrise al Academiei Române sute de scrisori pe care membrii familiei şi le scriau unii altora atunci când erau despărţiţi, ca, de pildă, în anii în care băieţii – Ionel, Vintilă şi Dinu[2] – urmau, la Paris, cursurile Şcolii Politehnice, sau când Ion, fiul Mariuţei, dus şi el

[1] Pia, sora lui Ion Pillat, căsătorită Danielopolu.

[2] Fiii lui Ion C. Brătianu.

împreună cu sora sa Pia şi fratele Nicolae[1] la învăţătură la Paris, scria bunicii şi mătuşilor. Deşi trimise la intervale scurte, ele nu sunt convenţionale, căci orice întâmplare îşi are noutatea ei şi este descrisă într-un stil pozitiv – fără divagaţii literare sau introspecţii sufleteşti – de minţi proaspete, deschise vieţii. Aşa înţelegem de ce această imensă corespondenţă aparţine mai degrabă istoriei decât literaturii epistolare.

O extraordinară vitalitate transmit scrisorile compuse la sfârşitul unei zile de lucru. Cunoştinţele însuşite şi proiectele ca ele să fie aplicate pentru progresul tehnic al ţării, descrierea succintă a oraşelor vizitate, calitatea muzeelor şi a spectacolelor, schiţarea portretelor noilor cunoscuţi, comentarea evenimentelor politice din ţară, cu care erau la curent, sunt însemnate cu vervă şi humor, într-un stil dinamic, care va fi nuanţat cu o anumită sensibilitate şi visare de nepotul Ion, stil ce va fi adâncit de strănepoţii Dinu şi Pia, pentru care descrierea lumii din afară va deveni o transparenţă sufletească.

Scrisorile de răspuns ale lui I.C. Brătianu către fiii săi sunt pline de poveţe. Fiecare din ele are concizia hotărârilor unui testament prin care le lasă moştenire învăţăminte pentru viaţă. El nu se opreşte decât în trecere asupra vârtejurilor vieţii politice sau ale anumitor personaje care îi pilduiesc poveţele. Le scrie însă ca un gospodar despre muncile pe care le face în via de la Florica şi despre liniştea şi bucuria ce şi le află în casa de acolo, îmbrăţişat de peisajul fericit din lunca Argeşului din care-şi trăgea puterea când – covârşit de grijile guvernării – evada. Din scrisori reiese că, în copilăria şi adolescenţa lor sau ca studenţi, în vacanţă, băieţii Brătianu luau parte la curăţarea pomilor şi a viei, la muncile pământului, la îngrijirea cailor şi câinilor, viaţă care i-a ţinut departe de marasmul trândăviei.

Scrisorile fiicelor lui I.C. Brătianu către fraţii lor devin pasionante când este vorba despre desfăşurarea evenimentelor şi a adversităţilor dintre conservatori şi liberali – partidul tatălui lor –, căci toţi copiii trăiseră în miezul istoriei ţesute de politicienii

[1] Ion, Pia şi Nicolae Pillat.

țării şi de Rege. M-au emoționat scrisorile mamei, ale Piei Brătianu, către fiii săi. Înglodată în treburi casnice, supraveghind viața de fiecare zi din casa şi via de la Florica sau la Bucureşti, unde trebuia să-i primească zilnic pe colaboratorii soțului ei, Pia Brătianu nota pe scurt, dar nu fără humor şi patimă, suişurile şi coborâşurile capricioase ce agitau viața acestuia. Dar ea rămânea soția care-şi oblojea bărbatul obosit şi gospodina ce trimitea copiilor, studenți la Paris, coşuri cu bunătăți şi sticle de vin, iar Regelui Carol I, unt făcut la Florica şi cozonaci proaspeți, frământați de mâna ei, pentru cafeaua de dimineață, pentru a se trece cu vederea de a nu fi avut răgazul să facă parte din suita care trebuia să-i întâmpine la gară pe Rege şi Regină, sosiți din călătorie.

Familia a păstrat un asemenea cult Piei Brătianu, încât numele ei a fost repetat în fiecare generație. Astfel, prima Pie a fost cea mai tânără dintre fiicele sale, numită şi Lelița, căsătorită Alimăneşteanu, a doua a fost nepoata ei, fiica Mariuței, căsătorită întâi cu dr. Danielopolu şi apoi cu Ştefan Lascăr. Strănepoatei, fiica nepotului Ion Pillat, i s-a dat ca nume Pia, iar pe fata strănepotului Gheorghe Danielopolu o cheamă, de asemenea, Pia.

Sabina, căsătorită cu doctorul Constantin Cantacuzino, în cartea sa *Din viața familiei I.C. Brătianu* (Ed. Universul, Bucureşti, 1933), povesteşte că bunicul lor, Constantin Dincă Brătianu – dintr-un vechi neam de boiernaşi, proprietari de pământ –, era un om bun şi blajin, dar era la cheremul soției sale, Anastasia, din neamul Tigvenilor, părtinitori, violenți şi răi, „mărunți la stat, negri de oacheşi ce erau şi foarte bogați pe vremuri". Pe cei şapte copii ai săi, Anastasia îi diferențiase în: preferați, indiferenți şi persecutați, printre aceştia din urmă aflându-se şi Ion, al cincilea copil.

Poate că totala lipsă de dragoste din partea mamei şi persecuția continuă i-au amplificat tânărului Ion C. Brătianu dorința de a se afirma, de a învăța, plecând să se perfecționeze la Paris, mâncând pe sponci – pâine înmuiată în oțet – şi locuind într-o cameră săracă. S-a alăturat acțiunii fratelui său, Dumitru,

unul din liderii revoluției de la 1848, care ducea un trai îmbelșugat, fiind preferat de mamă. Totul trebuia cucerit din greu și vicisitudinile vieții lui de copil neiubit l-au oțelit. Conștiinciozitatea și dorința de învățătură îi veneau din partea tatălui, dar energia și intransigența le moștenise de la acel neam dârz al Tigvenilor, trăsături de caracter care, printr-o mutație fericită, vitalitate și iubire de țară, au contribuit la creșterea și realizarea vocației sale politice pentru care era în stare să sacrifice, cu o fină obstinație, totul. La Paris a renunțat deliberat la prima sa dragoste, rupând logodna cu Matilda Kestner, căci, luând-o de soție, ar fi trebuit să renunțe la chemarea sa politică.

S-a căsătorit cu Caliopi [Pia] Pleșoianu, o tânără de șaisprezece ani, din neam de oameni cumsecade, crescută cu grijă de bunica sa. Orfană fiind, îl scutea pe viitorul soț de a avea eventuali adversari politici în familie. A acceptat cuminte condițiile puse de logodnic „de a nu avea pretenții să fie adusă la curte, de a trăi la țară, având grijă de gospodărie și de copii, de a se aștepta să-și vadă bărbatul în închisoare sau în exil, de a-și sacrifica la nevoie starea, în fine, de a deveni soția unui om al cărui țel în viață era țara".

O fotografie din 1858 o reprezintă pe Pia Pleșoianu în anul în care s-a logodit cu Ion C. Brătianu. Ea stă pe un scaun în stil Louis Philippe[1]. Are ovalul subțire, încadrat de părul negru împărțit în bandouri adunate la ceafă. Ochii mari, serioși, nasul lung și bărbia mică sunt trăsături care s-au transmis copiilor, nepoților și strănepoților, căci le-am regăsit și în chipul lui Ion Pillat, și în cel al lui Dinu. Pare înaltă, învеșmântată cu o fustă malacov[2] din stofă, împodobită pe poale cu o rujă, și cu o bluză albă, fină. Un șal din dantelă neagră îi acoperă umerii.

---

[1] Mobilierul tip Louis Philippe, datând din prima jumătate a secolului al XIX-lea, era simplu, cu linii rotunjite și cu puține elemente ornamentale.

[2] Crinolină al cărei nume provine de la fortăreața Malakov (Malakoff) din Sevastopol, cucerită de francezi în 1851.

Îmi închipuisem că şi fiii ei fuseseră înalţi. Dar, la expoziţia dedicată lui Ionel I.C. Brătianu, organizată de Biblioteca Academiei, i-am văzut în aceeaşi fotografie pe Ionel, Vintilă şi Dinu mai scunzi decât celelalte personaje alături de care se aflau. Se asemănau deci neamului dinspre Tigveni. Dar ţinuta lor plină de prestanţă şi conştiinţa de sine îi deosebeau de cei din jur.

Moşteniri ce vor fi pierdute

Sabina Cantacuzino povesteşte că, din moştenirea rămasă de la Constantin Brătianu, fiul său Ion n-a păstrat decât Florica şi Sâmbureştii, căci pe celelalte moşii le-a vândut ori de câte ori a fost necesar să sprijine o cauză politică decisivă, ca, de pildă, aducerea în ţară a lui Carol de Hohenzollern ca Rege al României.

O ultimă fotografie – din februarie 1881, cu o lună înainte de a muri – îl arată pe Ion C. Brătianu la Florica din Ştefăneşti-Argeş, via strămoşească unde-şi ridicase casa pentru numeroasa familie. Decorul reprezintă o alee aşternută cu zăpadă, mărginită de un gard de uluci, sprijinit din loc în loc cu pari. Peste gard se văd crengi de copaci desfrunziţi. I.C. Brătianu apare impunător, deşi are trupul împuţinat, înveşmântat într-o haină groasă, neagră, cuprins într-un jilţ. Pălăria îi este înfundată pe cap şi de sub boruri apar linia ochilor obosiţi şi obrajii acoperiţi de barba scurtă, albă. Coatele se sprijină pe braţele jilţului. Cu o mână strânge cârja bastonului. Stă picior peste picior într-o atitudine relaxată, dar sigură de sine. Are încă prestanţa omului politic încercat în lupte.

La câţiva paşi de el se află Pia Brătianu. Este departe de a avea ţinuta soţului ei şi nu caută să atenueze cu nimic aspectul devastator al bătrâneţii. Este văzută din faţă, aşezată într-un fotel, cu mâinile încrucişate deasupra taliei, la fel ca în fotografia de logodnică de la şaisprezece ani, unde trupul i se înalţă ca un lujer graţios. Acum stă ghemuită, înveşmântată în haine

negre. Capul este acoperit cu o dantelă albă, înnodată sub bărbie, ceea ce scoate în evidență trăsăturile înmuiate și obrajii căzuți. Ochii încercănați privesc drept, cu hotărâre, iar linia gurii este încă energică. A mai trăit treizeci de ani după moartea soțului său.

În „Casa amintirii"

Casa de la Florica fusese formată treptat, ca o cochilie de nautilus, adăugându-se mereu alte încăperi în jurul construcției inițiale, din trei camere, căci cu nașterea celor șapte copii erau necesare noi încăperi. Pe atunci la Florica se ajungea cu diligența, străbătând păduri dese, străvechi, izbucnind verzi și puternice în primăvară și ale căror culori ardeau în soarele blând al toamnei, peisaj descris de Ion Pillat în poemul „Așteptându-i" din volumul *Bătrânii*.

Am fost la Florica în anii 1945–1946, alunecând cu automobilul pe șoseaua mărginită de plutele imense, declarate monumente ale naturii, dar care începeau să moară. Interiorul casei cu foteluri și canapele învelite în cretoane decolorate îmbia la vacanță. Într-una din camere se aflau două reproduceri – după Rafael și Murillo – reprezentând *Madona cu pruncul*. După moda interioarelor caselor boierești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, se afla și o cameră turcească cu divane, taburete octogonale încrustate cu sidef în jurul meselor joase, pe care se aflau tăvi de aramă cu ibrice și narghilele.

Pia, Lelița, cea mai tânără dintre fiicele lui Ion C. Brătianu, căsătorită Alimănești-teanu, în cartea sa *Trecutul viu. Schițe și amintiri* (Ed. Cartea Românească, 1940), povestește că, în copilărie, aveau o căprioară domesticită căreia îi plăcea să se odihnească pe sofaua din acea odaie (foto 19). Scoarțe subțiri, *siné*[1],

[1] Covor oriental cu motive stilizate.

în culori stinse, atârnau pe pereți, karamaniuri[1] cu arabescul romburilor încârligate erau așternute pe podea. Se păstrau intacte camerele lui Ion C. Brătianu și aceea a soției sale. Aveau mobile puține, necesare, câte un fotel tapisat cu catifea sau din nuiele împletite, căptușit cu perne și paturi înguste din lemn în stil Biedermeier sau din metal, cu spătarul din fâșii de bronz rotunjite și îndoite în acoladă. Erau învelite cu cuverturi din pânză groasă, țărănească, și terminate pe margini cu franjuri. Cusături și broderii alese în cruci pe pânză și tivite cu ciucuri acopereau măsuțele de la capătul fiecărui pat. Pe pereți atârnau fotografii reprezentând-o pe Pia Brătianu ținând în brațe pe câte unul din copii, cu părul buclat căzând pe umeri. Alte poze, în rame ovale, stil Biedermeier, sau din piele gravată cu ornamente aurii, împrăștiate pe măsuțe, îi arătau pe băieții Ionel, Vintilă și Dinu în haine de catifea neagră cu gulere din dantelă, iar pe fetițele Sabina, Mariuța, Tatiana și Pia gătite cu rochițe înfoiate cu volane și împodobite cu panglici de catifea. Fotografiile lor, datate diferit, îmi sugerau că, pe parcursul anilor, Sabina și Mariuța treceau rochiile lor celor mai mici, Tatiana și Pia, deoarece ele apar îmbrăcate la fel ca surorile lor, când acestea aveau aceeași vârstă ca ele, ceea ce mărturisește spiritul de economie al mamei lor.

Ion Pillat se născuse înainte cu trei săptămâni de moartea bunicului său Ion Brătianu și a fost bucuria unei familii îndoliate. El și-a trăit copilăria la Florica, trecându-și examenele școlii primare la Pitești. În acest timp, la București, mama sa repara și aranja pe îndelete cocheta casă în stil neoclasic franțuzesc din str. Romană nr. 6 (azi Nicolae Iorga nr. 8), cumpărată de ea în 1897 de la moștenitorii lui Constantin I. Bossi.

Într-o fotografie de copil de doi-trei ani, cu capul rotund cu obraji bucălați, încadrați de bucle blonde, el apare înconjurat de tinerele sale mătuși, frumoase și vesele. În toate fotografiile din anii de școală până în cei ai studenției, are o înfățișare firavă, dar foarte sigură de sine, căci bunica, mătușile și unchii

[1] Covoare turcești.

săi îi dăduseră multă atenție ca fiind primul lor nepot. Îi inculcaseră simțul datoriei de îndeplinit, dar, în același timp, înțelegeau să dea prilejul copilăriei și adolescenței sale să trăiască din plin și expansiv.

Casa de la Florica reunea de sărbători întreaga familie, musafiri veneau tot timpul în vizită. Era perioada logodnelor și a nunților surorilor și fraților Brătianu. Copilul Ion împreună cu sora lui Pia și fratele Nicolae se simțeau ocrotiți și vitalitatea lor creștea într-o atmosferă de prosperitate și reușită. Excursiile de-a lungul și de-a latul țării împreună cu unchii și mătușile sale îl făceau pe copilul Ion să se creadă un explorator neînfricat. Fotografii îl prezintă poposit pe un vârf de stâncă, purtând pălărie conică de postav, ca păstorii. La moșia tatălui său de la Miorcani, din județul Dorohoi, călărea înfocat pe stepele învălurate ale ținutului, crezându-se unul din eroii migrațiilor asiatice. Dezlănțuirea temperamentului său aprig și a imaginației sale impulsionau constituția trupului său deloc robust. Amintirea anilor petrecuți la Florica și a bunicii i-a rămas încrustată în suflet, iar mătușile, Sabina și mai cu seamă Lelița, i-au fost confidente toată viața.

În poemele sale din *Casa amintirii*, scrise în majoritate în anii de studii petrecuți la Paris, își amintea că odăile casei de la Florica erau înmiresmate de levănțică, lămâiță și sulfină ascunse printre așternuturi. Ca în poemele din *Pe Argeș în sus*, pe rafturile din cămări, în borcanele etichetate, aromeau dulcețurile, lisa de chitră[1] și șerbeturile, iar fructele parfumate străluceau prețios pe rafturi. Primăvara, prin ferestrele deschise, adia mireasma florilor de tei.

Vechi fotografii arată veranda de la catul întâi, lungă cât întreaga fațadă. De aici, prin ferestrele largi și lungi, arcuite în partea de sus, el vedea – în depărtare –, deasupra copacilor ce coborau panta dealului, locul unde Râul Doamnei se vărsa în apele domoale ale Argeșului. Înspre amurg, aici se întruneau membrii familiei și oaspeții, având la îndemână scaune de pai

[1] Gem dintr-un fruct citric cu aspectul unei lămâi.

cu spătarul înalt, balansoare şi canapele de-a lungul pereţilor. Pe masa acoperită cu un chilim, se afla o lampă cu piciorul înalt şi cu globul alb lăptos. O fotografie o arată pe Pia Brătianu pe verandă citindu-şi ziarul, după ce treburile gospodăreşti erau încheiate.

Am intrat în biblioteca mai nouă pe care o aranjase Ionel Brătianu şi m-am bucurat de tihna şi sobra eleganţă a încăperii luminate de ferestre ce se deschideau larg deasupra copacilor din parc. Pereţii erau tapisaţi cu rafturi de cărţi legate în piele, cu titlurile scrise cu aur pe cotor. Parte din cărţi fuseseră transportate după moartea lui Ionel Brătianu la Biblioteca Aşezămintelor Brătianu de către soţia sa, Eliza. Dar rafturile erau încă înţesate cu cărţi, păstrate de familia lui Dinu Brătianu care administra atunci Florica.

Biblioteca veche nu avea ferestre şi era ca o mare cutie dreptunghiulară, cuprinsă între odăile catului al doilea. La rafturile superioare se ajungea urcând o scăriţă ce ducea la un balcon îngust mărginit de o balustradă ocolind încăperea de-a lungul pereţilor căptuşiţi cu rafturi. În mijlocul camerei se afla o masă lungă înconjurată cu scaune Biedermeier. În încăperea umbroasă şi mirosind a vechi tipărituri, suprapuneam în minte generaţii de copii aplecaţi asupra cărţilor. Căci Ion C. Brătianu angajase pe cei mai buni profesori pentru pregătirea fiicelor şi fiilor săi, după cum şi Dincă Brătianu, tatăl său, adusese dascăli greci şi români, dar, după cum cerea deschiderea secolului al XIX-lea, şi francezi pentru odraslele sale, cărora li s-au alăturat şi alţi fii de boieri. Se continua astfel tradiţia învăţământului început în Ţara Românească de Basarabi şi Cantacuzini în secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea. În acea bibliotecă mi-am închipuit că a învăţat să scrie şi să citească şi copilul Ion Pillat, memorând cu sârg poemele scriitorilor romantici ai perioadei de la 1848 şi ale poeţilor moderni, supravegheat de mătuşa sa, Leliţa. Melodiile şi credinţele lor se discern în versurile *Cântecelor de demult* concepute la Paris, în anii de liceu, în dorul de acasă.

Mult mai târziu am realizat că ambianța din poemul *Bătrânii*, început de Ion Pillat în timpul Primului Război Mondial, ca un refugiu sufletesc, ca un sprijin în valorile românești și ca o reacție împotriva primelor dezastre și risipiri, provocate de vicisitudinile vremii, este aceea de la Florica. El închipuie pe Ghenadie Cozianul, Mitropolitul Dosoftei, Enăchiță Văcărescu, Eliade, Cârlova, Alexandrescu, Alecsandri, Alexandru Donici etc., străbătând în rădvane sau trăsuri pădurea bătrână, argintată de lună, ajungând în zăvoiul deschis al Argeșului și urcând apoi dealul la casa copilăriei sale. El se imaginează întâmpinându-i la scară și invitându-i în vechea bibliotecă, poftindu-i la o ceașcă de ceai și provocându-i pe fiecare să-și expună arta poetică. Unii dintre aceștia fuseseră prieteni ai bunicului său și oaspeți aievea în casa de la Florica. Vocile revoluționarilor de la 1848 răsunaseră în acele încăperi, voci pe care Ion Pillat le captase – peste timp – în suflet și minte. Viața sa începuse în casa unde, pe parcursul a o sută de ani, istoria fusese eroică, gândită, făurită și trăită cu înfrigurare de membrii unei familii în plină putere.

În anul 1970, Nicolae Pillat, fratele poetului, căsătorit și stabilit la Paris, a venit la București, invitat fiind ca vicepreședinte al societății de filme documentare (C.I.D.A.L.C.). El a dorit să revadă Florica și locurile unde copilărise. Ni s-au dat o mașină și un supraveghetor și am pornit la Florica. Acolo ne-am plimbat prin parcul pustiu, căci în casa devenită reședință prezidențială nu am avut voie să intrăm.

Pe vremea copilăriei lui, sufletul casei albe, pe ale cărei fațade curgeau jerbele de glicină, era bunica. El povestea, rememorând, că, împreună cu fratele său Ion și cu sora sa Pia, o însoțea dimineața la curtea de păsări, pentru a căuta ouă în cuibare, treceau pe la grajdurile „curate ca o mânăstire“[1] să

[1] Nicolae Pillat, *Silhouettes de ma famille*, L'imprimerie A. Sirot, Paris, 1943, trad. rom. Miruna Lepuș sub titlul *Siluete din familia Brătianu*, Ed. Vremea, București, 2008; vezi și Pia Alimănești teanu, *Trecutul viu*, Ed. Cartea Românească, București, 1940.

vadă caii şi plecarea vacilor la păşune, culegeau legume din grădină şi le duceau la bucătărie (foto 18). Îşi făceau lecţiile supravegheaţi de Lelița, urcau apoi dealul împreună cu bunica pentru a schimba florile de pe mormântul acoperit cu merişor al bunicului.

Erau asemeni copiilor din povestirile Contesei de Ségur[1], disciplinaţi prin pedepse şi răsplătiţi prin jocuri şi recompense. Aceste istorioare erau traduse din limba franceză de Lelița – la vârsta de 80 de ani – în amintirea propriei sale copilării. Recitite acum de mine, mi s-au părut crude şi îndemnând la prefăcătorie, căci ilustrau principiile educaţiei victoriene. Precum eroilor romanului Contesei de Ségur *Les Vacances*, cărora li se construise o căsuţă în pădure, tot astfel şi copiilor Pillat, Ion, Pia şi Nicolae, li se făcuse una în copac, şi la culesul cireşelor plecau într-o cărucioară trasă de un măgăruş, imagini surprinse de vechi fotografii, transpuse mai târziu în poemele din *Pe Argeş în sus*. Dar tot astfel fuseseră supravegheate şi vitalitatea, voioşia şi neastâmpărul copiilor Brătianu, unchii şi mătuşile copiilor Pillat, şi la fel li se regizaseră petrecerile sau ceremonialul aniversărilor şi sărbătorilor tradiţionale. Atunci se întindea masa acoperită cu pânzeturi fine, argintărie şi farfurii de porţelan cu bucate alese şi prăjituri după reţetele casei. Obiceiul ospeţelor cu ocazia aniversărilor şi a sărbătorilor fusese continuat şi de copiii lui I.C. Brătianu, deveniţi oameni maturi, înconjuraţi de nepoţi, strănepoţi şi propriii lor fii. Dinu şi sora sa, Pia, copiii lui Ion Pillat, luaseră şi ei parte la astfel de festinuri, asistând ca la nişte spectacole.

Pia mi-a povestit[2] că *la mesele familiale la care se reuneau trei generaţii de-a valma se încingeau nişte certuri gargantueşti*

---

[1] Sophie Feodora Rostopchine, Contesă de Ségur (1799–1874), scriitoare franceză de origine rusă celebră pentru romanele ei pentru copii publicate de Editura Hachette în colecţia Bibliothèque Rose.

[2] Scrisoare reprodusă parţial în *Eterna întoarcere*, Ed. DU Style, Bucureşti, 1996, p. 87, apoi în *Ofrande*, Ed. Universalia, Bucureşti, 2002, p. 124.

şi toţi strigau unii la alţii de credeai că va ieşi cu bătaie, dar cu inima descopereai că aşa era felul lor de a fi împreună şi de a se iubi, căci ei toţi din acea generaţie erau pasionaţi, vocali, extremi în păreri, intransigenţi şi, sub masca unei extreme turbulenţe, îi lega un nemaipomenit simţ al familiei şi o dragoste extraordinară, neexprimată în public, o fantastică unitate şi solidaritate.

După ce ne-am plimbat – atât cât ne-a fost îngăduit – pe aleile pustii ale parcului de la Florica, Nicolae Pillat a vrut să meargă la Goleşti. Casa fusese transformată în muzeul familiei Golescu, subliniind rolul acesteia în Revoluţia de la 1848. În vremea copiilor Brătianu, conacul Goleştilor din apropierea Floricăi, unde se oprise Domnul Tudor Vladimirescu şi poposise o noapte Carol de Hohenzollern la intrarea în ţară, în drum spre Bucureşti, era locuit de fraţii Goleşti şi de nepoţii lor.

Sabina Cantacuzino îşi aducea aminte că pe cerdacul casei mari atârnau perdele de begonii şi de glicină, iar pe pervaz se înălţau muşcate în ghivece. În foteluri de paie se citea, se broda şi se tăifăsuia încetişor. Salonul mare cu canapele şi jilţuri de mahon, tapisate cu catifea roşie, era străjuit de portrete de familie dintre care răsărea cel al Zincăi Golescu, strălucind de tinereţe, cu samurul din păr prins cu stele de briliant, cu rochia [stil] Empire[1] decoltată, împodobită cu un trandafir pe umăr. La etaj, se afla o cameră imensă unde dormeau toţi nepoţii şi două odăi mai mici ale nepoatelor.

Copiii Brătianu erau prieteni cu copiii Golescu. De aici plecau cu toţii la Curtea de Argeş unde, atunci, arhitectul Leconte de Noüy[2] lucra la reconstrucţia bisericii lui Neagoe Basarab. La umbra bătrânilor copaci se desfăceau coşuri cu merinde, prăjituri şi fructe, la care se adăugau o mămăligă mare şi porumb

---

[1] Rochie evazată, cu talia sub sâni, inspirată de moda perioadei imperiale a Franţei, (1804–1815).

[2] Émile André Lecomte du Noüy (1844–1914), arhitect francez chemat de Regele Carol I al României să restaureze o serie de monumente din ţară. În 1898, familia Brătianu i-a comandat să construiască la Florica (Ştefăneşti-Argeş) o biserică, devenită necropolă a familiei.

fiert aduse de arhitect. Apa proaspătă se bea din fântâna lui Manole, meşterul zidar din legenda Mânăstirii lui Neagoe. Şarade, tablouri vii, toasturi hazlii, discursuri caraghioase îi aduceau la acelaşi nivel pe bătrâni cu cei tineri. Atunci casele de la Florica şi Goleşti clocoteau de viaţă şi aleile parcului răsunau de râsete. Viaţa aceasta – înspre sfârşitul ei – o mai apucaseră şi copiii Pillat: Ion, Pia şi Nicolae.

Dar în 1920, când Ion Pillat a scris poemul *Parcul Goleştilor*, casa era ruinată, grădina, neîngrijită, mormintele, părăsite. Poemul era îmbibat de nostalgia vieţii trăite intens odinioară şi de fantomele fraţilor Goleşti, care bântuiau imaginaţia poetului, presimţind acelaşi sfârşit şi casei şi parcului de la Florica, aşa cum, de altfel, a fost.

La Goleşti, Nicolae Pillat a păşit în sufrageria unde luase ceaiul şi masa de atâtea ori şi a privit surprins mobilele uscate, fără de lucire, asfixiate, lipsite de căldura respiraţiei celor care le folosiseră cândva. În parc l-am văzut pe bătrân rătăcind pe alei, poticnindu-se, cu privirea pierdută, văzând ceea ce eu nu vedeam, părând că vrea să prindă fuioare de vedenii cu degetele noduroase ale mâinilor întinse înainte.

După Revoluţia din decembrie 1989, care a vrut să abolească stăpânirea comunistă, am vizitat Florica. Am păşit cu evlavie pragul casei. M-am trezit în interioare cu mobile într-un stil insipid, modern, cu foteluri, canapele şi draperii tapisate în mătăsuri lucioase. Aspectul era al unui hotel turistic clasa I, după gustul familiei Ceauşescu, care-şi însuşise casa unde nu a locuit niciodată. În vechea bibliotecă, rafturile erau goale. După cum ni s-a spus, cărţile au fost făcute maldăr şi arse în curte. În biblioteca lui Ionel Brătianu erau numai cărţi care îi fuseseră dedicate lui Ceauşescu. Nu era nici o mobilă din fostul interior, doar o masă în stil Renaştere, împodobită cu medalioane din faianţă, atât de grea, încât nu a putut fi cărată afară cu celelalte mobile.

Eram în Anglia, în vizită la Pia, sora lui Dinu. Ne plimbam pe un drum de ţară mărginit de tufişuri dese, răscolite de câinele

Tan ce mirosea urme de iepuri. Era soare, plăcut şi roiuri subţiri de muşte ţeseau valuri transparente deasupra ierburilor strălucitoare. De pretutindeni se auzea behăitul fraged al mieilor şi clinchetul clopotelor purtate de oile împrăştiate pe valuri de coline. Am întrebat-o într-o doară pe Pia dacă-şi mai amintea ceva din copilăria ei petrecută în familia Brătianu.

Pia nu-şi amintea de la Florica decât arbuştii de merişor înfloriţi ce înconjurau casa şi parastasele făcute pentru morţii familiei, urmate de ospeţe bogate la care lua parte împreună cu părinţii ei.

Asistasem şi eu, în 1946, la înmormântarea, la Florica, a lui Alexandru Alimăneşteanu, soţul Leliţei. Pe larga terasă din faţa graţioasei capele, ridicate după planul arhitectului Lecomte du Noüy şi în care au fost adăpostite sarcofagele Brătienilor, se afla aşezat catafalcul cuprins, ca şi asistenţa, sub cupola imensă a cerului albastru de toamnă. Îmi spuneam atunci că ceremonialul la care asistam repeta atâtea altele petrecute în acelaşi decor, schimbat doar de anotimpul morţii respective, ceea ce îmi dădea un ciudat sentiment împăcat al continuităţii, căci nu bănuiam atunci că, în anii ce vor urma, Brătienii rămaşi în viaţă vor muri în închisori.

Dar atunci, după înmormântare, Dinu Brătianu, cu părul şi barba albe, a prezidat elegant şi cumpănit masa, având-o lângă el pe sora sa, Leliţa, ca o mică pasăre neagră, dezorientată. Era înconjurat de rude, de fiii şi surorile sale, care făceau glume pe şoptite în timp ce micile lui nepoate, Annie şi Dina, se jucau pe sub masă.

Pia a continuat să-şi amintească de casa joasă şi veche din Bucureşti, unde, după moartea Piei Brătianu, în 1920, a locuit Leliţa împreună cu soţul ei. Casa nu era mare, adăpostise familia numeroasă a lui Ion C. Brătianu. Ea se afla pe Bulevardul Brătianu, aproape de Universitate. În vremea studenţiei mele, pe locul acelei case – dărâmate de sistematizare – se afla o piatră comemorativă, distrusă ulterior de comunişti.

Pia era încântată ori de câte ori Leliţa o invita în bătrâna casă, în timp ce nenea Alexandru era plecat în campanie elec-

torală. Într-un an, Pia primise în dar o păpușă mare. Lelița, pentru a-i face o bucurie, i-a anunțat că va avea loc botezul păpușii, ceea ce pe Pia a lăsat-o indiferentă, deoarece nu-i plăcea să se joace cu păpuși. A asistat, prefăcându-se încântată, la botezul păpușii, la care au luat parte toți frații: Ionel, Vintilă și Dinu și surorile Leliței: Sabina, Mariuța și Tatiana împreună cu soțiile, soții și copiii lor. Toți au ocolit în monom cristelnița, un vas mare de aramă, în care Ionel Brătianu – preotul – a cufundat de trei ori păpușa, îmbrăcată într-o spumoasă rochie de botez. Pia își amintea de unchii ei bărboși, plini de prestanță, mimând o joacă petrecută, desigur, în copilăria lor. S-au distrat copios, gălăgioși și vorbăreți, la ospățul care a durat până târziu. În mijlocul petrecerii oamenilor mari ce mimau o joacă de copii, ce s-ar fi putut întâmpla în vreunul din romanele Contesei de Ségur, Pia mi-a apărut ca un copil plictisit, privindu-i cu un ochi critic și prefăcându-se că se distrează.

Gusturile copiilor se schimbaseră. Ion Pillat, nepotul lor, citea, la doisprezece ani, *Oliver Twist* de Charles Dickens, optând pentru fațeta realistă a victorianismului, aventurile micului indian *Kim* de Rudyard Kipling și senzaționalele povestiri cu detectivi ale lui Connan Doyle.

Pia prefera realitatea vieții ei de copil, dar am văzut-o – mare fiind – strângând la piept o carte ilustrată, *Macao et Cosmage*[1], pe care o iubise mult, căci era povestea unei femei și a unui bărbat de culoare care au trebuit să părăsească insula fericirii lor, descoperită și năpădită de oamenii albi.

Dinu, fratele ei, citea cu nesaț despre vitejiile lui Winnetou din romanele lui Karl May[2] și, împreună cu vărul său Gheorghe, închipuiau lupte cu indienii. Cel mai apreciat dintre cadourile

[1] *Macao et Cosmage ou l'expérience du bonheur,* scrisă de Édy-Legrand în 1919, reia din perspectivă neoromantică mitul iubirii paradiziace și a robinsonadei în doi pe o insulă virgină.

[2] Karl Friedrich May (1842–1912), scriitor german, părintele celebrului erou de roman Winnetou, căpetenia unui trib apaș.

pe care i le-am dăruit [lui Dinu] au fost jucăriile reprezentând un grup de indieni în poziție de luptă.

Tanti Bi

Am vrut ca prin Pia să-i cunosc cât de cât pe acei din membrii familiei pe care i-a iubit îndeosebi, de aceea am rugat-o să mi-o descrie pe Sabina Cantacuzino. Pia mi-a răspuns printr-o scrisoare[1]:

Tanti Bi era un personaj extraordinar [...] era ca o insulă cu faleza atât de stâncoasă, încât nimeni nu se putea apropia [de ea] fără să se sfarme de stânci. Încă câțiva cunoșteam micile fiorduri unde se putea pătrunde în insulă. Odată pe insulă, pătrundeai pe un teren fermecat! [...]

Cred că eu am fost cea care am cunoscut-o cel mai bine și am iubit-o cel mai mult, pentru că de mică am fost întotdeauna tovarășa ei de plimbare. De la patru ani! Se plimba repede și energic, zilnic, la șosea, de la un capăt la celălalt și înapoi, sau în pădurea, pe atunci pustie și minunată, de la Băneasa. „Cine vrea să vină cu mine la plimbare?" „Eu, tanti Bi, eu" și eram întotdeauna singura care voiam.

[...] Prin ea, am iubit muzica, plimbările, natura. Mă lua pe munți, când venea să stea seara uneori la Predeal, doar ea și eu, să vedem de acolo culcatul soarelui. Când avea șaptezeci de ani, am făcut cu ea, timp de cinci zile cred, munții Făgărașului, dormind sub fânul infestat de purici, sub acoperișul improvizat din cetini de brad la stâne și mâncând cu păstorii mămăligă tare cu ceapă și brânză de oaie. Beam din izvoare. Niciodată n-am să uit acea excursie! Spusese că nu mă ia pentru că nu aveam bocanci. Mama nu-mi cumpărase, nu din vina mea, eram mică.

---

[1] Scrisoare reprodusă integral în *Eterna întoarcere*, op. cit., pp. 93–98, apoi în *Ofrande*, ed. cit., pp. 128–133 și ulterior în *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., pp. 271–276.

„Dacă până mâine dimineață la ora cinci, când plecăm, nu ai bocanci, nu te iau." Eram disperată, căci de unde să găsesc așa ceva. La cinci dimineața m-am trezit, dezolată, ca să-i văd plecând. Dar la picioarele patului meu am dat de o pereche de bocanci. Tanti Bi îmi adusese tiptil, pe când dormeam, bocancii ei.

[...] Avea o vitalitate și o agilitate absolut extraordinare până s-a îmbolnăvit. Nu știu ce vârstă avea când a murit, dar cred că peste optzeci de ani. Nimeni din familie nu a știut că e bolnavă, nimeni. [...] Ultima oară când am văzut-o ca „ea", era la masa de familie la Paște, la nenea Dinu – unde din nou trei generații erau strânse în jurul mâncărurilor bune și al lumânărilor pâlpâind în sfeșnicele de argint. A venit singură, târziu, când se servea desertul. S-a așezat lângă nenea Dinu și a zâmbit tot timpul, uitându-se la noi, la fiecare din noi, mereu, mereu. Cei mari și bătrâni, cei „ai ei", știau cred de-acum. Noi, cei tineri, nu știam și nici nu bănuiam nimic. Așa era tanti Bi – dacă voia să mănânce, bine, dacă nu, iar bine. Dar am în ochi prins pe vecie, ca un tablou imobilizat pe retina ochilor mei, atunci atât de tineri, acel moment unde ea, atât de specială și de unică în aparența ei de apariție, zâmbea, zâmbea uitându-se la fiecare dintre noi – și am știut mult mai târziu că atunci fusese ultima ei ieșire, că atunci a venit să-și ia rămas-bun de la fiecare dintre noi. Că acel zâmbet în care nu era nimic tremurat, trist sau plin de milă asupra ei înseși, acel zâmbet în care exista o mare duioșie (inexistentă până atunci) era rămasul-bun pe care și-l lua de la fiecare. Nu a stat mult. A plecat când s-a servit cafeaua, singură cum venise [...].

A murit singură, în plin bombardament german, când nimeni și nimic nu mai putea circula pe străzi, în acele continue valuri de avioane care bombardau Băneasa și orașul. Nu știu cum și câți și care și cine au înălțat un catafalc în marele hall *unde aveau loc concertele de cameră, și au întins-o îmbrăcată în alb pe acel catafalc și au acoperit-o cu florile culese din grădina ei. Era o căldură atroce în acel 23 august 1944. A rămas acolo pe catafalc neînmormântată și de cele mai multe ori nevegheată timp de*

aproape o săptămână, descompunându-se, pentru că bombardamentele şi tot haosul dezlănţuit împiedicau orice activitate obişnuită. Nu-mi amintesc deloc înmormântarea. Ci doar acea izolare a morţii ei.

Nicolae Pillat, puţin poet, puţin actor, dar cu mult farmec

Maria, Mariuţa, mama lui Ion Pillat, avusese, ca toţi ceilalţi copii Brătianu, o viaţă disciplinată, plină de îndatoriri. Era extrem de conştiincioasă, dar şi pasionată. La bacalaureat a făcut o criză de ulcer de atâta învăţătură (foto 16).

Supusă şi veselă, ea acceptase îndemnul părinţilor de a se căsători cu Ion N. Pillat, mai în vârstă cu un deceniu decât ea (foto 17). El aparţinea unei vechi familii de moşieri moldoveni, dintr-un neam de răzeşi menţionaţi de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*. Era cu totul necunoscut bucureştenilor, dar era cel mai tânăr deputat, cu faima unor întinse moşii în Dorohoi şi Botoşani. Făcuse şcoala militară în Franţa, la Saint-Cyr, ceea ce îl obişnuise cu o viaţă aspră şi îi lăsase în port o ţinută marţială.

Când l-am cunoscut pe Nicolae Pillat, fiul preferat, la douăzeci şi opt de ani după ce tatăl său murise, am realizat că el era o replică mai şlefuită a acestuia. I.N. Pillat îl iubea atât de mult pe Nicolae, care-l ţinea pe tărâmul ferm al realităţilor, încât, atunci când a căzut la examenul de bacalaureat, i-a făcut cadou un ceas de aur. Dar nu-i dăduse nimic fiului Ion, care trebuise să se mulţumească cu succesele obţinute în liceu şi facultate. Dar ceea ce mă încântă mai mult este că, în copilărie, când Nicolae era pedepsit, fiind lipsit de prăjitura de la sfârşitul mesei, tatăl său renunţa la desertul său pe care i-l aducea pe ascuns.[1]

[1] Nicolae Pillat, *op. cit.*, p. 50.

Dinu îmi pomenise cu o admirație juvenilă despre elegantul Nicolae – stabilit și căsătorit[1] la Paris –, care, în rarele sale vizite la București, prăpădea de admirație o întreagă societate de doamne bătrâne, prietenele mamei sale, pe care le vizita pe rând. Eu l-am cunoscut abia în 1970, cu câțiva ani înainte de a muri, când a revenit la București pentru a stabili relații cu cinematografia română. Oriunde încânta cu politețea sa desăvârșită și simpatia cu care învăluia pe fiecare dintre interlocutorii săi, cu căldura și voioșia privirii care dădeau viață ochilor de un verde-cenușiu de iaz.

Printre personajele celebrei sale familii, el alunecase cu nepăsare și își jucase viața ca un actor, cucerindu-le îngăduința, iar acum pe noi ne fermeca prin talentul său de povestitor. Pe figura sa proaspăt rasă, cu tenul încă ușor colorat, juca în permanență un zâmbet care se aduna supravegheat în conturul buzelor subțiri și ne privea cu un humor nu lipsit de duioșie, înșirându-ne și pe noi pe firul vrăjii sale, atunci când ne imagina, ca la teatru, întâmplări la care luase parte sau personalități de seamă și actori veneraţi pe care-i cunoscuse, trăindu-și astfel încă o dată cu noi viața.

Nu era înalt și cei aproape optzeci de ani erau divulgați de o ușoară gârbovire și de mersul încetinit din cauza reumatismelor, dar altminteri hainele sale vechi își păstraseră eleganța și cădeau impecabil, sacoul era înflorit la butonieră cu *la Légion d'honneur*[2], iar pantofii erau lustruiți conștiincios. Chiar de la coborârea din tren se dovedea a fi un adevărat curtean, cu politețea sa delicată față de fiecare și cu darul de a improviza conversații pline de tact. Când venea să ia masa în micul nostru apartament din Drumul Taberei, avea aerul că intră într-un palat, și mie și Monicăi – în vârstă atunci de douăzeci și trei de ani – ne săruta mâinile ca unor regine.

---

[1] Căsătoria cu Yvonne Elisa Viallet a avut loc în 1916.

[2] Nicolae Pillat s-a remarcat prin faptele sale de arme în timpul Primului Război Mondial, primind mai multe decorații românești și străine, precum „Crucea de război a României", „Ofițer al Coroanei României", „Cavaler al Legiunii de Onoare", „Comandor al Coroanei Italiei".

În anul 1974, am fost invitată în Anglia de Pia, sora lui Dinu, şi împreună cu soţul ei, Tony, am rătăcit toţi trei de-a lungul fiordurilor de sud-vest ale Irlandei şi am privit oceanul de pe podişul insulei, o spinare stâncoasă care se înalţa din ape ca scheletul unui crab uriaş.

Pământurile erau sterpe, stâncile ieşind pretutindeni ca oasele unor stranii schelete, iar liniştea şi părăsirea erau ca la începutul lumii. Prima zi a fost scânteietoare de lumină şi am rătăcit pe acele falange stâncoase care înaintau în ape. Totul era atât de frumos şi de patetic, căci liniile colţuroase ale dealurilor muntoase erau întrerupte de ruinele caselor de piatră, demult părăsite de locuitorii lor în căutarea unor existenţe mai lesnicioase. Era impresionantă vederea povârnişurilor aspre acoperite cu iarbă presărată cu scaieţi, împărţite în ogrăzi, limitate fiecare de îngrădituri, pentru care au fost necesare tone de bolovani şi care au fost făcute de-a lungul unor vieţi, dar care erau răspândite şi uitate sub cer. Sudul Irlandei spre Cork era în unele locuri dramatic de sărac, în altele însă pe păşunile dese şi moi păşteau vaci cu ugere grele. O altă zi a fost cenuşie şi am ocolit limbile scrijelite ale stâncilor privind cerurile şi marea în tonurile celor mai subtile griuri.

Într-altă zi cerul şi oceanul erau adânc albastre. Am suit un munte care înainta mult în ape, escaladând zidurile îngrăditurilor – care împărţeau suprafaţa bolovănoasă ca pe o tablă de şah – pentru a ajunge la capătul falezei, ameţitor de înaltă, ale cărei colţuri păreau a aparţine unei coroane regeşti, prăvălită în ape de mii de ani. Suprafaţa pietroasă era acoperită cu buchete de flori mov. Am stat mult timp pe marginea prăpăstioasă între ape şi cer, privind navigarea pescăruşilor şi ascultând ţipetele lor cu modulaţii stridente, egal monotone, care se prelungeau în infinit. La întoarcere, pe coama falezei, orizontul era scandat de ruinele caselor părăsite.

Eram profund tristă, deoarece lui Dinu şi Monicăi nu le erau permise călătoriile în străinătate şi deci nu se puteau

minuna cu mine de acele frumuseți, și coboram poteca îngândurată. Întorcându-se spre mine și aflând cauza tristeții mele, Pia mi-a spus aspru: „Ești morbidă."

Toate suferințele – fuga din țară, lipsurile, deznădejdea unei cauze pierdute, divorțul de Mihai Fărcășanu – o învățaseră pe Pia că frumusețile lumii există în afară de noi și ele trebuie întotdeauna primite în liniște și recunoștință, ceea ce eu aveam să pricep încetul cu încetul, după trecerea prin atâtea dezastre.

Era prima oară că ieșeam în străinătate și Pia mi-a făcut bucuria de a-mi da bani pentru a petrece două săptămâni la Paris. M-a întâmpinat la gară nenea Nicolae, care părea neliniștit. Venise cu un cărucior să-mi ducă valiza și mâinile bătrâne îi tremurau. Ajunși la el acasă, m-a întrebat câți bani am. I-am scos și mi i-a luat pe dată, spunându-mi că nu pot sta în Paris decât patru zile. Am fost șocată, revoltată și adânc decepționată, dar nu am ripostat. Mi-am spus mai târziu că poate se temea că voi rămâne la Paris sau că voi lua legătura cu prietenii și foștii colegi, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, care vorbeau la Europa Liberă și, în felul acesta, voi prejudicia relațiile sale cu România comunistă. Oricum, după ce nenea Nicolae m-a știut cu totul dependentă de el, a devenit jovial și fermecător.

Apoi timp de patru zile mi-a fost ghidul ideal prin Paris, conducându-mă oriunde voiam cu o răbdare și bună dispoziție nespuse, de parcă aceasta era atunci singura rațiune a existenței sale, ducându-mă pe Bulevardul Saint-Michel și arătându-mi casa unde locuise împreună cu Maica, fratele său, Ion, și sora sa, Pia, în anii de liceu, oprindu-se sprijinit de baston în Jardin du Luxembourg, pe aleea străjuită de statuile de piatră ale reginelor Franței și evocându-mi idila cu Yvonne, soția lui. A parcurs cu mine sălile Luvrului sau cele de la Jeu de Paume, deși trebuie să fi fost atât de obositor pentru el.

Era după 14 iulie, în Jardin des Tuileries lumina curgea printre frunzele copacilor ce rugineau pe alei. Foi uscate și răsucite foșneau rostogolite, în valuri subțiri, de adierea înserării

şi siluete pâlpâiau printre trunchiurile pomilor. Stam pe o terasă la o masă pentru a lua un *feuilletage*[1] şi, în acele momente, îmi dădea impresia că sunt pentru el singura fiinţă de pe pământ prin serviabilitatea gesturilor şi privirea tandră a ochilor de un verde dens, cenuşiu, ce se înceţoşa.

În toamna anului 1975, înainte cu puţin de ultima sa venire în Bucureşti, murise soţia sa. Nicolae a apărut în aceeaşi ţinută impecabilă, dar părând absent, fără strălucire, entuziasmându-se formal de bucatele care-i plăceau şi care i se pregătiseră anume. Nu l-am putut conduce la gară la plecarea lui spre Paris, dar Dinu şi Monica mi-au povestit că hamalul l-a urcat şi pe el pe platforma cu rotiţe alături de geamantanele lui atât de ordonate şi a dispărut astfel cu capul picotind şi fluturându-şi mâna în semn de rămas-bun.

Abia acum, când peste amintirea lui I.N. Pillat, Grandpapa, cum îl numeau nepoţii, se suprapune aceea a lui Nicolae, discern aceeaşi reverenţă amabilă a gesturilor şi acelaşi zâmbet binevoitor, mai nuanţat de un humor spiritual la fiu decât la tată.

După ce l-am cunoscut pe Nicolae, mi-am putut închipui curtea perseverentă – nu lipsită de gingăşie – pe care bunicul lui Dinu, Ion N. Pillat, trebuie să i-o fi făcut Mariuţei Brătianu pentru a o convinge să-l ia de bărbat.

Am privit adesea o fotografie din primii ani de căsătorie în care Mariuţa părea fericită, zâmbind cu buzele cărnoase, întredeschise. Privirea îi era surâzătoare, nasul lung, subţire, în ovalul dulce, încadrat de aburul părului încreţit, legat cu fundă la spate. Are corsajul înveşmântat într-o bluză din tafta de culoare închisă, cu bentiţă în jurul gâtului şi mâneci bufante. În faţa bustului ei îi ţine pe cei trei copii, Ion, Pia şi Nicolae, şi cu toţii par că privesc dintr-un balcon. Ion, în costum alb de marinar, şi ceilalţi doi cu rochiţe albe cu colerete din volane cu dantele sunt ca un buchet înconjurat de braţele ei.

[1] Foitaj (fr.).

Pasiunile, setea de dragoste şi imaginaţia Mariuţei Pillat, „Maica“

Am vrut să ştiu mai multe despre caracterul „Maichii“. Mi-a arătat – în diferite epoci ale vieţii ei – diferite comportamente, fiinţa ei pasionată disciplinându-şi imaginaţia, setea de frumuseţe şi nevoia de dragoste în atâtea feluri. Când am rugat-o pe Pia, sora lui Dinu, să-mi vorbească despre conacul moşiei Miorcani, locul unde Ion Pillat s-a adâncit şi a scris opera sa de maturitate, ea mi-a descris-o mai întâi pe „Maica“, imediat după Primul Război Mondial, şi astfel fiinţa ei a început să existe aievea şi pentru mine.

Şi Pia mi-a scris[1]:

Miorcanii, pe care Dinu şi cu mine i-am cunoscut şi care ne-au posedat (sau cel puţin pe mine m-au posedat), ţineau loc într-un fel universului tolstoian şi cred că toate acele moşii sau conacuri nord-moldoveneşti se situau într-un timp, într-o eră, într-un spaţiu scos din orice dimensiune contemporană. Din pură întâmplare existau în secolul al XX-lea, pentru că noi *ne aflam plantaţi în acel secol. Dar esenţa, sufletul, ca şi concretul lucrurilor aparţineau timpului şi purtau în ele conturul estompat şi tremurat şi infinita, sfâşietoarea poezie a locurilor marcate de destin. Casa pe care am cunoscut-o prima oară, când aveam şapte-opt ani, când am mers acolo singure, Maica şi cu mine, pentru întâia dată, după Primul Război Mondial, casa era vrăjită şi adormită în somnul – [pe] jumătate coşmar,[pe] jumătate uitare – care încremeneşte anumite locuri peste care se rostogoleşte istoria cu tot tragismul ei. [...]*

Maica lucra cot la cot, scărmănând lâna din toate saltelele, spălând pe jos, frecând, vopsind, tencuind etc., cu ţărăncile, iar eu, la fel, cu copii din sat care-şi petreceau cu mine veacul în parcul Miorcanilor. Maica vorbea exact în acelaşi fel cu ţăranii,

[1] Scrisoare reprodusă integral în *Eterna întoarcere,* ed. cit., pp. 101–104, apoi în *Ofrande,* ed. cit., pp. 138–141 şi ulterior în *Sufletul nu cunoaşte distanţele*, ed. cit., pp. 263–267.

țărăncile, țiganii ca și cu mine sau cu ceilalți moșieri (pe care, de altfel, îi vedeam foarte rar) și, sunt sigură, la fel vorbea cu Regina. În fiecare seară, după lucru, oricât [era] de istovită fizicește, își pieptăna acel păr lung, des, negru, minunat, cu un pieptene des, cu vată și petrol, ca să culeagă păduchii și ouăle lor, prinși de la ceilalți oameni din curte, atât de aproape de ei – cap la cap – lucrase. Apoi venea rândul meu la despăducheat, mai greu, căci aveam un păr lung și buclat și plin de noduri de care Maica trăgea cu entuziasm.

Maica îngrijea pe toți bolnavii din sat. Spitalul era inexistent atunci la Rădăuți,[era spital] doar la Cernăuți și cine putea merge acolo? Veneau, în schimb, la noi în curte, din zori, un șir lung de de oameni care așteptau miracolul vindecării de la Măicuța mea. Maica avea o farmacie întreagă, multă neștiință medicală, dar enorm bun-simț și intuiție și, mai ales, avea darul de a inspira încredere, optimism, aducea cu ea un aer pozitiv, constructiv, vital, pe care, fără să vrea, fără să știe, îl transmitea, printr-un fel de inexplicabilă osmoză, țăranilor bolnavi pe care, surprinzător, adesea îi vindeca. De unde faima ei de doctor! Acolo, în fața bucătăriei și a căsuței administrației, era ca într-un tablou de Bruegel cu „la cour des miracles", toți schilozii, gravidele, țâncii și copiii cu diaree și vărsături etc. etc. Și Maica niciodată nu a spus „vino altădată" și niciodată nu și-a întors privirea sau nu și-a retras mâna de la nici un contact direct cu un nenorocit, cu un bolnav. Erau și cu lepră printre ei. Și cu scarlatină. Ca să nu mai vorbim de toate celelalte boli de copii sau conjunctivitele purulente sau abcesele care trebuiau înjunghiate și drenate ca să nu dea în septicemii. Niciodată n-am prins nici o boală de la ei, deși Maica mă luase lângă ea ca s-o ajut – n-avea alt ajutor decât această fetiță care eram eu. Nu se precupețea pe ea, iar pe mine m-a crescut așa, la fel, și dacă a fost vreodată ceva de capul meu, uneori, îi datorez totul Maichii.

Eu cunoșteam o cu totul altă față a „Maichii", pe care o alcătuisem livresc. Știam că, în 1905, în vârstă de treizeci și trei de ani, ea plecase cu copiii la Paris pentru a le desăvârși studiile

liceale. Perioada dintre 1905 până în 1910, când s-a întors în țară, a fost, cred, cea mai frumoasă din viața ei. Grandpapa nu înțelegea sufletul ei avid de frumusețe și de cultură. Era generos și zgârcit în același timp și trăia fără imaginație, opac la efervescența secretă a sufletului soției sale. La Miorcani nu ezita să meargă cu clasa a treia, fie în verile toride, fie în cele geroase, și se mulțumea cu bucate modeste, dar a fost generos cu soția și copiii săi care au dus la Paris o viață îmbelșugată. Nu știu ce prăpastie se deschisese între cei doi soți, dar nenea Nicolae îmi spusese că, dacă Maica nu ar fi plecat la Paris, ar fi divorțat.

În scrisorile pe care i le trimitea, Grandpapa îi cerșea dragostea, admonestând-o în același timp că este prea cheltuitoare. Nu precupețea nimic pentru educația copiilor săi. În scrisorile sale de adolescent trimise bunicii, mătușilor și unchilor, Ion Pillat pomenește și descrie, uneori amănunțit, catedralele și palatele Franței, spectacolele de la teatrele Odéon și Comédie, operele și concertele, relatări pe care le face cu oarecare emfază, dar din care transpar, desigur, preferințele și cunoștințele mamei sale, pe care el le repetă cu discernământ.

Maica însăși lua lecții la École du Louvre[1], le adusese copiilor ca profesor de desen pe Brâncuși, abia descins la Paris, și pentru istoria artei pe tânărul Trafrali[2]. Băieții trebuiau să ia lecții de scrimă și de dans la care fiul său, Ion, se dovedea fără pic de talent.

Era frumoasă și elegantă, purtând rochii lungi, albe și pălării cu calota acoperită cu flori sau, în excursii, mantie lungă, cafenie, dar și o pălărie mare din tafta împodobită cu flori și pene. Astfel o arată o fotografie la un picnic cu copiii în pădurea Fontainebleau, la care îl invitase și pe George Enescu.

Pentru tinerii studenți și poeți români al căror mentor era faimosul și revoluționarul – atunci – poet Alexandru Macedonski,

---

[1] La École du Louvre se predau cursuri de istoria artei, de desen, pictură și sculptură.

[2] Orest Trafrali (1876–1937), istoric român cu specializare în arta bizantină la Paris (1906–1913); și-a luat doctoratul la Sorbona în 1936.

protejat al ei, organizase o cantină ieftină, unde se mânca bine şi destul. I-a strâns astfel în jurul fiului său pe tinerii generaţiei lui, deschizându-i porţile unei vieţi prospere, însetată de noutăţi, de întâlniri şi discuţii literare entuziaste.

Există o fotografie din 1928 reprezentând biblioteca din casa ei din Bucureşti, cu rafturile pline de cărţi în legături preţioase. Catalogul volumelor se păstrează azi în Biblioteca Centrală de Stat. Cărţile fuseseră cumpărate de ea şi de fiul său, Ion, la Paris şi conţin în special literatură şi poezie franceză a secolelor al XVII-lea, al XVIII-lea, al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

Ion Pillat, primul evadat din tradiţia unei culturi şi familii la care însă revine îmbogăţit

După o copilărie petrecută într-o familie devotată cu totul vieţii politice a ţării, care nu-i admitea decât pe poeţii patrioţi, iar pe ceilalţi poeţi îi ostraciza socotindu-i oameni de nimic, pentru Ion Pillat a fost hotărâtoare descoperirea poeziei parnasiene şi simboliste franceze, a poeţilor romantici germani şi a celor englezi victorieni, la care se adăuga dulceaţa poeziei medievale persane.

Mama sa a avut doar tentaţia să evadeze din familie şi, după cinci ani, s-a întors supusă acasă. În schimb Ion Pillat a fost marele evadat, obişnuindu-şi însă cu tact familia cu vocaţia sa de poet. În primul său volum de poeme, *Visări păgâne*, ediţia princeps, este amuzant de observat cum dedică câte un poem membrilor familiei Brătianu pentru a-i îmblânzi.

Puterea sa lăuntrică a explodat în ramificaţii diverse, corespunzând contradicţiilor sale din tinereţe, şi a răbufnit proteic în poeme cu subiecte neprevăzute, corespunzătoare dorurilor sale de evadare; pe ţărmurile antice ale Mediteranei, pe stepele Asiei Centrale, în Persia celor *O mie şi una de nopţi*, în India credinţelor brahmane, visând prin palatele Renaşterii italiene

sau străbătând mările nordului străpunse de iceberguri. Toate figurile de stil şi aglomerările baroce aparţineau şuvoiului de energie care-şi căuta eliberarea, propria sa matcă şi limpezirea prin intermediul poeziei strânse şi epurate în albia perfectă a versurilor şi a unei ţinute clasice, corespunzătoare puterii de stăpânire, gustului şi discreţiei datorate educaţiei primite.

Dar după aventura şi efervescenţa cunoaşterii operelor de artă şi a tezaurului culturii europene, după incertitudinile şi apoi [după] victoria Primului Război Mondial, urmate de decepţiile oferite de o nouă societate dominată de ambiţii ariviste, Ion Pillat – stabilit în ţară – se reîntoarce în trecut. În volumul *Pe Argeş în sus*, răzbate dorul obsedant după anii copilăriei şi parfumul vieţii patriarhale dispărute. Poemele din volum sunt staţiile unui pelerinaj la care poetul se opreşte pentru a se prosterna. În poemul *Cămara de fructe*, poamele cu transparenţe şi luciri de nestemate, aflate pe polița cămării, închipuiesc comoara sa de amintiri din vraja căreia se smulge pentru a nu fi anihilat de trecut. Energia lăuntrică moştenită îl va determina ca în poemul *Aci sosi pe vremuri* să găsească un corectiv morţilor succesive, închipuind reînnoirea continuă a lanţului vieţii prin retrăirea la nesfârşit a dragostei şi nunţilor, eterne reîntoarceri însoţite de dangătul prevestitor al morţii.

Pe Dinu, fiul său, acceptarea efemerităţii şi a trăirilor – prin infinita lor reluare de către mereu alte generaţii – nu-l va satisface. Ca să ajungă la credinţa în absolut şi în eternitatea eliberatoare, Dinu avea să urce trepte, coborând mai întâi în prăpastia suferinţei.

Prizonier al unei ambianţe artistice moştenite şi al unei case cu tabiet burghez

Dinu nu s-a străduit, ca tatăl său, pentru obţinerea şi asimilarea unei vaste culturi. El s-a născut şi a trăit în ambianţa artistică din casa părinţilor săi, absorbind conţinutul faimoasei

biblioteci formate din operele poeziei universale. El vegeta însă în atmosfera unui interior în care fiecare obiect îşi avea locul atât de bine potrivit, încât nu mai putea fi mutat în altă parte, aranjament sub vraja căruia am fost şi eu cuprinsă, atunci când l-am cunoscut, dar în care m-am simţit, cu timpul, prizonieră şi apăsată de claustrofobie.

Un început de amurg întuneca tinereţea lui Dinu, cutremurat de dorul evadării, reprimat de rigoarea unei ţinute impecabile, îndulcită la el de o amabilitate înnăscută şi de un profund interes pentru oameni de ale căror calităţi se bucura şi la ale căror suferinţe şi slăbiciuni lua parte, înţelegându-le fără prejudecăţi. El asista tăcut la însingurarea prin îmbătrânire a mediului altădată efervescent şi împlinit în lupte politice biruitoare ale familiei Brătianu, a cărei energie se scurgea odată cu moartea membrilor săi.

Într-o scrisoare din 30 august 1943[1], Dinu îmi scria despre bunica sa, Mariuţa Pillat, ajunsă în pragul morţii:

Azi după-masă am fost la sanatoriu. Bunica este slabă ca o umbră, viaţa dăinuind încă în ea cu acele pâlpâiri violete pe care le au flăcările în pragul stingerii lor. Bunicul – tare bătrân şi el – stă tot timpul lângă ea privind în gol, cu ochii tulburi de lacrimi.

Nelli, în faţa unui asemenea spectacol, gândurile se prăbuşesc ca nişte păsări împuşcate, cuvintele încremenesc într-o tăcere gâtuită, gesturile de mângâiere ale mâinilor se zgârcesc pe genunchi...

În acelaşi timp Dinu trecea pe lângă oglinda fumurie a poemelor tatălui său, tulburată de *umbra timpului*[2]. Pentru acesta, aurul toamnelor copilăriei din via şi de pe dealurile şi zăvoaiele de la Florica se stingea. În parcul moşiei de la Miorcani, Ion Pillat păşea pe aleile pustiite în sfârşit de toamnă împrăştiind cu bastonul nucile seci şi frunzele veştede, căutând să dibuiască *cumpăna dreaptă*[3] a vieţii sale a cărei putere se scurgea. Rămăsese consternat de fronda afişată de fiul său în *Jurnalul unui*

---

[1] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., p.144, şi ulterior integral în *Biruinţa unei iubiri*, ed. cit., pp. 108–109.

[2] Titlul dat de Ion Pillat unui ciclu de poeme.

[3] Idem.

adolescent şi [în] romanul *Tinereţe ciudată*, apărut în septembrie 1943, pe care Dinu începuse să-l scrie la douăzeci şi unu de ani (în 1942), vârstă la care Ion Pillat publicase primul său volum de poeme, *Visări păgâne*. Motivele excentrice şi exotice ale poeziei parnasiene şi simboliste cu care Ion Pillat venise în contact la Paris – în anii studenţiei – i-au fecundat benefic spiritul, provocându-i evadarea din sămănătorismul obosit, curent care rodnicise la un moment dat poezia românească.

Personajele lui Dinu din *Tinereţe ciudată* se împotriveau unor alte convenienţe şi ele reflectau diferitele faţete ale personalităţii lui Dinu. La rândul lor, pornirile lăuntrice îşi găsiseră ecoul în lecturi corespunzătoare, tributare existenţialismului. Din această perspectivă, Dinu socotea opera tatălui său exterioară marilor probleme ale existenţei şi în anii săi tineri afişase faţă de acesta o anumită rezervă. Limitat în propriile sale prejudecăţi care-i barau deschiderea spre existenţialism, Ion Pillat credea că Dinu nu îl iubeşte.

După căsătoria cu Dinu, m-am trezit în odaia noastră cu Ion Pillat. Era palid, suferind, s-a aşezat ostenit pe un fotel învelit cu o mătase cireşie şi, trecându-şi degetele subţiri peste fruntea dureroasă, mi-a mărturisit cu tristeţe cât de mult îl face să sufere indiferenţa fiului său şi parcă îmi solicita, pe tăcute, ajutorul. El ar fi vrut să dibuie drumul spre inima lui Dinu, dar, pierdut în propria sa creaţie şi multiplele preocupări, şi-l înstrăinase şi nu ştia cum să şi-l apropie.

În frumosul interior plutea tristeţea soţiei sale, la fel de însingurată de infidelităţile efemere, dar frecvente ale soţului şi domnea automatismul deprinderilor cotidiene aceleaşi, stare care, în 1946, a fundamentat – oricât de straniu ar părea – romanul lui Dinu, *Moartea cotidiană*[1].

La începutul împrietenirii noastre, Dinu îmi scria[2], evadând în imaginaţie şi iubire:

---

[1] Vezi Dinu Pillat, *Tinereţe ciudată şi alte scrieri,* Ed. Humanitas, Bucureşti, 2011.

[2] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., p. 145, şi ulterior integral în *Biruinţa unei iubiri,* ed. cit., pp. 20–21.

Am impresia că sunt pe plaja unui ţărm îndepărtat. Aud parcă foşnetul valurilor, cu coame albe de spumă. Eşti şi tu prin apropiere. Nu te văd. Nu te aud. Te presimt însă.

Am uitat că locuiesc într-o casă cu tabiet burghez, într-un oraş cenuşiu şi înăbuşitor. Am uitat că ziua de astăzi este consemnată într-un calendar şi că mâine nu va mai rămâne din ea decât o filă aruncată în coşul de hârtie. Am uitat că ceasul – acest greier al timpului – cadenţează fiecare clipă care trece, ducând odată cu ea ceva din noi pentru totdeauna. Am uitat că e război şi că oamenii mor. Am uitat...

Aventurile livreşti ale lui Dinu

Dinu dorea cu disperare prietenii şi prezenţe tinere lângă el, pe care le aborda cu timiditate, dar cu stăruinţă. Avusese o copilărie oarecum tristă, deoarece el şi Pia fuseseră crescuţi de guvernante aspre, care, plictisite, îi băteau fără noimă în lipsa părinţilor, plecaţi în străinătate la conferinţe şi congrese.

Pia mi-a povestit că în apartament exista un balcon de serviciu ce da spre o curte interioară şi acolo se refugiau amândoi, plângând încetişor de singurătate şi înfricoşaţi de nepăsarea din jur şi de cruzimea guvernantelor.[1]

Dinu se împotrivea şi respingea viaţa încătuşată în profunde deprinderi care, pentru el, deveniseră formale. În acelaşi timp, simţea nevoia să spargă imperiul literaturii clasice şi opta pentru descrierea vieţii în manifestările ei, de la absurd la grotesc, cu preferinţă pentru cazurile insolite.

În felul de a concepe şi de a scrie, Dinu avea concizia şi limpezimea clasicismului tatălui său, dar era atras de preocupări şi formulări multiple, abisale, care să nu facă abstracţie de absurdul şi sordidul existenţei. Era ademenit de excentricitatea şi

[1] Vezi Pia Pillat. *Sufletul nu cunoaşte distanţele,* ed. cit., pp. 260–261.

neprevăzutul operei lui Urmuz[1] şi Geo Bogza, care aeriseau cu un aer proaspăt, cu violenţă, miresmele îmbătătoare ale parcurilor şi interioarelor din poemele simboliste. Era atras de nonconformismul şi nevoia de evaziune a generaţiei anterioare, ai căror protagonişti erau Nae Ionescu[2], Mircea Eliade, Dinu Noica şi Emil Cioran, şi de Eugen Ionescu care, în 1934, se opusese criticii oficiale şi spusese *Nu*[3] aprecierilor unanim admise.

Îmi recomanda – zâmbind amuzat şi privindu-mă întrebător – să citesc *Schimbarea la faţă a României* de Emil Cioran, care trecea cu tăvălugul peste lupta dramatică de a supravieţui a ţării noastre în condiţii geografice şi istorice adverse şi demonstra cu luciditate rea că suntem un neam sortit eşecului total.

Dinu era interesat de scormonirea lui Cioran în cadavrul credinţelor apuse şi al faptelor istoriei impulsionate prin forţe de energii acumulate şi prăbuşite apoi în neant. Cioran se exilase la Paris, fuseseră recunoscute calităţile lui de ciudat moralist şi stilist atrăgător al limbii franceze, dar cei care-l citeau pe transfug în perioada comunist-stalinistă trebuiau stârpiţi. Pentru strănepotul unei familii care avusese un singur crez şi luptase dârz şi consecvent pentru independenţa, întregirea şi prosperitatea ţării în ansamblul european, cu credinţa nezdruncinată în destinul său biruitor, cărţile lui Cioran aduceau

---

[1] Urmuz, pseudonimul literar al lui Demetru Demetrescu-Buzău (1883–1923), scriitor avangardist care a anticipat literatura absurdului. Eugen Ionescu îl considera unul dintre precursorii „tragediei limbajului".

[2] Nae Ionescu (1890–1940), pedagog, logician, filozof de orientare „trăiristă", inspirată din „filozofia vieţii" (vezi Kierkegaard, Nietzsche, Spengler, Bergson, Soloviov, Berdiaev). Termenul a fost inventat de criticul Şerban Cioculescu, care a tradus din germană conceptul *Lebensphilosophie* (filozofia trăirii). Acest curent filozofic proclama primatul trăirii asupra intelectului. Printre discipolii lui Nae Ionescu figurau Mircea Eliade, Constantin Noica, Emil Cioran, Mircea Vulcănescu etc. Ideile curentului trăirist au fost susţinute în epocă de revista *Gândirea*.

[3] Volumul *Nu*, publicat în 1934, cuprindea o serie de reverii estetice şi de eseuri polemice îndreptate împotriva banalităţii şi a convenţiilor, pledând în favoarea autenticităţii şi a insolitului.

neprevăzute şi abisale puncte de vedere. Bogăţia şi eleganţa stilului îl delectau pe Dinu, tot astfel după cum tatăl său – crescut în familie în răsunetul poeziilor patriotice – fusese fermecat, la optsprezece ani, de sonoritatea somptuoasă şi de ademenitorul venin al poemelor *Les fleurs du mal*[1] de Baudelaire.

Dinu era interesat de literatura care opunea convenţionalismului şi eticii burgheze manifestarea contradictorie şi ambiguă a sentimentelor, întredeschizând tărâmul existenţialismului. Îmi dădea să citesc *Les faux monnayeurs*[2] de André Gide, îmi recomanda *Nunta în cer* şi *Întoarcerea din rai* de Mircea Eliade şi în special ceea ce iubea cel mai mult, opera lui Dostoievski, a cărei lume întunecată de patimă, de ură şi mârşăvie era străbătută de milă şi iubire, aşa cum un orizont posomorât şi ameninţător e străpuns de cerul albastru.

Pe mine Dostoievski mă făcea să sufăr cumplit şi atunci, de frică, îl înţelegeam anapoda. Într-o scrisoare din 21 iulie 1943, Dinu se arată consternat de felul meu de a înţelege romanul *Idiotul* şi încearcă să mi-l explice, dezvăluindu-se pe sine însuşi[3].

[...] Îmi scrii că, citind Idiotul, *simţeai nevoia permanentă de a deschide o fereastră. Te apleci puţin mai adânc peste pragul ei, pentru a te descătuşa de orice senzaţie de înăbuşire.*

[...] mă întrebi ce mângâiere aducea oare Muişkin [sic!] în infernul sufletesc al tuturor celorlalte personaje. Mă mir că nu ţi-ai dat seama singură. Muişkin este doar raza spre care se precipită toţi păcătoşii romanului, orbecăind la luminiş din bezna neliniştilor lor. El este cel care stârneşte binele din ei, care îi îmblânzeşte şi îi umanizează într-un fel. Nastasia Filipovna, Aglaia, Rogojin, Hippolit, în prezenţa lui Muişkin, apar deodată altfel decât înainte, transformaţi parcă pentru câteva clipe. De ce MuişkinMîşkin sfârşeşte atât de tragic? Fiindcă el – cel mai

[1] *Florile răului* a avut mai multe traduceri în româneşte.

[2] *Falsificatorii de bani,* trad. rom. Mihai Murgu.

[3] Scrisoare reprodusă integral în *Eterna întoarcere*, ed. cit., pp. 111–114, apoi în *Ofrande,* ed. cit., pp. 147–148, şi ulterior în *Biruinţa unei iubiri,* ed. cit., pp. 86–88.

bun, cel mai curat – trebuie să îndure calvarul pentru mântuirea tuturor celorlalte personagii. Iisus nu a fost oare crucificat? Şi actul răstignirii nu rămâne cel mai răscolitor şi mai semnificativ act din câte s-au întâmplat pe scena umanităţii?

Dinu era îndrăgostit de poemele lui Blaga, Arghezi, Bacovia, Barbu şi Fundoianu, cum şi de poeţii simbolişti de al doilea plan, dar cu măsură, şi de elegiacul discret şi de limpezimea poeziilor tatălui său. Îi plăcea Baudelaire, dar şi poeţii simbolişti şi fantezistii francezi. Era entuziasmat de poeţii tineri, contemporani lui, în special de maliţiozitatea şi fronda lui Geo Dumitrescu, dar şi de romantismul exasperat şi frenetic al lui Emil Botta. Era interesat de Dimitrie Stelaru, Constantin Tonegaru, Ion Caraion care zdrobeau înţelesul obişnuit al cuvintelor prin asociaţii metaforice extravagante sau încercau să se descătuşeze prin ironie şi sarcasm de marii poeţi români – atunci în apogeu – ca nişte copii de sub tutela părinţilor. Nici un fenomen literar nu a fost trecut cu vederea de Dinu, ceea ce a constituit pentru comunişti un laţ în care a fost prins, vinovat de a-şi fi păstrat mintea nealterată de duplicitate şi conformism.

De curând mi-am amintit că, la începutul cunoaşterii noastre, Dinu mi-a dăruit romanul *La Grande faim* de Johan Bojer[1], spunându-mi cât de mult i-a plăcut. Eroul cărţii, înfometat de viaţă, de călătorii şi de cuceriri, se retrage spre sfârşit la ferma lui unde cultivă pământul. Stârneşte ura vecinului care asmute câinii, ucigându-i astfel copilul. A doua zi dis-de-dimineaţă, el ară ţarina vecinului: *afin que Dieu existe*[2]. Finalul acestei cărţi este cheia vieţii lui Dinu.

La câteva zile după ce a ieşit din închisoare, Dinu a trebuit să se ducă să-şi scoată un nou buletin de populaţie. Pe drum s-a întâlnit cu anchetatorul său care, în cursul a cincizeci de interogatorii, l-a chinuit moral şi fizic şi i-a inoculat, perfid,

[1] Johan Bojer (1872–1959), scriitor norvegian, autorul mai multor romane dintre care cele mai cunoscute sunt *Fascinaţia minciunii*, 1903, şi *Foamea cea mare*, 1916. Dinu Pillat îl citise pe ultimul în traducere franceză.

[2] Pentru ca Dumnezeu să existe (fr.).

sentimentul vinovăției. Dinu l-a salutat şi l-a oprit pentru a-i spune că l-a iertat.

Tristețea şi începutul fericit

În înserarea în care ne întorceam de la teatru şi [în care îmi dăruise] cartea despre Van Gogh, Dinu se zbătea în ghimpii unei singurătăți de ale cărei cauze nu-mi puteam da seama. Revenind deci în acel timp, credeam mai degrabă că vitalitatea mea nativă, farmecul şi puterea clipei trăite în sine nu aveau forța să-l smulgă din marasm şi incertitudini şi priveam totul ca pe o înfrângere personală. În acea seară de primăvară, după ce am respirat parfumul violetelor şi am citit dedicația pe cartea oferită, sufletul mi s-a împăcat de fericire.

A urmat apoi una din cele mai frumoase perioade ale vieții noastre de studenți, cu plimbări lungi în jurul lacurilor din nordul Bucureştilor, în după-amiezile târzii, descătușați de cotidian, asistând la amurgurile ce se aşterneau pe nesimțite pe apele uşor ondulate.

În fiecare seară Dinu mă conducea acasă. De la lacuri luam autobuzul până în Piața Senatului, unde ne dădeam jos şi coboram, de fiecare dată, cele câteva trepte ale bisericuței Sf. Spiridon vechi, cu temelia adânc îngropată sub nivelul caldarâmului, lăcaş de artă necruțat de nevoia lui Ceauşescu de a distruge bisericile medievale care-i stăteau în drum.

Intram în biserică şi traversam pronaosul îngust, păşind apoi printre coloanele canelate, răsucite în torsadă, în naosul triconic ce ne cuprindea ca într-o găoace. În timp ce Dinu aprindea o lumânare la iconostas, eu mă minunam, de fiecare dată, de frumusețea decorației tâmplei împletite din lemn aurit, stins, încadrând icoanele împărăteşti. Îl priveam pe Dinu, îngenuncheat în fața acelei splendori, coborât în el însuşi pentru a-l găsi pe Dumnezeu, şi mă rugam ca rugăciunea să i se îndeplinească.

Urmam apoi cu pasul rar lina şerpuire a străzii Antim şi suiam pe străzile ce urcau spre cer pe culmea Dealului Spirii, de unde se desprindea, coborând pe celălalt versant, strada mea. Mergeam ca în vis în acel tihnit, vechi Bucureşti cu iarba mijind printre pietrele caldarâmului şi cu casele urcând în trepte, ascunzând grădini şi curţi interioare. Erau anii de război şi începuse camuflajul Bucureştilor, dar noi mergeam cu paşi uşori, împresuraţi de nelinişte şi amurg.

În anul 1980 a început distrugerea acelui cartier şi relief geografic, unde trebuia să fie ridicată citadela megalomaniei ceauşiste. Mă întorceam într-o zi din centrul oraşului, coborând ca altă dată spre Piaţa Senatului, parcurgând singură acelaşi traseu spre a ajunge la casa părintească. Am luat-o pe strada Antim şi, la răscrucea cu strada Sfinţii Apostoli, mi s-a deschis peisajul apocaliptic al unui oraş distrus de buldozere.

Am mers printre bucăţi de asfalt spart şi ziduri dărâmate de case – astfel profanate – păstrând urme de zugrăveli, resturi de mobile şi sobe prăvălite. Turla bisericii Antim răsărea stingheră din incinta ei, cuprinsă între grămezi de moloz. Întinderea pustiită îmi părea imensă, cu reţeaua de drumuri destrămată, şi căutam, în direcţia străzii Bateriilor, silueta curată a bisericii Albă-Postăvari, unde Dinu mă îmbrăţişase odată, în faţa altarului, spunându-mi şi liniştindu-mă că nu este păcat că mă sărută în biserică. Dar biserica dispăruse.

La un moment dat am văzut în mijlocul drumului, trasă pe şine ca o vită în jug ce nu mai putea înainta, bisericuţa Schitul Maicilor, mutată din vechea ei incintă spre a fi înăbuşită între două blocuri. Era soare şi praf şi delicatul monument se ridica stingher şi pângărit de moloz. Mi s-a suprapus peste priveliştea acelui dezastru amintirea nopţii din Vinerea Mare, petrecută cu Dinu şi Monica în incinta schitului, străjuită de plopi bătrâni care se profilau, negri ca nişte cipreşi, pe cerul înstelat. Ocoleam biserica ce se înălţa zveltă ca o căprioară din iarba deasă, trezită de dangătele de clopot. Acel loc, ascuns ca un odor preţios între casele unui Bucureşti de altădată, pentru a cărui unică ambianţă contribuiseră secole, era acum un maidan pustiu şi murdar.

Cu cincizeci de ani în urmă însă, în înserările când Dinu mă conducea acasă, fermecați deopotrivă de tihna acelui cartier ca și de noi înșine, eram atât de departe de a imagina ceea ce avea să se întâmple.

Destăinuiri ascultate cu pietate și emoție

Mai mult decât la cursurile Universității, ne întâlneam la conferințele rostite de scriitori, în apogeu atunci, ținute la sala Dalles, la Ateneu sau la Teatrul Național. În prima lojă de lângă scenă se afla Liviu Rebreanu, atunci directorul Naționalului, însoțit întotdeauna de familie. În lojă apăreau pentru o clipă, dispărând apoi, profilul de vrăjitoare al lui Șerban Cioculescu, cel cizelat al lui Ionel Teodoreanu sau chipul imobil și statuar al lui Victor Eftimiu[1]. Aduceau omagii doamnei Fanny Rebreanu, cu figura mică și subțire, încreștită de cute mărunte, adumbrită de borurile mari ale pălăriei gri-deschis, și fiicei acesteia, Puia, cu obrazul bucălat de păpușă, sub toca de catifea cu fiongi[2] de panglică.

În loja de rândul I, capitonată cu catifea roșie, și în fotelul auriu, mă simțeam ca într-un balansoar, legănată lângă Dinu de suișurile fericite și incertitudinile sentimentelor care ne năpădeau. În acel decor somptuos cu bolta azurie pictată, cu figuri care pluteau feeric, ne simțeam strânși deodată și protejați de suflul spectatorilor din jur, pe care-i priveam absenți, adâncit fiecare în el însuși și dibuind în același timp pe celălalt, dar interesându-ne formal și înjghebând conversații privitoare la cunoscuții din sală. La începerea conferinței, mă simțeam fericită că o ascultam împreună cu Dinu, dar în același timp eliberată, atenția mea evadând în afara lui.

---

[1] Victor Eftimiu (1889–1972), poet, dramaturg, povestitor, colecționar de artă.

[2] Funde.

Pe scena largă, în fața unei măsuțe Louis XVI[1], Ion Marin Sadoveanu[2], în haină neagră și pantaloni cu dungi albe, își potrivea monoclul cu șnur și începea să vorbească prețios și cu eleganță despre piesa lui Victor Hugo *Lucreția Borgia*, prezentând savant și subțire inovațiile revoluționare ale teatrului romantic francez. Își înălța profilul acvilin, cu fruntea înaltă și părul lins negru, dând drumul la monoclu și ațintind marțial publicul.

Ion Petrovici[3], în redingotă neagră cu reverele tivite cu panglică îngustă lucioasă, prezenta, important și tacticos, reluarea propriei sale piese, *Un sărut*. Vorbea rar, alcătuind fraze perfecte, declamându-le cu emfază. Curgerea vorbelor îmi părea asemănătoare unui șirag de mărgele, căci da drumul fiecărui cuvânt rotunjindu-l și șlefuindu-l prin intonație.

Petru Comarnescu[4], foarte elegant pe atunci, cu obrajii rotunzi, rumeni și vocea ușor hârșâită, ar fi dorit ca într-o oră să expună tot ce știa despre literatura americană și în special despre teatrul lui O'Neill, căci se pregătea punerea în scenă a piesei *Din jale se întrupează Electra*, cu faimoasele actrițe Marioara Voiculescu și Aura Buzescu, disputându-și pe fermecătorul Mihai Popescu. De aceea îngrămădea grăbit și rostogolea cuvintele, împroșcându-le parcă, atenția spectatorilor urmărindu-l gâfâind în fugă după vorbirea lui.

Într-un matineu dedicat tinerilor poeți, Traian Lalescu[5] a apărut zvelt, ca un adolescent sfios, cu capul său copilăros de

---

[1] Stilul neoclasic Louis XVI (1765–1793), în contrast cu ostentația barocă și rococo, era simplu, elegant, inspirat din arhitectura antică, favorizând liniile drepte și colțurile rectangulare.

[2] Ion Marin Sadoveanu, pseudonimul literar al lui Iancu-Leonte Marinescu (1893–1964), dramaturg și romancier.

[3] Ion Petrovici (1882–1972), filozof, eseist, memorialist, scriitor și orator, om politic, victimă a regimului comunist.

[4] Petru Comarnescu (1905–1970), anglist, estetician, critic literar, eseist, jurnalist cultural.

[5] Traian Lalescu (1920–1976), matematician și poet, fiul cel mic al celebrului matematician Traian Lalescu (1882–1929).

pui de rățușcă, și a recitat versuri delicate, simboliste din volumul său *Lanterna magică*.

Pe scena încadrată de draperii de catifea, a intrat apoi, părând rătăcit, Dimitrie Stelaru. Avea deasupra hainelor ponosite o mantie veche cafenie. Părul des și hirsut îi încadra obrajii colțuroși, nerași. Ascultam, foindu-ne – interesați de apariția insolită –, versurile cu care poetul se prezenta abrupt: „Noi, Dimitrie Stelaru, n-am cunoscut niciodată Fericirea."

Năvalnicul Ionel Teodoreanu ne purta cu el în iureșul metaforelor, evocând spectacular, într-o măiastră pledoarie, imaginarea și scrierea *Medelenilor*. Apărea grăbit – aproape în fugă – dintr-o latură, animând deodată scena Naționalului. Se oprea o clipă, își scotea ceasul de la mână, îl așeza pe masă și bea cu sete un pahar cu apă pe care o turna dintr-o carafă. Era înalt, atunci, mai mult slab, cu gesturi repezi și precise. Trecea dintr-o parte într-alta a scenei, stăpânind astfel amfiteatrul întreg. Îi priveam chipul supt, cu tenul smead, nasul cizelat cu nările arcuite ca ale unui cal nărăvaș, de rasă, buzele subțiri și părul vâlvoi, cu firele creț țâșnind electrizate în jurul capului. Vocea îi era răgușită, dar mlădiată de gesticulații sonore, stinse, până la șoapte. Despre ce ne vorbea? Despre rochia de bal a Annei Karenina? Despre chipul femeii iubite păstrat și privit în căușul palmelor și prespuneam că se gândea la soția sa, Lily. Despre complexul de inferioritate al copilului Dănuț? Despre chinuitoarea noapte în care a decis că Olguța trebuia să moară? *Cine este Olguța?* se întreba Ionel Teodoreanu și răspundea, asemeni creatorului Emmei Bovary: *Olguța sunt eu!* Orice ar fi spus, am fi stat ceasuri întregi, fascinați de mobilitatea inteligenței mai scăpărătoare decât avalanșa lirică din romanele sale.

Dinu îl iubea pe Ionel Teodoreanu. Era fermecat de dorința tragică a acestuia de a reține tinerețea în comportament, de verva cu care – în romanele sale – da viață vârstei mirărilor, a entuziasmelor temerare și a nostalgiilor. Îmi povestea cum Ionel îl chema uneori seara să-i citească pagini proaspăt scrise. Îl găsea neras, cu părul vâlvoi, în camera învăluită de fum, cu biroul plin de scrumiere cu mucuri de țigări. Fața palidă cu obrajii

traşi, neraşi, ochii înguşti, aplecaţi şi vocea şoptită, răguşită de tutun, dădeau o expresie halucinantă lecturii care imagina fantome ale copilăriei şi tinereţii, întruchipate de personaje visând sub zarzări înfloriţi.

Îl văzusem într-o vacanţă de vară la Predeal. Străbătea, la ora de maximă aglomeraţie, peronul gării spre a-şi cumpăra ţigări Virginia de la chioşcul aflat la una din extremităţi. Mergea sprinten printre vilegiaturiştii care recunoscându-l îi făceau loc să treacă. Avea privirea absentă şi buzele strânse şi purta pe cap o bască moale sinilie, care-i făcea tenul şi mai smead. Împreună cu Dinu, îl vedeam uneori într-o trăsură de altădată condusă de un birjar cu anteriul decolorat, străbătînd străzile care duceau spre locuinţa lui, o veche casă boierească dintr-o fundătură pe strada Romană. Ne făcea semn cu mâna zâmbindu-ne complice, extenuat fiind de pledoaria pe care o ţinuse la Tribunal.

Trăind în atmosfera unei familii în crepuscul şi într-o casă superbă, dar în care dinamica iniţială a alcătuirii decorului încremenise, literatura lui Teodoreanu îi aducea lui Dinu prospeţimea vârstelor în plină primăvară şi neastâmpăr.

Cel mai mult ne interesa ciclul de conferinţe ţinut la Ateneu, întrunind mărturisirile scriitorilor despre modul de a-şi fi elaborat şi împrejurările în care şi-au scris operele, destăinuiri pe care le ascultam cu sufletul la gură, deşi rămâneam dezamăgiţi.

Priveam ochii albaştri, smălţuiţi ai lui Camil Petrescu relatând nervos şi uscat, fără prea mare consideraţie pentru auditoriu, mutaţia şi apoi stratificarea etapelor de creaţie ale romanului *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*. În haine închise la culoare şi cravată albastră, ca ochii lui, sta aşezat la masă, răsfoind încoace şi încolo nişte foi din care selecta – pe loc – ceea ce considera că trebuie să ne comunice.

Liviu Rebreanu, cu bustul său voinic, capul sculptural şi obrajii rumeni sub desimea părului alb, expunea cronologic şi plat succesiunea nopţilor în care a scris *Pădurea spânzuraţilor*.

Ascultam vocea piţigăiată a lui Tudor Arghezi, aşezat ca un profesor la catedră, parcurgând anodin poeme răscolitoare, dar pe care, în lectura lui plată, nu le recunoşteam.

Radu Tudoran, înalt şi sprinten, cu obrazul ars de soare şi părul tuns scurt, părea încă un adolescent, trecând conştiincios în revistă, ca într-un caiet de bord, itinerariul romanului *Un port la răsărit.*

Titlul unui afiş trezind amintirea scânteietoarelor unde de ape şi albe ţărmuri

Într-o dimineaţă de sfârşit de aprilie, cum treceam pe lângă Fundaţia Dalles, am văzut un afiş anunţând conferinţa lui Ion Pillat despre volumul său cu poeme inspirate de Balcic. Mi s-au derulat fulgerător imaginile scânteietoare ale Balcicului, fragmente din vacanţele petrecute între 11 şi 15 ani în colonia A.C.F. (Asociaţia Creştină a Femeilor), în casa „Maria-Ileana", pusă la dispoziţie tinerelor fete de Regina Maria şi de fiica ei Domniţa Ileana.

Clădirea, cu o largă terasă în faţa mării, se afla la extremitatea dinspre nord a grădinilor Palatului Reginei Maria. Până atunci, părinţii mei închiriau pe timpul verii, în localitatea Carmen-Sylva, o casă în apropierea falezei. Ale noastre erau locurile virane dintre vilele răzleţe, unde înălţam zmeie confecţionate de tata sau ne jucam de-a „hoţii şi vardiştii", fugind printre florile de cicoare şi imortele.

De câteva ori, în răstimpul vacanţei, eram treziţi de cu noapte de tata şi, cu ochii cârpiţi de somn, împiedicându-ne în halatele lungi, trebuia să ajungem la marginea falezei, unde ne aşezam, buimăciţi încă, pe bănci, aşteptând să răsară soarele. Văd profilul grav al tatei desprinzându-se pe fondul auriu al zorilor şi bucuria lăuntrică ce-i lumina figura când soarele incandescent izbucnea din mare la orizont. Somnul dispăruse. Scăldaţi în aerul răcoros şi parfumat al mării, ne întorceam gălăgioşi acasă. De asemenea, de fiecare dată trebuia să îndeplinim şi ceremonialul plimbării la farul de la Tuzla, drum făcut cu Dinu în ultima noastră vacanţă.

Mergeam pe poteca îngustă de-a lungul falezei, de o parte cu marea ridicându-se tremurând spre orizont, iar de cealaltă cu lanurile de floarea-soarelui profilându-se pe cerul albastru. Râpele falezei din pământ roşu se prăvăleau pe plaja îngustă, argintie, pe care şerpuiau salbele de scoici negre, aduse de valuri. Ne opream la bostănăriile cu grămezi de cantalupi lucioşi şi turchestani aromitori. Pe masa bordeiului acoperit cu stuf, tata ne împărţea felii generoase din care ne înfruptam cu nesaţ.

Înaintam apoi înspre apusul zilei spre far şi-l zăream la un moment dat apărând ca o măciulie de păpădie dezgolită de puf. Nacela farului pe tulpina sa zveltă creştea tot mai înaltă şi, odată ajunşi în grădina răcoroasă, strânsă ca un buchet în jurul stâlpului ce ţâşnea spre cer, mama scotea din sacoşă chec şi ne împărţea felii al căror gust şi miez cu nuci şi stafide se potrivea foarte bine cu laptele bătut, acrişor şi rece, oferit de soţia paznicului. Suiam apoi vitejeşte – cu picioarele noastre scurte – sutele de trepte ale farului, minunându-ne de faţetele de oglinzi ce se roteau în faţa ferestrelor, deasupra mării. Înapoierea, în apusul învăpăiat de soarele care dispărea de-a lungul lanurilor foşnind tăios în murmurul valurilor, era apoteoza unui act de vitejie ce fusese îndeplinit.

Plimbarea la farul de la Tuzla – singurul ţărm fără conglomerate de vile, rămas neatins, aşa cum l-a lăsat Dumnezeu – o făceam ori de câte ori mă aflam cu Dinu la mare. Jos, la picioarele falezei, salcâmii crescuseră înalţi, şi primăvara parfumul dulce al ciorchinilor de flori albe se amesteca cu mirosul algelor. În dimineţile ceţoase, străpunse de gemetele geamandurilor, plecam spre far şi, treptat, cerul se limpezea şi dezvăluia marea violetă, brăzdată de fâşii transparente de smarald alternând cu lacuri vibrânde, argintii.

În anul 1946, într-una din acele dimineţi cu marea dispărută în valuri de aburi reci, în timp ce urcam spre faleză, Dinu a vrut să treacă pe la fostul său coleg de liceu, Alecu Paleologu, spre a-l lua cu noi. Ajunşi în faţa casei unde locuia cu soţia sa de atunci, Ina Don, Dinu l-a strigat. Alecu şi-a aruncat pe el

nişte haine albe, şi-a băgat picioarele goale în tenişi – unul din pantofi nu avea şireturi – şi s-a grăbit să ne însoţească.

Păşeam învăluiţi de ceţuri cu fondul muzical emis de geamandură. Îi ascultam vorbind, schimbând idei despre fapte şi oameni, dar mai ales despre literatură şi artă, şi toate erau împătimite de tânărul lor entuziasm, hrănite de sângele lor, mai reale decât viaţa însăşi. Vocile lor se pierdeau şi reveneau odată cu foşnetul valurilor, în timp ce vântul împingea ceaţa, iar soarele începea să ardă marea. Atunci am realizat că Alecu nu era numai un tânăr frumos, elegant şi înfumurat, pierdut în mondenităţi, ci [şi] avid de prieteni – interlocutori – cărora să le expună, cu toată forţa vitalităţii lui, itinerariile sale spirituale şi experienţa de viaţă. Dinu expunea, obiectiv, subiectul, stăpânindu-l, scoţându-i în evidenţă particularităţile, în timp ce Alecu şi-l însuşea cu impetuozitate, căutându-se pe el însuşi în el.

În 1975, într-o înserare, în ultima vacanţă cu Dinu la mare împreună cu Pia, sora lui, şi cu Monica, am vrut să ajungem mai repede la far şi din oraş am apucat pe un drum greşit. Ne-am rătăcit înfundându-ne printre grămezile de gunoi depuse la marginea oraşului şi a trebuit să ne întoarcem nedumeriţi în noaptea ce acoperea totul.

I-am scris Piei cum, după moartea lui Dinu, într-un sfârşit de primăvară, aflându-mă la Carmen-Sylva, mi-am luat inima în dinţi şi am plecat singură, într-o dimineaţă, atrasă irezistibil de acel ţărm. Era o confruntare cu trecutul, ca o coborâre în infern. Cu fiecare pas însă mă linişteam, căci realitatea priveliştii îmi dăruia fericirea de altădată. Din pământul roşu, bolovănos şi răscolit pentru consolidarea falezei, s-a desfăcut poteca ce şerpuia în iarba proaspătă deasupra mării. Pescarii îşi întinseseră pe iarbă năvoadele la uscat şi mirosea tare a peşte. În timp ce înaintam spre far, sufletul pierdea din imposibila povară şi pluteam între ape şi cer. Dinu era pe undeva pe aproape.

Pia mi-a răspuns[1]:

---

[1] Scrisoare reprodusă integral în *Eterna întoarcere,* op. cit., p. 124, apoi în *Ofrande,* ed. cit., pp. 158–159.

Îți sunt atât de recunoscătoare că mi-ai povestit în amănunt acel eveniment profund interior, ca și imens de exterior, al plimbării tale singură la Tuzla și, în trecere, evocarea copilăriei voastre la Carmen-Sylva. Căci – ce ciudat – și toată copilăria noastră tot acolo s-a petrecut. Dinu, desigur, ți-a povestit. Și cine știe de câte ori, atunci atât de demult, voi copiii și noi copiii ne-am încrucișat drumurile pe faleză sau pe plajă sau în drum spre Tuzla, fără să știm, fără să bănuim că odată, în viitorul nebulos către care priveam poate uneori atunci, drumurile se vor contopi și pașii se vor uni, și dragostea se va naște, și din ea se va naște alt copil, Monica. [...] Povestirea, cu acele amănunte binecuvântate ale plimbării tale spre far, mi-a recreat în ochi, în minte, suflet și inimă, plimbarea ultimă făcută acolo cu voi și Dinu, în acel septembrie ultim când făceam cura la Eforie. Dinu insistase să mergem, iar pentru mine era ceva magic – „à la recherche du temps perdu"[1] – *când realitatea se suprapunea amintirii demultului, încât totul trebuia să reînvăț la o altă scară de dimensiuni interioare și exterioare. Atunci am umblat alături de Dinu și, în tot decursul plimbării, mi-a vorbit. [...] Și mă gândeam ce ciudat cum, ca un cerc care se închidea, plimbarea la Tuzla pornea din frageda noastră copilărie ca să se termine pe ultima lui suflare două luni mai târziu.*

Dar în anul în care împlinisem unsprezece ani, părinții nu ne-au putut duce, ca de obicei, să facem cura de băi de soare. Ei credeau că eu aveam neapărat nevoie de tratament, deoarece la șase ani mă îmbolnăvisem de poliomielită și rămăsesem cu sechele la brațul drept, fapt care mi-a decis destinul. Poate că infirmitatea mi-a impus – inconștient – o anumită rezervă în comportament, deși, după ce m-am înzdrăvenit, mă jucam cu copiii până la pierderea suflului. Eram veselă, sociabilă și prieteniile nu mi-au lipsit. Dacă m-aș fi servit bine de brațul drept, aș fi urmat Facultatea de Medicină, ceea ce nu mi s-ar fi potrivit deloc și nici nu aș mai fi avut cum să-l întâlnesc pe Dinu.

---

[1] Aluzie la romanul lui Marcel Proust *În căutarea timpului pierdut.*

Privelişti din Balcic

Pentru a mă duce la mare, părinţii s-au adresat directoarei liceului, care i-a sfătuit să mă trimită la Balcic, unde A.C.F. organiza în fiecare vară o colonie. M-au condus seara la gară şi m-am simţit cu adevărat părăsită în vagonul de clasa a treia cu bănci ostile de lemn, printre feţele acelea necunoscute.

Eram pentru prima oară în afara familiei. La răsăritul soarelui, m-am strecurat în ultimul vagon, de unde am privit peisajul descrescând în fuga trenului şi înfundându-se în orizont. Dimineaţa răcoroasă dezvelea câmpiile presărate cu maci, cuprinse sub bolta imensă a cerului palid. De la Bazargic, drumul a continuat cu autobuzul şi, la un moment dat, câmpia s-a despicat şi a apărut, brusc, în adâncimea orbitoare, marea a cărei albăstrime intensă se învălurea subţire şi transparent deasupra unei plăci scânteietoare de argint, părându-mi că soarele nu strălucea numai pe cer, dar şi în adâncul apelor.

În faţa noastră, drumul cobora abrupt, iar casele se răsfirau între râpele calcaroase ce se grăbeau spre ţărm. Şocul neaşteptatei privelişti s-a diluat cu încetul, în timp ce autobuzul cobora strada în pantă printre casele mici, cu zidurile din pietre aduse de pe plajă şi cu acoperişuri din ţiglă. Pe dealuri, pe coame acoperite cu iarbă prăfuită, de culoarea mucegaiului, se profilau, împungând cerul, pietrele cimitirului tătărăsc. Casa, cu terasa ei largă deasupra grădinilor cu pruni şi meri, cu havuzuri şi alei tivite cu boschete de trandafiri sau şiruri de crini ce coborau până-n plaja din pietriş alb, bătut de valuri, era construită şi pardosită cu lespezi tăiate din stâncile falezei care păstrau încastrate căuşuri de scoici şi melci.

În saloanele mari, unde dormeau studentele, paturile erau acoperite cu cuverturi subţiri, imprimate cu arabescuri turceşti pe fonduri galbene, albe sau verzi. În colţurile saloanelor şi în locuri potrivite, se aflau vase orientale din aramă, pline cu jerbe de gladiole proaspete, albe, trandafirii, roşii, culese din grădi-

nile palatului. Noi, copiii, dormeam la mansarda de la ale cărei ferestre se vedea – ca de pe un vapor – doar marea.

Nu am făcut prietenii durabile în timp, dar simțeam că noi toate formam un buchet minunat. Înspre amiază, la întoarcerea de la plajă, se auzeau melodiile lui Lecuona: *Cubana can*, șansonetele lui Lucienne Boyer sau *Blaue Himmel,* cântate la un patefon.

Mă durea frumusețea acelui peisaj și pictam la nesfârșit, pe pietrele șlefuite de valuri, profilul coastei Balcicului. Aș recunoaște oricând mirosul greu al plajei dintre stâncile roșii de la Surtukioi, unde pescarii despicau peşti mari și le topeau grăsimea. Peninsula Caliacra înainta înaltă și stâncoasă în vâltoarea apelor în care se rostogoleau, neastâmpărate, focile. Într-o seară, soarele aluneca în mare, iar de cealaltă parte a penisulei se ridica, imperial, luna.

Plecam noaptea în cros la „Șapte cișmele" și, odată ținta atinsă, desfăceam pachețele cu pâine, ouă tari, brânză, chiftele reci și castraveți proaspeți. Ne întorceam în noaptea plină de șoapte misterioase, orbecăind în întunericul scânteind de stele. Alteori străbăteam nisipurile de aur ale plajei de la Ecrene, ce se întindeau la nesfârșit între cer și ape. În răcoarea dimineții, pe terasă, în fața mării, la ridicarea flamurii albastre, cuvintele imului *Servesc* erau o adevărată trăire și un legământ, iar seara, la coborârea ei, cântam șoptit rugăciunea marinarilor către „Maica Domnului la mare".

Deseori – la întoarcerea de la plajă, după ce, în drum, gustaserăm fructele încă necoapte ale prunilor ce urcau panta falezei – o găseam pe Alice Voinescu[1] odihnindu-se pe un șezlong întins la umbra casei. Era frumos înveșmântată într-o rochie lungă, verde, imprimată cu flori albe, susținută, pe umerii cu pielea netedă, de bretele. Părul ei alb, înfoiat în jurul frunții

[1] Alice Voinescu, născută Steriadi (1885–1961), scriitoare, eseistă, profesoară universitară, critic de teatru și traducătoare, victimă a prigoanei comuniste în anii 1948–1954.

şi strâns într-un coc pe ceafă, strălucea în soare. Ochii negri luceau luminând obrazul cu pielea zgrunţuroasă, presărată de cicatrice minuscule. Nasul se îngroşa spre nările mari, iar gura, tăiată ca un segment de cer, era tivită de buze conturate fără ondulaţie şi delicateţe. Dar privirea plină de încântare a ochilor ei şi zâmbetul dulce, uşor resemnat, captivau magic, căci exprimau bucuria şi dragostea stârnite de frumuseţea din jur şi de suflul vieţilor noastre tinere pe care-l capta ca pe o boare ce-i dădea viaţă.

Ne vorbea despre colocviile republicii spirituale ce se ţineau atunci în Franţa, la Pontigny, unde era invitată împreună cu cei mai de seamă scriitori europeni. Îi plăcea îndeosebi să ni-l evoce pe André Gide. Erau amândoi în grădină şi pe mâneca hainei lui Gide s-a oprit din zbor un cărăbuş. Ne povestea extaziată cum Gide a stat nemişcat pentru a nu speria gândacul pe care-l privea cu o grijă infinită. Umilinţa şi pietatea pentru mica vieţuitoare rătăcită şi bucuria scriitorului când cărăbuşul şi-a luat zborul l-au înălţat pentru totdeauna pe Gide în sufletul ei credincios, absolvindu-l.

Alice Voinescu ne aduna în jurul ei pe terasă şi noaptea, la lumina lunii, ne vorbea. În timp ce comenta capitolul al 13-lea al Epistolei Apostolului Pavel către Corinteni, lacrimi curgeau pe figura ei brăzdată de cute, luminată de părul alb, de expresia extatică a ochilor mici şi de zâmbetul de neuitat al gurii urâte.

Nostalgia acelor ani m-a năvălit deodată şi, după cursul de literatură franceză, i-am propus lui Dinu să audiem conferinţa tatălui său (foto 20). Dinu m-a refuzat, m-a invitat în schimb la o plimbare, ceea ce am refuzat la rândul meu. La câteva minute după ce ne-am despărţit, l-am văzut trecând însoţit de alte colege, toţi plini de voioşie. Cu nodul în gât, m-am dus la conferinţă, tot Balcicul scufundându-se brusc.

Întâlnirea cu Ion Pillat cu prilejul unei conferințe

Nu-l văzusem niciodată pe Ion Pillat, dar îi ascultasem de nenumărate ori conferințele la radio, rostite cu vocea sa limpede, graseiată și recitându-și versurile cu o aparentă detașare, dar cu o nuanță declamatorie, dând fiecărui cuvânt valoarea sa specială în cuprinsul poemului.

În sală era răcoare și nu răzbătea nici un zvon al primăverii de afară. Estrada înaltă se desprindea în fața scaunelor, din umbra sălii în formă de vioară. Ion Pillat a apărut subțire și sprinten, înveșmântat în haine bleumarin. Gulerul cămășii strălucea sub lampa cu picior înalt, așezată pe pupitru. Lumina cădea pe chipul său de culoarea fildeșului. Sub fruntea boltită, prelungită de chelie, sprâncenele dese se arcuiau, iar pleoapele lungi păreau caligrafiate ca pe un chip desenat pe o stampă persană. Căutam să descifrez în el trăsăturile lui Dinu. Deși asemănători, tatăl și fiul erau foarte deosebiți. Fiul avea obrazul mai fin, bărbia delicată mai pronunțată și ochii priveau cu o nostalgie fără sfârșit.

În 1940, odată cu cedarea Cadrilaterului Bulgariei, Ion Pillat pierduse vila sa de la Balcic, pe care Dinu o descria ca pe un „mirador al luminii", deschis deasupra mării. Conferențiarul ne-a strâns sub vraja lui, recitându-ne din volumul său *Balcic,* în care adunase poeme evocând acele locuri – acum pierdute. Nu regăseam însă numai imaginea Balcicului gravat în sufletul meu de copil.

Frumusețea ținutului se lărgea, cuprinsă într-un spațiu meridional. Pe de o parte se integra experienței eline a poetului în urma călătoriilor din Grecia, atât de hotărâtoare pentru cristalizarea dominantei clasice, mediteraneene, din etapa deplinei maturități. Pe de altă parte, la fântâni sau în satul tătărăsc, bătut de soare, împrăștiat în cotloanele scobite în coasta de calcar, personajele întâlnite i se păreau că descind din orientul biblic sau din cel arab. În fața caselor scunde, tătăroaicele

în şalvari, legate la cap cu borangicuri subțiri, întindeau pe basmale bijuterii cu împletituri de argint în care erau prinse chihlimbare, peruzele şi mărgean sau ofereau dulcețuri de smochine, bezele cu miezul moale şi nuga. Ele ar fi putut aparține unui suk[1] din *O mie şi una de nopți*. Îmbogățirea Balcicului cu atât de sugestive evocări, decantate poetic, mă îndepărta însă de miezul nostalgiei mele. Dar tremurarea luminilor şi aripile vibrânde ale versurilor sugerând „amurgirea pe ape" mă făceau să presimt neliniştitor alunecarea spre neființă a sufletului poetului. Confesiunea sa de taină era mascată de vocea, puțin metalică, rostind fluid versurile care răspândeau un primejdios parfum, înveninat de prevederea morții. Fructele sudice, dulci şi zemoase, dispăreau din mâini, palide, pustiite de timp şi, odată cu murmurul vocii ce se stingea şi privirile ascunse sub pleoapele grele, pierea şi amintirea fierbinte a copilăriei mele. Am părăsit sala, îndepărtată de scânteierile ce sclipeau în memorie, căci privisem comoara mea strămutată în peştera altei vieți.

Reîntoarcerea la Balcic

De curând, aflându-mă într-o primăvară la Eforie, am dorit neapărat să particip la excursia de o zi care avea ca itinerar Balcicul şi nisipurile de aur de la neatinsul Ecrene de altădată, acum de la Albena, localitate nouă, formată dintr-o salbă de hoteluri moderne, elegante. Am plecat dis-de-dimineață, îmbrăcată cu ce aveam mai frumos în garderoba mea de vacanță. În stația de autobuz aşteptau excursioniştii, unii dintre ei purtând cămăşi mototolite, neschimbate, căci tot aveau să se prăfuiască pe drum.

Din fericire, locul meu era la fereastră şi priveam cu nesaț peisajul plat al câmpiei arse de soare, înghițit de viteza autobuzului. După trecerea graniței în Bulgaria, stepa uscată părea

[1] Bazar (turc.).

fără sfârşit. Dar când am zărit înălţându-se silozurile din apropierea Balcicului – de a căror existenţă uitasem – am tresărit emoţionată, la fel ca Marcel Proust când, plecând în vacanţă, întrezărea ivirea turnului bisericii din Combray.

M-am trezit brusc – ca altădată – în autobuzul alunecând între râpele ce se dădeau la o parte în faţa mării, însă priveliştea mi s-a părut decolorată ca o carte poştală ilustrată învechită. Dar când maşina a coborât şi, la o cotitură a drumului, mi s-a dezvăluit profilul coastei albe, monumentale, cu povârnişurile argintii ce unduiau, dispărând lin în marea intens albastră, am simţit o durere în inimă. Realitatea peisajului era mai frumoasă decât amintirea mea, înţepenită în trecut.

Cu mare greutate, excursioniştii au acceptat să viziteze grădinile fostului Palat al Reginei Maria de la Balcic, transformat în casă de creaţie pentru scriitorii bulgari, căci se grăbeau să ajungă la Albena şi Varna după cumpărături. Am coborât în fugă grădina, scoborând treptele ştirbite de timp, însoţită de murmurul şuvoaielor de apă ce se prăvăleau în cascade şi de care uitasem. Mi s-a ivit dintre copaci palatul, o combinaţie de elemente arhitecturale româneşti şi meridionale, supraînălţate de turnul de moschee şi care, în copilărie, era atât de important, dar văzut după atâta timp, mi s-a părut atât de modest. Vizitasem odăile lui scunde cu pereţii văruiţi acoperiţi cu vechi icoane sub care atârnau şiruri de candele de argint, brâncoveneşti. Sofale joase, învelite în şaluri orientale, foteluri îmbrăcate în cretoane, măsuţe rotunde, scunde, acoperite în borangicuri lucioase şi vase de aramă pe podele din care se revărsau flori proaspete formau decorul.

M-am grăbit de-a lungul canalurilor şi bazinelor cu ape tulburi în a căror limpezime se oglindeau odată crinii înalţi şi boschetele de trandafiri şi am ajuns la bisericuţa Stella Maris, construită în stil neobizantin din lespezi tăiate din stâncile mării. Icoanele împărăteşti vechi, pictate de zugravi ai şcolii brâncoveneşti, erau zgâriate, prăfuite şi triste.

Din nou, în autobuz, am mai privit din mers pontonul pe care făceam plajă şi de unde plecaserăm pe mare, îmbarcându-ne

pe iahtul cenușiu *Stihi*, invitate de Regină. În jilțul de pe punte, Regina citea o carte privind din când în când spre ape. Mantia de doliu o învelea ca o draperie amplă, iar vălul negru, strâns pe cap, era tivit pe frunte cu o bentiță albă, veșminte de călugăriță, așa cum voia să o păstrăm în amintire.

M-am potolit așteptând apoi cu răbdare ca excursia să se sfârșească.

Îmi era inima grea... dar pluteam

După conferința lui Ion Pillat despre Balcic, a doua zi, la sfârșitul seminarului de literatură franceză la care Michel Dard, conștient de calitățile vocii sale profunde, ne citise *Le bateau ivre*[1] de Arthur Rimbaud, Dinu s-a apropiat de mine invitându-mă să ieșim împreună. Mă privea îngrijorat, deoarece îmi schimbasem pieptănătura și purtam o jachetă moale, de un roșu blând, pe care el nu o cunoștea. L-am refuzat liniștită și apoi am respins proiectele pentru zilele următoare de a merge la cofetărie, la plimbare, cinematograf și teatru. Îmi era inima grea privindu-i chipul consternat și privirea rătăcită deodată. Mă frământasem și ajunsesem la concluzia că trebuie să-l las liber, căci nu aveam puterea să sufăr și nici încrederea că voi fi în stare să lupt pentru a-l reține. M-am despărțit de el ametită, dar lucidă, ca după o noapte de completă insomnie.

Îmi pare rău acum de toate îndoielile mele care-l torturau, de lipsa mea de curaj și de frica mea de suferință, care nu m-a cruțat. Nu-mi dădeam seama că tocmai simplitatea felului meu de a gândi și simți și chiar intransigența mea – fără nuanțe – îi dădeau lui Dinu certitudinea, pământul sigur al viitorului pe care și-l dorea alături de mine. A doua zi m-a așteptat la ieșirea de la cursuri dându-mi o scrisoare[2], pe care am deschis-o după ce m-am despărțit de el.

---

[1] *Corabia beată*, trad. rom. Petru Solomon.

[2] Scrisoarea lui Dinu Pillat din septembrie 1943 este reprodusă în *Biruința unei iubiri*, ed. cit., pp. 116–117.

Primăvara era în toată splendoarea ei în acea dimineață. Am citit rîndurile mergând pe jos spre casă şi pluteam, căci Dinu mă iubea.

Bunicii

Primii dintre membrii familiei despre care Dinu mi-a vorbit şi a ținut să îi cunosc au fost bunicii săi dinspre tată. Maica suferea acum de o scleroză progresivă. Zile întregi nu mai voia să mănânce şi să vorbească şi sta mai mult în pat. Grandpapa se apropia de 90 de ani, dar era încă în putere. Îşi petrecea întreaga dimineață făcându-şi toaleta, singura plăcere ce-i mai rămăsese.

Cu toate că bunicului său i se dusese faima în familie că este zgârcit, morocănos şi rău şi nu era iubit, Dinu avea pentru el o mare duioşie, ceea ce era un balsam pentru inima bătrânului. Doar Dinu realizase că, alături de asprimea morocănoasă şi uneori bădărănie, afişate de bătrân, coexista un suflet sensibil şi dezarmat.

Am intrat în curtea mărginită de castani şi am suit scările impunătoarei case în fața cărora trăgeau altădată trăsurile. În holul lung, aşternut cu un covor moale, se aflau, tăiate în pereții laterali, uşi care erau închise. În fund, pe dreapta, o uşă ducea la un dormitor în care bunicii lui Dinu îşi petreceau timpul.

În acea zi, Grandpapa era în mare ținută, cu haină neagră şi pantaloni cu dungi subțiri negre şi albe, cu cămaşă albă şi cravată gri, dar îşi păstrase în picioare papucii groşi din pâslă. Era mic de statură, cu umerii aduşi în față şi mergea încet, şovăitor. Gesturile brațelor erau largi, protocolare, dar degetele mâinilor păreau că bâlbâie, adunate într-o pungă de piele prea largă. Ochii i se umezeau privindu-şi tinerii musafiri şi zâmbea părând bucuros. Mă impresiona felul cum îşi ținea gâtul cu capul chel aplecat înainte, ca apăsat de un jug. Deasupra gurii avea o mustață scurtă, scămoşată, dar tenul îi rămăsese rumen şi proaspăt.

Mi-am pironit ochii pe Maica, atât de frumoasă încă, sprijinită de spătarul patului pe care se afla. Pe marginea tăbliei, frunzele și florile de trandafir sculptate în stilul Louis XVI, vopsite în alb – devenit în timp de un ivoriu veșted –, încadrau ca o ramă bustul ei ridicat, îmbrăcat într-o jachetă din mătase neagră, brodată cu fir de argint, cu motive geometrice în stilul anilor 1920. Părul cărunt, strălucitor, strâns la ceafă într-un coc, îi lumina prețios obrazul îngust, osos, cu nasul lung. În mod obișnuit – după cum îmi spusese Dinu – rămânea indiferentă la rudele care veneau să o viziteze periodic. În acea dimineață însă noutatea musafirului, necunoscut, o trezise. Vorbea cu mine extrem de prevenitor – protejându-mă parcă de ceva nevăzut –, exprimându-și bucuria de a fi venit cu Dinu să o cunosc, și întrevedeam, în această firească politețe formală, educația ce o primise în copilărie, demnitatea, măsura și eleganța, datorită cărora fusese aleasă Doamnă de curte a Reginei Maria. Nimic nu era nepotrivit în vocea ei nuanțată blând și în gesturile mâinilor cu degetele ca de fildeș. Aș fi continuat să o ascult și să o privesc fermecată, dacă Dinu nu s-ar fi sculat în semn de plecare.

Grandpapa a ieșit cu noi pentru a ne face onorurile casei. Mergea cu pași mărunți, târșâiți, și noi îl urmam tăcuți de-a lungul odăilor mari și înalte, tapetate în argintiu-cenușiu cu plafoanele albe, împodobite cu ghirlande de vrejuri și flori în stucaturi, distribuite grațios și simetric în stilul *art nouveau*. Lumina era veștedă, filtrată prin transperantele fumurii de la ferestre, și priveam, cu sufletul deodată apăsat, la dezolarea interioarelor cu mobilele fantomatice, acoperite cu huse albe și la sulurile cenușii ale covoarelor strânse, interioare oarbe pentru mine care nu cunoscusem viața lor strălucitoare. Am părăsit casa, coborând scările în fugă, inspirând adânc aerul proaspăt, eliberată de atmosfera crepusculară care mă absorbise.

Ultima oară când am intrat în acea casă a fost în primăvara anului 1945, pentru a aduce flori Maichii, ce murise la o lună după decesul fiului său, Ion Pillat. Am suit iar scările și, intrând, am văzut trupul Maichii întins pe o canapea îngustă. Avea pân-

tecul sfârtecat de degetele voinice ale sanitarului cu mânecile suflecate care-i făcea autopsia şi care mi-a zâmbit jovial. Intrând în bibliotecă, l-am găsit pe Dinu stând cu umerii strânşi lângă Grandpapa ce plângea încetişor, [devenit] dintr-odată vulnerabil. Îi arăta în acelaşi timp lui Dinu lista cheltuielilor făcute cu boala Maichii.

Am plecat apoi amândoi, oprindu-ne în faţa catafalcului acoperit cu o somptuoasă broderie de Buhara pe care odihnea Maica, hieratică şi cu figura senină, cizelată ca o icoană de sidef între corolele roşii şi frunzele albastre ale broderiei.

Deschizând un album cu fotografii

În anul 1980, când am început să alcătuiesc ediţia îngrijită a operei lui Ion Pillat, mi-am amintit de albumul cu fotografiile interioarelor casei şi l-am cercetat cu atenţie, dorind să găsesc ceva din atmosfera în care Ion Pillat şi-a scris poemele parnasiene şi simboliste ale primelor volume: *Visări păgâne*, *Eternităţi de o clipă* şi *Amăgiri*.

Tot mobilierul şi podoabele fuseseră cumpărate de Maica la Paris pentru aranjamentul apartamentului din str. Jules Michelet, unde a locuit împreună cu copiii ei între 1905 şi 1909, anii studiilor liceale ale acestora. Cu bun-gust şi foarte cheltuitoare, a răscolit cu frenezie magazinele de antichităţi, bucurându-se de mirajul obiectelor preţioase şi ademenită de pitorescul senzual şi somptuos al broderiilor, mătăsurilor şi covoarelor orientale. În 1909, lăsându-şi băieţii într-un apartament modest, studenţesc, ea a transportat toate acestea în casa din str. Nicolae Iorga nr. 8.

După cum mi-a spus Pia, sora lui Dinu, dedicaţia în care este numită *Piuliţă* este făcută pentru ea şi este datată în anul 1928. Scrisul este educat şi aparţine acelei epoci când literele nu se succedau rapid şi spontan, divulgând firea lăuntrică şi temperamentul celui ce scria, ci desenarea lor era supravegheată şi

respecta un anumit şablon. Conturul literelor ar părea rotunjit dulce, dacă majusculele, *l*-urile şi *t*-urile nu ar fi înalte şi drepte, azvârlite în sus cu intransigenţă.

Fotografiile fuseseră făcute deci când Maica avea şaizeci de ani şi, după plecarea copiilor, rămăsese singură cu Grandpapa în acea casă. În arabescul format din dispoziţia mobilierului, covoarelor, broderiilor, tapiseriilor şi bibelourile se afla închis sufletul Maichii ca într-o colivie făurită de ea însăşi. Văzusem albumul în biblioteca lui Ion Pillat şi îl răsfoisem la începutul căsătoriei mele cu Dinu, când eram atât de nerăbdătoare să-mi înjghebez propriul meu cămin, să-mi încep, separat, viaţa mea care mi se părea că se deschide larg şi atunci nu aveam răbdarea şi nici nu mă puteam opri mai îndelung pentru a privi fotografii şi înţelege din ele trecutul altora.

Dedicaţia îmi sugerează că Maica, dăruind albumul Piei, a vrut ca nepoata ei să nu uite casa în care se născuse şi trăise până la vârsta de nouă ani. În anul 1915, Ion, fiul ei, se căsătorise cu Maria Procopie Dumitrescu şi, deoarece nu avea un venit stabil, tinerii soţi au trebuit să locuiască în casa părinţilor, ocupând apartamentul de la mansardă, unde au văzut lumina zilei Pia şi Dinu.

După cum evocă Dinu[1], tinerii soţi îşi aranjaseră un interior simplu, câteva scoarţe oltenești, nişte garoafe de Luchian şi pretutindeni rafturi cu cărţi. Pia avea deci două săptămâni, iar celălalt nepot, Sandu, fiul Piei Danielopolu, fiica Maichii, avea patru luni în noiembrie 1916, la începutul Primului Război Mondial, când mamele celor doi prunci, îndemnate de Maica, şi-au urmat soţii ce trebuiau să plece – odată cu retragerea trupelor – în Moldova.

Din cauza lipsei de dragoste şi căldură, în braţele şi la sânul mamei – în primii ani ai vieţii –, nu a existat niciodată o adevărată încredere şi duioşie între Pia şi Sandu şi părinţii lor. Pia a

[1] Dinu Pillat, „Ion Pillat", în vol. *Mozaic istorico-literar, secolul XX*, ediţia a doua revăzută şi adăugită, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1971, p. 240.

căutat până la sfârşitul vieţii ei ocrotirea, răsfăţul şi confortul inimii la alţii, urmărind şi născocind himere, căci acel gol şi singurătate din sufletul ei de prunc nu au fost niciodată împlinite. Nemăsurata dragoste cu care a fost înzestrat sufletul ei, amplificată de o nestăvilită imaginaţie, s-a izbit uneori, ca o pasăre în zbor, de ferestre închise. Lipsurile şi frustrările din copilărie, în loc să-i închircească sufletul, au făcut ca din inima ei să curgă neîncetat bunătatea şi dăruirea sufletească şi materială pentru cei din jur, ea mulţumindu-se cu puţin.

O fotografie făcută când copiii aveau doi ani, deci când războiul a luat sfârşit, o arată pe Maica în parcul de la Florica. Îmbrăcată în alb, ea stă pe un scaun, aşezată sub copacii înalţi, are pe genunchi pe Pia şi ţine o mână blândă pe umărul lui Sandu, rezemat de ea şi în costum marinar. Mulţumirea şi gingăşia sentimentelor materne, renăscute de nepoţi în sufletul ei, se citesc pe obrazul întinerit în aşa măsură încât se poate crede că este chiar mama celor doi copii.

Deşi Maica trecuse prin dezordinea şi nesiguranţa războiului, zâmbetul dulce de pe chipul ei şi liniştea în care sunt cuprinşi toţi trei, ca sub un clopot de sticlă, îmi amintesc de propria mea stare, în anii în care Dinu se afla în închisoare, iar eu rămăsesem cu Monica, în vârstă de doisprezece ani. Eram împlinită, deşi era foarte greu să ocolesc anumite subiecte care ar fi putut s-o înfricoşeze pe fetiţă, căci cu arestarea, pe rând, a prietenilor lui Dinu, trăsnetele cădeau în jurul nostru. Trebuia să-i răspund la întrebări, astfel încât să opresc să mijească ura în sufletul ei şi să-i menţin încrederea, ceea ce era de-ajuns să mă ţină puternică. Dar într-o zi Monica mi-a afirmat că tatăl ei a fost condamnat la 25 de ani de muncă silnică. „Cine ţi-a spus?“ am întrebat-o. Ea mi-a răspuns: „Am visat.“

Îmi rămânea în singurătate angoasa pentru soarta lui Dinu, de care nu ştiam nimic de la arestarea lui, şi în faţă – labirintul capricios şi ameninţător comunist în care, de fapt, orbecăiam amândouă. Îmi amintesc de vocea sfioasă şi răspunsul evaziv al Monicăi când – de la serviciu – i-am telefonat pentru a afla rezultatul examenului de intrare la liceu. Simţind-o şovăielnică

şi că vrea să mă protejeze, nedându-mi un răspuns fățiș, am alergat acasă fără a-mi scoate halatul de lucru din bibliotecă, pe care-l purtam deasupra hainelor. Ce explicație puteam da Monicăi de a fi fost scoasă din examen, deşi avea cele mai bune note? Abia în toamnă mi s-a permis să o înscriu la liceu, indicându-mi-se unul departe de casă, la marginea Bucureştilor, care, de fapt, era un ghetou format din profesori şi elevi cu dosarul prost, dar deosebiți ca pregătire profesională şi comportament.

Am deschis de nenumărate ori albumul, pe parcursul unui an, la intervale de timp, dar nu m-am putut identifica acelui interior şi nici pătrunde în atmosfera bogatelor odăi. De altfel mi-am amintit, concomitent, de copilăria petrecută de Ion Pillat la Florica, în ambianța patriarhală a încăperilor răcoroase mirosind a ierburi aromitoare. Cu tot Parisul clocotind de spectacole, concerte şi expoziții, cu tot interiorul luxos, împodobit romantic cu stofe, broderii şi covoare orientale, el îşi aminteşte cu nostalgie de Florica, şi poemele sale de influență parnasiană şi simbolistă alternează cu acelea din *Cântece de demult* şi *Casa amintirii*, unde răsună ecoul copilăriei trecute.

Un interior alcătuit pentru arătare, corespunzător atmosferei extravagante a unor poeme

La început, privind fotografiile, am stat pe pragul odăilor şi am avut impresia că am intrat într-o casă din care au plecat stăpânii şi eu am rămas cu taina firii lor ascunsă în lucrurile neclintite. La prima vedere, jocul exuberant al luminilor conturând în alb şi negru obiectele, lucirea mobilelor şi bogăția ornamenticii covoarelor, broderiilor şi tapiseriilor îmi sugerează temperamentul puternic şi plăcerea nestăvilită a Maichii pentru obiectele de artă. Farmecul magic ce mă cuprinde rezultă din distribuirea lor secretă alcătuind o armonie perfectă.

Nu este o îngrămădire de obiecte scumpe adunate de nişte îmbogățiți, ci revărsarea unei călduri şi a unor sentimente subli-

mate în plăcerea senzuală pentru lux şi artă. Totul este însă atât de raţional aranjat, încât nu mă simt vinovată că fac vreo indiscreţie, ci că aduc un omagiu freneziei, fanteziei şi temperamentului Maichii, rămasă prizonieră în lucruri al căror aranjament supravegheat, ca şi fotografiile, au fost făcute pentru arătare. Nu regăsesc nimic din simplitatea plină de farmec cu mobile de stil, strict funcţionale, acoperite cu pânzeturi şi broderii populare româneşti din casa de la Florica, căci cu această casă am înaintat într-o altă etapă a evoluţiei familiei Brătianu.

Cerându-i să mi-o evoce pe Sabina Cantacuzino, Pia, sora lui Dinu, mi-a scris[1], printre altele:

Trăia singură de tot în casa ei atât de frumoasă, înconjurată de mobile, tablouri şi bibelouri minunate. Nu era o casă moartă şi tristă ca a Maichii, ci era o casă plină de minunăţii, ca o peşteră cu comori amenajată special pentru un copil ca mine, care, când păşea înăuntrul saloanelor şi salonaşelor îmbâcsite cu obiecte mari, mici şi minuscule, păşea într-o lume cu alte dimensiuni, nu de vis, dar de o irealitate mai [concretă] decât prezentul solid în care trăiam eu.

Eu păşeam în casa Maichii lucidă, încântată şi nedumerită totodată.

În bibliotecă, văd o fereastră umbrită doar pe jumătate de o perdea subţire, în restul odăilor lumina trecea prin ferestrele care nu se văd şi prin uşile larg deschise, totul părând cuprins într-o imensă găoace sidefie.

Făcând abstracţie de vitrinele şi etajerele împodobite cu bibelouri scumpe, jaduri, argintării şi evantaie pictate sau din dantelă preţioasă, aranjate aerisit şi nu îmbâcsit şi de-a valma ca într-un interior gen d'Annunzio[2], descopăr planul perfect

---

[1] Fragment reprodus în *Eterna întoarcere*, ed. cit., p. 135, apoi în *Ofrande*, ed. cit., pp. 172–173; ulterior, textul integral al scrisorii a apărut în *Sufletul nu cunoaşte distanţele*, ed. cit., pp. 275–277.

[2] Gabriele d'Annunzio (1863–1938), poet, romancier şi dramaturg italian în a cărui operă predomină gustul pentru interioarele încărcate de mobile grele, draperii somptuoase şi flori cu parfumuri tari.

funcțional al aranjării mobilierului, contrabalansarea simetrică, de-o parte și de alta a patului, a comodelor și a scaunelor din dormitorul Biedermeier franțuzesc, austeritatea și economia de piese, reduse la strictul necesar, din sufrageria cu ușa și lambriuri sculptate în stilul *art nouveau*, logica așezării fotelurilor și canapelelor din salonul [stil] Louis XVI, în trei grupuri distincte, pentru ca musafirii să se poată grupa după afinități.

Mobila bibliotecii este greoaie, somptuoasă, în stil „Brumărescu"[1]. Cărțile sunt ținute ca într-o colivie în rafturi, despărțite pe verticală de colonete torse, iar în partea de sus mărginite de arcade trilobate. Volumele legate în piele sunt aranjate într-o anumită ordine. Astfel, pe ultimul raft de sus se află: dicționarele, enciclopediile, *Istoria Românilor* de A.D. Xenopol. De unde deduc că ele încetaseră de a mai fi consultate. Pe rafturile următoare sunt operele complete ale clasicilor literaturii franceze, așa cum au fost înregistrate în catalogul acestei biblioteci, păstrat azi de Biblioteca Națională. Multe dintre volume au trecut apoi în biblioteca lui Ion Pillat, căci le recunosc după ornamentele de pe cotoare.

La Ion Pillat, pe primul raft de jos erau dicționare, enciclopedii, atlase, albume cu picturile impresioniștilor, istorii literare, albumul cu gravurile lui Goya *Dezastrele războiului* și volumul *Don Quijote* ilustrat de Gustave Doré, *Poveștile celor o mie și una de nopți* traduse de Mardrus, cu ilustrații scumpe. Pe rafturile superioare, cărțile erau așezate după preferințele și rațiunile personale ale poetului. În biblioteca Maichii, dispoziția volumelor în bibliotecă îi aparținea ei, nu lui Ion Pillat. Pe măsuța încastrată în corpul rafturilor se află o călimară masivă având ca podoabă *Moise ținând tablele legii* turnată în bronz și inspirată după statuia lui Michelangelo.

Colind odăile, lăsându-mă sedusă de dansul elegant al figurinelor de Sèvres, de vasele franțuzești din porțelan, încondeiate

[1] Stilul „Brumărescu" a impus mobila rustică folosind ca decorație de mobilier motive și crestături din arta tradițională.

cu meandre delicate de flori sau de eflorescențele catifelate de pe galeuri[1], de bolurile persane cu desen albastru pe fondul lăptos, de sclipirea statuetelor de bronz reprezentându-l pe Buddha.

Masa şi un perete al sufrageriei sunt acoperite cu broderii de Buhara pe care se succedă ordonat corole sângerii încercuite de vrejuri şi frunze albastre. Pe pereții salonului japonez ce dădea spre seră, sunt atârnate gravuri colorate reprezentând portrete de samurai. Mătăsurile sidefii îmbrăcând fotelurile, paravanele prinse în vergele de bambus şi draperiile grele încadrând deschiderea spre seră sunt brodate cu păsări şi grădini japoneze, iar pe draperia violetă, atârnând deasupra uşii, aflată acum în Muzeul de Artă, este reprezentată în friză o întreagă legendă. În fund se vede peretele serei din ceramică cu corole albe pe fond turcoaz, făcute, anume pentru Maica, de artistul francez André Methé.

O arcadă grațioasă din marmură albă înconjoară o fântână alcătuită dintr-o cupă pe o colonetă ce se ridică din mijlocul altei cupe. Din fântână nu curgea apă. Ambianța serei, lucirea blândă a peretelui verde-albastru îmi amintesc grațioase versuri din poemele *Divanele* de Ion Pillat:

În moscheea verde-albastră/ Curge-n marmură fântâna;/ Izvorăşte-spun moslimii-/ Şi-o ascultă întreaga viață/ Fără a şti de râde vecinic/ Ori de plânge de-a pururi/ Căci o mie ani trecut-au/ Râs şi plâns zâmbind într-însa…

Lămpile sunt deosebit de atrăgătoare cu *abat-jour*-ururile lor confecționate din mătăsuri brodate sau voaluri încrețite, strânse în panglici de catifea sau galoane, susținute de colonete torse strunguite în lemn, din marmură sau alcătuite din glastre din ceramică persană, porțelan chinezesc sau franțuzesc. Ele sunt astfel distribuite încât lumina lor să cadă deasupra vreunui fotel cu măsuță în preajmă, învăluindu-l pe cel care citeşte sau încercuindu-i pe cei grupați pe banchetă şi foteluri în jurul unor ceşcuțe de ceai.

---

[1] De la creatorul lor, Émile Gallé: vaze de sticlă mată, ornate cu motive florale, în vogă la începutul sec. al XX-lea.

Privirea îmi întârzie pe ornamentele brodate în relief cu aur şi argint de pe învelitoarea ce acoperă pianul din salonaşul japonez şi de pe cuvertura patului din odaia de culcare, deasupra căruia este atârnată o tapiserie de Renaştere, colorată în griuri stinse şi auriu. Ea îl reprezintă pe consulul Claudius Nero făcându-l prizonier pe Hannibal. Mi-l amintesc pe anticarul Levi făcând-o sul şi înşfăcând-o sub braţ, când casa a fost desfăcută de moştenitori, după moartea Maichii.

Privesc lucirea ripsurilor[1] şi a brocarturilor îmbrăcând fotelurile şi canapelele din salon şi prospeţimea jocului de jerbe şi flori presărate pe covoarele şi carpetele orientale, necosite încă de oboseala timpului, vândute, de asemenea, negustorului armean Baraghian.

În salon se află portretul Maichii executat de pictorul francez Ernest Laurent[2]. Maica, în floarea maturităţii, cu părul negru uşor încreţit, strâns la spate, înconjurându-i obrazul fin, cu ochii mari ce atrag tainic, stă aşezată cu torsul şerpuitor pe un fotel. Rochia din mătase lucioasă, aurie, îi mulează trupul subţire. O jachetă scurtă, înfulgurată cu volane diafane, îi acoperă umerii. Ţine mâinile subţiri împreunate în poala rochiei şi pare că ia parte la o conversaţie.

Primele volume ale lui Ion Pillat sunt încărcate de lirismul bucuriei de a cunoaşte, de nevoia de a se travesti în diverse subiecte şi ipostaze – inspirate de recuzita de motive a poeziei parnasiene şi simboliste –, ca prin măşti diferite să poată exprima încercarea unor trăiri şi impresii proprii, de a rezolva livresc întrebări care-l asaltau. Poemele divulgă o realitate psihică a lui Ion Pillat sintetizând trăiri imaginative din care transpar impulsurile sale mai mult sau mai puţin inconştiente sau, se poate spune invers, că aceste impulsuri apăreau sub măşti împrumutate, fiind necesităţile unui rafinat care-şi sublima în poezie obsesiile, ţinându-şi în frâu temperamentul.

---

[1] Ţesături de bumbac sau de mătase cu dungi paralele şi înguste în relief, utilizate pentru tapisarea mobilelor.

[2] Ernest Laurent (1859–1929), pictor francez neoimpresionist.

Decorul şi subiectele poemelor, ordonate perfect în cicluri, corespundeau întru totul interioarelor aranjate eclectic de mama sa. Dar cum abundenţa temelor şi motivelor exotice şi livreşti este întreruptă de inspiraţia autohtonă a poemelor din *Cântece de demult* şi *Casa amintirii* care conţin în germene întreg volumul *Pe Argeş în sus*, tot astfel, şi în casa în care am vrut să intru ca într-o grotă plină cu surprize, ceea ce mă face să mă simt la îndemână sunt fotografiile de familie răspândite pretutindeni. În felurite rame ele sunt aranjate în evantai sau dispuse separat, personajele fotografiate creează mişcare şi animă odăile însingurate. Portretul tatălui, I.C. Brătianu, „Bunicul" cu barbă şi cu capul acoperit cu bucle albe, se află expus în salon, unde se află şi portretul Reginei Maria cu diadema împodobită cu motivul meandrelor greceşti, bătută în pietre scumpe.

În dormitor, pe o măsuţă, se distinge fotografia Piei Brătianu la şaisprezece ani, în preajma căsătoriei. Are acei ciudaţi ochi adânci şi liniştiţi. Alături, o altă fotografie o arată bătrână – prin anul 1918 – pe pajiştea parcului de la Florica. Aşezată pe un fotel de paie, ea este înveşmântată în alb, iar părul ca zăpada este acoperit cu o eşarfă neagră, legată în jurul capului. Ochii îi sunt înfundaţi sub frunte, dar gura zâmbeşte îmblânzind obrajii obosiţi. Este înconjurată de cei patru nepoţi, Oni, Dinki, Dan şi Vintilică, copiii fiilor ei Dinu şi Vintilă – în haine albe de marinari. În braţe o ţine pe strănepoata ei Pia, fiica nepotului Ion Pillat, iar de genunchii ei stă sprijinit Sandu, fiul nepoatei Pia Danielopolu. Este ca o iepuroaică bătrână înconjurată de pui. La capătul patului se află o altă imagine a Piei Brătianu, în veşminte negre – de toate zilele –, odihnindu-se într-un fotel de nuiele pe veranda casei de la Florica şi citind ziarul cu ochelarii pe nas.

De cealaltă parte a patului este atârnată fotografia fratelui, Ionel Brătianu. Scrinul-birou al Maichii este acoperit cu imaginile nepoţilor: Ion, Pia şi Nicolae, îmbrăcaţi în ţărănuşi. Regăsesc şi fotografiile strănepoţilor ei, Pia şi Dinu. În anul 1928 – data albumului – Maica şi Grandpapa rămăseseră singuri şi

alunecau vertiginos spre bătrânețe. În singurătatea odăilor, fotografile derulau filmul vieții lor trecute.

Înainte de a părăsi odăile, mai privesc un tablou atârnat deasupra scrinului pe care Maica îl vedea stând culcată în patul din dormitor. Sunt pictați trandafiri albi și moi în momentul culminant al înfloririi lor. Una din flori se apleacă obosită pe buza vasului, dar buchetul rămâne încărcat de propria sa împlinire, desprinzându-se romantic pe fondul întunecat, așa cum îmi închipui că era și Maica în vremea înfloririi sale târzii.

I-am scris Piei despre albumul care-i fusese, de altfel, dedicat în amintirea anilor în care a fost crescută de Maica. Despre eleganța solemnă a odăii de culcare, care nu îmbia la dragoste, despre somptuozitatea saloanelor și atmosfera apăsătoare din sufragerie, cu toată splendoarea broderiilor de Buhara, despre ostilitatea bibliotecii unde cărțile par prizonierele rafturilor și mirarea mea că în nici unul din prețioasele vase nu se aflau buchete de flori. Pia mi-a răspuns astfel printr-o scrisoare din 23 februarie 1981[1].

Mă gândesc cât de just ai privit și înțeles fotografiile interiorului casei Maichii. Și totuși, când eram mici, Sandu și cu mine ne jucam ca împărații sub pianul cu coadă, acoperit de o splendidă lungă broderie care ne făcea să ne simțim sub pian ca într-un cort, în deșert, într-o lume neatinsă și total a noastră. Era în micul salon, lângă acea seră cu fântâna persană în fund, unde nu țin minte să fi fost plante. Restul saloanelor, biroul, sufrageria, toate frumoase și, cum ai simțit tu, încremenite. [...] Maica era nu numai frumoasă foarte, pe dinafară, dar era o ființă frumoasă foarte, interior.[...] Grandpapa – el era altceva. Săracul, avea toate păcatele și el a făcut-o pe Maica cea mai nenorocită ființă pe lume. Poate de aceea decorul vieții lor era un decor neînsuflețit. Maica nu-și putea curge sufletul nicăieri în acea casă făcută de

[1] Scrisoare reprodusă integral în *Eterna întoarcere*, ed. cit., pp. 141–142, apoi în *Ofrande*, ed. cit., pp. 177–178, și ulterior redată parțial în *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., pp. 262–263.

„arătare"[...]. Şi-a curs Maica sufletul în schimb în oameni. În altă scrisoare[1], Pia continuă:

M-a fascinat partea din scrisoarea ta în care-mi vorbeşti despre cum se răsfrâng oamenii în interioarele aranjate de ei, în obiectele alese şi potrivite după gusturile lor. Şi cum Dinu a rămas cuprins în lucrurile voastre pe care el le-a iubit şi care îl conţin acum şi în acelaşi timp îl răsfrâng în afară către tine. [...] Aşa şi cu interiorul casei Maichii. Era un muzeu în miniatură, dacă vrei, căci Maica nu îmbibase nici unul din acele lucruri, de erau mobile, lămpi sau bibelouri, tablouri sau fotografii, cu personalitatea, prezenţa şi sufletul ei. Doar gustul ei detaşat intrase în joc. Ea – acea femeie atât de frumoasă, atât de pasionată, de vie, de plină de farmec, atât de plină de căldură şi iubire, atât de puternică şi paradoxal de vulnerabilă – ea deci, ca om, ca femeie şi ca fiinţă vie, fusese de mult ucisă de Grandpapa (fără ca el măcar să o ştie, căci era un bărbat straniu, crud, disipat, dar multiplu în simţiri şi în felul lui ucigător o iubea). Fusese vie şi vibrantă până când s-a reîntors de la Paris cu copiii, înapoi la Grandpapa. Întoarsă la el, ea a murit de vie. I-a aranjat atunci casa (nu înainte!) şi totul era frumos şi mort ca şi dânsa. De altfel, în fotografiile interiorului pe care tu cauţi să-l descifrezi, el nici ca mic muzeu nu are sens, căci le lipseşte fotografiilor coloritul de o extraordinară fineţe, subtilitate, ca şi un crescendo către coloritul intens al fundalului faianţelor care tapisau sera la capătul saloanelor, şi fără colorit totul moare din nou, o altă moarte ternă...

Adevăratul sfârşit

În urma morţii lui Ion Pillat, în primăvara anului 1945, şi curând după aceea a Maichii, Grandpapa rămăsese singur în

[1] Scrisoare reprodusă integral în *Eterna întoarcere,* ed. cit., pp. 142–143, apoi în *Ofrande*, ed. cit., pp. 178–179, şi ulterior redată parţial în *Sufletul nu cunoaşte distanţele*, ed. cit., pp. 262–263.

acea casă. Odăile fuseseră ocupate de prietene scăpătate, bătrâne şi ele, şi de foşti oameni de serviciu. Marie Pillat l-a adus pe socrul său să locuiască în apartamentul ei din str. Pia Brătianu nr. 9 şi a angajat o soră ca să-l îngrijească şi care-l brutaliza pe bietul bătrân. Casa a fost expropriată curând.

După Revoluţia din 1989, am vrut să revăd interiorul casei, ocupate de şaptesprezece locatari. Fiecare – după gustul său – şi-a făcut culcuşul în odăi. Când am intrat în holul devenit întunecat şi ostil, cu parchetul cenuşiu, am văzut în fundul încăperii, improvizată, o bucătărie. În bibliotecă rămăsese vechiul mobilier, acoperind pereţii. Nişele bibliotecii erau goale ca nişte orbite de ochi scoşi. Salonul adiacent se afla împărţit de un paravan. Sera fusese transformată în odaie de baie şi cada fusese aşezată sub peretele din ceramica turcoaz creată de André Methé, operă care ar fi făcut fala Muzeului Metropolitan din New York sau a celui de artă decorativă din Paris. Am renunţat să mai intru în celelalte odăi.

Sufletul meu balansa între durerea distrugerii ambianţei acelei arhitecturi interioare, reprezentativă pentru arta sfârşitului de secol al XIX-lea, şi înţelegerea nevoii locatarilor care de fapt trăiau în promiscuitate şi se certau între ei, dar aveau orgoliul de a locui într-o fostă casă boierească din centrul oraşului.

O dimineaţă din prima primăvară petrecută împreună şi insolite aduceri-aminte

Într-o duminică de sfârşit de mai, Dinu mă aştepta în staţia de autobuz unde trebuia să cobor pentru a ne întâlni şi a petrece dimineaţa împreună. M-a invitat timid la el acasă pentru a-mi arăta biblioteca tatălui său – spunându-mi că vom fi singuri, deoarece părinţii săi au plecat la o vie mică pe care o cumpăraseră la Izvorani, în Ştefăneşti-Argeş, nu departe de Florica.

Mi-a plăcut – peste puţin timp – atât de mult casa ţărănească de la Izvorani în Ştefăneşti-Argeş, cu ghivece cu muşcate

aşezate pe parmalâcul pridvorului, profilându-se pe faţada scundă, văruită. Era aşezată la marginea unei livezi cu meri, peri, caişi şi pruni cu crengile bătrâne răsucite şi noduroase. Deseori venea în vizită bătrânul Dinu Brătianu, care admira felul cum Marie, soţia lui Ion Pillat, alcătuise un interior confortabil şi fermecător cu câteva scoarţe oltenești aşternute pe sofalele joase, în odăile ca nişte chilii, prevăzute cu sobe ţărăneşti cu cuptor şi firide – adevărate monumente de arhitectură populară în miniatură. Pe pereţi erau atârnate acuarele pictate de ea, pe mese, vase de aramă pline cu flori şi tăvi încărcate cu fructe. Veneam primăvara, dar mai ales toamna, la pregătitul ţuicii, şi Marie Pillat mă punea să supraveghez alambicul din care se răsfirau aburii parfumaţi de prune şi aroma amăruie a sâmburilor de piersici.

Începuse prigoana anumitor lideri politici şi Mihai Fărcăşanu s-a ascuns un timp la vie. Făceam lungi plimbări cu Dinu şi cu el deasupra viilor, pe dealurile roşii, şi-mi plăcea să ascult în liniştea adâncă a nopţii lătratul câinilor din sat care-şi răspundeau unii altora. Mergeam uneori în gabrioletă în zăvoiul Argeşului cu nisipul scânteietor şi apele liniştite lucinde.

Alteori luam dejunul la Florica şi-l priveam pe Dinu Brătianu prezidând mesele de familie calm şi jovial. Atmosfera era destinsă, nu se vorbea despre politică, deoarece, deşi ţara era de fapt sub dominaţia sovietică, se avea – în mod absurd – încredere în influenţa şi protecţia englezilor şi americanilor, care menţineau, de altfel, această iluzie. Nu se ştia atunci că, prin tratatul de la Ialta[1], aceştia ne cedaseră sovieticilor.

Eram invitaţi deseori la masă sau după-amiaza la un ceai blond din coji de mere uscate în casa lui Dinu Brătianu şi a lui

[1] Între 4 şi 11 februarie 1945, prim-ministrul britanic Winston Churchill, preşedintele SUA Th. Roosevelt şi conducătorul URSS I.V. Stalin s-au întâlnit la Ialta, unde s-a hotărât împărţirea Germaniei şi a Europei în zone de influenţă. Reprezentanţii trupelor aliate nu s-au putut opune tendinţelor expansioniste sovietice care au transformat România, Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia şi Iugoslavia în zone ale dictaturii comuniste.

tante Didi, soția lui. Ei știau – li se atrăsese atenția – că feciorul care servea la masă, sprinten și eficace, fusese racolat de Securitate. „Cu atât mai bine – a ripostat Dinu Brătianu, naiv –, vor ști că nu uneltim." La masă veneau uneori și Oni și Dan, fiii săi, dar pe Dinki, cel mai vârstnic dintre frați, îl vedeam rareori alunecând prin odăi. Oni era întotdeauna binedispus și plin de încredere în sine însuși, siguranță pe care o inculca și celor din jur. Conducea fabrica de hârtie Letea și m-a primit jovial și cu humor atunci când m-am dus să-i solicit, temerar, hârtie pentru a înființa o revistă care să le intereseze pe femei.

Ion Pillat, care avusese experiența eșecurilor gazetărești, căci în tinerețe condusese revistele *Flacăra* și *Cugetul românesc*, mi-a spus, dezgustat, că mai bine aș face negustorie cu lenjerie de damă și prăjituri. Cum aveam nevoie de bani de buzunar, am tricotat mocasini, ajutată de prietenele mele cu care împărțeam un câștig modest.

La masă lua parte și soția lui Oni, Zuca, fosta lui secretară. Chipul acesteia, cu trăsături neregulate și nasul sumes, sclipea de voioșie și inteligență. Fiica lor, micuța Annie, tocmai îi arăta bunicului un desen pe care-l terminase și îl reprezenta cu pălărie cu pană, jambiere strânse pe picior și pușcă de vânătoare.

La dejun venea uneori și Dan și îi priveam profilul osos și incisiv, paralel cu cel delicat al tăcutei sale soții, Mariela. Didi Brătianu zâmbea binedispusă, supraveghind servitul mesei sau turnând ceaiul în cești cu gesturi liniștite și elegante. Părul ondulat corect îi împodobea chipul cu trăsături bine conturate ce mie îmi evocau o puternică femeie spaniolă. Aceeași atitudine mândră, dar binevoitoare, și-a păstrat-o și după ce a fost dată afară din casă – fără nimic altceva decât hainele de pe ea – și a fost întreținută de Dan și Mariela, deveniți instalatori.

Îmi plăcea să-l văd pe Dinu Brătianu venind la noi în vizită la Izvorani și intrând în curtea așternută sub ceardac cu un covor de petunii. Admiram capul fin cu părul și barba albite de ani, pasul măsurat în pantofii înguști și felul elegant în care-i cădea dunga de la pantaloni. Cu aceeași distincție s-a prezentat la procesul intentat în 1946 de comuniști partidelor istorice

care-l sprijiniseră pe Regele Mihai în hotărârea actului de la 23 august 1944. Întemnițat la Sighet, a murit imediat, batjocorit și chinuit.

Odată cu instaurarea regimului comunsit, Oni a făcut ani grei de pușcărie. Apoi în domiciliu forțat, la minele de cărbune de la Filipeștii de Pădure, a lucrat plin de vitalitate și mulțumit, căci era inginer de mine. Între timp soția sa, Zuca, murise de tuberculoză, căci fusese azvârlită într-o cocioabă umedă cu pământ pe jos, de la marginea orașului.

Când l-am revăzut, revenit în București, era un domn vârstnic, împlinit în sine însuși și care-și păstrase neatinsă integritatea. Într-o zi mi-a cerut să mă întâlnesc cu el pentru a-mi dărui un album cu fotografii, încețoșate de vechime, reprezentând scene din viața copiilor Pillat, Ion, Pia și Nicolae, la Florica. În acea dimineață răcoroasă de primăvară, Oni mă conducea spunându-mi cât îi era de dor de boncănitul cerbilor pe care avea să se ducă să-l asculte, invitat de un prieten în Maramureș.

Peste patruzeci și șase de ani, la sărbătorirea centenarului nașterii poetului Ion Pillat, am fost invitată la Florica unde, în cramă, s-a servit o masă bogată. Am profitat de ocazie să mă reped la via de la Izvorani care fusese luată de stat, iar casa – cu toate lucrurile, tablourile și biblioteca – fusese repartizată unei bătrâne care a vândut-o unui ospătar. Am privit de departe casa și curtea, cuprinse ca într-un magic glob de sticlă.

În acea dimineață de mai, însă, pășeam alături de Dinu și simțeam, fericită, că aș putea merge alături de el toată viața. Pe străzi nu era lume multă și domnea o atmosferă destinsă de duminică în primăvară. Strada Pia Brătianu, unde se afla locuința părinților lui Dinu, era plină de porumbei care nu s-au speriat la trecerea noastră. [Părinții lui] locuiau într-o vilă, la etajul I, la care se intra din stradă.

Parterul era ocupat de Lelița, mătușa cea mai iubită și confidenta din copilărie până la moarte a lui Ion Pillat. Fusese sora preferată a lui Ionel Brătianu, care a avut atâta nevoie de ea ca secretară, încât, deși înconjurată de curtezani, el nu a eliberat-o decât după căsătoria lui, în februarie 1907, cu Eliza Știrbei,

fosta soție a lui Alexandru Marghiloman. Lelița a fost însoțitoarea și a îngrijit-o apoi pe bătrâna sa mamă și abia după moartea acesteia, care s-a întâmplat în 1920, s-a căsătorit, la vârsta de 50 de ani, cu Alexandru Alimănișteanu. Acesta purta barbișon ca Titu Maiorescu și se bâlbâia când se înfuria. Casa avea pe o latură o grădină așternută cu un covor de iarbă, mărginit de copaci mediteraneeni care înfloreau incandescent primăvara. În apartamentul Leliței se intra prin curte. Când Dinu m-a dus să mă prezinte ei, mi s-a părut că o cunosc de când lumea, toată timiditatea mea și hățișurile vieții dispărând la vorbirea ei limpede și esențială și la deplina înțelegere ce izvora din privirea ochilor mici, negri.

În fotografiile din tinerețe, figura Leliței reproducea delicat trăsăturile mamei sale și avea bucle care-i cădeau pe umeri. Când am cunoscut-o, ea purta o perucă albă fixată cu o panglică neagră ce-i încercuia capul. Din obrazul fin cu bărbia mică, ieșea proeminent un nas acvilin. Ochii vioi străluceau de energie. Salonul ei nu era încărcat cu mobile și bibelouri, doar niște foteluri și o banchetă tapisată în jurul unei mese rotunde, iar pe un întreg perete atârna portretul tatălui său, Ion C. Brătianu, cu barba și părul capului din bucle albe. Din dulap a scos să ne servească bomboane englezești, parfumate, iar la mesele la care ne invita, bucatele savuroase și pâinișoarele moi erau pregătite după vechile rețete de familie, știute doar de Maria Chira, o bătrână țigancă, bucătăreasă de la Florica, pe care Lelița o adăpostise în casă, la București. În anul 1947, când am născut-o pe Monica, Lelița mi-a adus câteva săculețe cu ceai aromitor, pe care-l păstra în vederea recepției pe care avea să o dea la căderea guvernării comuniste.

Lelița îi schimbase fundamental viața lui Ion Pillat, permițându-i să supraetajeze casa ridicată de ea pe un loc de zestre, după ce locuința părinților ei a trebuit să fie dărâmată pentru a se alinia și lărgi Bulevardul Brătianu. L-a eliberat astfel pe Ion din somptuoasa casă a părinților săi, unde locuise în copilărie și apoi cu soția sa, din 1915 până în 1924.

În anul 1945, Lelița a cedat o parte din odăi Piei și soțului ei, Mihai Fărcășanu, care și-au făcut astfel un mic apartament plin de lumină, de cărți și de obiecte frumoase moștenite de la Maica și pe care, peste un an, ei l-au părăsit fugind în străinătate, căci amândoi erau urmăriți pentru a fi înglobați într-un proces ce se pregătea tinerilor liberali. Apartamentul lor a fost închiriat unei secretare de la legația engleză, fapt din care ni s-au tras multe belele, căci casa avea să fie supravegheată, de aceea, de Securitate.

Lelița a rămas înghesuită într-o odăiță. Mânca aceleași macaroane fierte, continua să-i primească pe bătrânii prieteni rămași credincioși, îmbărbătându-i, și traducea cărțile care-i plăcuseră în copilărie.

Ultima oară când am privit-o era înveșmântată într-un bogat costum național cu fusta vișinie plisată bătută pe poale cu paiete de argint și țesută cu flori de aur și cu ia brodată cu roșu și fir de aur – cu marama subțire fluturând în jurul capului ei mic, cu profil de pajură, hieratic împietrită între jerbe de flori, în sicriul purtat pe un car îngust, în cimitir, la răspântia care duce spre cavoul Pillat. Era toamna anului 1962.

Deși avea o vârstă înaintată, Lelița a vrut neapărat să moară, căci, în ultimul timp, nu mai voia să mănânce și să bea apă. Pia, strănepoata ei – stabilită în Anglia – plătise bani grei pentru a-și scoate fratele – pe Dinu – din închisoare, dar i se pusese condiția că trebuie ca, odată cu el, să plece toată familia. Lelița a vrut să rămână în pământ românesc și a rămas alături de nepotul ei, Ion Pillat, pe care l-a iubit și care a iubit-o cel mai mult în viață.

Magia unei ambianțe artistice creatoare

Dar, în acea dimineață de primăvară, ajunși în fața ușii casei părinților săi, Dinu a potrivit cheia în broască. Și-a împletit degetele strâns cu ale mele și am pășit într-un intrând din care

se înălța o scară din lemn auriu, lustruit, care șerpuia în tirbușon până la etajul I.

M-am întrebat în ce consta ambianța de neuitat a acelui interior care m-a vrăjit de cum l-am văzut, căci înăuntrul casei lui Ion Pillat eram supusă, fără să știu, unei incantații rezultate din aranjamentul obiectelor corespunzând unor cerințe artistice vii, tălmăcind nu preferințele unui colecționar de artă sau ale vreunui calcul material, ci unei necesități sufletești și unei psihologii creatoare. Fiecare obiect avea destul de mult spațiu în jur pentru a putea fi privit în sine, dar părea cerut de ideea sau aspectul celui alăturat, care-l punea în valoare și fără de care și-ar fi pierdut din frumusețe, iar subtilele acorduri ale culorii lor alcătuiau o discretă, dar pătrunzătoare seducție.

Atunci eclectismul mobilierului, selecția tablourilor, a covoarelor și a obiectelor mă încânta, căci îmi ațâța și diversifica imaginația și îmi plăceau pentru frumusețea lor în sine și în ansamblu, dar acum – după ce am parcurs poezia lui Ion Pillat și am trăit alături de soția lui, pictorița Maria Pillat-Brateș – le regăsesc poezia și sufletul în acel interior pe care-l schițez din memorie.

Chiar în micul intrând, privirea mi-a fost oprită de o bancă, laviță săsească, datată 1858, ale cărei ghirlande de flori pictate abia mijeau din verdele-fumuriu al fondului întunecat de vreme. Lemnul unui scaun țărănesc cu spătarul în formă de frunză, cioplit de mână, căpătase în timp luciul mierii brune. Pe peretele alb, deasupra băncii, se detașau: un tablou de Theodorescu-Sion reprezentând un bătrân țăran cu plete albe, ieșind de sub pălăria de pâslă cu boruri largi, șezând cu mâinile odihnite pe cârja bastonului, și altul de Dumitru Ghiață, reprezentând o sondă primitivă din uluci, ca un trunchi de piramidă.

Treptele înguste ale scării – acoperite cu o scoarță basarabeană de culoarea pământului, pe care erau întrețesuți spini stilizați în verde stins și ocru – conduceau în vestibulul ridicat ca o platformă deasupra casei scării. Sus, pe peretele din stânga, atârna impunătorul tablou al lui Camil Ressu *Odihnă la câmp*. Țăranii așezați, istoviți de secerиș, aplecați de oboseală,

reculegându-se ca după o luptă ce trebuie reîncepută, demnitatea cămăşilor albe, straiele brune cu lumina soarelui pe ele, liniile domoale ale miriştii, reieşeau perfect din rama aurie ce tăia suprafaţa peretelui spoit cu var.

Pe peretele din faţă, un masiv dulap breton, împodobit cu figuri geometrice, adânc crestate, impresiona prin monumentalitatea sa aspră, funcţională. Lângă intrarea în apartament, o acuarelă de Maria Pillat-Brateş, a casei cu coloane albe de la Miorcani (foto 27), iar în alte odăi, un ulei de Rodica Maniu, reprezentând ţărănci tinere culegând struguri în vie şi un altul, de Ştefan Popescu, având ca model uriaşii copaci mărginind şoseaua Piteştilor, printre care se zărea capela de la Florica, aminteau de privelişti familiare, iubite.

Uşa cu geamuri de cristal, prinse în rame de lemn vopsit în alb, se deschidea pe un hol întunecat unde lumina se furişa prin deschiderea odăii galbene, prin arcada către sufragerie şi peretele de geam al bibliotecii. În penumbra încăperii, pe scrinul Biedermeier cu colonete, rotunjimea lămpii pântecoase din faianţă verde capta lumini, iar pe poliţa unei biblioteci scunde luceau câteva bronzuri chinezeşti.

Deasupra scrinului, tabloul de Gheorghe Pătraşcu care reprezenta femeia cu rochie albastră aşezată pe stânca falezei, cu faţa umbrită de pălărie, întoarsă cu spatele la privitor, m-a impresionat prin misterul acelei singurătăţi în faţa mării. Un Balcic de Dărăscu, un altul de W. Arnold şi acuarele marine de Iser îmi sugerau mişcarea valurilor şi plecarea vapoarelor.

Semiobscuritatea holului în care contururile obiectelor se desprindeau fantomatic mărea surpriza camerelor adiacente, pline de lumină. Liniştea odăii înguste, galbene, venea poate din claviatura cărţilor, aliniate impecabil pe rafturile ce căptuşeau până la tavan pereţii laterali. Sau poate din contemplarea fragmentului de stelă funerară a tânărului vânător păşind zvelt şi elegant spre moarte. Sau poate din atitudinea solemnă a Minervei gânditoare, sprijinită cu capul de lance, o copie în gips după marmura grecească, încastrată, de cealaltă parte, în corpul bibliotecii. Pe poliţă, surprindea miniatura caravelei lui Cristofor

Columb, cumpărată de Ion Pillat de la buchiniștii[1] de pe malurile Senei.

Pești fantastici alunecau pe luciul turcoaz al unor plăci de faianță prinse printre cărți, iar hărți vechi reprezentau contururile festonate ale unor peninsule sudice.

Perdelele de la fereastra din capătul odăii, îmbrăcămintea fotelurilor joase, încadrând măsuța italienească așezată dedesubtul ferestrei, canapeaua îngustă, încastrată într-una dintre biblioteci, erau din brocart de un aur stins, iar pe parchet era așternută o scoarță basarabeană de culoarea ierbii veștede și uscate, pe care erau răspândite crengile negre ale spinilor cu muguri de un roșu decolorat. Reminiscențe dintr-un *țărm pierdut*[2] pluteau în odaia ce părea făcută pentru mărturisirea unor taine, la apus de zi.

Intrând prin arcada sufrageriei, am fost izbită de lumina fățișă a ferestrelor înalte ce perforau pe toată lățimea peretele fațadei. Culorile vii ale scoarței macedonene, roșie ca cireașa coaptă, cu ramaje albastre, atârnată pe peretele opus, cromatica pestriță a crengilor înflorite și a păsărilor, presărate pe covorul oltenesc, așternut pe mijlocul rămas liber al odăii, se estompau treptat în ocrurile tivite cu roșu-brun și în griurile mărginite cu negru ale arabescurilor celor două carpete *sine,* prinse deasupra celor două biblioteci scunde ce încadrau, de o parte și de alta, fereastra. Fâșii de scoarță veche din Muntenia, ale căror desene geometrice abia mijeau din țesătura de culoarea frunzelor de toamnă, încadrau, în partea superioară și pe lături, fereastra.

Jerba garoafelor de Luchian, prinse în rama grea de epocă, se aprindea pe fondul roșcat al chilimului din dreapta. Pe cel gri, se detașa somptuos portretul unei fetițe în rochie roz cu malacov, împodobită cu panglici de catifea neagră. Ochii mari, cu pupilele rotunde, negre, care-i mâncau fața suptă și tristă, erau puși în valoare de acel costum de infantă spaniolă. Era portretul Piei, sora lui Dinu, pictat de Jean Steriadi la cererea

[1] De la *bouquiniste* (fr.), anticar.

[2] Titlul unui ciclu de poeme de Ion Pillat.

părinților, deoarece, îmbolnăvindu-se, fetița nu a mai putut lua parte la carnavalul organizat de școală, pe care, de altfel, Pia îl detestase din inimă, căci nu-i plăcea să se costumeze.

Pe scoarța roșie atârna un straniu peisaj de G.M. Cantacuzino. De la frunzișul pomilor, ars de toamnă, de pe primul plan, se desfășoară o priveliște ondulată din pământ roșu, învălurare stearpă, presărată ici-colo de petice de iarbă și de luminile întrerupte ale unei ape, care era oprită inexorabil de lanțul munților din fund. Icoane pe sticlă, ceramică transilvăneană, o farfurie cu desenul unei căprioare erau așezate pe o poliță deasupra scoarței. Pe lărgimea peretelui din stânga ferestrelor, se afla un dulap de sacristie breton, fin sculptat cu împletituri geometrice, festoane, frunze și păsări stilizate, atât de potrivit cu lada oltenească pe care era așezat serviciul de ceai.

Pe peretele din dreapta dulapului, atârna un tablou de Ștefan Dumitrescu reprezentând crengile rășchirate ale unor pomi fructiferi ce se profilează pe un zid văruit al cărui alb este îndulcit de soarele de primăvară și care îmi evoca liniștea unei incinte de mânăstire. *Bucătăria* de Tonitza aducea intimitatea caldă a unei bucătării țărănești cu soba de zid văruit și cuptor. Mere și gutui pârguite, pictate de Theodorescu-Sion, se adăugau ansamblului.

Portretul lui Ion Pillat în plină maturitate, pictat de soția sa, Maria Pillat-Brateș, cu ochii săi smoliți, plini de ardoare, amenințați de melancolie, era fixat deasupra unui brocart roșu-închis. Dedesubt, pe masa spaniolă, pe un postament negru, un tors elin din marmură albă scânteia lumină. De-a lungul peretelui, care avea ca fundal scoarța roșie, se afla o masă largă, primitoare. De cealaltă parte, sub ferestrele care se deschideau pe o stradă bucureșteană, pe o masă îngustă și înaltă, vase orientale din aramă, cumpărate la Balcic, își profilau siluetele feminine și grațioase pe lumina geamurilor.

Dintre tablourile Mariei Pillat răspândite prin odăi, trei m-au impresionat în mod deosebit. Bujorii albi și roșii revărsându-se din oala brună-verde de pământ, cei albi, imaculați și tandri, cei roșii, întristați de umbre violete, dar moi și voluptuoși,

pe punctul desfolierii, plini de parfumul greu de sfârşit. Dinu mi-a spus că tabloul fusese premiat la Salonul Tinerimii artistice şi dăruit de ea, în 1915, logodnicului ei.

Lalele galbene cu potirele puternice şi flămânde şi tulpinile şerpuind, prinse în captivitatea vasului verde-jad din ceramică chinezească, aşezat pe o măsuţă acoperită cu o stofă orientală verde-aurie. Dar în special am fost fascinată şi inexplicabil întristată de o natură moartă pe care o pictase Maria Pillat la Balcic. Un desen esenţial, pasionat până la uscăciune, reproduce forma plină a unui urcior cenuşiu de cositor ce-şi înalţă mândru gâtul zvelt, încoronat cu un capac ce se ascute treptat. Mânerul subţire subliniază conturul formei elegante, iar de cealaltă parte, ţinuta ţurloiului înalt este perfectă. Urciorul, aşezat pe pervazul ferestrei şi profilat pe o mare cu valuri decolorate, îmi sugera o hieratică şi însingurată prinţesă bizantină. În jurul vasului din metal cenuşiu sunt îngrămădite fructe. Relieful plastic al gutuilor galbene contrastează cu frăgezimea şi transparenţa strugurilor verzi-aurii şi a ciorchinilor negri. Migdale verzi cu umbre vineţii sunt şi ele adunate în jur, pe poliţa ferestrei, ca o ofrandă ce aşteaptă să fie culeasă.

Dinu m-a condus apoi în odaia de lucru a tatălui său. Superba policromie şi aurirea cărţilor preţios legate, aliniate pe un perete întreg pe rafturi simple din lemn băiţuit, produceau mirifice sclipiri.

O arcadă deschisă în peretele opus bibliotecii era astupată cu rafturi pe care erau potrivite cărţi şi lexicoane de artă în ediţii complete. Largi şi moi, jilţuri în vechi brocart italienesc de un roşu-roz obosit, canapeaua şi alte foteluri de un verde spălăcit aşteptau primitoare în liniştea lor îmbătrânită.

Pe peretele de lângă fereastră, prezenţa unui jilţ-strană băiţuit negru mi s-a părut atunci stranie printre fotelurile de catifea şi piele pe fundalul armonios şi somptuos al cărţilor. Cu braţele largi şi primitoare, cu spătarul dintr-o scândură unind prelungirile celor două picioare din spate şi scândura îngustă pe care te aşezai, şlefuită de vechime, cu stinghii legând şi dând astfel stabilitate picioarelor înalte şi subţiri, jilţul părea în acelaşi

timp generos, dar sever, impunându-ți o ținută dreaptă, comodă, dar în anumite limite.

Ceea ce mi s-a părut atunci straniu și nepotrivit în acea bibliotecă am înțeles mai târziu că era firesc și semnificativ. Căci arhitectura logică și clară a jilțului, ținuta care o impunea celui ce se așeza pe el aveau ceva din creșterea logică și indestructibilă a operei pillatiene și, în același timp, se potrivea firii reținute a soției sale, Maria Pillat, generoasă și austeră totodată. Ea alesese jilțul cu ocazia călătoriei din 1929 în Spania.

Roșul stins al covorului brunit de vreme, așternut pe parchetul auriu stins, și verdele-închis al perdelelor de catifea ce încadrau fereastra largă completau decorația acelui interior în care ardea lumina cărților. Prețiozitatea culorilor era amplificată de stampe colorate ilustrând scene dintr-o poveste persană din *Șah-namé*[1], o procesiune de pelerini la umbra lui Fuji-Yama, executată de Hokusai[2], și o stradă orientală pictată de Iser. O gravură ce reprezenta fin și pitoresc autoportretul pictorului japonez Fujita era contrabalansată de litografiile lui Jean Steriadi arătându-i pe Luchian bolnav și pe Alexandru Macedonski.

Garoafe proaspete în oala de pământ, pictate de Luchian, înflorau pe fondul verde stins al unui covor de rugăciune. Un tablou de Pallady cu un nud cenușiu de femeie stând în picioare, rezemată de o consolă, părea că strânge în el oboseala și delăsarea unei vieți. O natură moartă de Pallady și un fragment din *Înmormântare la țară* de Camil Ressu finalizau imaginile distribuite echilibrat pe pereții încăperii, rămași liberi, între ușa bibliotecii și fereastră.

Pe o rustică măsuță italienească, un vas din cristal de Boemia cu fețele aurite și incizate cu scene din viața Sf. Eustațiu concentra în el lumina, răsfirând corolele mereu proaspete ale florilor, iar pe o vitrină scundă și mică, în care erau strânse edițiile

---

[1] *Cartea regilor*, epopee orientală aparținând poetului persan Hakim Abu l-Qāsim (953–1025).

[2] Hokusai (1760–1849), pictor japonez, autorul unei mari serii de stampe intitulate *Imagini ale Muntelui Fuji-Yama*, 1831–1836.

princeps ale operei lui Ion Pillat, era așezat capul de marmură roșcată al unui bătrân faun trist. Un cap mic de Minervă se afla pe raftul bibliotecii.

Masa de lucru, dreptunghiulară, tăia în diagonală unghiul odăii format din peretele bibliotecii și cel al ferestrelor. Era luminată de o lampă cu *abat-jour* suit pe un picior strunguit în spirală. Mai erau așezate, potrivit, o călimară din faianță italienească înflorată și o mapă cu coperțile împodobite cu reproduceri de stampe persane.

Atenția mi-a fost atrasă de fotografia Mariei Pillat, fixată într-o ramă îngustă de lemn și așezată pe masă (foto 21). Am luat-o în mână și am privit îndelung înfățișarea ei puternică și tânără, căci – după cum m-a lămurit Dinu – fotografia fusese făcută în 1919, la patru ani de la căsătoria ei, în timp ce soțul ei era secretarul delegației ardelene la Conferința de pace de la Versailles. Ea are trupul destins, așezat de-a curmezișul fotelului, cu cotul sprijinit pe spătar, și mâna dusă la tâmplă îi susține capul întors cu fața spre privitor. Părul negru îi umbrește o parte a frunții și îi încadrează obrazul dulce al feței palide. Ochii încercănați privesc adânc prezentul și reflectă o tainică voluptate. Zâmbetul stăpânit îi destinde buzele și îi trece ca o undă pe obraji. Calmul lăuntric, oglindit de trăsăturile liniștite, contrastează cu expresia nasului mare, cu nări puternice, care par să absoarbă toată viața. Îmbrăcămintea, alcătuită dintr-o fustă neagră din satin lucios, jacheta sport, amplă, de lână, și bluza albă cu gulerul răsfrânt denotă o nepăsare boemă, totuși atitudinea ei are o eleganță nativă și siguranță de sine. Pe o măsuță învelită cu un șal oriental din cașmir, a așezat un vas de argint în care a aranjat ramuri. Un bibelou reprezentând o himeră[1] stă pe un caiet ferecat cu închizători. Să fi fost volumul de poeme al lui Ion Pillat, *Amăgiri*? Deasupra consolei căminului, un tablou pictat de prietena ei Elena Popea – aflată și atunci la Paris, după cum am aflat mai târziu – reprezintă o

[1] Monstru cu cap de leu, corp de capră, coadă de șarpe și aripi de pasăre răpitoare.

fereastră deschisă pe mare, pe al cărei orizont se profilează un vas cu flori aşezat pe pervaz.

Când, peste câtva timp, stând de vorbă cu ginerele Mariei Pillat, Mihai Fărcăşanu, care se ascundea în atelierul ei de pictură, căci era urmărit pentru a fi arestat, i-am spus, cu nepriceperea tinereții, că poetului Ion Pillat i-ar fi trebuit o soție pasionată, Mihai m-a trimis să privesc fotografia ei de pe biroul soțului şi să înțeleg astfel care dintre ei era capabil de sentimente profunde – aparent austera Maria Pillat sau bărbatul ei, amator de voluptăți efemere care ardeau ca focul de paie (foto 23).

Revenind la acea primă vizită în casa Pillat, îmi amintesc că m-am simțit absorbită până la anihilare de atmosfera acelor odăi în care lucrurile păreau să şoptească între ele şi mi se părea că aud, îngânate, melodii vrăjite. Eram pierdută ca într-o pădure fermecată şi auzeam zvonurile unor suflete străine de mine, care mă ademeneau în lumea lor ca nişte sirene.

Cu toate acestea, când am cunoscut toate odăile din casă, am rămas uimită de sărăcia, răceala, lipsa de imaginație şi de feminitate a camerei Mariei Pillat. Un pat dublu, încăpător, un dulap mare în linii drepte, băițuite negru, nici o oglindă. Era camera unei femei care, cu toate posibilitățile, nu avea însă darul să-şi aştepte soțul, să-l ademenească într-un interior cald, plin de fantezie, cum ar fi cerut firea trepidantă, însetată de frumusețe şi parfum a acestuia. Căci în afară de celelalte odăi minunate, aranjate pentru desfătarea prietenilor scriitori, ai soțului ei, pentru ea însăşi Maria Pillat nu avea îndemnul să creeze un interior frumos, colorat, cu obiecte care să bucure privirea, care să-i răsfețe propria ei odihnă, răgaz, destindere – o cameră în care să-ți placă să intri şi să rămâi, să visezi, ca în minunata poezie a lui Ion Pillat „Odaia ei".

Când am intrat târziu în casă, totul / Păstrase clipa ultimei vederi / Pe canapea rochița rămăsese / Sculptând molatec trupul tău de ieri /... Deschisă cartea. Nici o mână nouă / Nu întorsese pagina de atunci / Pe ornicul oprit aceeaşi oră, / Prin storul tras aceleaşi raze lungi. / Pe masă încă stăruiau alături / Tacâm de

argint şi cupă de cleştar. / Doar perele păreu acum de piatră, / Doar strugurii stăteau de chihlimbar / De porţelan albastru pudriera. / Tot mai ningea parfumul tău pe scrin. / Am tresărit că n-a uitat măsura / Nici braţul gol, nici degetul tău fin. / Tu singură lipseai. Ascultă unde? / Când totul după ani e neclintit. Ori poate colo-n umbrele oglinzii/ Obrazul tău, plăpândul mi-a zâmbit.

E singurul dans de care-mi aduc aminte

Dinu a pus un disc la un patefon şi m-a invitat să dansăm melodia *In My Solitude*, mărturisindu-mi astfel indirect însingurarea lui în acel bogat decor care nu era al său – fapt care m-a smuls vrăjii, readucându-mă la realitatea lui. E singurul dans din viaţa mea de care îmi aduc aminte.

Apoi mi-a înconjurat cu braţul său umerii şi m-a condus la bibliotecă, de unde a scos două volume învelite în piele roşie moale şi suplă şi m-a îndemnat să le mângâi. Aşezaţi alături pe canapeaua verde, a început să-mi citească din poeţii simbolişti francezi. Avea o voce joasă, adâncă, şi pronunţa cuvintele cu pietatea cu care se rosteşte o rugăciune, pătrunzând pe nesimţite în însăşi esenţa şi particularitatea specială a fiecăruia dintre poeţi. Nu căuta să se pună în valoare prin lectură, căci vocea sa era doar un intermediar care însufleţea frumuseţea poemului.

Eliza[1], bătrâna îngrijitoare care l-a crescut pe Dinu copil, mi-a povestit într-un târziu cum tatăl lui Dinu o lua pe mama lui în bibliotecă şi îi citea versuri, amândoi aşezaţi pe aceeaşi canapea verde. Dinu nu-mi citea numai mie, ci şi prietenilor. La sfârşitul unei mese, le-a citit cu mare poftă şi amuzament scrisoarea adresată lui Tudor Vianu de Ion Barbu, în care acesta îi povestea cum a sedus o femeie frumoasă întâlnită la un concert. Urcând-o în trăsură şi desprinzându-i părul roşu,

[1] Eliza Timara.

voluptuos, prins în conci, i-a spus „cuvinte care rămân pierdute pentru oameni!".

Se făcuse amiază şi a trebuit să plec. Pe drum, Dinu m-a întrebat – învingându-şi timiditatea – dacă sunt surprinsă că nu m-a sărutat. Îi simţisem obrazul proaspăt şi fierbinte lipit de al meu în timpul dansului. Mă stăpânisem destul de bine, dar mă aşteptasem totuşi să mă sărute. Tot el mi-a răspuns că un elementar cavalerism l-a împiedicat să profite de împrejurarea că mă aflam singură în casa lui.

Păşeam pe străzi întristaţi deodată, căci, cu sfârşitul anului universitar, trebuia să ne despărţim, el petrecându-şi vacanţa la conacul moşiei strămoşeşti de la Miorcani, iar eu aşteptându-i nerăbdătoare, la Predeal, scrisorile.

Anul 1944

Era vara anului 1944, aceea a bombardamentelor germane asupra Bucureştilor, şi Dinu voia să ne logodim imediat. La începutul lui august, am venit la Bucureşti să-mi fac rochia de logodnă. Oraşul era liniştit, curat şi pe eleganta Calea Victoriei alunecau tăcut femei în rochii de vară.

Cu această ocazie, părinţii lui Dinu au dat o masă în cinstea noastră. Era o zi caldă, fericită, când am urcat împreună cu părinţii mei scările spre apartamentul fermecat, inoculat de poezia şi arta soţilor Pillat. Iubindu-le fiul, nu ştiam că mă voi îndrăgosti de o întreagă familie şi voi lua parte la prăbuşirea forţată a unui stil de viaţă.

Ion Pillat m-a primit în capul scării de parcă ar fi aşteptat o viaţă ca să-i devin noră şi ştiu că era sincer, deoarece membrii familiei Brătianu puteau fi pătimaşi în preferinţe, dar niciodată snobi. Mi-a urat să-l fac pe Dinu tot atât de fericit cum a fost el cu soţia lui. Ion Pillat era slab, cu hainele albe dintr-o pânză grecească atârnând pe el, iar chipul său supt părea şlefuit. Ciudat însă – la fel ca în casa lui Grandpapa şi a Maichii la prima

mea vizită –, şi în apartamentul părinţilor lui Dinu mirosea vag a naftalină – răspândită, desigur, din cauza verii –, iar – în afară de sufragerie – covoarele erau strânse de pe parchetele ceruite, prevestindu-mi parcă dezarticularea treptată a acelei fericite ambianţe.

M-am întors la Predeal şi ne-am logodit în ziua de 27 august, în timp ce Bucureştiul era sub bombardamentele germane, ca represalii împotriva actului Regelui Mihai de la 23 august. Despre tatăl meu şi Ion Pillat nu ştiam nimic, căci legăturile telefonice fuseseră întrerupte, dar Marie Pillat voia neapărat să facem slujba de logodnă, deoarece magul familiei Brătianu, domnul Gavrilescu, îi prezisese că 27 august este o zi fastă.

Coboram de pe Cioplea şi urcam celălalt versant dinspre Trei Brazi, unde locuiau Dinu şi mama sa în vila Piei Alimănişteanu. Casa avea veranda închisă cu geamuri spre Cioplea şi se vedea masivul Piatra Mare închizând orizontul. Fusese construită imediat după Pacea din 1919 de la Versailles[1], în locul vilei Brătianu, arsă în toiul luptelor ce s-au dat în acele locuri. Îmi plăcea cum scârţâiau podelele de lemn şi fotelurile uscate de nuiele, căptuşite cu perne învelite cu cretoane englezeşti decolorate. În liniştea odăilor în care plutea un miros jilav de răşină pătrunzând din pădurea de brazi, fotografii de familie – în rame vechi – povesteau în surdină viaţa membrilor familiei. Ne liniştiserăm şi eram vegheaţi de ochii mamei lui Dinu.

În acele zile, asistam la dezastrul armatei germane. Cu câteva zile înainte de 23 august, privisem în gară trenurile înţesate cu superbii şi mândrii ofiţeri spilcuiţi şi soldaţii germani în ţinutele lor impecabile plecând spre Braşov. După 23 august însă, grele camioane înţesate cu soldaţi germani palizi, jerpeliţi, acoperiţi grămadă cu câte o prelată, treceau spre Bucureşti,

[1] Tratatul de Pace de la Versailles din 1919 dintre forţele Aliaţilor (Franţa, Anglia, SUA, Italia, Japonia, Polonia, România, Serbia şi Cehoslovacia) şi cele ale Puterilor Centrale (Germania, Austro-Ungaria, Imperiul Otoman şi Bulgaria) a dus la încheierea oficială a Primului Război Mondial.

părăsind frontul de răsărit. Priveau prin noi de parcă n-am fi existat.

Decesul, în ajun de 23 august, al Sabinei Cantacuzino, nevegheată şi înmormântată de Ion Pillat, [de] Pia, fiica lui, şi [de] Pia Alimănişteanu, era un semn ciudat. Logodna noastră avea loc concomitent cu o slujbă de înmormântare, dangătul de nuntă şi de moarte din poemul *Aci sosi pe vremuri* nu răsuna alternativ, ca în poem, ci concomitent.

Ne-am căsătorit la 6 decembrie şi credeam, ca în poveşti, că vom fi fericiţi şi vom trăi până la adânci bătrâneţi.

Întâlnirea cu mama lui Dinu şi cu acuarelele ei

Pe mama lui Dinu am cunoscut-o în 1942, într-o înserare de primăvară. Mă întorceam cu Dinu de la lacuri şi, pe Calea Victoriei, în dreptul străzii Frumoasă, am întâlnit-o pe Marie Pillat. Era înaltă, puternică – trecută de cincizeci de ani – şi l-a întrebat posesiv pe Dinu dacă nu vrea să o însoţească acasă. Dinu i-a zâmbit – stingherit faţă de mine –, m-a luat de braţ şi am plecat mai departe.

În anul următor – la început de martie – Dinu s-a îmbolnăvit de scarlatină şi, convalescent fiind, a rugat-o pe mama sa să-mi telefoneze să vin să-l văd. Am fost întâmpinată de ea şi am rămas surprinsă de marea tristeţe a chipului său, încadrat de părul tuns scurt, atunci vopsit negru. Am rămas lângă ea pe canapeaua îngustă din camera largă de primire prin ale cărei ferestre aluneca înserarea de primăvară.

Pe măsuţa pe care se aflau ceşti de ceai cu flori albastre şi un ceainic de argint, luminau ghioceii aduşi lui Dinu şi puşi de ea într-un vas de cositor. Îi vorbeam, căci simţeam că aceasta voia, şi, desigur, încercam în mod inconştient să o cuceresc, iar ea mă privea tăcută şi m-a rugat, la plecare, să-i pozez pentru a-mi desena portretul.

Puținele acuarele care au mai supraviețuit, pictate de ea în tinerețe, reprezintă buchete cu florile aproape fără contur, deși individualizate. Moliciunea corolelor în plină eflorescență sugerează parfumuri grele. Cele pictate în plină maturitate sunt conturate îngrăniținând parcă exuberanța culorilor și expansiunea petalelor. Interpretându-le și adăugându-le ceva din propria sa melancolie, picturile mărturiseau forța unui temperament și poate a unei iubiri neostoite care, stăvilite, se mumificaseră treptat.

Priveam, atârnat atunci pe un perete, portretul poetului V. Voiculescu, pictat de ea în 1927 (foto 24), și care-i definește atât de bine stilul ei de atunci, esențial și ascetic în același timp. Poetul, dr. V. Voiculescu, cel mai bun prieten al soțului ei, este arătat cu capul și bustul profilate pe brațele crucii unei ferestre. El avea atunci patruzeci și trei de ani. Părul său negru îi încadrează fruntea înaltă. Sprâncenele sunt ca niște aripi deasupra ochilor înguști cu privirea pătrunzătoare din care țâșnește energia vieții interioare. Nasul drept, subțire, cumpănește obrajii supți, acoperiți cu o barbă scurtă. Pe fereastră, se văd acoperișuri de case și turla unei biserici dintr-un vechi București.

Hieratismul stilului care-i spiritualiza subiectele pictate se schimbă treptat, odată cu diversele climate de viață pe care Marie Pillat a trebuit să le străbată. În 1948 a făcut închisoare la Botoșani fiindcă nu plătise dările pentru cele zece hectare de pământ pe care le avusese la Havârna, în nordul Moldovei, și care fuseseră deja naționalizate. Un desen făcut acolo pe o hârtie mototolită arată pușcăriașele, mai cu seamă țărănci, stând în paturi de lemn dedesubtul unei ferestre zăbrelite.

Cu totul altfel apar acuarelele ei pictate la Miercurea-Ciuc, unde a fost trimisă în domiciliu forțat, ca fostă moșieriță. În 1949, fusese ridicată și aruncată acolo într-o pivniță umedă fără ușă, dar curând își găsise adăpost în Șumulău, la o familie de unguri. Seara, când gospodarul se întorcea beat acasă, o ajuta pe femeia lui să-l bage în pat. Vacanțele le petreceam împreună cu ea. Monica avea patru ani și fugea fericită în urma

fluturilor, iar Dinu făcea o subtilă curte gospodinei pentru salamul nemaipomenit pregătit de aceasta.

În acuarelele de atunci ale Mariei Pillat circulă aerul mângâind pajiştile fragede şi clăile moi de fân de pe malul Oltului de la Jigodin; pale uşoare de vânt răsfiră crengile mlădioase ale unui mesteacăn, iar portretul Monicăi, cu păpuşa în braţe, are ochii visători şi expresia atinsă de o vagă melancolie, aşa cum sunt şi acum.

Buchetele pictate de ea între şaizeci şi şaptezeci şi cinci de ani – când, eliberată din domiciliul forţat, şi-a găsit refugiul alături de noi în casa mamei mele dintr-un patriarhal Bucureşti – au transparenţa petalelor uşor umede, iar prospeţimea culorilor limpezi ale corolelor este mai puţin îngrăniţată de contur. Le picta în grabă, părând oarecum însetată de lumina lor, între îndeletnicirile domestice, căci nu accepta pe nimeni – nici chiar pe mine – să o ajute la cumpărături sau la pregătitul bucatelor şi aranja mesele cu acelaşi rost şi eleganţă ca în trecut.

Suferinţa care o smulsese dintr-o viaţă vrăjită de artă şi rafinată cultură, din veninul unei dragoste pentru un soţ plin de fantezie şi temperament, împătimit de poezie, soţ căruia nu avea darul să-i facă faţă, o apropiase de lipsurile sărăciei şi a transplantării în lumi diferite. A avut astfel prilejul înţelegerii altor realităţi – simple şi necesare – în mijlocul cărora licărea constant dorul de artă şi supravieţuia ţinuta sa de mare doamnă. Marea ei dragoste a fost fiul său.

În acea după-amiază însă, când am fost să-l văd pe Dinu, convalescent, în atmosfera acelui interior în calde culori catifelate, apariţia ei austeră şi aspră şi privirea stinsă de agată mi se părea o stâncă inaccesibilă şi abruptă într-un peisagiu exuberant. Ulterior i-am întrebat pe Dinu şi pe Pia de ce mama lor este atât de tristă, dar ei se obişnuiseră de mult cu acea expresie care li se părea firească. Tristeţea a fost puterea ei asupra mea.

Când Dinu nu a mai fost, am răsfoit iar vechile albume

Când Dinu nu a mai fost, rătăceam fără nici un rost în micul nostru apartament din Drumul Taberei, ca într-o gară părăsită unde nu avea să mai sosească nici un tren, şi atunci am redescoperit cutiile din carton cenuşiu în care erau păstrate fotografiile familiei Pillat. Am început să răsfoiesc vechile albume în care stăteau presate personajele unor vieţi şi pe care, privindu-le, le eliberam astfel în sufletul meu.

M-am oprit la fotografiile soacrei mele. Le privisem de multe ori cu o oarecare nedumerire, deoarece înfăţişarea ei din cei treizeci şi patru de ani în care convieţuise cu noi nu avea nici o legătură cu apariţiile ei în fotografiile din tinereţe şi abia acum o descopeream pe aceea din trecut ce-mi era cu totul necunoscută.

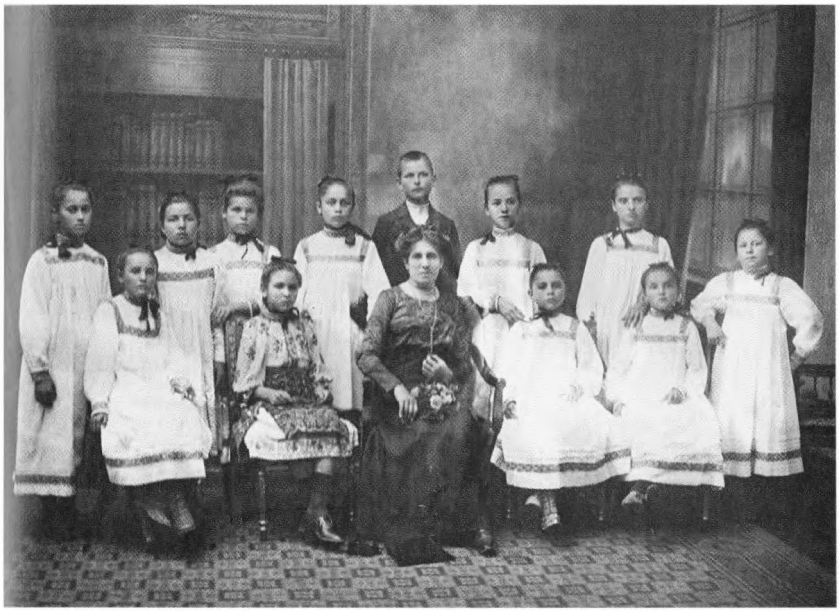
În fotografiile ei din 1915, anul logodnei şi căsătoriei cu Ion Pillat, părul negru strâns, feminin, într-un coc la ceafă îi încadrează ovalul fin (foto 15). Ochii, cu privirea adâncă, încrezătoare, sub sprâncenele arcuite, reflectă un stabil echilibru şi calm lăuntric. Însă nasul mare cu nări puternice exprimă energie şi poftă de viaţă. Mă înduioşează în aceste fotografii să-i surprind eleganţa căutată naiv, nu tocmai reuşită, şi neglijenţa ei boemă care au umanizat-o făcându-mi-o accesibilă.

La Karlsbad, este fotografiată lângă Sophie Bragadir, care este înveşmântată corect, dar este placidă şi elegantă. Maria Pillat este ridicol de gătită cu o pălărie neagră cu boruri mici din pai lucios şi o pană ridicată deasupra frunţii ca un panaş, purtând un taior pepit din stofă subţire, uşor şifonată, cu un guler alb încadrându-i spre spate gâtul plin, cu talia strânsă într-o centură neagră în care sunt prinşi doi trandafiri şi cu mănuşi albe, lungi până la cot, părând binedispusă, ca la paradă.

În vara idilei cu Ion Pillat la Călimăneşti, în fotografiile făcute în parcul de pe malul Oltului, la Căciulata, Ion Pillat se află întotdeauna pe al doilea plan, alăturându-se cu timiditate, dar decis, grupului din care face parte viitoarea sa logodnică.

1. Gheorghe Ene-Filipescu, tatăl autoarei, pe vremea când era lucrător cizmar calificat (București, 1901)

2. Ecaterina Ionescu, mama autoarei, elevă la școala „Protopopul Tudor" (primul rd., a doua din dr.)

3. Ecaterina şi Gheorghe Ene-Filipescu, 1920

4. Autoarea şi mama ei, la marginea unui luminiş

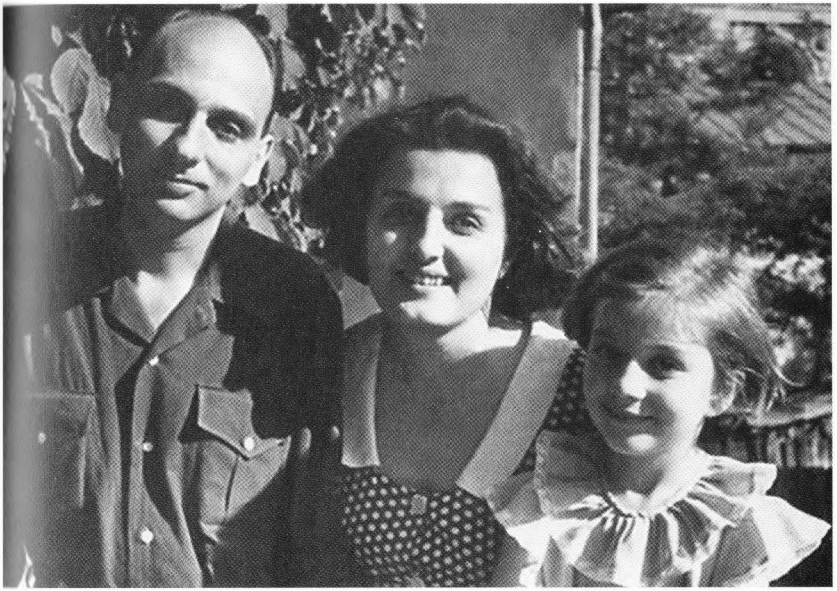
5. Gheorghe Ene-Filipescu, preşedinte al breslei cizmarilor, 1930

6. Autoarea cu părinții ei, 1937

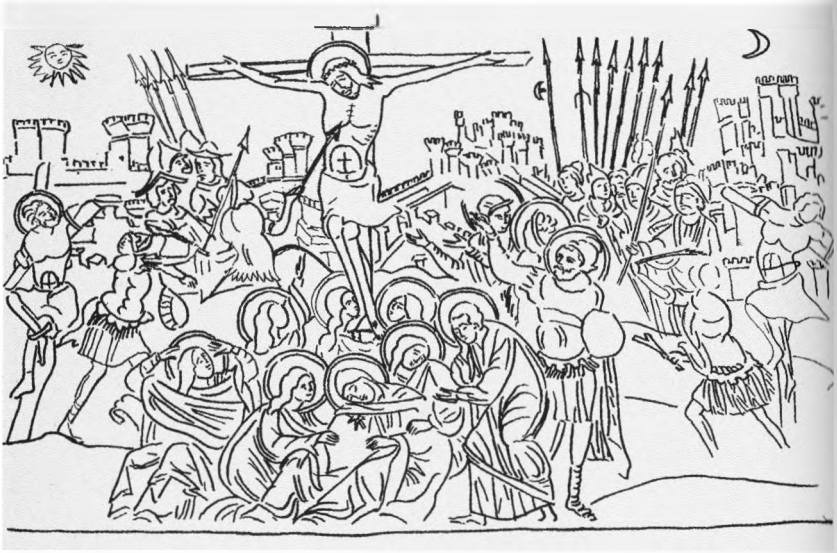
7. Autoarea cu frații ei, Bibi, Ninel și Tinel, Predeal, 1943

8. Autoarea cu Dinu și Monica Pillat, 1952

9. Autoarea cu mama ei, 1967

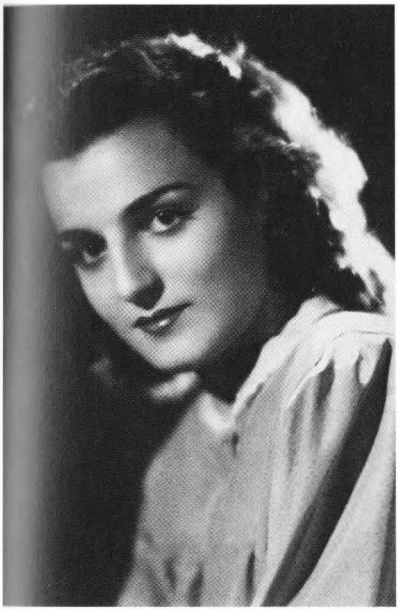
10. Scena Răstignirii, copiată de autoare pe calc după fotografia frescei de la Biserica Crețulescu

11. Maria, bunica maternă a autoarei

12. Dinu Pillat, student la Facultatea de Litere și Filozofie, 1943

13. Cornelia Ene-Filipescu, studentă, 1942

14. Pia Pillat (căs. Fărcăşanu)

15. Ion şi Maria Pillat, socrii autoarei, 1915

16. Mariuța Pillat (n. Brătianu), 1895

17. Nicolae Pillat, soțul Mariuței, 1895

18. Copiii soților Nicolae și Mariuța Pillat: (de la st. la dr.) Ion, Nicolae și Pia, 1904

19. Lelița (Pia Brătianu, căs. Alimăneșteanu)

20. Dinu la Balcic, 1938

21. Maria Pillat la Paris, 1919

22. (în picioare) Ecaterina Procopie-Dumitrescu și Ion Pillat; (așezați) Ion și Maria Procopie-Dumitrescu, Călimănești, 1915

23. Maria Pillat în atelierul ei

25. Maria Pillat după revenirea din domiciliul forțat, 1956

24. Poetul Vasile Voiculescu, tablou de Maria Pillat-Brateș, 1927

6. Mihai Fărcășanu (st.) și A.T. Cholerton la Predeal, 1944

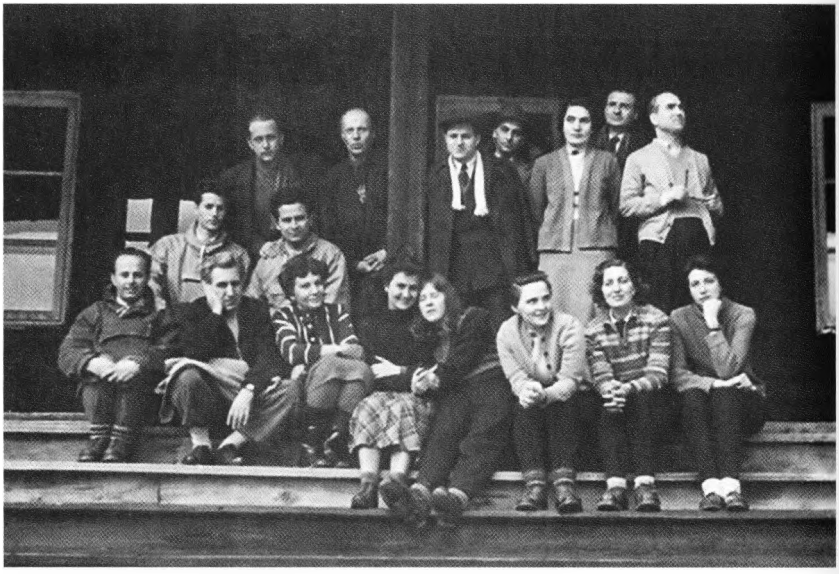
27. Conacul de la Miorcani, tablou de Maria Pillat-Brateş, 1938

28. Ion şi Maria Pillat la Miorcani, 1943

29. Revenirea la Miorcani, în 1986, şi înfiinţarea Muzeului Ion Pillat (autoarea în primul rd., între Victor Crăciun şi Lucian Valea)

30. Dinu Pillat, cercetător al Institutului de Istorie Literară şi Folclor (ultimul rd., cu pălărie), 1957

31. (de la st. la dr., aşezate) Cornelia Pillat, Gigi Herk şi Poly Djamo; (în picioare) Lia Ciornea şi Lena Bâlcu, la Biblioteca Academiei, 1961

32. Autoarea cu Monica, 1962

33. Dinu după eliberarea din detenție

34. Nic (Nicolae Săulescu) și Monica, miri, 1973

36. Autoarea (rd. al doilea, prima din dr.) cu prietenii lui Dinu: (acelaşi rd., de la dr. la st.) Zorela Munteanu, Dorina Al-George, Marietta Enescu, Sandu Zub, Alecu Paleologu, Germaine Rădulescu, dr. Sebi Munteanu; (primul rd., de la st. la dr.) Pia Paleologu, Sergiu Al-George

37. Autoarea în 2002

35. Autoarea cu Dinu şi cu Pavel Chihaia la mânăstirea Plăviceni, 1974

El este în picioare în spatele băncii pe care stau viitorul său socru şi fiica sa. Este slab şi ţine capul înclinat pe umăr, mâinile la spate şi pare sfielnic, vulnerabil faţă de părinţii acesteia. Tatăl, Ion Procopie Dumitrescu, este înveşmântat în negru şi are ceasul cu lanţ de aur prins în acoladă pe vestă. Poartă gambetă[1], într-o mână are umbrelă, iar în cealaltă o cană cu apă de Căciulata. Barba albă, răsfirată imprimă venerabilitate însemnatului jurist şi primar al Bucureştilor, a cărui casă în stil clasic franţuzesc a rămas fotografiată în cartea lui Frédéric Damé despre Bucureşti. Mama, în picioare, cu trupul gros, încorsetat, tocă cu pene ascuţite şi mâinile încrucişate pe mânerul umbrelei, priveşte posac şi condescendent. Fiica lor are chipul grav şi dulce sub pălăria mică, împodobită cu flori albe. Un acord plenar şi odihnitor emană din atitudinea trupului său falnic, în repaus, învelit într-o mantie amplă, elegantă (foto 22).

Cât de puţin mi-ar fi spus totuşi aceste fotografii, dacă nu aş fi descoperit, după moartea ei, un caiet gros, de format mic şi coperţi din carton negru presat. Pe file din hârtie velină, îngălbenită, sunt extrase diferite, scrise înainte de a se căsători. Scrisul ei din tinereţe are literele ascuţite, uneori capricioase, alteori este grăbit, nesăţios, dar niciodată secret, indescifrabil. Este atât de deosebit de scrisul ei de mai târziu, uniform, fără inflexiuni temperamentale şi, de aceea, rece, distant, neatrăgător.

Pe o pagină din carnet face o scurtă descriere statuii sculptorului Puget[2] reprezentându-l pe atletul grec Milo din Crotona. Eroul, vrând să despartă în două trunchiul unui copac, s-a trezit cu mâna strânsă în crăpătură şi leii l-au devorat în timp ce el nu se putea elibera din această nenorocită capcană. Ce ciudat semn al destinului de mai târziu al familiei!

Pe prima pagină copiază, cu un scris subţire cu cerneală violet, din François Coppée[3], scriitor la modă atunci: *Donner*

---

[1] De la Léon Gambetta, pălărie bărbătească din fetru tare, cu calota ovală şi borurile uşor răsfrânte.

[2] Pierre Paul Puget (1620–1694), pictor şi sculptor francez baroc.

[3] François Coppée (1842–1908), poet, romancier şi dramaturg francez.

sans espoir qu'on vous rende / Donner sans savoir qui reçoit, / Le plus noble geste qui soit / C'est d'ouvrir la main toute grande![1]

În continuare, reţin un citat din Evanghelia după Luca (6, 31–36): „... Şi de iubiţi pe cei ce vă iubesc pe voi ce dat este vouă? Că ei păcătoşii iubesc pe cei ce iubesc pe dânşii. Şi de faceţi bine celor ce vă fac vouă bine ce dar este vouă? Că şi păcătoşii păcătoşilor dau împrumut ca să ia întocmai. Ci iubiţi pe vrăjmaşii voştri şi daţi împrumut nimic nădăjduind şi va fi plata voastră multă şi veţi fi ai celui prea Înalt, că El este milostiv şi bun spre cei nemulţumitori ai săi. Fiţi milostivi precum şi tatăl vostru e milostiv."

În colivia de aur

Citind acestea, îmi amintesc, paralel, de primii ani ai căsătoriei mele, ani în care energia, iniţiativa şi fantezia pulsau puternic în întreaga mea fiinţă şi-l voiam pe Dinu numai pentru mine. Mă simţeam însă înăbuşită, căci ea voia să facă totul pentru noi, să ne aranjeze interiorul, să refacă conacul de la Miorcani, devastat de război, să ne conducă menajul şi vindea cărţi şi tablouri preţioase – de care-mi părea atât de rău – pentru a putea întreţine – în vremuri vitrege – ambianţa de civilitate, poezie şi belşug în care trăise şi care-mi plăcea atât de mult, deşi mă simţeam în acelaşi timp aservită şi închisă într-o colivie de aur.

Nu înţelegeam atunci că, după moartea soţului, marea ei încărcătură pasională trebuia să se reverse în continuare asupra lui Dinu şi a mea, încătuşându-ne. Fără îndoială că mă vedea trepidând de nerăbdare şi revoltă şi de aceea mi-a mărturisit într-o zi că nu trebuie să cred că se sacrifică pentru noi, căci tot ce face este din egoism, şi am crezut-o întocmai. Mă zbăteam să scap dintr-o reţea de obligaţii fără să o jignesc, dar ea

[1] „Daţi fără speranţa că veţi primi înapoi / Daţi fără a şti cine primeşte / Cel mai nobil gest care poate fi / Este de a deschide mâna în întregime!"

era mai tare decât mine, căci conştiinţa nu mă lăsa să o părăsesc după moartea soţului ei şi după fuga Piei în străinătate.

Când i-am spus cu timiditate că visez să-mi făuresc propriul meu cămin, mi-a ripostat cu năduf că ea a fost obligată să locuiască nouă ani în casa – de altfel mare şi somptuoasă – a soacrei sale. Am înţeles, dezarmată, că personalitatea ei fusese la rândul ei înăbuşită de Mariuţa Pillat, care şi ea fusese odată prizoniera rigorii şi deprinderilor familiei Brătianu, dar pe care, la bătrâneţe, le respecta, continuându-le.

Mi-o amintesc într-o după-amiază de toamnă, sosită de la vie încărcată cu fructe şi miere, cum mă privea timid aşteptând un cuvânt de mulţumire, neconvenţional, din partea mea, dar eu nu puteam să fiu decât politicoasă, căci îmi era imposibil să uit că azvârlise – de curând – în chiuvetă ceaiul pe care i-l pregătisem lui Dinu, un privilegiu care i-a aparţinut întotdeauna. Acum însă, citind cele extrase de ea în carnet, înţeleg că dăruirea era ceva organic la ea şi care, dacă nu s-ar fi cheltuit, i-ar fi sfărâmat echilibrul sufletesc. În tinereţe voise să se mărite cu un paralitic căruia să i se dedice.

Niciodată nu se simţea mai la îndemână şi nici eu nu pot uita farmecul acelor dimineţi când nu mă simţeam bine şi ea îmi citea din *L'Éducation sentimentale*[1] de Gustave Flaubert. A zâmbit însă, ştiind ce-mi răscolea sufletul, când m-a văzut citind *Genitrix* de François Mauriac, roman a cărei eroină este o mamă posesivă şi monstruoasă. Pustiul sufletesc [ea] îl rodea dăruind celor iubiţi, trăind din viaţa lor. Deşi în marginea vieţii, ne făcea să depindem de ea, transformându-ne în prizonieri. Nu cred că s-a întrebat vreodată dacă felul său posesiv de a iubi nu era – pentru noi – o suferinţă.

În 1915, întâlnirea ei cu Ion Pillat, care se afirmase ca poet, a constituit un eveniment minunat. Firav şi palid, cu ochi orientali şi catifelaţi, părând pipernicit pe lângă impunătorii săi unchi, Brătienii, negăsindu-şi locul în viaţă decât atunci când se afla în domeniul artei şi poeziei, el a sfărâmat rezerva tinerei

[1] *Educaţia sentimentală;* prima trad. rom. îi aparţine Luciei Demetrius.

fete tocmai prin aparența de timiditate și debilitate fizică. Versurile din *Visări păgâne* și *Eternități de o clipă* îi ațâțau imaginația ei cuminte. Își găsea apoi liniștea și certitudinea în poemele patriarhale din *Casa amintirii*.

Sfiiciunea și discreția comportamentului Mariei Procopie Dumitrescu au dat încredere rafinatului poet și l-au fermecat în aceeași măsură ca și candoarea privirii și statura ei frumoasă, cu atât mai mult cu cât flirtul intelectual cu Florica Rosetti se terminase cu refuzul mondenei și sprințarei fete, iar logodna sa cu Tatiana Lahovary luase sfârșit prin misterioasa sinucidere a acesteia. Iubirea soției i-a dat încredere în puterea sa de seducție și era o plasmă care-i hrănea propriul geniu. În același timp interiorul pe care i l-a aranjat Marie, vila de la Balcic și casa de la Izvorani formau ambianța unică și tărâmul ferm unde se putea reculege și crea după vâlvătaia unor ușuratice și trecătoare pasiuni absolut necesare temperamentului său, dar care ofileau sufletul soției sale.

A rămas ceva neînflorit în ea

La 16 mai 1964, în ajun de a se întoarce Dinu din pușcărie și după șase ani în care vieţuisem cu Monica și soacra mea, îi scriam[1] Piei despre mama ei:

Mă gândesc la sufletele celor din jurul ei: la soțul ei, la copiii ei, la mine și la Monica – suflete torturate de viață și de vis, peste care ea a plutit liniștită, egală, imperturbabilă.[...]

Îmi amintesc cum doarme ca o Maica Domnului adormită în moarte, cu fața în sus, dreaptă, liniștită ca de piatră, cu figura subțire și trăsăturile obosite, săpate în tristețe. Mă gândesc la iubirea [din] căsătoria ei – pe care a apărat-o cu luciditate, biruind cu marile ei calități, de care s-a folosit cu inteligență feminină.

[1] Scrisoare reprodusă integral în *Ofrande*, ed. cit., pp. 204–206, și ulterior în *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., p. 106.

Şi mă întreb, după atâţia ani, dacă nu cumva o mare timiditate, un simţ al răspunderii sau alte grele încercări au făcut-o să înăbuşe focul din ea, niciodată strălucind aparent, dar dogorind în adâncul ei, pentru casă, soţ şi copii. Această mare pasiune şi forţă – ţintuite ca în limite de piatră sau ca în tiparul geometrizat al desenului bizantin – se simt în ochii ei privind din fotografiile din tinereţe [...].

Pia mi-a răspuns[1]:

Privind înapoi la mine, peste anii scurşi, cu focurile din mine mai potolite, aproape stinse, o văd pe mama, o înţeleg şi [o] iubesc altfel, prin fumul rarefiat al vieţilor mele ispăşite, scurse şi clarificate de timp şi depărtare. Cred că mama, [...] în marea ei pudoare de sentimente şi în lipsa ei de ostentaţie, s-a înconjurat de un zid de nepătruns. [...] În fundul sufletului ei de artist şi de făcătoare de cămin, ştiu cât e mama de pasionată. Dar pasiunea ei a fost întotdeauna îngrădită de un extraordinar sens al echilibrului. Şi trăind cu suflete nedisciplinate şi furtunoase ca ale noastre, ea a trebuit să-şi impună o disciplină care i-a devenit, cu anii, firească şi care a creat ambianţa creatoare necesară tatei. Dacă tata a scris sobru, echilibrat şi poetic, dăinuitor, cum a scris e numai datorită atmosferei create de mama în jurul lui. Din mama îşi trăgea tata forţă, echilibru şi armonie. Restul era trecător şi neimportant. Curajul şi demnitatea mamei şi mai ales dragostea ei pentru el i-au dat puterea de a rămâne [o] constantă vieţii lui. Căci el o iubea şi preţuia mai presus de orice.

Dulapul ei de haine

Ştiam că în sertarul de jos al dulapului de haine care aparţinuse soacrei mele se aflau maldăre de ziare despre poezia lui Ion Pillat. Vrând să încep tabelul cronologic al vieţii şi operei

[1] Scrisoare reprodusă integral în *Ofrande*, ed. cit., pp. 205–206, şi ulterior în *Sufletul nu cunoaşte distanţele*, ed. cit., pp. 251–254.

acestuia, în vederea alcătuirii ediției complete, mi-am amintit de foile îngălbenite strânse în sertar care mi-ar fi fost de folos. Dulapul se afla așezat în fundul logiei micului nostru apartament din Drumul Taberei.

Am stat în după-amiaza de primăvară scuturând hârtiile de praf și ocupam același scaun pe care Dinu – doar cu câțiva ani în urmă – obișnuia să o așeze pe mama sa, pentru ca ea, atât de îmbătrânită și încătușată în odaia ei de o scleroză în plăci, să poată veni astfel în contact direct cu aerul, să vadă cerul printre copacii crescuți între blocuri.

Când veneam de la lucru, la prânz, acasă, o vedeam de departe nemișcată, adunându-și toate puterile pentru a găsi un punct de sprijin în bastonul fixat în fața ei și pe a cărui măciulie o strângea cu degetele bătrâne, rămase încă frumoase. Bustul ei apărea din balcon stând încă drept, umerii păstrau ceva din structura lor voinică. Apoi, în fiecare an, silueta sa părea ca o frunză uscată care se răsucea asupra ei înseși sau semăna cu o pasăre neagră din ce în ce mai zgribulită și inconsistentă și nici nu mai avea puterea să rămână nemișcată, ci se bălăbănea ușor dintr-o parte într-alta. Obrazul său supt, cu ochii stinși, fără privire, moțăia în viață, deși căpătase expresia morții.

Dinu o îngrijea cu o dragoste și gingășie infinite. Mă înduioșa grija cu care o așeza în fața șevaletului pentru a-i menține mintea trează, și ea picta șovăitor buchete de flori ce păreau văzute printr-o pâclă, unele reușite, căci culoarea lor împrăștiase ceața ochilor ei. Îmi plăcea să văd cum Dinu îi taie bucățele mici din felurile de mâncare, așezate pe farfurii purtate pe tavă. Noaptea se trezea din somn la cea mai neînsemnată mișcare a ei și eram neliniștită pentru sănătatea și consumul lui nervos, atât de șubrezite în închisoare.

Acel dulap îngust și nu prea înalt pe care îl oprise – din toate mobilele sale, vândute pe rând – și care abia după moartea ei mi-am dat seama ce proporții frumoase avea era cea mai modestă și îmbătrânită mobilă din apartamentul nostru. Atunci când mami nu se îmbolnăvise încă de bătrânețe, exista ordine în așezarea lenjeriei și a rochiilor atârnate pe umerașe. Cu toată

sărăcia garderobei sale, mami se socotea întotdeauna bine îmbrăcată cu veşmintele sale în culori cenuşii sau cu ce îi dăruiam, căci nu oprea nimic din pachetele cu îmbrăcăminte străină, frumoasă şi caldă, trimise de Pia, ci le vindea imediat pentru a le transforma în prăjituri şi hrană, pe care le punea, binedispusă, pe masă.

Niciodată nu am auzit-o exprimându-şi regretul pentru averea şi casa pierdute. Se adaptase perfect noii ei vieţi, alături de grijile noastre. Doar când treceam prin odaia ei şi o priveam dormind, eram profund impresionată de tristeţea chipului ei de Maica Domnului adormită. Când Dinu a fost arestat, nu şi-a schimbat comportamentul. Intrând însă în biserică, într-o duminică, am văzut-o pe mami plângând în strană, deznădăjduită.

Dar cu toată modestia veşmintelor ei, mami era elegantă, astfel păşea, astfel îmi apărea cu rochia ei de stambă cenuşie cu guleraş alb şi cu fusta neagră şi bluzele imprimate cu alb şi negru, iarna cu jacheta şi puloverul cenuşiu, aspru, şi scurta din blană de lutru veche şi scămoşată pe care o strângea cu grijă în jurul trupului. Distincţia îi venea dinlăuntrul ei, din mers – întotdeauna cu paşi egali, niciodată grăbiţi –, din preţuirea pe care o avea pentru hainele ei sărace. Dar pentru mine toată acea îmbrăcăminte însemna o imensă oboseală şi renunţare. Nu înţelegeam că, pentru ea, farmecul vestimentar aparţinea unor vremuri de mult apuse (foto 25).

După ce m-am întors de la înmormântarea ei – în acea după-masă frumoasă de iunie 1975 – am intrat singură în odaia pustie şi, neprivind nimic în jur, am început să adun toate lucrurile bolnave ale unei fiinţe ce zăcuse îndelung, le-am băgat în dulapul pe care l-am scos afară, împingându-l în fundul logiei. Voiam să elimin urmele morţii şi voiam să-l apăr pe Dinu, aşa cum am vrut să o fac toată viaţa şi nu am putut.

Un voiaj de nuntă şi o lună de miere mai puţin obişnuite

Peste o jumătate de secol şi mai bine mă întreb dacă nu ar fi fost preferabil ca, la 23 august 1944, să ni se fi spus curat şi crud că am fost cedaţi zonei de influenţă sovietică. Cu speranţa absurdă şi în ciuda realităţii, noi credeam nezdruncinat că anglo-americanii vor fi destul de puternici să ne smulgă dintr-o influenţă care ne distrugea mental şi fizic poporul. Destinul nostru, pe care începeam să ni-l făurim, a fost hotărât de vicisitudinile prin care a trebuit să trecem, dar el s-a înfăptuit totuşi.

Ne-am căsătorit în ziua de 6 decembrie 1944.

Îmi va stărui întotdeauna în minte ceremonia religioasă ce a avut loc la biserica Icoanei, la ora amiezii, după slujirea parastaselor de Sf. Nicolae. Eram atât de emoţionată şi grăbită, încât am coborât din automobil înainte ca tata să-mi deschidă uşa pentru a mă conduce la altar, unde mă aştepta Dinu. El mi s-a alăturat, şoptindu-mi „Curaj!".

Era atât de palid şi de tânăr! Venise devreme, biserica era încă goală după parastase. Se închinase la icoane şi a primit apoi – la uşa de intrare –, ca un amfitrion, pe fiecare invitat în parte, mulţumindu-i pentru participare. Biserica s-a umplut cu prietenii şi colegii noştri care ne priveau cu ochi deodată naivi şi întrebători, căci eram primii dintre ei care plecam în necunoscutul căsătoriei. La sfârşitul ceremoniei, am fost traşi în toate părţile şi îmbrăţişaţi. Prietenul adolescenţei, pictorul Horia Damian, se uita la mine prin lentilele aburite ale ochelarilor şi mi-a spus ironic şi înduioşat totdeodată: „Te-ai măritat cu Don Quijote."

Era o zi cenuşie de început de iarnă, dar luminată din când în când de soare. La un moment dat, razele au trecut prin ferestrele înguste, fapt socotit de bun augur de magul familiei, domnul Gavrilescu, invitat la biserică de soacra mea.

La ospăţul modest care a avut loc în casa socrilor mei, ne-am simţit amândoi rătăciţi şi înstrăinaţi, neregăsindu-ne printre

musafirii care vorbeau toți deodată. Mă necăjea Dinu Brătianu, care-şi permisese să-mi spună glumeț: „Vezi să nu te înmulțeşti ca Sara!" Atunci nu visam decât să fiu soția lui Dinu, să avem patru copii, să trăiesc în liniște şi frumusețe alături de el, fără nici o altă veleitate.

A doua zi după nuntă, am plecat la casa tatălui meu de la Predeal, pentru a petrece luna de miere. Ni se pusese la dispoziție, de către Bebe Brătianu, atunci ministru de război, un automobil cu şofer, un militar înarmat, căci toată țara era năpădită de ruşi. La Comarnic, un ofițer rus, în mijlocul şoselei, făcea semne disperate să ne oprim. S-a urcat zgomotos în mașină, era expansiv, prietenos şi părea binedispus. Când şoferul i-a spus că mergem doar până la Predeal, a devenit poruncitor şi nervos. Ne-a arătat un plic cu antetul cofetăriei „Zamfirescu" şi a scos din el o hârtie murdară pe care erau scrise câteva cuvinte năclăite de cerneală, spunându-ne că este vorba de ordinul dat lui de generalul Malinovski[1] de a se duce la Viena. Era din ce în ce mai furios şi vocifera ca nu cumva să oprim la Predeal. În dreptul batalionului, şoferul a cotit şi a intrat în curtea unde soldații făceau exerciții. Am fost imediat scăpați de rusul care, cu ajutorul nostru, spera să ajungă la Viena, evadând din imperiul U.R.S.S. Am răsuflat uşurați şi am ajuns acasă încărcați cu papornițe cu mâncare şi flori.

Se înserase, focul trosnea în sobă şi mirosea bine a lemne în vâlvătaie. Priveam floarea primului aşezate pe mijlocul mesei profilându-se pe geamul pe care se vedeau munții înzăpeziți, conturați pe cerul învăpăiat de soarele care apunea. Nu ne-a fost dat să rămânem mult timp singuri, căci, peste câteva zile, ne-am trezit cu părinții mei – încărcați cu bunătăți – şi cu fratele meu mai mic, Alin, venit să schieze. Mirosea în casă a sărbătoare şi împodobeam Pomul de Crăciun.

---

[1] Rodion Iakovlevici Malinovski (1898–1967), comandant militar sovietic în timpul celui de-al Doilea Război Mondial; prin Tratatul de Armistițiu semnat în septembrie 1944 de România, a fost numit șeful Comisiei Aliate de Control, fiind reprezentat în această calitate de Vinogradov.

În ajun ne-au deschis uşa Pia şi soţul ei, Mihai Fărcăşanu. Tatăl meu i-a iubit de cum i-a cunoscut la nunta noastră şi i-a invitat să petrecem Crăciunul împreună. Pia pătrundea pretutindeni ca un buchet de clopoţei. Chipul său în formă de inimă, cu ochii mari, gura cu buzele proeminente, destinse a râs, buclele fluturându-i pe umeri, silueta sa zveltă şi rasată, în continuă mişcare, răspândeau o teribilă vitalitate, moştenită de la neamul său Brătianu.

În timpul logodnei, fusesem deseori invitată de viitorii mei socri. Ne aflam în bibliotecă în jurul tăvii cu aperitive şi o aşteptam pe Pia, care întârzia. Ion Pillat era indispus şi nerăbdător. Pia apărea deodată cu buclele lucitoare şi râsul ei irezistibil, îmbrăcată într-o rochie albă de pichet, fără mâneci, încinsă cu un brâu cireşiu din pânză groasă şi cu picioarele bronzate şi zvelte în sandale romane. Se azvârlea de gâtul lui Mişu, şi el, înalt, cu umerii uşor aduşi, îşi apleca privirea asupra ei şi o primea în culcuşul sufletului.

Pe cât era de alunecoasă, ca argintul viu, Pia, pe atât părea Mişu de frumos, liniştit şi definitiv. Îi privesc fotografia pe care Pia i-a făcut-o în acea iarnă. Capul îi este văzut pe trei sferturi, profilat pe zăpadă. Vântul îi răsfiră părul des care atunci încărunţea şi care-i mărginea fruntea înaltă, bombată. Apar, desenate perfect, sprâncenele piezişe, deasupra ochilor mari, cu pupile de culoarea alunei, şi nasul uşor acvilin, bărbia puternică, dar nu voluntară. În colţul gurii, strângea luleaua. Privirea îi era întotdeauna tandră cu cei familiali, iar zâmbetul timid ne înştiinţa discret că ne stă la dispoziţie. Era pe atunci şeful Tineretului Liberal şi pregătea *Scrisori către tineret*[1], o carte şi azi actuală.

---

[1] Mihail Fărcăşanu, *Scrisori către tineretul român*, colecţia Civitas Humana, 1946, reeditată la Ed. Universal Dalsi, Bucureşti, 2002 (cuv. înainte Dan Amedeo Lăzărescu, pref. Adrian Anghelescu, postf. Dinu Zamfirescu).

[2] A.T. Cholerton, ziarist la *Daily Telegraph*, care, după ce făcuse jurnalism mult timp în Rusia, activase în România în aceeaşi perioadă cu Ivor Porter (v. mai jos).

Dar la începutul anului 1945, la Predeal, Pia şi Mişu îl aduseseră cu ei pe A.T. Cholerton[2], un ziarist englez – prieten –, pentru a nu-l lăsa singur de sărbători în Bucureşti (foto 26). Stăteam toţi aşezaţi de cele două părţi ale mesei dreptunghiulare din faţa ferestrei. Tata trona în capul mesei, încântat ca întotdeauna de musafiri, iar mama se foia în jur pentru ca sărmăluţele cu mămăliguţă, cârnăciorii şi fripturile să fie fierbinţi şi la timp servite. Vinul era mai cu seamă apreciat de comeseni.

S-ar fi putut crede că între tata şi Cholerton nu se putea angaja o conversaţie. Dar, după cum îi era obiceiul, la sfârşitul mesei, când n-a mai rămas nici o stafidă din cozonaci pe farfurii, tata s-a dus la bibliotecă, de unde a scos o plachetă cu sonetele lui Shakespeare traduse în româneşte de Alfred Stern. Îi arăta lui Cholerton numărul sonetului şi acesta, fost profesor la King's College din Cambridge, trezit deodată din mâncare şi vin şi servindu-se de Pia ca interpretă, începea cu tata un schimb înflăcărat de impresii şi comentarii; şi, deşi atât de diferiţi ca pregătire, aveau feţele luminate de acelaşi entuziasm.

Cholerton nu semăna a englez. Era voinic, mai mult gras, şi trăsăturile moi ale figurii [îi] erau acoperite de o barbă scurtă, neagră. Trăise mult timp în U.R.S.S., fiind trimis de statul britanic ca ziarist. Se căsătorise cu o rusoaică din clasa burgheză cultă şi avusese o fetiţă, pe Catherina. Reuşise să le trimită în Anglia, salvându-le astfel.

Dimineaţa, la micul dejun, tata ne împărţea felii din jambonul pregătit de mama. Beam ceaiuri peste ceaiuri şi ascultam relatările lui Cholerton despre procesele intentate de Stalin foştilor săi tovarăşi şi [despre] felul în care i-a distrus. Îl priveam pe tata deodată îngândurat, năpădit de presimţiri rele, căci, pentru comunişti, social-democraţii erau socotiţi duşmanii numărul unu. În afară de Cholerton însă, toţi credeam că anglo-americanii ne vor salva la timp.

Dinu şi cu mine ne bucuram de ultimele zile de schi, iar seara, în salonul pensiunii Robinson, puneam ţara la cale cu Goghi Florian şi Paul Dumitriu, un admirator al lui Mişu şi ziarist plin de vervă la cotidianul liberal *Viitorul*. Scăpaserăm

de apăsarea războiului şi, pentru fiecare din noi, adevărata viaţă se aşternea. Vacanţa se sfârşea şi a trebuit să părăsim zăpada albă, orbitoare în lumină, cerul albastru şi aerul proaspăt pe care-l sorbeam cu nesaţ ca pe o apă vie.

O locuinţă ce-mi era complet străină

Într-o seară de ianuarie, am poposit într-o Gară de Nord obosită, mânjită pe jos de mocirlă. Îmi era inima strânsă şi mi se părea ciudat că nu aveam să mă duc la mine acasă, ci într-o locuinţă care-mi era complet străină. Am suit scara alături de Dinu, care mă ţinea strâns de mână. Odăile nu erau puternic luminate, primitoare. În fiecare cameră se afla un sfeşnic cu un bec-lumânare. Mobilele întunecate căpătaseră deodată forme bizare, colţuroase şi grele, tablourile deveniseră pete negre pe pereţi. O lumină mată mângâia torsul elin, ici şi colo sclipeau scurt bronzurile chinezeşti, iar rafturile bibliotecilor erau înecate în întuneric. Dar în garsoniera noastră, aranjată în fostul atelier de pictură al soacrei mele, era frumos, cald şi bine. Nu simţeam cum mă împresoară necunoscutul.

A fost o iarnă ciudată, stinsă, căci Ion Pillat, care anima şi aspira viaţa cu fantezia şi exuberanţa sa, era înmuiat de o tensiune cerebrală. Deseori soacra mea mă îndemna, spre seară, să mă duc în bibliotecă, unde soţul ei mă aştepta să-mi arate cărţile. Perdelele de catifea verde erau trase asupra lumii care se însera şi doar lampa cu picior înalt de pe masa lui de lucru încălzea cu lumina ei blândă odaia, scoţând din rafturi sclipirea scumpă a cărţilor impecabil aliniate.

Doar la Ion Pillat şi la fiul său, Dinu, am văzut palmele mâinilor deschizându-se ca nişte culcuşuri fine pentru a purta, pline de iubire, darul nepreţuit al cărţilor. Flacăra din ochii lui Ion Pillat abia pâlpâia, iar degetele sale de ivoriu se plimbau deasupra rafturilor, arătându-mi ce-i fusese mai scump. Nu ştiam atunci că, de fapt, asistam la un rămas-bun al său, la o strângere

în suflet a atâtor pasiuni. Eram ca în peştera lui Aladin şi vrăjitorul era lângă mine, îndrumându-mă darnic.

Ion Pillat se simţea obosit şi întrunirile cu scriitorii prieteni aveau loc mai rar. Dar îl auzeam vorbind zilnic la telefon cu dr. Voiculescu – cel mai apropiat sufletului său. Îl vedeam pe doctor venind săptămânal să-şi vadă prietenul. Avea atunci şaizeci de ani. Plete albe îi acopereau capul cu obrajii ascunşi de o barbă ca omătul, ce-i cădea pe piept. Mi-l închipuiam intrând în odaia, ca o chilie, a prietenului său şi aşezându-se pe un scaun scund lângă patul acestuia şi vorbind amândoi încetişor într-o înţelegere şi iubire depline.

Era o zi moale de primăvară

17 aprilie 1945. Era o zi moale de primăvară cu un cer spălat proaspăt care ne îmbia la călătorii visate. Fuseserăm invitaţi, Dinu şi cu mine, la masă de părinţii mei şi, spre ora cinci, ne întorceam acasă mergând agale, învăluiţi în atmosfera călduţă a unei după-amiezi încântătoare. Am intrat în casa părinţilor lui Dinu şi am urcat scara în spirală, pregătindu-ne sufleteşte pentu o înserare fericită în micul nostru apartament de la mansardă. Am deschis uşa holului şi, ajungând la arcada despărţitoare de sufragerie, am văzut încăperea plină de lume.

Dr. Danielopolu prezida, important, cu trupul său scund şi ţanţoş, îndesat, într-un fotel. Dr. Dinu Răileanu sta în picioare, cu o nedumerire pe figura sa cu obrajii moi, puhavi şi ochii albaştri, spălăciţi. Dr. Jovin părea grăbit, pe punctul de a pleca. Dr. Dobrovici – prieten al familiei – părea protocolar faţă de ceilalţi, păstrându-şi ţinuta aristocratică, iar dr. Câmpeanu, mic şi vioi, dar cu privirea atât de tristă, trecea de la unul la altul. Am aflat că tatăl lui Dinu avusese o congestie cerebrală ireversibilă. Marie Pillat, în disperarea ei, îi chemase pe toţi acei medici care au constatat puternica rupere a arterelor din creier şi,

în momentul sosirii noastre, se pregăteau să plece. În urma lor a rămas un intern de gardă care, după cum a relatat Dinu:

„La ora zece seara, internul adus de gardă peste noapte a lăsat mâna de pe puls şi a tras cearşaful ca o cortină peste fruntea înaltă a omului. Ion Pillat murise."[1]

Când am intrat cu Dinu în odaia lui, femeile din casă se pregăteau să-i grijească trupul. Şervetul alb, legat pentru a-i ţine strâns bărbia, îi scotea în evidenţă obrazul liniştit pe a cărui paloare se desprindeau sprâncenele negre, frumos desenate, şi pleoapele grele închise deasupra ochilor mari. Figura sa se spiritualizase cu totul şi mă gândeam că mai văzusem acea figură într-un tablou spaniol.

Am rămas uluită de ţinuta impecabilă a Mariei Pillat. Cu mersul său măsurat şi elegant, a urcat scara spre pod şi a coborât ţinând o pereche de pantofi negri de lac. A pus să se aducă o canapea îngustă şi a aranjat-o pe mijlocul camerei mari a sufrageriei, acoperind-o cu o veche scoarţă oltenească, deasupra căreia a fost întins trupul mortului, înveşmântat în negru. S-a aşezat apoi pe un fotel la capul său şi, împietrită, l-a vegheat.

A doua zi, am asistat cu Dinu cum s-au perindat în faţa catafalcului celebrităţile culturale din acea vreme. Dar din toate acele figuri care afişau regretul unei pierderi ireparabile pentru poezie, nu mi-l amintesc decât pe dr. V. Voiculescu, înstrăinat de cei din jur, stând de o parte şi cu ochii aţintiţi pe chipul liniştit al prietenului iubit, şi pe uriaşul Alfred Margul Sperber, cu umerii zguduiţi de plâns. Poetul evreu – de limbă germană – fusese salvat de deportare de Ion Pillat care, prin relaţiile sale, reuşise să-l scoată în ultima clipă din trenul care trebuia să-l ducă în Transnistria.

În acea iarnă, Ion Pillat se diminuase cu fiecare zi. Aşezată lângă el la masă şi privindu-i chipul slăbit şi ochii a căror privire concentrată se stingea treptat, uitându-mă la degetele lui

[1] Dinu Pillat, „Contribuţiuni la biografia lui Ion Pillat", în vol. *Itinerarii istorico-literare*, ed. îngrijită de George Muntean, Ed. Minerva, Bucureşti, 1978, p. 34.

fine şi palide, am avut presentimentul fulgerător că va muri curând, deşi se mişca prin casă asemeni argintului viu. Ieşea în oraş în fieare zi, coborând la apartamentul de la parter să facă vizita zilnică mătuşii sale Lelița – Pia Alimănişteanu – sau *chez l'oncle*[1] Dinu Brătianu, cotind str. Romană înspre Dorobanți, căci contactul permanent cu aceştia îi asigura continuitatea trecutului în prezent.

Când se reîntorcea acasă, urca grăbit scările şi îşi azvârlea ca un buzdugan vocea sa graseiată, strigându-şi soția: „Marrie" şi anunțându-şi astfel sosirea la mal. Cu o puternică energie nervoasă, Ion Pillat avusese însă o constituție fragilă, suferind în adolescență de stomac, rinichi şi apoi de tensiune arterială, stare fizică ce nu a putut face față firii sale năvalnice, pofticioase, cu un mare apetit pentru artă şi viață şi o nemăsurată nevoie de a se bucura de operele altora, de a stabili legături cu poeții din țară şi străinătate şi de a-şi ține trează puterea de creație. La cincizeci şi patru de ani, Ion Pillat arsese complet.

Într-o zi, ne-a spus, trecându-şi mâna peste fruntea care-l durea, că visul său este să-şi sfârşească zilele împreună cu soția sa într-o insulă grecească. În timpul slujbei de înmormântare, care a avut loc la biserica Icoanei, o tânără, ascunsă de o coloană, nu-şi putea stăpâni hohotele de plâns. S-a mai spus atunci că moartea sa a fost grăbită şi de faptul că Miorcanii, moşia părintească, fuseseră devastați de trecerea războiului, iar marea bibliotecă – dubletul celei din București – pe care o adunase acolo servise la pârlirea porcilor. Eu nu l-am auzit niciodată văitându-se de pierderile suferite. Făcea parte dintr-o dârză familie cu o mare putere de îndurare.

La prânz, în ziua morții, se înfruptase cu mare poftă dintr-un borş de miel. Atacul cerebral l-a avut în drum spre o şedință de reconstituire a societății „Amicii Cehoslovaciei", la care figura în program cu recitarea poeziei unui scriitor ceh pe care o tradusese împreună cu Oskar Walter Cisek. Moartea sa a fost un *happy-ending.*

[1] La unchiul (fr.).

De ce am plecat din țară...

În anul 1946, toamna, când Dinu Pillat şi cu mine ne-am întors din vacanță, Marie Pillat ne-a înştiințat liniştită că Pia şi Mihai Fărcăşanu, soțul acesteia, au reuşit să fugă în străinătate.

Mi-l aminteam pe Mihai Fărcăşanu, la 17 aprilie 1945, venind noaptea, pe furiş, la catafalcul socrului său, Ion Pillat, pentru a-i aduce un ultim omagiu. Era palid, şovăitor, îşi lăsase mustață, încercând astfel – în mod ridicol – să-şi schimbe înfățişarea pentru a se face de nerecunoscut, căci era urmărit.

După 23 august 1944 – odată cu trecerea României de partea aliaților anglo-americani – Mihai Fărcăşanu fusese, până în anul 1945, directorul *Viitorului*, cotidianul Partidului Național Liberal. În acei ani, locuia împreună cu Pia într-un mic dar frumos apartament, la parterul vilei din str. Pia Brătianu nr. 9, al cărei etaj era ocupat de Marie Pillat şi de noi.

Era frumos, cu părul bogat – aproape alb – încununându-i figura prelungă, subțire, iar privirea ochilor, de obicei interioară, visătoare, devenise intensă. Îşi schimbase şi mersul, din nepăsător devenise grăbit, hotărât. Se perindau pe la el acasă tineri veniți din toată țara. Erau curați, unii purtau costum național.

În 1946 fuseseră publicate *Scrisori către tineretul român*, o carte învățând că scopul vieții nu constă în câştigarea bunurilor materiale şi a urcării pe scara socială, ci în obținerea unui ascetism, oțelind sufletele în lupta pentru libertate şi democrație împotriva oricărui totalitarism. L-am văzut electrizat de energia tinerilor, strânşi magnetic în jurul său, încrezători deopotrivă în anglo-americanii care vor veghea la respectarea tratatelor ca să nu fim prinşi în plasa comunismului şi influenței sovietice. Mihai Fărcăşanu era apreciat şi prieten cu membrii americani şi englezi ai Comisiei Aliate de Control, ceea ce a atras ura sovieticilor.

Cu Dinu împreună am asistat la conferința lui adresată tinerilor, ținută la Fundația Carol. Vocea sa catifelată căpătase

o sentențiozitate metalică. Nu pot uita stupoarea publicului și ochii măriți de surprindere ai Piei când Mihai a fost întrerupt de vociferările violente ale unei bande de comuniști care scandau lozinci și nu s-au potolit decât atunci când publicul a fost împrăștiat.

Pe zidurile Bucureștiului și pe tramvaie au apărut afișe cu lozinci care cereau „moarte lui Mihai Fărcășanu, dușman al poporului". Pia era înnebunită de teamă și avea ideea fixă de a-l scoate pe Mihai din țară. [El] a început să apară din ce în ce mai rar, ascunzându-se la prieteni. Uneori Marie Pillat, Dinu și cu mine îl însoțeam la via de la Izvorani a soacrei mele, în casa Piei Alimăneștieanu de la Predeal; sau se ascundea chiar în mansarda apartamentului din București locuit de noi.

Într-o zi se afla chiar la el acasă în momentul în care s-a sunat la ușă. S-a dus să deschidă și securiștilor care-l căutau le-a spus că Mihai Fărcășanu nu locuia acolo. Aceia au plecat. Securitatea nu era încă bine instruită. În acel timp, de teama unor descinderi, Pia i-a ars romanul scris de el în Georgia, unde fusese trimis pe front ca simplu soldat. Când a aflat, Mihai i-a spus: „Mai bine mă ucideai pe mine."

Era trist, închis în el însuși, dar cu noi întotdeauna recunoscător. Într-o seară, în odaia noastră, strânși în jurul unei măsuțe din fața căminului, ne-a citit începutul romanului său *Frunzele nu mai sunt aceleași*. Eram pasionați de trepidația călătoriilor sale prin viață și cultură și surprinși de luciditatea, dusă până la cinism, cu care-și privea tinerețea sa boemă petrecută în cafenele, dar și de fervoarea frecventării bibliotecilor din Londra și Berlin, în vederea perfectării tezei sale de doctorat, *Monarhia socială*[1]. Romanul a fost premiat. Apăruse sub

[1] Mihail Fărcășanu, *Über die Geistesgeschichtliche Entwicklung des Begriffes der Monarchie*, teză de doctorat condusă de politologul Carl Schmitt, susținută la Berlin în 1938 și publicată la Würzburg, Konrad Tiltsch în același an. Cartea, substanțial îmbogățită, a apărut în românește sub titlul *Monarhia socială*, Ed. Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", în 1940.

pseudonimul Mihail Villara[1] şi nu se ştia că autorul este unul şi acelaşi cu Mihai Fărcăşanu. În urma cronicii entuziaste scrise de Virgil Ierunca, ziarul *Lumea*, condus de G. Călinescu, a fost imediat desfiinţat. Ierunca relatează că din revistă nu a mai rămas decât afişul de la chioşcurile de ziare: „Un mare scriitor – Mihai Fărcăşanu."

În timp ce el zăcea inactiv şi umilit, Pia se ascundea la Lily Teodoreanu. Cu o perseverenţă uimitoare, Pia a ţesut o întreagă reţea de relaţii care i-au facilitat scoaterea lui Mihai din ţară. Era conştientă că soţul ei va fi până la urmă prins şi, odată cu el, vor fi băgaţi în puşcărie membrii familiei şi prietenii care-l ascunseseră.

Astăzi[2], după mai bine de cincizeci de ani de la fuga lor, când Pia îmi telefonează în fiecare lună din Anglia, unde locuieşte, nu facem decât să răscolim trecutul, găsindu-i mereu alte şi noi înţelesuri. Cel mai mult mă doare când Pia nu uită să-mi amintească ura şi indiferenţa faţă de tatăl ei, care, ca un adevărat Brătianu, neiertător şi intransigent până la cruzime, a dat-o afară din casă şi ea a rămas rătăcită în plină iarnă, deoarece divorţase de Ilie Arapu şi se îndrăgostise de Mihai Fărcăşanu. N-am îndrăznit să-i spun că ea însăşi este o Brătianu, la fel de aspră, neînţelegând şi neiertând furia tatălui său nici chiar acum, în preajma sfârşitului vieţii ei, cu atât mai mult cu cât, până la urmă, Mihai a cucerit toată familia şi ceremonia nunţii lor a avut loc în casa părinţilor ei.

Pia îmi repetă cu stăruinţă, deoarece trebuie să se ştie, că Mihai nu a vrut să părăsească ţara. Ea l-a convins, argumentându-i că prezenţa lui îi periclitează pe cei din jurul său, iar în străinătate va avea libertatea şi va găsi sprijinul de a face cunoscută soarta României şi a ţărilor din est subjugate de comunismul sovietic şi astfel va menţine trează atenţia Americii şi a

[1] Mihail Villara, *Frunzele nu mai sunt aceleaşi*, Ed. Cultura Naţională, 1946. Romanul i-a fost dedicat Catherinei Diaz (alias Pia Fărcăşanu).

[2] Cornelia Pillat începuse redactarea acestui episod în anul 2000.

Europei de Vest. Ultima oară, Pia mi-a spus că moartea l-a cuprins pe Mihai treptat şi insidios atunci când a realizat că nu poate face nimic pentru ţara pe care o părăsise, abandonând totul şi chiar pe sine însuşi.

*

Ajunşi cu un avion în Italia, la Barri, cei doi fugari au fost acceptaţi şi primiţi – la recomandarea lui Ivor Porter[1] – de o formaţie a armatei engleze, unde au stat câteva luni. Era o seară târzie de toamnă. În salonul în care se adunau ofiţerii britanici să ia un *drink* şi să schimbe o vorbă, Pia îşi alesese un loc retras, lângă cămin, şi citea o carte. Murmurul vocilor însoţea melodia unui şlagăr atunci la modă. Un tânăr ofiţer englez, foarte înalt şi voinic, cu părul blond cârlionţat, ochii intens albaştri şi nas acvilin, ca un cioc de pasăre răpitoare, a observat-o pe mica cititoare singuratică şi a invitat-o la dans. Era Antony Edwards, medicul acelui campus militar, care, peste zece ani, avea să devină soţul Piei.

În anul 1996, mă aflam cu Pia şi Tony (Antony Edwards) într-un *pub* aflat pe marginea unuia din drumurile înguste ce străbat Ţara Galilor, despre care Tony îmi spunea că urmau şoselele romane ce şerpuiau ocolind dealurile majestuoase şi singuratice. Din pajişti se înălţau aburi învăluind înălţimile ce se estompau în noapte. Eram singurii oaspeţi în camera cu pereţii căptuşiţi cu lambriuri, la masa aşternută elegant, luminată de lumânări trandafirii aprinse. Vechi gravuri şi acuarele, vase de aramă şi de cositor rânduite pe poliţe împodobeau pereţii. Tony şedea în faţa Piei – o privea prin ochelarii aburiţi – şi mi-a spus deodată: „Uite aşa, când am cunoscut-o, am invitat-o

[17] Ivor Porter, înalt funcţionar britanic la Comisia de Armistiţiu, prieten cu familia Pillat, i-a ajutat pe soţii Fărcăşanu să iasă clandestin din România sovietizată. A relatat această evadare în cartea *Operaţiunea „Autonomous"*, apărută la Londra în 1989 şi tradusă în româneşte la Ed. Humanitas în 1991.

la masă şi ea a comandat ouă cu şuncă, iar eu m-am îndrăgostit de ea."

Atunci îmi petreceam vacanţa în Anglia, ca aproape în fiecare vară, după ce Dinu nu a mai fost. De obicei Pia mă aştepta la aeroportul Heathrow şi străbăteam cu automobilul Anglia şi Ţara Galilor, cu drumurile străjuite de castanii înfloriţi şi salcâmii din care atârnau, legănându-se, ciorchini de flori galbene.

Căsuţa lui Tony o vedeam de departe, ca un vapor alb printre valurile imense ale dealurilor. Îmi intrase în suflet acea căsuţă înconjurată de grădina cu rododendroni cu coroanele ca largi crinoline înflorite mov, trandafirii, aurii şi albastre, cu boschetele de hortensii şi de narcise, cu petuniile înfoiate şi crăiţele creţe ce se revărsau din hârdaiele şi ghivecele aşezate sub ferestre. Dimineaţa mă trezeam în clinchetul clopoţeilor de la gâtul oilor grase şi pufoase păscând pe pajişti şi în mirosul de pâine prăjită şi ouă pe slăninuţă părpălite de Pia.

În vara aceea nu m-am odihnit, deoarece a trebuit să triez sutele de scrisori trimise Piei de mama ei, [de] Dinu, Monica şi [de mine], pe parcursul a cincizeci de ani. Pia mi le-a dat spunându-mi că trebuie să le aduc în ţară, deoarece nu vrea ca acestea să fie aruncate după moartea ei. Eu aş fi vrut să le ardem. Mă vedeam în noaptea rece, împreună cu Pia, aprinzându-le în coşul de fier în care se ardeau gunoaiele de hârtie, privind flăcările ce s-ar fi înălţat ca o jertfă adusă trecutului. Pia s-a împotrivit, argumentându-mi cât de mult au ajutat-o scrisorile noastre să suporte exilul şi înstrăinarea.

Într-o zi mi-a adus un plic mare, burduşit cu scrisorile trimise ei de Mihai în anii 1947–1948 şi [în] anul 1955, spunându-mi să am grijă de ele. Le-am citit parcurgând eşecul luptei dinainte pierdute care a dus la dureroasa lor despărţire. Pia îmi povestise că, în iarna anului 1947, au plecat la Roma, trebuind să părăsească campusul de la Barri. Ea a avut grijă, un timp, de copiii răsfăţaţi ai unui cuplu bogat pe care doar Mihai îi potolea. Rătăceau amândoi pe străzi şi cumpărau castane coapte,

fierbinți, și se întrebau dacă să le mănânce sau să-și încălzească mâinile strângându-le în palme.

Chiar de la începutul anului 1947, a început corespondența noastră clandestină cu Pia, căci, pe de o parte, tremuram de grija lor, iar pe de alta, contactul cu ei ne menținea încrederea și speranța. Atât de mare era această convingere, încât, în februarie 1947, Dinu le scria că îi aștepta să ne boteze copilul ce avea să se nască, iar la 6 martie 1947 Marie Pillat îi scria Piei că nenea Dinu (Dinu Brătianu) le recomanda să nu plece în America, deoarece va fi costisitor și greu de revenit în momentul în care se va produce schimbarea și va fi nevoie de Mihai în țară.

Din câteva scrisori din august 1947, reiese că soților Fărcășanu li se refuzase viza de intrare în Anglia pentru a reprezenta Partidul Liberal Român – la Oxford – la Congresul Partidelor Liberale, deși fuseseră recomandați de Dinu, Gheorghe și Bebe Brătianu, iar pentru B.B.C. căpătaseră girul lui Ivor Porter. La 4 septembrie 1947, Mihai Fărcășanu pleca la Lisabona pentru a-l întâlni pe generalul Rădescu[1], reprezentantul de seamă al rezistenței românești, iubit de americani[2]. Se pregătea să meargă în America și învăța de zor englezește. Mihai i-a solicitat

[1] Generalul N. Rădescu, fost prim-ministru înainte de guvernul Groza, reușise să fugă din țară; a ajuns mai întâi în Cipru, apoi în Portugalia, la Lisabona, și ulterior în SUA.

[2] În 1948 s-a format un Comitet Național al românilor refugiați în exil, propus s de Regele Mihai generalului Rădescu. Din acest Comitet urmau să facă parte reprezentanți din partidele democratice (Niculescu Buzești, printre alții), doi membri din Partidul Național Țărănesc, un liberal (Mihai Fărcășanu) și un social-democrat (Iancu Zissu). La 3 mai 1949, când s-a întrunit pentru prima oară Comitetul, formațiunii i s-au adăugat independenții Rădescu (președinte), Vișoianu, Cretzianu, Caranfil, inginer și fondator al unei izbutite organizații de refugiați, și Gafencu. Pe 10 mai, Ziua Independenței, Regele a anunțat formarea Comitetului Național Român „care își va închina toate eforturile luptei de eliberare a țării" de sub comuniști (cf. Ivor Porter, *Operațiunea „Autonomous"*, ed. cit., p. 316 și o scrisoare adresată Monicăi Pillat din 2006).

acestuia sprijinul ca americanii să-i emită lui şi Piei o permisiune specială pentru a intra în țara lor. Rădescu i-a vorbit atunci despre necesitatea unui ziar al Rezistenței pe care [Mihai ar fi urmat] să-l conducă. Mihai era binedispus, scriindu-i Piei despre cafeaua bună şi fructele servite în avion, [despre] briza care venea dinspre ocean, răcorind străzile Lisabonei, şi [despre] „vinul portughez uimitor"[1].

Oricât ar părea de contradictoriu, atât prototipul tânărului ideal creat de Mihai Fărcăşanu în *Scrisori către tineretul român*, cât şi eroul boem din *Frunzele nu mai sunt aceleaşi* nu sunt plăsmuiri, ci înfățişări ale aceluiaşi personaj: Mihai Fărcăşanu. Scrisorile adresate Piei descriu ratarea celor doi eroi şi sfârşitul romanului unei vieți. În toamna anului 1947, Pia, cu firea sa trepidantă şi independentă, obosită de incertitudini şi lipsuri, a plecat la Paris, unde locuia unchiul său, Nicolae Pillat. Mihai a rămas la Roma, pândind orice ocazie prielnică unor atitudini şi acțiuni politice. Între timp umbla singur prin Roma, descifrând distrat farmecul subtil emanat de vechimea pietrelor emaciate, de pomii înaripați, de culoarea caselor rămase aşa de secole. Pe aceleaşi locuri pe unde păşea trecuseră şi alții, alergaseră şi căzuseră şi fuga a fost mereu reluată. Şi pomii, şi fântânile, şi pietrele erau aceleaşi, mai tari ca oamenii, deşi [aveau să piară] şi ele într-o zi, dar lui Mihai i se păreau străine, pentru el locul era mort, nimeni nu-i spunea nimic. Doar cerul cu constelațiile lui avea ceva bun pentru el, căci îl privise cu Pia. Acolo sau în altă parte, altădată sau atunci, îşi dădea seama că nu poate avea nimic fără ea, căci timpul se scurgea în agitații şi rumori de neînțeles din care nici praful nu se alegea (vezi scrisoarea din 4 februarie 1948).

Starea de melancolie şi neputință se datora eşecului întrunirii de la Geneva şi Lausanne între 13 şi 18 februarie a celor

[1] Corespondența lui Mihai Fărcăşanu a fost publicată în „Addenda" vol. Pia Pillat Edwards, *Zbor spre libertate. Scrieri din exil*, Ed. Vremea, București, 2007, pp. 337–398.

mai de seamă reprezentanți ai rezistenței (generalul Rădescu, Niculescu-Buzești, Matei Ghica, Ghilezan, Titu Pogoneanu, Manuilă, Caranfil, Anastasiu, Ioanițiu și alții), în vederea alcătuirii unui comitet care să coordoneze activitatea românilor din străinătate și care să se bucure de un prestigiu moral perfect. Mihai Fărcășanu, cu carisma și bunul-simț nu lipsit de humor, servea drept tampon între cei care susțineau formația Tilea-Davila și cei care-i voiau pe Rădescu, [pe] Gafencu și [pe] Buzești.

În acele zile, Regele Mihai se afla la Davos, de unde a coborât la Lausanne, solicitat de reprezentanții diasporei. Cunoștea neînțelegerile românilor asupra formării comitetului și i-a ascultat pe rând, separat, pe Rădescu, Niculescu-Buzești și Fărcășanu. Deoarece își luase angajamentul față de elvețieni să nu facă nici un „gest politic", a refuzat îndemnul de a face o declarație în privința violenței cu care a fost silit să abdice, preocupat să nu agraveze situația din țară, iar în privința alcătuirii comitetului, a refuzat să se amestece în chestiuni de persoane. Regele pleca și el în America pentru a-și da seama de intențiile din politica internațională (vezi scrisoarea din 25 februarie 1948[1]).

Imediat după întâlnirea de la Lausanne, Mihai Fărcășanu îi scria[2] Piei:

Timpul, și cuvintele, și mizeria umană sunt așa de inconsistente în vântul ăsta rece. Tot ce am construit e pulbere. Dar îmi spun că poate de acum înainte voi putea să prind mai mult din ceea ce se destramă și se împrăștie.

Îi rămânea lui Mihai Fărcășanu donquijotesca iluzie de a căuta în America înțelegere pentru cauza României și a țărilor din estul Europei. Sosiți la New York, soții Fărcășanu au participat la înființarea postului de radio Vocea Americii, a emisiunilor pentru România. El a fost primul director, iar Pia anunța

[1] Scrisoare reprodusă în „Addenda" vol. *Zbor spre libertate,* ed. cit., pp. 349–354.

[2] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande,* ed. cit., pp. 223–224, și ulterior integral în „Addenda" vol. *Zbor spre libertate,* ed. cit., pp. 344–347.

ştirile[1]. Ascultam vocea sprintenă a Piei şi comentariile politice ale lui Mihai, care ne dădeau încredere şi speranţă. Curând însă au fost daţi afară cu violenţă şi încurcaţi într-o plasă de intrigi de o nouă conducere, docilă intereselor americane de a tergiversa şi abandona ţările din estul Europei, conform tratatului de la Ialta.

Locuiau atunci într-un mic apartament la Dobbs-Ferry, o localitate plină de vegetaţie lângă New York, unde ajungeau în fiecare dimineaţă cu trenul. De oboseală şi zbucium, Pia s-a îmbolnăvit de plămâni şi Mihai a îngrijit-o cu sfinţenie. Primeau frecventele vizite ale Louisei Gunther, soţia ambasadorului american în România care decedase la Bucureşti în anii războiului. Louise Gunther rămăsese prietenă cu mulţi români şi avea o atenţie deosebită pentru soţii Fărcăşanu. Avea importante relaţii cu oamenii politici americani şi locuia la Washington, într-o veche şi frumoasă casă moştenită de la familia ei care făcea parte din aristocraţie. Mihai a început să locuiască mai mult la Washington, folosind relaţiile Louisei Gunther pentru iniţiativele sale politice servind România. Pia rămăsese la New York, unde îşi câştiga existenţa ca secretară, ceea ce a înstrăinat-o treptat de Mihai, obsedat şi zbuciumat de a nu părăsi lupta pentru România. Toate acestea au dus la divorţul lor în anul 1955, când Pia s-a stabilit definitiv în Anglia[2].

Până acum nu au apărut documente despre activitatea lui Mihai Fărcăşanu în America. Se ştie că acel comitet, ce nu s-a putut înfăptui la Lausanne, a luat fiinţă în America, format din Rădescu, Gafencu şi Mihai Fărcăşanu[3]. A scos ziarul *Românul*,

---

[1] Soţii Fărcăşanu au lucrat împreună la departamentul român al postului de radio Europa Liberă, Mihai fiind primul director al acestui post în SUA, în anii 1950–1953.

[2] La scurtă vreme după pronunţarea divorţului, în 1955, Pia s-a căsătorit cu medicul englez Antony Edwards, stabilindu-se definitiv în Anglia. Mihai Fărcăşanu s-a căsătorit cu Louise Gunther, rămânând în SUA.

[3] În 1950 Mihai Fărcăşanu a fondat împreună cu Grigore Gafencu, Viorel V. Tilea şi generalul Ion Gheorghe Liga Românilor Liberi, sub conducerea generalului Nicolae Rădescu (cf. Pia Bader, *Izgonirea din*

redactat uneori numai de el, şi care apărea la New York şi München. Printre scrisorile Piei, am găsit reproducerea unei fotografii publicate într-un ziar, căci se vede rastelul tiparului, în care apare preşedintele Truman, înconjurat de câteva personaje, printre care şi Mihai Fărcăşanu. Printre plicuri, am găsit încă o reproducere a unei fotografii datate 5 martie 1955, reprezentându-l pe Mihai Fărcăşanu la Madrid, la o conferinţă de presă, înconjurat de ziarişti. În anul 1955, se afla în Europa ca preşedinte al „Românilor liberi" şi îi scria Piei de la München[1], de la Linz, în Austria, şi [de la] Geneva.

Sunt de câteva zile la München şi m-au cuprins românii din toate părţile cu greutăţile, neînţelegerile şi amarul dezrădăcinărilor, a dezrădăcinării noastre [...] Le-am vorbit refugiaţilor noştri la sărbătoarea Unirii. Într-o sală de muzeu german, unde, pe estrada creştinată de câteva lumânări, o icoană şi cădelniţă cu tămâie, un bătrân preot român ne-a făcut slujba datinei.

Din disperarea mea am încercat să le dau speranţe. Mulţi sunt în mare lipsă şi apăsaţi de o soartă străină, care treptat îi smulge din corpul românismului. Şi totuşi au fost foarte calzi, pe deasupra greutăţilor şi a inevitabilelor neînţelegeri dintre ei şi mi-au arătat multă simpatie. M-au întrebat de tine, mi-au spus că te auzeau la Vocea Americii, că ar fi vrut să fi venit şi tu cu mine printre ei. Unii au tăria să se împotrivească destinului acestuia care-i trage spre ieşirea din trupul românesc şi topirea în alte vieţi care nu sunt ale noastre. Sunt oameni trecuţi prin mari suferinţe fizice şi, fără îndoială, grele încercări ale sufletului şi totuşi nu vor să cedeze sorţii. I-am văzut cum din nevoile şi loviturile venite peste ei nu s-au rupt din rădăcinile noastre [...]. (Scrisoare din 24 ianuarie 1955)

---

libertate. Două destine: Mihail şi fratele său, Nicolae, Ed. INMER, Bucureşti, 2009).

[1] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., pp. 225–226 şi ulterior integral în „Addenda" vol. *Zbor spre libertate*, ed. cit., pp. 370–371.

La o scrisoare în care Pia îl îmbărbătează rugându-l să nu se lase doborât, Mihai răspunde[1], dezlegând oarecum enigma despărțirii lor:

Îmi vorbești de țară și de lupta mea pentru țară, dar aici stă și tragedia ultimă, cancerul care mă omoară. E lupta aceasta pentru țară care m-a făcut să pierd, care m-a făcut în ultimii ani să trăiesc ca un nebun și ca un cerșetor pentru fire de nisip, crezute să ajute la reclădirea libertății ei. Și astfel te-ai rupt de mine [...] Am fost la Linz, care este jumătate austriac și jumătate sovietic, și am văzut Dunărea curgând spre România. Eram la mijlocul podului care desparte cele două zone, un pas la stânga și ești dincolo, nici o frontieră, nu e nimic între suferințele oamenilor decât tristețea fără margini a vieții înseși. Mă întrebam privind apa care se duce spre ceilalți, ai noștri, de ce am plecat din țară, căci în închisori mi-ar fi rămas poate speranța care aici este strivită..." (Geneva, 7 februarie 1955)

Mihai Fărcășanu s-a căsătorit cu Louise Gunther, care, cu iubire, l-a ajutat să-și suporte marea lui tristețe și decepție. Organiza serate alese la care Mihai cânta la vioară cu pasiune, desăvârșindu-și acest talent. Era mult mai în vârstă decât el și, înainte de a muri, a reușit să aducă la Washington pe surorile sale, Mia [căsătorită Lahovary] și Margaret [căsătorită Bottea] și [pe] nepoata lui, Domnica Bottea, pentru a nu-l lăsa singur.

La solicitarea mea, Domnica mi-a trimis ciornele unor scrisori și procesele-verbale ale unor ședințe care atestau că activitatea Ligii Românilor Liberi nu a încetat cu totul, fiind necesară cu atât mai mult cu cât impotența puterilor occidentale sublinia importanța Ligii ca alcătuire cu o concepțiune neatârnată și concentrată cu deosebire în domeniul național. Mihai Fărcășanu rămăsese dârz împotriva totalitarismului din Răsărit și de aceea a fost obligat să se retragă din luptă. Fratele său, Paul Zotta, murise la canal în anul 1952. Celălalt frate, Nicu Fărcășanu, a fost condamnat la domiciliu forțat și apoi la închisoare,

[1] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., p. 226, și integral în „Addenda" vol. *Zbor spre libertate*, ed. cit., p. 276.

fiind grațiat în 1960. Vărul său, Bebe Zurescu, a murit în închisoare. În procesul Noica–Pillat apare iar umbra sa, căci printre învinuirile aduse lui Dinu Pillat a fost şi aceea de a-i fi fost cumnat.

Într-o altă scrisoare[1], Mihai îi spunea [Piei]:

Chiar lupta mea pentru România n-a fost decât reflexul vieții cu tine, prelungirea căldurii şi a bunătății tale, a generozității de a fi stat lângă mine atâta timp fără alt simțământ decât acela al carității sau al datoriei, aşa cum ai înțeles-o tu. Căci acum recunosc că tot ce am făcut nu e decât pulbere şi iluzie. Sprijinul tău a dat însă un sens chiar acestor lucruri, sacrificiul tău, pe care deseori l-am simțit, dar n-am avut tăria să-l răsplătesc prin dispariția poverii pe care o însemnasem. (22 decembrie 1954?)

Ce jignire de neiertat, pe care i-a provocat-o în toiul luptei sale, ce uitare, nebăgare de seamă sau pur şi simplu lipsă de protecție au făcut-o pe Pia să se despartă de Mihai – rămânând, ca şi el, cu viața amputată?

La 15 aprilie 1955, Pia se mărturisea[2] prietenei sale Madeleine Lipatti[3]:

Ce este greu este nu eventualitatea sau neeventualitatea vieții noastre împreună d'a capo, *ci faptul că îmi dau seama, cu cât merg către un iremediabil, că, într-un fel, nu numai viața lui Mihai şi a mea sunt una, dar că înseşi ființele noastre sunt contopite în aceeaşi esență [...]. De aceea agonia minții e atât de mare... Dar vezi ce greu e, căci nu e vorba de a trăi prezentul şi viitorul – şi de a pune deoparte trecutul –, ci e vorba de a trăi cu mine într-o altă viață. În ce măsură pot lepăda ceva exterior mie de împletit cu viața mea – ceea ce este posibil – şi în ce măsură mă pot lepăda pe mine însămi şi deveni alta – ceea ce este mai puțin posibil. Or, Mihai este eu însămi mai mult decât sunt eu însămi.*

---

[1] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., p. 227, şi ulterior integral în „Addenda" vol. *Zbor spre libertate*, ed. cit., p. 359.

[2] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., pp. 384–385, şi ulterior integral în „Addenda" vol. *Zbor spre libertate*, ed. cit., p. 384.

[3] Soția pianistului Dinu Lipatti, stabilită în Elveția.

Fratele Nicu a venit să-l viziteze la Washington în anul 1979. Privesc o ultimă fotografie a lor împreună, Mihai Fărcăşanu stă cufundat în fotel şi toată fiinţa lui pare risipită, abandonată. Are privirea pierdută şi viaţa pare pentru el o formalitate îndeplinită cu greu. Nicu Fărcăşanu pare eliberat, cu o linişte şi siguranţă de sine căpătate în cei 10 ani de puşcărie. La 17 august 1979[1], Nicu îi scria Piei despre reîntâlnirea la Washington cu fratele său, pe care l-a găsit închis mai mult în sine, căutându-şi poate uitarea unei vieţi neîmplinite, pe măsura elanurilor sale, apărând indiferent şi apatic la tot ce-l înconjoară, după decepţiile şi suferinţele morale care l-au prăbuşit. Nicu încheie lucid:

Sunt aşa de trist, Pia, că omul acesta ales a făcut imensa greşeală să ia viaţa în serios. Şi mai ales viaţa politică. Să te identifici cu destinul blestemat al unei ţărişoare necăjite este o adevărată sinucidere.

Pe firul unor povestiri şi documente pentru înţelegerea unor posibile realităţi

Tot ceea ce ştiu sau am citit despre Mihai Fărcăşanu, în special [despre] portretele şi analizele operei sale, făcute de Virgil Ierunca şi [de] Adrian Anghelescu şi [despre] interminabilele discuţii despre el avute cu Pia nu mi-au satisfăcut curiozitatea, Mihai rămânând pentru mine misterios, inexplicabil.

Îmi amintesc acum că, într-o zi, la via de la Izvorani, unde se ascundea, viaţa fiindu-i primejduită, Marie Pillat, Dinu şi cu mine ţinându-i de urât, Mihai – simţindu-mă necăjită de nimicuri create de propria mea neghiobie de fiinţă foarte tânără şi fără experienţă – mi-a spus cu humor, zâmbindu-mi cu blândeţe: „Nelli, pentru ce îţi place ţie să suferi?"

[1] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., p. 228, şi ulterior integral în „Addenda" vol. *Zbor spre libertate*, ed. cit., p. 398.

Vrând să ştiu mai mult despre el, am scris nepoatelor sale, Domnicăi Bottea, în America, şi Piei Bader[1], în Germania, [rugându-le] să-mi trimită fotografii şi note despre ceea ce mai ştiu. Domnica a stat de vorbă cu mama ei, Margaret, cea mai tânără dintre copiii Fărcăşanu, care i-a povestit, disparat, despre familia ei, note pe care eu încerc să le ordonez, dându-le un sens.

Gheorghe Fărcăşanu, căsătorit cu Maria, născută Vasilescu, a avut şase copii: pe Gheorghe, Nicu (n. 1904), Mia (n. 1905), Mihai (n. 1907), Paul (adoptat de sora tatălui său, căsătorită cu generalul Paul Zotta), Margaret, la care eu îl adaug şi pe vărul lor, Bebe Zurescu, fiul natural al lui Ion, fratele lui Gheorghe. I-am cunoscut pe toţi, am fost foarte prietenă cu Mia şi Margaret şi ştiu cât de mult se iubeau fraţii între ei – ce conştiinţă de clan aveau. Erau toţi sub protecţia Miei, cea mai practică şi posesivă dintre ei, înzestrată cu frumuseţe şi farmec deosebite. Gheorghe era fiul lui Iorgu Fărcăşanu şi al Evei Sheldon, care era englezoaică, foarte frumoasă şi excentrică. Gheorghe, ca şi tatăl său, Iorgu, îşi făcuse studiile la Paris, avea mult farmec, era de o inteligenţă strălucită, avea pământuri la Zăvideni, Vâlcea şi Romanaţi şi case mari şi frumoase în Râmnicu Vâlcea; dar fiind amândoi [tatăl şi fiul] originali, nonconformişti şi fără deosebită grijă faţă de familie, au pierdut o bună parte din avere, care a scăzut şi mai mult sub administrarea dezordonată a Evei Sheldon, după ce soţul ei, Iorgu, a murit, năprasnic, într-un accident de tren. A fost înmormântat în biserica din Zăvideni.

Mihai s-a născut la Bucureşti, la bunicii săi materni Ion Vasilescu şi Ecaterina, născută Diamandi, care aveau şi ei nouă copii, patru băieţi şi cinci fete. Bunicii locuiau pe o străduţă care ducea la liceul Matei Basarab, într-o casă bătrânească de

[1] Pia, fiica lui Nicu şi a lui Liţi Fărcăşanu, a emigrat împreună cu soţul ei Bernd Bader în 1987 în Germania de Vest. În memoria tatălui şi a unchiului ei, a scris o impresionantă prezentare la volumul de documente *Izgonirea din libertate,* ed. cit.

vechi Bucureşti, o casă lungă, cu odăile înşirate la rând, cu două intrări, aflată într-o curte mare, care avea în fund trei grajduri şi o căsuţă pentru oamenii de serviciu.

Margaret povesteşte [despre] fericirea lor, a nepoţilor, când veneau să se joace în acea curte cu fântână şi grădină cu castani, pomi fructiferi, arbuşti cu coacăze şi viţă-de-vie. Se căţărau nu numai pe copaci, dar şi pe acoperişuri. Se odihneau apoi în salonul şi sufrageria cu ferestre mari, ospătându-se cu bucatele aduse într-un dulăpior de la bucătăria din curte.

Mihai a urmat cursurile liceale la Râmnicu Vâlcea, unde locuia – în case mari şi frumoase – bunica sa, eleganta Eva Sheldon, foarte iubită de el, care-l proteja şi amuza – ceea ce mă trimite cu gîndul la Louise Gunther, ultima şi ocrotitoarea lui soţie mai în vârstă decât el cu optsprezece ani.

Era un elev strălucit, învăţând cu plăcere, numele său fiind trecut cu litere de aur pe placa de marmură a liceului. Era cuminte, cu mulţi prieteni, foarte iubit, cânta la vioară şi fusese remarcat de George Enescu, care a asistat la o serbare a liceului şi l-a sfătuit să urmeze Conservatorul.

Facultatea de Drept a urmat-o la Bucureşti, iar teza sa de doctorat, *Monarhia socială*, a susţinut-o la Berlin. Era la fel de nonconformist, boem şi nepăsător faţă de câştigurile materiale ca şi tatăl şi bunicul său, dar pasionat de bogăţia culturii, aşa cum reiese din romanul său *Frunzele nu mai sunt aceleaşi*. Ordinea în viaţa lui au instaurat-o iubirea sa pentru Pia şi mai ales dragostea pentru ţara sa.

Atât Domnica Bottea, cât şi Pia Bader mi-au scris că Fărcăşenii, familie de boieri români de ţară, se trăgeau din Popa Stoica din Fărcaş, căpitan al lui Mihai Viteazul. M-am repezit la pasionanta carte a lui Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova: sec. XIV-XVII* (Ed. Enciclopedică Română, 1971, pp. 176, 244), unde, potrivit hrisoavelor, se consemnează că Stoica din Fărcaş (Fărcăşanu), popă şi logofăt, a participat la luptele lui Mihai Viteazul, dând dovadă de o vitejie care l-a trecut în legendă. Fiii acestuia, Radu şi Barbu Fărcăşanu, au fost şi ei mari dregători pe parcursul

veacului al XVII-lea, iar urmaşii lor – şi ei cu funcţii în stat – pot fi urmăriţi, în documente, până în secolul al XVIII-lea.

Singurul hrisov rămas de la Mihai Fărcăşanu şi care l-ar putea lega de viteazul luptător al lui Mihai Viteazul este viaţa lui dăruită cu totul ţării sale, într-o perioadă în care această stăruinţă nu numai că părea, dar era absurdă. *Scrisorile către Tineretul Român* par a fi fost atunci, în 1946, ca şi acum, în 2002, îndemnul către tineri oşteni pentru un comportament neînfricat şi cinste neştirbită.

O stranie fotografie – prevestitoare – îl reprezintă foarte tânăr, îmbrăcat cu o tunică severă de licean şi aşezat pe scaun, privindu-ne. Ochii săi larg deschişi sunt gravi, exprimând o profundă conştiinţă de sine şi o concentrare aproape dureroasă, de parcă o grea povară îi apasă pe umeri. La spatele lui se ridică în picioare Mia – sora lui –, priveşte în jos cotropită de gânduri, frumoasă şi tristă, cu un profil patetic de Greta Garbo.

Mi se părea că deasupra noastră zboară îngerii

După fuga Piei şi a lui Mihai, noi continuam să ducem acelaşi fel de viaţă, fără să ne putem închipui cum, treptat şi apoi din ce în ce mai rapid, va fi risipită şi distrusă societatea din care făceam parte. Stilul, comportamentul şi nevoia de cultură au dăinuit, ceea ce ne-au menţinut puterea sufletească şi speranţa, cu toate nevoile şi primejdiile care ne asaltau.

Una dintre acţiunile familiei Brătianu, devenită tradiţia vieţii poetului Ion Pillat şi apoi a fiului său, Dinu, a fost aceea de a fi în contact permanent cu scriitorii contemporani. Pentru Brătieni, era absolut necesar de a câştiga prietenia şi sprijinul oamenilor politici europeni, necesari intereselor ţării, ceea ce a contribuit considerabil la recunoaşterea – pe plan european – a independenţei şi întregirii României. Ion Pillat a continuat pe plan cultural să întreţină relaţii de prietenie şi chiar de colaborare cu cei mai însemnaţi scriitori şi oameni de artă străini:

Rainer Maria Rilke[1], Saint John Perse[2], Valéry[3], Lucien Fabre[4], Henri Focillon[5], Keyserling[6] etc.

Pentru Dinu Pillat însă, farmecul personal și dorul de a-i strânge în jurul său pe studenți, colegi și prieteni, încurajându-i în creațiile lor și comunicându-le entuziasmul său pentru literatură, au fost nefaste, căci l-au făcut suspect regimului comunist care îngrădea arta în principiile realismului socialist, despuind-o de frumusețe. Cei care nu-și stăvileau libertatea de gândire – ca, de pildă, Dinu – erau băgați în pușcării.

Deși veniturile scădeau neîncetat, iar lipsurile creșteau, Marie Pillat a continuat să-i invite pe prietenii soțului său pentru a alcătui împreună una din cele mai frumoase cărți despre acesta: *Ion Pillat. Mărturii despre om și poet* (Ed. Publicom, 1946). Pentru îndeplinirea inițiativei, Marie Pillat îi invita adesea la un dejun modest – dar aranjat și servit artistic – sau după-amiaza, la ceai. Mie, atunci, atât de tânără și de neînțelegătoare, mi se părea exagerat din partea ei, ca văduvă îndurerată. Mult mai târziu, când eu însămi am fost în situația ei, am înțeles cum contactul cu scriitorii prieteni – veniți și ei în dorul ceasurilor de desfătare petrecute în sclipitoarea bibliotecă, alături de amfitrionul Ion Pillat – i-l aduceau pe acesta în spirit prin conversația ce se înfiripa firesc, din ce în ce mai animată, în acel climat prielnic menținut de ea.

La acele plăcute și simple ospețe, continuate cu discuții, luam parte împreună cu Dinu, Marie Pillat prezidând la un

---

[1] Rainer Maria Rilke (1875–1926), scriitor austriac, unul dintre cei mai mari poeți de limbă germană, a corespondat cu Ion Pillat, care i-a tradus în românește câteva poeme.

[2] Saint-John Perse, pseudonimul literar al lui Alexis Léger (1887–1975), poet și diplomat francez, laureat al Premiului Nobel pentru poemul *Anabasis*, scris în 1924 și tradus în românește de Ion Pillat în 1932.

[3] Paul Valéry (1871–1945), poet francez apreciat de Ion Pillat, care i-a tradus în românește câteva poeme.

[4] Lucien Fabre (1889–1952), scriitor și fizician francez.

[5] Henri Focillon (1881–1943), istoric și critic de artă francez.

[6] Hermann von Keyserling (1880–1946), filozof și scriitor german.

capăt al mesei, cerându-mi ca eu să prezidez la celălalt. Mi se părea că deasupra noastră zboară îngerii. Ascultam replicile scânteietoare de inteligență și de culoare ale lui Ionel Teodoreanu, în continuu dialog cu soția sa, Lily, care-l completa. Eram surprinsă de evocările Bucureștilor de altădată făcute de Ion Marin Sadoveanu, căruia tocmai îi apăruse romanul *Sfârșit de veac în București*. Cu nasul său ca un clonț de pasăre și ochii sticloși albaștri, Horia Furtună[1] îl scormonea pe Ion Marin Sadoveanu și, împreună, evocau alcătuirea vechii societăți bucureștene din relatarea modului în care au fost repartizate mormintele în cimitirul Bellu.

Ascultam vocea adâncă cu inflexiuni dramatice a lui Tudor Vianu recitându-ne din traducerea sa *Antoniu și Cleopatra* de Shakespeare. Ședea în jilțul lui Pillat, la masa de lucru a acestuia, și își ridica din când în când privirea pentru a controla expresia de pe figurile noastre, gradându-și lucid efectul rostirii. Vocea hârșâită a lui Alexandru Philippide dădea drumul versurilor sale cu o anumită emfază. Fruntea sa largă, încununată de părul alb, privirea adâncită de lentilele ochelarilor a căror ramă sublinia sprâncenele groase, nasul acvilin, bărbia proeminentă, întoarsă, dădeau chipului său asemănarea cu o mască purtată de un actor într-o piesă antică grecească. Masca exprima o liniște sufletească impasibilă, aburită de o ușoară tristețe. Ion Zamfirescu și soția sa, Mariana Rarincescu, aduceau cu ei toată pietatea lor pentru cultură și intrau ca într-un paraclis în bibliotecă.

Ștefan Nenițescu[2], în haine Prince de Galles[3] și cu șepcuță de Sherlock Holmes, îmi părea un personaj misterios. Se afla ghemuit într-o latură a canapelei din piele verde, decolorată.

---

[1] Horia Furtună (1886–1952), jurist, poet, autor de feerii dramatice, conferențiar la radio, traducător.

[2] Ștefan Nenițescu (1897–1979), docent în estetică, poet, critic de artă, traducător, diplomat; victimă a prigoanei comuniste.

[3] Țesătură de lână cu linii fine încrucișate care formează carouri într-o tentă uniformă pe un fond deschis.

Era înalt, slab, adus de spate şi avea o voce şoptită pe care şi-o dregea tot timpul ca un tic. Sosise de la Londra, unde fusese trimis de Iuliu Maniu pentru a-i face pe Aliaţi să înţeleagă tragica soartă a României, nevoită să intre în război alături de germani cu speranţa că astfel va recăpăta Basarabia pierdută în 1940. Nu ştiam că în acele zile ale anului 1946 îşi arogase misiunea de a informa Washingtonul şi Londra despre nerespectarea tratatelor încheiate cu sovieticii, fapt pentru care avea să facă optsprezece ani de închisoare.

Prezenţa Cellei Delavrancea[1] era ca accentul subtil [care pune] în valoare cromatica unui tablou. Purta o rochie verde din stambă cu mâneci scurte şi fustă amplă, lungă, cu croială elegantă. Eram impresionată de figura ei cu trăsăturile înmuiate în pielea şifonată, dar care erau susţinute de atenţia concentrată cu care îi asculta pe vorbitori.

V. Voiculescu sta întotdeauna într-un fotel aşezat de o parte, în unghiul dinspre intrare al camerei, îi avea astfel pe toţi în faţa sa şi nu lua parte la discuţii. Îl simţeam ca pe un spectator de elită, participând – retras în sine – la jocul surprinzător al ideilor ce se desfăşurau în faţa lui. Barba albă şi mustăţile îi ascundeau zâmbetul ascuţit, fin, de multe ori ironic, iar privirea rece îi lucea sub sprâncenele albe. Primăvara poetul se schimba la chip, căci obrajii, eliberaţi de părul bărbii tunse scurt, evidenţiau trăsături de o neaşteptată tinereţe. În decembrie 1946, V. Voiculescu ne-a citit *Capul de zimbru*, care începea seria surprinzătoarelor sale povestiri. Toţi din jur ascultau cu sufletul la gură vocea sa acidă, nuanţată, supravegheată până la şoaptă, cu care povestea întâmplările fantastice, clocotitoare de vitalitate şi forţe primare pe care le năştea realitatea însăşi, străbătute de nădejdea de sfinţenie a fiinţei sale.

În acea perioadă, Marie Pillat îl invita deseori la masă pe Ivor Porter şi pe prietenii noştri dr. Nini Radian şi soţia sa, Marga. În 1939, Porter, numit lector la Facultatea de limba

[1] Cella Delavrancea (1887–1991), pianistă, scriitoare, profesoară de pian.

şi literatura română din Bucureşti, dorise să-l cunoască pe Ion Pillat, tălmăcitor pasionat al poeziei străine. În 1933, Pillat îl descoperise pe poetul englez T.S. Eliot, din care tradusese poemul *Ţară pustie*. Plecat din România în 1941, Porter s-a reîntors în decembrie 1943, paraşutat, cu misiunea de a transmite informaţii şi a intra în legătură cu şefii partidelor politice din opoziţie pentru a grăbi trecerea României de partea Aliaţilor. Îi aprecia foarte mult pe Maniu, Dinu Brătianu şi Mihai Fărcăşanu, cu care era prieten. Porter răspundea cu plăcere invitaţiei Mariei Pillat. Se simţea bine în ambianţa [acelui] interior şi cred că-l interesa şi ceea ce gândeam. Era un tânăr înalt, cu părul blond-roşcat, ten arămiu şi ochi intens albaştri. Vorbea puţin, căci, prin 1942, cât fusese la Cairo, un virus îi paralizase aproape laringele. Nouă ni se părea un personaj misterios, în genul lui Lawrence of Arabia[1]. Ne avertiza ironic că în regimul care va veni nu va fi nevoie de noi, intelectualii, dar, la acea vreme, nu credeam ce ne spunea el şi nimeni nu ne-ar fi putut înfrânge credinţa în protecţia anglo-americanilor.

Când, în 1948, a venit să-şi ia rămas-bun, Ivor mi-a cerut să-l duc la leagănul Monicăi, în vârstă atunci de cinci luni. Mi-a spus scurt că vremurile bune vor veni când Monica va fi adolescentă. Porter a fost optimist. Nu a uitat niciodată România şi, după revoluţia din 1989 care a înlăturat regimul comunist ceauşist, a scris cartea *Operaţiunea Autonomous* în care relatează pasionanta sa activitate şi evenimentele politice din anii 1944–1948.

Corespondenţa noastră cu Pia se făcea prin legaţia engleză, prin intermediul lui Annie Samuelli[2], mare prietenă a soţilor

---

[1] T.E. Lawrence (1888–1935), ofiţer britanic în timpul Primului Război Mondial, cunoscut şi sub numele de „Lawrence al Arabiei" (v. şi filmul englez din 1962 cu acest titlu) pentru rolul său de mediator în timpul rebeliunii arabe împotriva Imperiului Otoman (1916–1918).

[2] Annie Samuelli a fost arestată împreună cu sora ei, Nora, în 1949; cele două surori au fost condamnate la 20 de ani, iar după aproape 12 ani de detenţie, în 1961, au fost răscumpărate de o rudă din SUA. Annie

Fărcășanu și a Mariei Pillat. După 23 august 1944, Annie a lucrat cu Ivor Porter la Comisia de Armistițiu. Tot ea ne aducea scrisorile Piei pe care – din nefericire – le distrugeam îndată, căci descoperirea acestora – de către autorități – ar fi avut consecințe catastrofale. Mai primeam scrisori de la ei pe adresa lui Trocan, om de casă, credincios Piei Alimăneșteanu, și pe aceea a bunei Eliza Timara, o femeie simplă care-l crescuse pe Dinu copil și continua să ne facă de sărbători cozonaci cu nucă multă. Cu timpul, pe adresa ei, Pia ne trimitea medicamente și haine. Scrisorile lui Dinu au fost păstrate de Pia și aduse în țară. Ele constituie o cronică a acelor ani. Iată ce le scria el soților Fărcășanu în februarie 1947[1]:

Vă simțim lipsa în tot, în odaia goală de sus, ca și în vacuitatea zilelor. Dar oricum avem bucuria compensativă de a vă ști odată scăpați de existența de soboli dusă de constrângere, în ultima vreme aici. Și apoi prin voi am evadat și noi puțin, iar văzându-vă acum pe malul mării, am cules și noi câteva scoici laolaltă acolo [...].

În ajunul Crăciunului mi-a apărut romanul, prinzând astfel momentul bun al vânzărilor de sărbători. Entuziasm la unii care mă consideră „marele romancier de mâine" și injurii de la alții care mă consideră „o adevărată catastrofă a literaturii române". Îmi pare rău că Moartea cotidiană[2] *nu numără numai o singură pagină subțire ca aceasta, pentru a vă anexa volumul la plicul de față.*

[În următoarea scrisoare, din aprilie 1947[3], Dinu le mărturisea:]

Samuelli și-a povestit experiența din închisorile comuniste în *Women behind Bars in Romania,* Routledge, London, 1997.

[1] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., p. 235, și integral în *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., pp. 14–15.

[2] Romanul *Moartea cotidiană*, Ed. Vatra, 1946.

[3] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., pp. 235–237, și integral în *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., pp. 17–19.

Cred că niciodată până acum procesul de bulversare a lucrurilor n-a fost mai acut în România. Asistăm zi de zi la o revoluție lentă, însă în unele privințe iremediabilă, din care un observator imparțial și rece ar putea să scoată un roman-frescă unic. (Ce consolare ipotetică de estet anacronic!)

[...] De la o vreme, tot mai multă lume începe să umple închisorile din nou. Acum, a venit rândul ofițerilor deblocați (mai ales aviatori) și apoi al legionarilor. Dintre cunoscuți: Istrate Micescu[1]*, toată familia Bujoi*[2] *(bătută de altminteri oribil), tatăl lui Irinel Grozdea*[3]*, dr. Jovin*[4]*, Puiu Văsescu*[5]*, Munteanu-Râmnic*[6] *etc.*

Mi-e foarte dor de voi și mulțumesc lui Dumnezeu, cu prilejul fiecărei rugăciuni de seară, că tu și Mulețul[7] *ați putut scăpa cu bine de aci.*

În iunie 1947, Dinu le scria[8] despre intențiile și activitatea sa.

[...] *Am mari planuri de romane, dar nu știu cum voi ajunge să le traduc în fapt. Oricum, am un secol înainte. Îmi trebuie numai răbdare, căci problema tutunului nu se pune pentru mine, nefiind fumător.*

La cursurile de la facultate, Călinescu a fost spectaculos ca de obicei, reeditând la un potențial mai artist-fantast tipul de profesor în care Pârvan, Iorga și Nae Ionescu se găseau conjugați

---

[1] Celebru avocat, decedat în detenție.

[2] Ana Bujoi, soția fostului ministru Ion Bujoi, și fiicele acestora, Ioana, căsătorită cu Bani Ghica, și Maria, căsătorită cu Andrei Scully.

[3] Dumitru Grozdea, avocat al Regelui Mihai, decedat în închisoare în 1952.

[4] Dr. Ion Jovin, medic radiolog, prieten cu Iuliu Maniu, pe care l-a găzduit, punându-se în pericol, deși nu era membru al Partidului Național Țărănesc.

[5] Puiu Văsescu, dintr-o veche familie moldovenească cu moșie în Dorohoi, prieten al familiei Pillat.

[6] Membru activ al Partidului Național Liberal.

[7] Apelativ de alint al lui Mihai Fărcășanu.

[8] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., pp. 237–238, și integral în *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., pp. 22–25.

laolaltă. Bineînțeles, afluență enormă de auditori, chiar din oraș, care se distrează fără a înțelege propriu-zis nimic[...].

Mi-am dat doctoratul[1]*, care sfârșise prin a ajunge pentru mine un fel de basm „cu cocoșul roșu". Am avut mari emoții prealabile, mai ales că, cu prilejul tezelor de doctorat susținute de ceilalți doi asistenți de la catedră, s-a văzut că profesorul nu avea de gând să țină un examen de formă, cu menajările inerente, după cum se stabilise tradiția la facultatea noastră. Dar spre deosebire cum li s-a întâmplat colegilor mei, am izbutit să domin „situația" de la început până la sfârșit, fără a face figură de victimă. În comisie, pe lângă Călinescu – primul referent –, am mai avut pe Oprescu, președinte în calitate de decan al facultății, pe Ciobanu*[2] *– al doilea referent – și pe Popescu-Telega*[3] *și Mircea Florian*[4] *– membri. Primul subiect tratat,* Romanul de senzație în literatura română din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, *actualmente sub tipar, va fi expediat prin poștă la data apariției. Cât despre a doua lucrare,* Ion Pillat intim (Contribuțiuni inedite la viața lui I.P.), *problema editării acestuia va mai întârzia puțin. [...]*

În 11 august 1947, Dinu le scria[5]:

Nici nu vă închipuiți cât m-am bucurat aflând că o să vă auzim vocile la Radio Londra[6]*. Poate că, odată cu debutul vostru*

---

[1] Dinu Pillat și-a susținut teza de doctorat pe 20 iunie 1947.

[2] Ștefan Ciobanu (1883–1950), istoric și academician.

[3] Alex. Popescu-Telega (1889–1970), profesor și scriitor, specializat în literaturile neolatine.

[4] Mircea Florian (1888–1960), profesor de filozofie.

[5] Scrisoare reprodusă integral în *Ofrande*, ed. cit., pp. 238–248, și ulterior în *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., pp. 25–28.

[6] Scrisoarea din 17 aug. 1947 trimisă de Marie Pillat fiicei sale atestă că la Congresul Partidelor liberale, ce urma să se țină la Oxford, Dinu Brătianu și Gheorghe Brătianu îl împuterniciseră pe Mihai Fărcășanu să reprezinte Partidul Liberal român. Ivor Porter îl recomandase și el B.B.P.-ului. Soților Fărcășanu nu li s-a dat în timp util viza de intrare în Anglia. Dar în scrisoarea din 7 dec. 1947 Marie Pillat o înștiințează pe Pia că a auzit-o vorbind la Radio Londra, deci soții Fărcășanu se aflau în Anglia.

la microfon, emisiunile de ştiri să ni se pară mai puţin detaşate de contingentele mizere de aci, mai dătătoare de iluzii, mai reconfortante…

[…] Ruşi în uniformă se văd mai puţin pe străzi; Liberalul *apare încă; lumea noastră burgheză se plimbă mai departe, elegantă şi cu cocarda zâmbetului pe buze, pe Calea Victoriei în sus şi în jos; tricolorul tot mai flutură pe înălţimea Palatului Regal. Şi totuşi, pas cu pas, ne ducem Dracului, ca să nu spun altfel. De altminteri, fenomenul se explică de ajuns de bine, nu numai prin conjunctura externă, dar şi prin însuşi procesul mai complex al disoluţiei interne.*

Ca şi la data plecării voastre, există acum aceeaşi discrepanţă între minoritatea guvernanţilor comunişti şi marea majoritate opoziţionistă a ţării – indiferent de clasa socială, de altminteri şi mai acută de la un timp încoace, datorită vicisitudinilor de ordin economic. Dar pe când minoritatea guvernanţilor comunişti, în ciuda fricţiunilor din sânul cabinetului (cazul Tătărăscu[1]*), sfârşeşte de fiecare dată prin a-şi impune voinţa în orice problemă, majoritatea opoziţionistă se găseşte într-o tragică postură falimentară din punct de vedere al eficienţei.[…]*

În general, lumea de aici, deşi ajunsă la saţiul exasperării, a început totuşi prin a-şi mărgini reacţiunea la înjurături în gând sau între patru ochi şi la a asculta Radio Ankara… Cam aşa se prezintă lucrurile. Pentru omul lucid şi rece, fără spirit partizan într-un sens sau altul, spectacolul de la noi, de altminteri ca şi cel din afară, este pur şi simplu lamentabil. Şi dacă nu fabrici în taină o rachetă, cu care să emigrezi într-altă planetă, este pentru că, născându-te pe acest colţ de ţară, de-a dreptul fără voie, te simţi moştenitorul unui patrimoniu spiritual (Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, Luchian, Eminescu, Arghezi, Enescu şi alţi câţiva) faţă de care eşti responsabil pe viaţă.

---

[1] Aluzie la politica de compromis a lui Gheorghe Tătărăscu (1886–1957), numit de Kremlin „tovarăş de drum" în guvernul Petru Groza. Tătărăscu a devenit el însuşi o victimă a regimului comunist, fiind arestat în 1950.

Dinu îl admira pe G. Călinescu

Dinu fusese ales de G. Călinescu printre asistenții săi la Catedra de Istorie a literaturii române moderne, unde a funcționat în anii 1945–1946 și 1946–1947. În vara anului 1947, el și-a dat doctoratul cu două subiecte sugerate de profesor. Primul, *Contribuțiuni la biografia lui Ion Pillat*, îl interesa îndeosebi pe G. Călinescu, deoarece Dinu aducea amănunte inedite din viața tatălui. În biografia scrisă de Dinu după moartea acestuia, dragostea pentru părinte este trecută prin filtrul lucidității și obiectivării. Selectarea cu sobrietate a detaliilor construia – cu o discretă sensibilitate – un personaj a cărui viață fusese dedicată în întregime poeziei. A doua lucrare, *Romanul de senzație în literatura română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, fusese impusă de G. Călinescu cu o ascunsă și genială maliționizitate, căci își dăduse seama de atracția asistentului său pentru senzațional. Dinu intră în labirintul terifiant al romanului de senzații și al celui haiducesc, descifrându-i cu claritate și humor coordonatele și evidențiindu-i, în spirit științific, valoarea îndoielnică în ansamblul literaturii române.

Dinu îl admira pe G. Călinescu nu atât pentru erudiție, cât pentru asociațiile neprevăzute, uneori extravagante, pline de pasiune și pitoresc, care împrăștiau praful de pe operele literare devenite clasice. Era mai ales derutat, dar și fascinat, de capriciile firii lui pline de contraste, de generozitatea, dar și de atitudinile lui ambigue. Pentru Dinu, G. Călinescu era un caz insolit și a preferat mai degrabă să-i descrie cu duioșie pitorescul ființei sale singuratice, plină de complexe secrete. La cursurile lui G. Călinescu, era o afluență nemaipomenită. Din cauza înghesuielii, studente leșinau. Pentru a înțelege afirmațiile maestrului care o asemuia pe Coana Zoița cu *Domina buona* – asimilată deci prototipului femeii idealizate în Renaștere – și pentru a profera că Domnul Goe are virtualități experimentale faustiene, pentru a înțelege de ce Zița poate fi comparată cu Emma Bovary și de ce personaje ale lui Caragiale pot fi plimbate atât în lumea lui Balzac, cât și în societatea lui Proust, trebuia o

vastă cultură, cât şi o elasticitate de gândire lipsită de prejudecăţi. Studenţii erau ahtiaţi după dizertaţiile lui G. Călinescu, dar ei nu le înţelegeau întotdeauna şi nu reuşeau să le comenteze în lucrările lor, pe care Dinu le citea cu perplexitate.

Din acei ani datează prietenia lui Dinu cu Theodor Enescu şi Remus Niculescu, studenţi amândoi, mistuiţi de setea de a cunoaşte, stăpâniţi de pietatea pentru artă şi cultură în genere. Pe vremea aceea, G. Călinescu mergea pe jos la Universitate, pornind de la locuinţa sa din str. Dr. Vlădescu, străbătând Şoseaua Ştefan cel Mare, str. Polonă şi apoi Bulevardul Brătianu. Îl vedeam păşind grăbit, preocupat şi smucindu-şi din când în când gâtul într-o parte. Avea trupul scund, gros, înveşmântat în haine lipsite de orice eleganţă. O pălărie trasă pe ochi îi ascundea profilul impunător, de medalie. Dinu îmi spunea cu emoţie: „Uite-l pe Călinescu."

În anul 1946 avuseseră loc procesele politice care condamnau, din ordinul guvernului Groza – acreditat de Moscova –, pe Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, pe oamenii politici ţărănişti, liberali şi, de asemenea, mai apoi, pe social-democraţi. G. Călinescu a ţinut să-şi arate adeziunea faţă de politica de stat, scriind în ziarul *Naţiunea* articole ironice care ridiculizau jucăuş ţinuta impecabilă a celor condamnaţi dinainte. Cu această ocazie, Dinu a trimis o scrisoare profesorului, scrisoare care a fost reprodusă trunchiat în volumul *G. Călinescu şi contemporanii săi* (*Corespondenţă primită*) (Bucureşti, 1987, vol. 2, pp. 259–269). O transcriem aici integral[1], căci din ea reiese ţinuta clasică a lui Dinu, care vedea evenimentele în perspectiva lor istorică:

Stimate Domnule Profesor,

Îmi permit să recurg la o formulă de comunicare, naiv adolescentă, anume a scrisorii, pentru a vă plictisi cu unele precizări care de vive voix[2] *ar fi poate mai greu de transmis.*

---

[1] Scrisoare reprodusă în vol. *G. Călinescu şi contemporanii săi* (*Corespondenţă primită*), ed. cit., pp. 265–266, şi integral în *Eterna întoarcere*, ed. cit., pp. 179–181 şi în *Ofrande*, ed. cit., pp. 242–243.

[2] Prin viu grai (fr.).

În primul rând țineam să vă exprim dezaprobarea mea categorică față de modul penibil de trivial în care ziarul Liberalul *a înțeles să persifleze persoana dumneavoastră din clipa în care ați început să scriți la ziarul* Națiunea. *Personal nu fac parte din Partidul Liberal și nici nu intenționez de a milita vreodată politicește în vreo direcție oarecare, așa că bineînțeles nu am nici o relație cu conducerea ziarului* Liberalul, *[pe] a[i] cărui redactori nici nu-i cunosc măcar. Adoptând un criteriu de judecată strict estetic, găsesc articolele dumneavoastră despre Brătianu și Maniu cu totul remarcabile în expresivitatea lor sugestivă, adevărate pagini de antologie pe plan artistic. Totuși, cu aceeași sinceritate, trebuie să mărturisesc că oportunitatea publicării acestor articole satirico-detractive tocmai în momentul actual, când vizații Maniu și Brătianu – cu toate cusururile lor – reprezintă oricum pe plan politic stema demnității și intransigenței noastre naționale, mi se pare îndoielnică și ca atare reprobabilă. Dar, în definitiv, această chestiune nu mă privește personal.*

Colegii mei, domnii Piru[1] *și Marino*[2]*, mi-au făcut cinstea de a mă invita și pe mine să colaborez la pagina literară a ziarului* Națiunea, *pagină de o ținută demnă de toată lauda. Din păcate trebuie să declin invitația, deoarece adeziunea mea ar însemna oricum o colaborare la un ziar de partid, cu alte cuvinte o angajare în fapt. Prefer pentru moment să lucrez izolat acasă sau ajutându-vă cu toată râvna la opera începută de dumneavoastră la Facultatea noastră. În orice caz sper să nu interpretați absența mea de la pagina literară a* Națiunii *ca [pe] o dezertare de la spiritul de echipă, ca [pe] o veleitate de independență prost plasată.*

Asigurându-vă pe viitor de tot concursul meu entuziast, țin să vă exprim încă o dată, cu prilejul acestor rânduri de încheiere,

---

[1] Al. Piru (1917–1993), asistent și apoi colaborator al lui G. Călinescu la Institutul de Istorie Literară și Folclor, critic și istoric literar, profesor universitar.

[2] Adrian Marino (1921–2005), asistent și apoi colaborator al lui G. Călinescu la Institutul de Istorie Literară și Folclor, eseist, istoric și teoretician al literaturii.

gratitudinea subsemnatului pentru faptul de a fi admis ca asistent pe lângă catedra dumneavoastră. În afara norocului revelațiilor spirituale stârnite la fiecare pas de contactul sporadic cu personalitate dumneavoastră, voi avea cândva, mai târziu, satisfacția de orgoliu înalt național de a putea exclama asemenea contemporanilor lui Goethe: Ich war dabei.[1]

Alexandru Piru povestea că, într-o zi, la catedră, când G. Călinescu i-a întrebat pe asistenții săi ce cred despre articolele sale din *Națiunea*, Dinu a ripostat: „S-o lăsăm baltă, domnule profesor."

După scoaterea lui Dinu din Facultate în toamna anului 1947, la scurt timp, a fost concediat și profesorul Călinescu, căruia i s-a dat drept compensație conducerea Institutului de Istorie Literară și Folclor, din care și-a făcut o curte personală și o familie – ce îi adăpostea geniul –, deschizând cercetătorilor săi căi de cunoaștere fără de sfârșit.

Dinu îndura cu greu faptul de a nu-și putea câștiga existența. Nu se văita, era mai îngândurat, dar stresul său s-a transformat într-o pleurezie gravă. În[tr-o scrisoare din 14 martie 1948[2]] către Pia, răbufnește cu amărăciune:

Astăzi, după ce șurubul politic s-a strâns la maximum (cu prigoana sălbatică dusă împotriva țărăniștilor, cu scoaterea lui Tătărăscu și a lui Pătrășcanu din guvern, cu abolirea monarhiei), a început șurubul în plan economic și cultural. În plan economic, sub forma unor impozite ca pe vremea fanarioților și a altor angarale, care de altminteri i-au dat mamei multe insomnii în ultima vreme, mai ales că ne-a căzut pleașcă tocmai acum și achitarea taxelor de moștenire la succesiunea tatei. Ne-am descurcat numai cu greu, trebuind să sacrificăm unul din Luchieni, un Tonitza și cărți din bibliotecă. De altminteri, ca un simptom, magazinele cu obiecte de artă și cărți în consignație au apărut ca ciupercile în oraș. Bineînțeles, totul chilipir.

---

[1] Am fost de față (germ.).

[2] Scrisoare reprodusă în *Ofrande*, ed. cit., pp. 244–245, și ulterior în vol. *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., pp. 37–40.

În plan cultural, şurubul este cel mai proaspăt aplicat. S-a luat dreptul de editare tuturor editurilor particulare. Nu se mai publică decât autori cu cărți „pe linie". Toți scriitori sunt obligați pe vară să facă un stagiu de „muncă obștească" pentru „inițiere în fabrici". Printr-o stranie coincidență, abolirea monarhiei a coincis cu începerea campaniei de răsturnare a mitului Arghezi în poezie, campanie dusă chiar de Scânteia. *(În prezent Arghezi, care este şi grav bolnav de o anemie cerebrală, nu mai are dreptul să publice nimic şi este şi interzis în librării.) De asemenea, Călinescu, deşi politiceşte aparent cu ei, este vehement atacat public şi în presă pentru aşa-zisul „idealism hegelian" al pozițiilor sale de critic şi istoric literar. Şerban Cioculescu agonizează moralmente ținând anticăria lui Sterescu*[1]*. Bietul Voiculescu capătă o figură tot mai scobită şi mai palidă de Christ în suferință. Teodorenii, de asemenea puşi la index, o duc „târâş-grăpiş". Eu, bineînțeles, nu mai ajung să public nimic. N-am reuşit nici măcar să fiu reintegrat „onorific" înapoi la facultate, presiunile binevoitoare ale lui Călinescu şi Rosetti*[2] *izbindu-se de refuzul categoric al Ministerului. Pentru a figura totuşi în „câmpul muncii", m-am apucat să-mi sfârşesc seminarul pedagogic pentru a putea intra în învățământul secundar. Cine ştie, poate că la toamnă voi reuşi să obțin o catedră, deşi este extrem de greu din cauza vămilor politice care ți se impun.*

Dar Monica exista luminându-ne

Aproape concomitent cu scoaterea lui Dinu de la catedră – sub cuvânt că i s-a desființat postul din schemă – am născut-o pe Monica. Era ca un boț de lumină şi ochii săi de lapte străluceau albaştri. Când am venit cu ea de la maternitate acasă,

[1] Radu Sterescu, celebru anticar interbelic, apreciat şi de Curtea regală; a intrat în clandestinitate în timpul regimului comunist.

[2] Alexandru Rosetti (1895–1990), profesor universitar, specialist în lingvistică.

străbătând cu maşina străzile noroioase ale Bucureştiului, învăluite în ceaţă, mi-am spus: „Doamne, pe ce lume am adus-o?!"

Au urmat ani neliniştiţi, căci nici Dinu, nici eu nu câştigam nimic şi ne luptam să menţinem regia unei case, vânzându-ne lucrurile. N-am suferit deloc că a trebuit să mă despart de trusou, [de] mobilele scumpe dăruite de tata şi [de] preţioasele daruri de nuntă. Îmi spuneam, convinsă fiind, că în curând voi putea să-mi cumpăr altele şi mai frumoase. Regretam mai mult când vedeam dispărând tablourile, mobilele şi cărţile din bibliotecă, deoarece cu fiecare ştirbire se aliena valoarea unui patrimoniu realizat pe parcursul a zeci de ani de o minte şi o sensibilitate unice (foto 8).

Vânzarea cărţilor a început cu ediţia Mardrus a celor *O mie şi una de nopţi* pentru a se putea plăti onorariul unei grele operaţii suferite de soacra mea. Şi aşa, pe rând, au pierit minunatele cărţi pentru a se aduna bani pentru a se putea plăti taxele de moştenire, în urma morţii lui Ion Pillat, care au fost achitate pentru o avere ce s-a spulberat imediat, prin naţionalizare. Grandpapa trebuia întreţinut ca şi sora care-l îngrijea. În casă se aciuiseră fostele femei de serviciu de care nu ne puteam descotorosi. Şi hrana trebuia asigurată pentru noi toţi.

În 1978 – la trei ani de la moartea lui Dinu – Pia m-a luat cu ea la Paris. Am locuit la prietena ei din copilărie, Josette Lazăr, care cunoscuse interiorul Pillat în toată splendoarea lui. Garsoniera Josettei se afla într-una din casele cu cinci etaje care împrejmuiesc grădina de la Palais Royal şi unde locuiseră şi Colette[1] şi Jean Cocteau[2].

În timpul nopţii, prin somn, auzeam zgomotul fântânii arteziene şi paşii rari ai oamenilor răsunând în linişte pe caldarâm. Ziua hoinăream cu Pia printr-un Paris călduţ de vară şi ne odihneam în Jardin des Tuileries pe scaunele de fier. Aveam picioarele sprijinite de balustrada havuzului şi eram înconjurate de tineri turişti veniţi din toate părţile lumii.

---

[1] Colette (1873–1954), artistă de varieteu şi romancieră franceză.

[2] Jean Cocteau (1889–1963), scriitor şi cineast francez.

Seara, la măsuța Josettei, mâncam diferite soiuri de brânză și beam vin negru. Într-una din aceste seri, Josette m-a întrebat sever cum de am putut vinde cărțile și obiectele de artă din casa Pillat. Tot cerul a căzut deodată peste mine. Am văzut-o pe Pia cu ochii orbiți de furie împotriva Josettei, iar eu am tăcut neputându-i explica și jenându-mă să-i povestesc [despre] mizeria anilor când mă duceam cu Dinu să vindem mărunțișuri la „talcioc" și [despre] duioșia mea când îl priveam așteptând cu emoție eventualul cumpărător și în același timp păstrându-și ținuta demnă și aparent nepăsătoare. Mi-l aminteam pe Dinu în fața bibliotecii tatălui său alegând și drămuind cărțile din a căror vânzare puteam, de bine de rău, să menținem viața familiei, ajutând-o și pe Marie Pillat care fusese izolată cu domiciliu forțat la Miercurea-Ciuc.

Începând din anul 1949, profesorul G. Călinescu a fost un discret și prompt cumpărător. Dinu i-a propus prețioase antologii de poezie germană și italiană și cărțile de poezie spaniolă – ultima pasiune a lui Ion Pillat. La fel de prompt în achiziționarea cărților de poezie germană a fost și Alexandru Philippide. Dinu îl visa deseori pe tatăl său care-l întreba unde se află o anumită carte, coșmar care cu greu s-a estompat în timp. Vânzarea bibliotecii și a lucrurilor prețioase se înscria însă destinului țării noastre aflate periodic în calea vicisitudinilor și lăcomiei străine. Cărțile strânse cu atâta pasiune de Ion Pillat și apoi vândute de Dinu repetau soarta faimoasei biblioteci și colecții numismatice adunate și păstrate cu gelozie de voievodul Alexandru Mavrocordat și vândute de fiul său, voievodul Constantin Mavrocordat, pentru a face față birurilor turcești.

Când am vizitat în Franța castelul de la Chantilly, reconstruit la sfârșitul secolului al XIX-lea de ducele d'Aumale, am fost impresionată în special de biblioteca ale cărei cărți cu vechi legături aurite alcătuiau aspectul unei vaste broderii. Fuseseră adunate începând din secolul al XVI-lea și păstrate de-a lungul vremurilor. La noi n-a mai rămas decât pomenirea bibliotecii Cantacuzinilor de la Mărgineni sau a lui Constantin Brâncoveanu și a fiilor săi, uciși la Constantinopol. În zilele noastre,

ura pentru cărți continua. Biblioteca celebrului avocat Istrate Micescu, decedat în închisoare în anul 1952, fusese înecată în lacul grădinii Cişmigiu.

Dar Monica exista, luminându-ne ca o iesle de aur, şi mica ei ființă ne fericea şi ne susținea pe toți.

În acei ani am început să ne bucurăm de prietenia soților Radian, Nini, prieten din clasele primare cu Dinu, şi Marga – colegă de liceu cu mine –, cu care mă înțelegeam până în adâncul sufletului. Aveam încă un salonaş frumos unde-i invitam seara, aducând fiecare câte ceva de mâncare, stând de vorbă şi râzând până noaptea târziu. Uneori Nini venea cu credinciosul său prieten, Dinu Ranetti, plin de haz şi de ironie bonomă, şi cu dr. Aurel Vlad, fiul dr. psihiatru Constantin Vlad şi fost coleg de liceu cu Dinu, a cărui soție, Lucia, şi ea medic, pregătea o zacuscă minunată. Eram obosiți de griji, dar tinerețea şi speranța erau mai puternice.

Miorcanii

Ultima noastră nădejde rămăseseră Miorcanii. La 3 iulie 1942, Dinu îmi scrisese[1] de la Miorcani:

Sunt de aproape o săptămână la Miorcani, în mare linişte şi singurătate.

Închipuieşte-ți un peisagiu de stepă, ondulat ca o mare. Prutul şerpuieşte argintiu, undeva, prin apropiere. Cred că numai Sadoveanu l-ar putea descrie. Parcul – care înconjoară conacul – este vast şi sălbatic. Imaginația mea îl transformase într-o junglă, cândva, într-un an al copilăriei.

Conacul descinde parcă dintr-un roman al lui Turghenief sau al lui Tolstoi. În încăperile sale, somptuoase şi totuşi atât de cald

[1] Scrisoare reprodusă în *Eterna întoarcere*, ed. cit., pp. 185–186, apoi în *Ofrande*, ed. cit., pp. 248–249, şi ulterior în *Biruința unei iubiri*, ed. cit., pp. 26–27.

intime, mobilate într-un stil de o aristocrație desuetă, nu te-ar surprinde să întâlnești într-o rochie de crinolină conturul Zenaidei sau al Annei Karenina.

Totul îmi pare aici: naiv, vechi și ușor nostalgic. Ai mereu impresia că citești o carte de povești sau că răsfoiești un album cu fotografii desuete. Ziua se scurge molcom și cuminte, în tovărășia cățelei mele de vânătoare, care are ochi blânzi de căprioară și bot bărbos de călugăr.

Spre seară, când cerul începe să se rumenească a amurg, se aud din depărtare tălăngile vitelor care se întorc de la păşune.

Apoi seara, în salonul conacului, se aprinde lampa de gaz cu glob vioriu. (Aici nu există lumină electrică.) Și apoi vine noaptea cu puzderia ei de stele. [...]

Peste treizeci și opt de ani, am vrut să cunosc mai pregnant locul și casa unde Ion Pillat își găsea tihna fericită necesară creației sale și despre care V. Voiculescu scrisese[1]:

Miorcanii Moldovei, uitata moșie a tatălui poetului, Miorcanii umili, săraci și domoli, cu lumini îngândurate pe zări și ondulații nostalgice, cu malurile ruinate ale Prutului în privelişte, i-a îngăduit să se coboare înlăuntrul său – unde, sub rumegușul de aur al amintirilor, s-a găsit pe sine, vechi de când lumea, nou ca dimineața. Singur, veridic și autentic din tot ce întâlnise el până atunci în lume. [...]

Aici plănuia, dospea, chibzuia pentru ani întregi lucrul lui literar, într-o liniște, o înțelepciune, nu echivalente, ci mult superioare fericirii.

Dar eu doream să pot recrea în imaginație ceva dintr-un Miorcani concret (foto 28). În scrisoarea din 26 iunie 1980, Pia răspunde[2] cererii mele:

---

[1] V. Voiculescu, „Etape și reședințe în Ion Pillat", în *Mărturii despre om și poet*, ed. cit., pp. 101, 103.

[2] Scrisoare reprodusă integral în *Eterna întoarcere*, ed. cit., pp. 187–189, apoi în *Ofrande*, ed. cit., pp. 249–252, și ulterior în *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., pp. 268–271.

Îmi ceri să-ți descriu interiorul Miorcanilor [...]. Când intrai în coridorul lung și alb, păşeai pe un preş îngust de-a lungul întregului coridor, iar la capătul coridorului, în dreapta, era un fel de imensă laviță albă de lemn acoperită cu [o] şubă sură. Adoram acea laviță ce mi se părea enormă (dar totul în copilărie capătă dimensiuni speciale) și acea şubă. Dinu și cu mine ne urcam pe ea și eram navigatorii unei corăbii pe ocean, iar alteori din şubă făceam un cort, tot acolo sus pe laviță, și eram nomazii din deşert sau [trăiam] multe alte vieți imaginare – eu mai dinamică, Dinu mai visător, dar ne combinam armonios. Din coridor intrai într-o cameră, exact la capătul lui, care era și un fel de living-room. *Mama a pictat un colț al ei, cu fotelul roz și masa acoperită cu o țesătură* vieux-rose[1], *un tablou care e preferatul meu. Din acea cameră dădeai pe îngusta terasă, cu coloane, acoperită, deschisă spre grădină – coborai pe trepte lungi de piatră, pe aleea cu pietricele. În acel* living-room, *în afară de masa ovală în roz și de fotelul roz, era o canapea în dreapta, în colțul spre fereastră, ce da pe grădină. Iar înspre uşa cu geamlâc, despărțind-o pe coridor, era o bibliotecă cu geam, în partea de sus a mobilei – și în partea de jos erau două uşițe care se închideau asupra unor comori de jocuri pentru copii și oameni mari: loto, table, şah și altele. Cred că tot acolo era și colecția de soldați de plumb din copilăria tatei. [...] Din acest* living-room, *la stânga era uşa care dădea într-un salon a cărui culoare generală era* vert-olive[2] *şters, extraordinar de frumos. Perdele lungi și grele aveau întipărite pe ele același motiv ca hârtia cu care erau tapetate zidurile, cu păsări minunate și flori exotice în aceleași culori şterse pe fond ivoriu. Acolo era o bibliotecă joasă plină cu cărți de povești, legate superb în piele și [cu] litere de aur și, mai ales, cu ilustrații care au făcut fericirea noastră. [...] Și eu îmi petreceam timpul ploios în acel salon, singură cuc, citind cu o încântare cu totul specială, care nu aparținea decât acelor cărți, acelui salonaș, acelei lumini,*

[1] Roz ofilit (fr.).

[2] Verde-măsliniu (fr.).

acelor culori, acelei vârste. Poezia și nostalgia acelor cărți și mirosul acelor pagini și ilustrațiile de vis cu un tragism cu totul unic și specific. Din salonaș se deschidea o ușă într-o cameră așa-zisă de musafiri, dar care cu timpul devenise „a mea". Era cea mai frumoasă, credeam, cu păsările albastre de paradis, într-o junglă stilizată: redusă la două culori: alb și bleu de roi[1]. *Păsările erau repetate pe perdelele grele și lungi, care încadrau cele trei mari ferestre dând spre parc, [spre] boschetele care erau jungla mea, jungla Miorcanilor de atunci, deasupra cărora se roteau corbii cu zecile și croncăneau în asfințit, iar departe, de la Prut, ziua întreagă răsuna ca o toacă plescăitul morii. Iar un zgomot care și azi mă îmbolnăvește cu nostalgie și dragoste. [...] Din camera albastră se deschidea altă ușă pe o minusculă odaie, aranjată ca un mic* budoir[2], *pe care nimeni nu o întrebuința, nu știu de ce. Apoi de acolo o ușă dând în coridorul lung de care-ți vorbeam la început. În coridor, dădeau în partea opusă celelalte camere de culcare. A Maichii cu Grandpapa, frumoasă, dar fără luminozitate, cu un imens pat dublu, la picioarele căruia era o canapea mică unde mă obligau să-mi fac siesta și de unde o tuleam în parc în timp ce restul familiei dormea în toridele după-amiezi de vară. Zumzetul albinelor, plescăitul berzelor din cuiburile pe acoperișurile sărăcăcioaselor case de țărani din sat, câinii, moara, treierătoarea, corbii, zgomotul surd la merelor, perelor, nucilor căzând uneori în vântul de vară coaptă și mai ales mirosurile – Doamne, mirosurile – și copacii pe care-i adoram, imenși, fiecare, mai ales nucii, plopii, mi-au rămas în ochi, în nări, în urechi, în suflet pe veci. [...] Iar odaia cea mică, unde am dormit des, separată de restul casei și de restul familiei, era cea mai fermecată odăiță dintre toate. O adoram. Avea gratii la ferestre. N-avea decât un mic pat și o măsuță, nu era loc pentru nimic altceva. De acolo evadam într-un fel de visuri treze și, când am recitit odată ce am*

[1] Albastru regal (fr.), culoarea îmbrăcămintei regilor Franței, reprezentată astfel în heraldică începând din secolul al XII-lea.

[2] Budoar (fr.), salon intim de primire al unei doamne.

scris Fata cocorilor[1], *am retrăit, cu o intensitate şi un sentiment de „actual" şi „imediat" care într-un fel m-au speriat aproape, starea de hipnoză de atunci. Odăiţa, singura din toate, era complet albă.*

Pia nu pomeneşte nimic despre numeroasele biblioteci aflate la Miorcani, ce se îmbogăţeau în fiecare zi cu dubletele cărţilor pe care tatăl său le avea în Bucureşti şi cu acelea de care Ion Pillat avea neapărată nevoie pentru eseurile şi traducerile sale. Am găsit însă la Muzeul Literaturii Române catalogul cărţilor din bibliotecile de la Miorcani, scris în anii 1931, 1938, 1942 de Ion Pillat, elegant, citeţ, cu cerneala curgând dintr-o peniţă fină, pe măsura înmulţirii tomurilor. L-am citit cu o senzaţie de confort şi de visare, căci mă găseam în tovărăşia celor mai valoroşi scriitori ai literaturii române. Se mai găseau cu prisosinţă teatrul şi poezia antică grecească, întreaga poezie franceză şi germană în frumoase ediţii de popularizare. Cercetam acel catalog prin anul 1984, când cărţile fuseseră de mult arse sau împrăştiate nu se ştie pe unde, şi mă minunam de sentimentul durabilităţii pe care-l avea Ion Pillat în acel an 1942, când, vara, în răcoarea odăilor, îşi trecea în revistă bibliotecile şi însemna că o anumită carte, după un anumit raft al dulapului dintr-o anume odaie, se află aşezată culcată şi nu aşezată în picioare, ca şi cum acel loc îi fusese hărăzit pentru eternitate.

În 1944, casa a fost devastată de soldaţii ruşi ce tăiaseră din copaci pentru a face un parc de tancuri, cărţile [au fost] arse şi mobilele, împrăştiate în sat sau trecute peste Prut. Femeile purtau fuste făcute din perdelele odăilor.

În primăvara anului 1948, Dinu – ca moştenitor – a plecat să reorganizeze Miorcanii şi să strângă bani pentru exorbitantele taxe de succesiune puse în urma morţii tatălui său. Eu aveam să-l urmez la scurt timp. La începutul primăverii, venise la soacra mea Guşu, un ţăran răzeş, refugiat din Basarabia, pentru a se propune administrator al Miorcanilor. Foarte înalt,

[1] Ciclu de poeme în proză apărut în vol. Pia Pillat Edwards, *Zbor spre libertate*, ed. cit.

cu părul argintiu, retezat pe frunte – ca un dac –, Guşu avea ochii mici, albaştri, privirea clară şi mândră şi chipul dăltuit de timp, cu pielea lipită de oasele feţei. Era îmbrăcat în surtuc şi pantaloni negri, băgaţi în cizme înalte. Apariţia lui era ciudată în încăperea bibliotecii. Se ţinea cu spatele drept, ca într-o strană, în largul fotel îmbrăcat în catifea vişinie, în timp ce discuta cu soacra mea. În acea ambianţă de rafinat gust, Guşu nu era deloc nepotrivit, căci aducea cu el tradiţia unei străvechi aristocraţii ţărăneşti şi vorbea rar şi cumpănit, stăpân pe sine. Când a plecat, păşind apăsat prin holul lipsit de lumină directă, i-a strălucit fâşia albă a gulerului cămăşii de pânză ce ieşea din surtucul deschis pe piept.

Abia acum – după ce cunosc descrierea pe care Pia a făcut-o conacului – pot realiza şocul avut de Dinu la sosirea la Miorcani în acea primăvară ploioasă ce i-a amplificat impresia de pustiu şi dezagregare, întâmpinat de ciorile mai abundente şi mai volubile ca niciodată care năpădiseră copacii parcului. Dinu a oferit imediat autorităţilor locale corpurile de casă care împrejmuiau pe de o parte curtea, pentru organizarea unui aşezământ sanitar pe care avea să-l înjghebeze prietenul nostru, dr. Nini Radian, spre marea mulţumire a satului năpăstuit de seceta din 1947. Fuseserăm adânc impresionaţi de copilul, adus în braţe de mama lui, care a murit sub ochii noştri, întins pe cerdac. Îi văd şi acum tălpile palide ale picioarelor. Am uitat cum îl chema, dar atunci hotărâserăm să dăm numele lui policlinicii pe care aveam să o construim.

În prima scrisoare[1], Dinu îmi da seama nu numai de ceea ce întreprindea, dar indirect îmi sugera atitudinea lui faţă de dezastru.

...De astăzi m-am apucat să aranjez odăile: am prins cu pioneze la loc bucăţile de tapet desprinse de pe pereţi sau tavan,

[1] Fragmentul de mai jos din scrisoarea din iulie 1948 a fost reprodus în *Eterna întoarcere*, ed. cit., pp. 190–191 şi în *Ofrande*, ed. cit., p. 254; scrisoarea a fost reprodusă integral în *Biruinţa unei iubiri*, ed. cit., pp. 220–221.

am orânduit tablourile, reproducerile, harta și fotografiile de familie: am combinat mobilele pe trei odăi (salonul-sufragerie, două odăi de culcare, plus coridorul), am chemat tapițerul de la Rădăuți să-mi îmbrace cu niște huse de pat și cu perdelele de la București o canapea și trei foteluri. Aș fi vrut atât de mult să-ți arăt toate lucrurile de aci în ansamblul lor de odinioară și nu în fragmentarea heteroclită de acum! Dar tot ce s-ar fi putut face pentru reconstituirea unui interior plăcut și agreabil, cu reziduuri somptuos decrepite, am făcut. Și sper să nu fiți dezamăgiți. Mama și-ar cunoaște un demn urmaș întru arta interioarelor. Îi voi descrie pe îndelete într-o scrisoare, săptămâna viitoare, cum am procedat, fiindcă sunt sigur că o va amuza. De mâine mă apuc de parc, unde este mult de lucru. Și apoi vine rândul moșiei propriu-zise...

Am lăsat-o pe Monica, în vârstă de zece luni, în grija mamei mele și curând am plecat la Dinu. Eram însoțită de prietenii noștri, Marga și Nini Radian. Nu aveau unde-și petrece vacanța și au acceptat invitația lui Dinu care obținuse autorizația ca Nini să-și exercite profesiunea de medic la dispensarul improvizat. Nu știam ce vom găsi la Miorcani, nici măcar dacă vom avea ce mânca, dar eram tineri. Tata ne dăduse zece sticle de vin roșu și Nini le potrivise cu sfințenie în rucsac.

Am plecat cu trenul în vagon de clasa a treia și am străbătut toată Moldova în timpul nopții, ajungând în zori de zi la Dorohoiul ce se desfăcea din ceață. Aerul proaspăt și tare ne-a trezit din buimăceala nopții. La gară ne aștepta un om cu o trăsură și am urcat străzile în pantă pentru a ajunge la casa lui Costică Stoianovici, moșier din partea locului și vechi prieten al familiei Pillat. Acesta – cu toată ora matinală – ne aștepta îmbrăcat în haine negre, cămașă albă și părul lucios, negru, periat cu grijă. Gustarea de dimineață a fost un adevărat prânz cu supă, mâncare de fasole verde cu pui și friptură. Costică Stoianovici era interesat să afle știri proaspete din București, căci era vremea războiului rece încrâncenat pentru împărțirea Berlinului între Aliați și sovietici. A plecat apoi după treburile sale și ne-a lăsat să moțăim în odăile cu mobile bătrânești și covoare plușate, împodobite cu scene și flori cu tablouri atârnate pe pereți

deasupra canapelelor încărcate cu perne brodate cu lână colorată. Şi astăzi îmi amintesc figura pământie a lui Costică Stoianovici şi ţinuta sa demnă şi rezervată, cu toată anxietatea din sufletul lui.

Înspre prânz am plecat mai departe, hurducaţi de cursa ce străbătea şoseaua desfundată ce ducea la Rădăuţi-Prut. Eram priviţi cu mare curiozitate de localnicii ce călătoreau de colo, colo şi miroseau a usturoi. Am ajuns spre seară în piaţa orăşelului, încercuită de dughene şi aglomerată de cei care aşteptau sosirea cursei ca pe un eveniment al zilei. Ne împleticeam de oboseală şi ne duceam cu greu rucsacurile. Atunci ne-a găsit Guşu. Cu gesturi protocolare, eficace, [simţindu-se] la el acasă, ne-a potrivit cu grijă infinită bagajele în căruţa aranjată confortabil, cu băncile aşternute cu paie şi învelite cu cergi calde şi curate. M-a poftit lângă el pe capră şi eu m-am simţit onorată. Priveam peisajul învălurat ce se pierdea în înserare, dar eu eram în siguranţă lângă Guşu, care rotea larg biciul deasupra cailor.

Am ajuns în sat şi am mers de-a lungul zidului secular ce împrejmuia parcul, ridicat din pietre potrivite şi legate între ele prin zidărie. De cealaltă parte se înălţau frunzişurile uriaşe ale nucilor bătrâni. Am pătruns în curte străbătând „aleea înaltă de castani" şi Guşu a tras căruţa la peronul din faţa cerdacului cu coloane a bătrânei, dar încă frumoasei case albe, scundă, puternică şi liniştită. Dinu ne aştepta vesel şi jovial. Îşi pusese în glumă pălăria de paie purtată de tatăl său la Miorcani. Am intrat în salonul cu tapetul roşu pompeian, unde era pusă masa cu bunătăţile pe care Dinu le putuse aduna în cinstea noastră.

Deşi totul se dărâma în jurul nostru, am fost atât de fericită în acea vară... Eram singuri, de capul nostru, luam parte la activitatea curţii şi a satului în care încă mai trăiau fragmentele de peisaj şi personajele descrise de Ion Pillat în *Satul meu*. Odăile aranjate de Dinu erau mai mult goale, iar celelalte erau pustii, cu tapetele sfâşiate, atârnând pe pereţi. Eram impresionată mai ales de odaia albastră, ce fusese iubită de Pia, în care intram adesea. Era complet goală, cu podeaua prăfuită. Soarele străbătea ferestrele şi lumina crud fâşiile atârnate ale tapetului

decorate cu păsările exuberante albastre fâlfâind printre crengile frunzișului albastru ce se profila pe fondul de culoarea aurului stins.

În toamna trecută, din cauza brumei și înghețului, venite prea devreme, rămăseseră grânele pe câmp și șorecii se înmulțiseră ca în poveste. Erau mici și foșgăiau în toate odăile. Dinu avea tot timpul de lucru cu Gușu, iar eu mă învârteam pe lângă bătrâna Maria pe care Mariuța Pillat o adusese, de copil, de la Florica, o formase și o stabilise definitiv la Miorcani. Era mică sub șorțul alb peste rochia de pânză, iar basmaua era trasă pe frunte ca o vizieră dedesubtul căreia îi străluceau ochii mici, negri. Nu aparțineam vieții ei trecute, nu știam ceremonialul vieții și deprinderile foștilor proprietari ai Miorcanilor, dar ea mă îndruma cu tact și tacit. Era atâta ordine în tot ceea ce făcea, sigură de sine și potolită, încât și acum, gândindu-mă la ea, îmi vine să-i sărut mâinile bătucite de muncă.

Mă duceam zilnic în bucătăria clădită pe o latură, în fundul curții, unde domnea monumentala sobă de cărămidă spoită cu var ce avea un cuptor înalt cu nișe înguste pentru oale și mai largi pentru cuibărit la căldură. O priveam pe Maria învârtindu-se în jurul plitei încinse. Mesteca în oalele cu ciorbă dreasă cu lapte acru sau scuturând cratițele mari cu mâncarea pregătită pentru țăranii angajați la muncile câmpului. Îmi dădea să gust din lingura de lemn boabe grase de fasole pestriță, fierte cu untdelemn de floarea-soarelui și aromite cu foi de dafin și boia. Mi se părea că niciodată nu mâncasem o fiertură atât de bună ce se topea în gură onctuos și catifelat. După-amiază, când se odihnea pe băncuța din fața căsuței ei, Maria primea vizita notarului, iubitul din tinerețe. Îl vedeam, înalt și subțire, cu ochii albaștri, limpezi, strălucind în obrazul arămiu, pășind rar în curte și sosind la aceeași oră. Se așeza lângă ea pe bancă și, împăcați, nu scoteau nici o vorbă.

Nini Radian era deja asistentul profesorului Ștefan Milcu la Institutul doctorului C. Parhon, care-l aprecia foarte mult. Nu mai prididea cu lucrul la dispensar, dar spre seară mergeam în vizită la doamna Dandara, profesoara satului, care ne dădea

băutura zeilor, „hidromel", sau plecam toți patru la iaz, unde Nini, cu gesturi importante și tacticoase, mânuia o undiță primitivă și pescuia costroși ce făceau deliciul meselor noastre. Seara, Dinu – la fel ca tatăl său – ne aduna în salonul roșu și ne citea fragmente din Turgheniev sau din povestirile lui Gogol, dar și din proza lui Urmuz și a lui Geo Bogza sau din poeții fantezişti francezi.

O nespusă visare și adâncire în propriul meu suflet mă cuprindea la Miorcani. În jurul iazului, învălurarea nesfârșită a miriştilor aurite în toamnă și în apus era aceeași ca în poemele lui Ion Pillat. Frunzișul bătrânilor nuci tremurau în straturi ca fâșii de apă, iar merele aurite presărau iarba de sub copaci. Bătrânii ulmi, atât de iubiți, mureau și auzeam prăbușirea scheletului lor retezat. La un moment dat a trebuit să plec la București. Margăi și lui Nini Radian li se terminase concediul de vară, iar eu trebuia să o văd pe Monica. Părinții mei o luaseră la Predeal, de unde fuseseră dați afară, vila lor fiind rechiziționată și apoi naționalizată.

Rămas singur, Dinu îmi scria[1]:

În parc, unde s-a început acum tăierea pe scară mai intensă [...] se aud tot timpul toporul și fierăstrăul. Și la mari răstimpuri, răbufnirea de cataractă a câte unui copac doborât, care-mi cade parcă de fiecare dată pe inimă. Niciodată n-aș fi crezut că tăierea unor copaci poate să te doară ca o moarte în toată regula.

La 12 august 1942, Ion Pillat, tatăl său, descrisese[2] și el un cu totul alt aspect al bătrânilor copaci:

Din fotelul meu de paie, de pe pridvor, privesc la arborii aproape centenari ce străjuiesc aleea până la poarta mare de fier

---

[1] Fragmentul din scrisoarea din 20 august 1948 a fost reprodus în *Ofrande*, ed. cit., p. 257; scrisoarea a fost ulterior reprodusă integral în *Biruința unei iubiri*, ed. cit., p. 225.

[2] Fragment *Dintr-un jurnal de vară* [datat Miorcani, 5 august 1942], *Revista Fundațiilor Regale*, anul X, nr. 4, aprilie 1943, p. 49, reprodus în *Eterna întoarcere*, ed. cit., pp. 193–194 și în *Ofrande*, ed. cit., pp. 257–258.

din zidul parcului. Poarta e zăvorâtă de zeci de ani, de când o ştiu şi acolo sfârşeşte drumul ce nu mai duce nicăieri. Privesc ulmii străvechi, prietenii copilăriei, prietenii vârstei mele de azi! Măreţia şi noblețea vieţii vegetale faţă de cea a regnului animal! Micime, goliciune, urâţenie a animalului blestemat să nu-şi găsească nicăieri locul de odihnă, fugărit de propria-i umbră, chinuit de propriul suflet, faţă de lenta ascensiune în azur a acestui minunat echilibru de putere, strângând în rădăcini umbra ce o vor dărui din frunză! Noblețe a celui mai simplu copac. Ce lecţie de împăcare cu sine, cu cerul şi cu pământul, ce lecţie de modestie creatoare, hotărâtă rămânere pe locul fixat de destin, îmi dăruiesc ulmii mei.

Nouă aceiaşi ulmi ne pilduiau sosirea inexorabilă a morţii.

M-am întors curând la Dinu, căci, cu toate acestea, ne simţeam atât de utili la Miorcani şi hotărâserăm să ne mutăm de-a binelea acolo, aducând-o şi pe fetiţa noastră, pe care aveam să o dăm la învăţătură la şcoala din sat. Cu tot dezastrul din jur, eram fericită. După-amiază, Dinu scria romanul său, *Vestitorii*, intitulat ulterior *Aşteptând ceasul de apoi*, iar eu tricotam hăinuţe pentru Monica, veghindu-l liniştită.

A trebuit să plec iar la Bucureşti să-mi îngrijesc fetiţa, lăsându-l pe Dinu în acel conac părăsit pentru a încheia lucrările. La 3 octombrie 1948, Dinu îmi scria[1]:

Este seară. Deşi încă de ajuns de devreme, de la ora şapte ţi se pare acum că te găseşti la miezul nopţii. M-am retras la noi în odaie, unde parcă mă simt mai la îndemână. De prin unghere, şoarecii se aud până în odaia a treia. De când ai plecat, toamna s-a făcut şi mai simţită. Aproape peste noapte m-am pomenit cu toate frunzele aprinse în parc. Şi radiaţia galben-purpurie, ca de soare greu, produce un straniu efect de contrast în lumina mohorâtă a zilelor cenuşii de acum.

Astăzi mi-am sfârşit şi romanul, cu surprize chiar pentru mine în ultima parte. La capătul drumului a trei luni de scris zi

[1] Fragment de scrisoare reprodus în *Ofrande*, ed. cit., pp. 258–260; scrisoarea a fost reprodusă integral în *Biruinţa unei iubiri*, ed. cit., pp. 233–235.

de zi, mă simt acum descumpănit singur. După fiecare carte încheiată, am aceeaşi senzaţie de tristeţe pustiită, ca după dragoste. Foile manuscrisului îmi stau teanc pe masă. Încă [o] trăire consumată! Încă o luptă cu halucinaţii configurate din adânc!

În preajma sfârşitului, cu tocul cald încă de strânsoarea degetelor, am avut în prima clipă un sentiment de orgoliu atât de intens, că am realizat o carte într-adevăr semnificativă, încât nu m-am putut opri de a nu transmite mesagiul de „bună vestire" şi altora de departe, care nu ştiau încă nimic de lucrul meu. Şi am scris pe loc două scrisori, simple gesturi de exaltare lirică (nu te speria în privinţa gravităţii conţinutului, fiindcă n-am denunţat subiectul cărţii), una lui Teodoreanu şi alta lui Călinescu.

Dinu s-a întors târziu toamna, fără să aibă rezultatele materiale scontate. Din acea toamnă a început să febriciteze, inexplicabil pentru medici. Spre sfârşitul anului, Dinu mărturiseşte[1] Piei starea sa sufletească şi atmosfera apăsătoare care ne încercuia:

Tot ce denunţaţi la radio, toate comentariile şi toate reportagiile nu sunt nici pe sfert ecoul a tot ceea ce se petrece şi [se] desăvârşeşte implacabil, adesea iremediabil, zi de zi, sub privirea noastră. Distrugerea averilor, pierderile materiale, ruina economic n-ar fi nimic. Acestea sunt normale, în firea lucrurilor. Procesul de regenerare a claselor sociale, în ceea ce priveşte schimbarea repartiţiei bunurilor – cu toate excesele – era de aşteptat ca ceva legitim, ca un dat istoric, inevitabil mai devreme sau mai târziu.

Ceea ce însă pare teribil într-adevăr este lichidarea morală şi fizică, practicată cu sistemă în aşa măsură încât după un timp fiecare ajunge să aibă conştiinţa condamnării sale sigure. Şi în aşteptarea deznodământului, pentru cei la care nu s-a produs încă, asişti la un spectacol de ipocrizie colectivă fără precedent, ceva asemănător supralicitărilor de absurd fantastic ale lui Polonius, simulând complicitatea cu Hamlet în clipa când acesta îşi bate joc de curteni, cu emiterea unor constatări de presupus dement. Terorizarea a ajuns la efectele psihozei. Nimeni nu mai este sigur

[1] Scrisoare reprodusă integral în *Ofrande*, ed. cit., pp. 260–261 şi ulterior în *Sufletul nu cunoaşte distanţele*, ed. cit., pp. 43–44.

de nimeni. Nu mai îndrăznești să vorbești deschis decât în șoaptă. Și încă, după ce te-ai uitat tot de câteva ori în jurul tău. Cele mai inofensive gesturi sau cuvinte-ți sunt suspectate, răstălmăcite, denunțate calomnios, ca să nu mai vorbim de riscul elementar de a fi pe față demn și intransigent.

Obsesia privirii pe stradă au ajuns să o constituie milițienii. Ai impresia unui oraș sub ocupație în continuă stare de alarmă. Uneori mă amuz să înregistrez numeric prezența întâmplătoare a milițienilor pe parcursul drumurilor mele [...]. Lumea înghite și tace. O rezistență pasivă care frizează însă prea adesea lașitatea penibilă a compromisului suspect. Pentru toți, marele reproș mut rămâne al celor din închisori, unde se moare tot mai des.

Mergeam împreună cu Marga, într-o dimineață, pe Calea Victoriei – în primăvara anului 1949 – când i-am auzit pe băieții cu gazetele de ultimă oră strigând că toate moșiile au fost expropriate.

Reveniri la Miorcani

În 1970, a avut loc prima comemorare a poetului Ion Pillat la Miorcani. Au fost invitați profesori și cercetători de seamă în jurul lui Dinu și al Monicăi, căreia îi cedasem locul meu, pentru a vedea ținutul unde trăiseră străbunicii și bunicii ei. După comunicările de rigoare la Botoșani și Dorohoi – așa cum era obiceiul – participanții s-au pus pe mâncare și băutură. În ziua aceea mai era și un meci de fotbal la televizor, astfel încât la Miorcani s-a ajuns târziu, noaptea. În parc în fața casei se strânsese tot satul, încă de dimineață. Dinu a vorbit țăranilor care-l priveau cu ochi sticloși și deznădăjduiți în dorul epocii dinainte de colectivizare. Transformarea casei în spital a fost o mare consolare pentru el.

La rândul meu, din 1980, eram invitată la Miorcani la zilele toamnei pillatiene. Găseam casa uneori sub ploaie cuminte și liniștită, alteori înecată parcă de frunzele de aur ale toamnei, dar de cele mai multe ori înconjurată de bătrâne bolnave care

o țineau strâns ca ultima lor ocrotire. În spital nu se mai găsea însă nici un medicament şi treptat au dispărut şi bolnavii.

Ce ciudat că mi-am amintit, abia în 1996, la comemorarea semicentenarului morții lui Ion Pillat, că tatăl meu fusese arestat în 1907 pentru că participase la manifestațiile muncitorilor solidari cu răscoala țăranilor. Căci satul mi-a apărut sărac, cu ulița plină de gunoaie şi de frunzele putrezite din toamna trecută. Aspectul caselor era ca în tablourile lui Ion Andreescu, cu ogrăzile şi casele de lut risipite pe un pământ pustiu. Era o înserare posomorâtă de primăvară şi ciorile croncăneau înnebunitor în copaci. Am păşit în parcul părăsit şi am ajuns în fața bătrânei case. Treptele şi coloanele pridvorului şi zidurile casei stăteau să cadă, pătrunse de umezeală, căci prin burlanele rupte apa cădea direct pe zid. Spitalul era pustiu. Spălaseră cearşafurile şi le puseseră să se usuce direct pe paturile din încăperi.

După cincizeci de ani de comunism, tot se mai aştepta să vină americanii, căci unul din profesorii din Miorcani mi-a spus că se speră într-un „ajutor american" pentru repararea casei şi înzestrarea spitalului. Soția profesorului ne-a invitat într-o clasă din localul şcolii să gustăm ceva. Când am deschis uşa, pe mese se aflau farfurii cu colaci şi în fiecare era înfiptă şi ardea o lumânare. Participam la adevăratul praznic de înmormântare al Miorcanilor ce avea loc odată cu pomenirea poetului Ion Pillat.

Am aşteptat apoi ani de zile ca autoritățile din Botoşani să ia o hotărâre în privința folosirii parcului şi în special a clădirilor conacului şi speram ca Ministerul Sănătății să reînființeze spitalul – atât de necesar – sau să facă acolo un azil de bătrâni sau de handicapați mental. La solicitările mele, prefectul de Botoşani mi-a răspuns că pot dispune cum socotesc mai bine de parc şi de conac, deoarece nu există mijloace necesare pentru a le valorifica.

La cererea organizațiilor culturale din Botoşani, prin anii 1985–1986, aranjasem în casa administrației un muzeu dedicat lui Ion Pillat, aducând fotografii ale poetului, cărți, acuarele pictate de Maria Pillat, covoare moldoveneşti, carpete persane

prețioase de atârnat pe pereți, o bancă săsească pictată din 1858, un jilț breton, la care Muzeul din Botoșani adăugase câteva mobile de epocă, reușind cât de cât să sugerăm o atmosferă pillatiană (foto 29). Eram marcată în sufletul meu de fericirea și liniștea pe care Ion Pillat și copiii săi, Pia și Dinu, o trăiseră în acel loc și înjghebasem – cu pietate – ceva din nimic.

În ajunul sărbătorilor de Crăciun ale anului 2001, jurnalele au anunțat că două femei din satul Miorcani au devastat muzeul, au furat perdelele și covoarele, iar tablourile și cărțile au fost împrăștiate pe câmp. Am fost profund tristă și neputincioasă pentru soarta acelui loc, sfânt pentru mine și rămas al nimănui, căci punerea în posesie a moștenitorilor – după cum se hotărâse după abolirea comunismului – întârzia să vină. Mă temeam că se va începe demolarea clădirilor pentru furtul materialelor de construcție. M-am sfătuit cu Gheorghiță Rumega, fiul unor miorcăneni care trăiseră pe lângă curte. Gheorghiță, bătrân pensionar, căci își făcuse un rost în București, mi-a spus: „Doamna Nelli, să se facă acolo un schit." Mi s-a limpezit mintea și am avut norocul ca, prin intervenția arhiepiscopului Vadului, Feleacului și Clujului Bartolomeu Anania[1], Mitropolitul Moldovei Î.P.S.Daniel să primească dania conacului, parcului și pădurii pentru a înființa acolo un centru de credință și ajutor[2].

Munca era o evadare

În acea toamnă de demult a anului 1950, a început degringolada cu naționalizarea apartamentului și pierderea pe rând o odăilor ocupate de diverși locatari. Dacă ar fi fost liniște și ordine, am fi continuat să locuim în cele două odăi care ne

[1] Valeriu Anania pe numele de mirean (1921–2011), scriitor și cleric ortodox, devenit în 2006 Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului.

[2] Acest proiect nu s-a realizat nici astăzi, autoritățile bisericești lăsând conacul și parcul în aceeași paragină și degradare.

rămăseseră libere în casa socrilor mei, dar se petreceau între noii locatari lucruri care ne zdruncinau echilibrul sufletesc. Din cauza lipsurilor şi a stresului, în primăvară, Dinu a făcut o pleurezie masivă care s-a transformat în anul următor într-un început de tuberculoză. La sugestia dr. Voiculescu, care-l considera ca pe un copil al sufletului şi care se temea că va face o diseminare a microbului T.B.C., Dinu a fost internat la Spitalul dr. C. Parhon, spre a i se face investigaţii, şi a fost îngrijit de dr. Nini Radian. Dinu nu se plângea şi nu şi-a schimbat comportamentul, dar, internat fiind, a tradus cu frenezie treizeci şi trei de poeme de Rainer Maria Rilke, inspirate de vârsta copilăriei şi de presentimentul morţii, ce-l bântuia şi pe el.

Prin prietena mea Marga Radian, în anul 1949 reuşisem să capăt un post de secretară, transformat apoi într-unul de desenatoare tehnică la Şcoala Sanitară. Avusese loc reforma învăţământului şi la şcolile tehnice fusese repartizată elita profesoarelor din marile licee. Directoarea de studii, Henriette Bainglas, era evreică, dar condusese înainte o şcoală sionistă. Eram mulţumită şi pacea coborâse pe sufletul meu, nu numai deoarece aveam un modic salariu, dar şi pentru că eram utilă şi foarte iubită de profesoarele pe care le preţuiam din toată inima, căci fiecare continua tradiţia marilor profesori. Eram cu toate tacit împotriva comunismului şi chiar profesoarele evreice mimau numai calitatea de membre de partid, iar în cancelarie nu aduceau nici un dezacord. De altfel, toate se pregăteau să plece în Israel. Munca era o evadare din marasmul în care mă zbăteam.

Henriette Bainglas mă luase lângă ea ca secretară a cancelariei, de fapt, ca pe o mascotă sau tampon între ea şi profesori. Fusese obligată să se înscrie în partid, dar conducea şcoala cu un tact desăvârşit. Asistam uimită de diplomaţia pe care o desfăşura pentru a fi îngăduită atât de organizaţia de bază, cât şi de profesori, unii cu rude băgate în închisori, pe care îi proteja cu respect. De la ea am învăţat – inutil de altfel – că acelaşi lucru poate fi spus în mai multe feluri, pentru a găsi modul de a fi pe placul tuturor. Cred că într-un fel o iubeam, căci ducea

cu ea tot zbuciumul poporului său. A emigrat în America, unde a murit nefericită şi singură.

La intervenţia lui Dinu Ranetti – care atunci lucra într-o cooperativă – Dinu fusese şi el încadrat – ca pontator – la Cooperativele „Muntenia" şi „Dealul Spirii", unde se prepara praf de sânge. Sosea binedispus, distrându-şi colegii, foşti profesori, ofiţeri sau magistraţi, cu diferite povestiri şi evocări amuzante care aduceau o înviorare în atmosfera îmbâcsită a unei activităţi silnice. Dinu purta o servietă grea, încărcată cu cărţi pe care le vindea pe la anticari, şi astfel puteam încropi fiecare din zile, căci lefurile noastre – mai mult decât modeste – nu ne ajungeau. Din fericire, nici una din cărţile din biblioteca tatălui său nu a fost pierdută, ci vândută unui om care şi-o dorea. De atunci datează împrietenirea lui Dinu cu Arşavir Acterian[1], care l-a ajutat la găsirea cumpărătorilor.

Lelița, mătuşa lui Dinu, care fusese înghesuită într-o odăiţă a apartamentului ei de la parter, a invitat-o pe mama, rugând-o să ne adăpostească în casa ei, căci altfel ne vom prăpădi. De asemenea, directoarea administrativă a şcolii sanitare, dr. Lucia Vătăşescu, care făcuse parte din grupul de utecişti care lucraseră pe şantierul Bumbeşti-Livezeni, venind să ne vadă, mi-a spus că, dacă vom rămâne în acea casă, vom pieri cu toţii. Mi-a pus la dispoziţie camioanele şcolii şi, într-o duminică, m-am mutat în casa părintească unde Dinu, treptat, s-a vindecat.

La 14 iulie 1952, îi scria Piei[2]:

Nu ţi-am mai scris de ani. S-au întâmplat atâtea între timp, încât, dacă ar fi să reiau firul rupt, ar trebui să-ţi scriu câteva grele şi apăsătoare opuri. Zilele trec cenuşii, dincolo de istorie, şi singurul lucru pe care îl facem este să trăim, în sensul supravieţuirii cotidiene, într-o inerţie animalică. Ne-am mutat în casa

[1] Arşavir Acterian (1907–1997), avocat, jurnalist, scriitor şi memorialist de origine armeană.

[2] Scrisoare reprodusă integral în *Ofrande*, ed. cit., pp. 266–267 şi ulterior în *Sufletul nu cunoaşte distanţele*, ed. cit., pp. 53–54.

noastră, care de mult nu mai era ce-a fost cândva, nemaiputând face față. Stăm acum la soacra-mea, după ce ne-am internat bunicul într-un azil. Din păcate, sănătatea, cu resortul ei vital atât de necesar acum, mi-a suferit o fisură la capătul acestor ultimi ani: am făcut o mică cavernă la plămânul stâng [...].

P.S. Ți-am recitit zilele trecute romanul[1]*, de care am dat cu mutatul. Și-am fost încă o dată atât de emoționat mândru de tine! Cartea rămâne majoră.*

Cu toate vicisitudinile, vremurile de altădată continuau, de Paşte şi de Crăciun, cu Lily şi Ionel

Erau anii în care Ionel Teodoreanu scria neguroasele sale poeme inspirate de ultima sa dragoste şi îl chema pe Dinu la el acasă şi i le citea în secret. Familia Teodoreanu se mutase din fundătura de pe str. Romană în str. Romulus, într-o veche casă boierească. Eram întotdeauna invitați de Paşte şi de Crăciun, căci Lily Teodoreanu aduna în jurul ei rudele şi prietenii.

Îmi plăcea foarte mult odaia lui Lily, cu mobile bătrâne, lustruite.[2] Pe peretele îngust dintre cele două ferestre ce dau spre curte atârna o oglindă lungă cu rama împodobită cu ghirlande de trandafiri aurite stins, care ne reverbera pe toți cei ce ne aflam în odaie. În mijlocul camerei, se afla o masă rotundă, joasă, țărănească, acoperită cu o broderie românească, cusută cu fir de aur pe pânză groasă de culoare vişinie. În jur erau taburete scunde, tapisate cu stofă roşu-închis, pe care ne aşezam în jurul lui Lily Teodoreanu. De Sf. Ştefan, în 1953, Lily le

[1] Este vorba de *Zilnic începe viața*, roman semnat Pia Arapu, scris probabil între 1936 şi 1937, confiscat de Securitate odată cu arestarea lui Dinu, în martie 1959.

[2] Fragmente din acest capitol au fost reproduse în postfața „Lily Teodoreanu în amintirea Corneliei Pillat" a vol. *Minunea timpului trăit. Din corespondența Monicăi Pillat şi a lui Lily Teodoreanu cu Pia Pillat*, Ed. Humanitas, București, 2010, pp. 323–329.

strânsese în jurul ei pe rudele lui Ionel Teodoreanu dinspre Muzicești și pe verișoarele ei dinspre Delavrancea.

Mică, cu figura rotundă și ochii încondeiați, cu vorba ei groasă și râsul nestăpânit, înveșmântată cu o fustă amplă lungă, neagră, și cu bluză de lână albă, Lily ne împărțea felii generoase de cozonac cu mult mac și multă nucă cu stafide, pregătit de nora ei, Lala, soția lui Afane Teodoreanu. Lala, modestă, ședea deoparte și privea mulțumită.

Florica Muzicescu, muziciană celebră și autoritara fiică a compozitorului Gavril Muzicescu, „năpraznic ca un zmeu când poruncea corului, cu strașnică sprânceană și degete de trăznet"[1], numai zâmbet, își odihnea trupul greoi pe o canapea îngustă Récamier, având-o alături pe timida și cenușia Valența, sora ei. Pe fotelul din fața unei comode Biedermeier ședea Henrietta (Riri) Gibory, fiica lui Barbu Delavrancea, năstrușnica arhitectă care construise vile pline de lumină și visare la Balcic. Era ca o păpușă bătrână fardată și surâdea binevoitor în dreapta și în stânga. Sora ei, Cella Delavrancea, era în plină putere la cei șaptezeci și cinci de ani, cu toate că trăsăturile chipului ei inteligent și sensibil începuseră să se înmoaie, pierzând fermitatea conturului. Era așezată pe patul învelit cu chilim oriental lângă Mărgărita Miller Verghy[2] – în vârstă de optzeci și nouă de ani –, căreia i se făcuse rău; după ce și-a revenit, auzeam cum scriitoarea oarbă – care a murit până la Anul Nou – îi cerea Cellei să-i descrie înfățișarea fiecărui musafir în parte. Era și Pică Dona, și ea fiică a lui Barbu Delavrancea, împreună cu fiica ei, Nuni Dona, amândouă pictorițe, ce ședeau liniștite și tăcute pe foteluri.

Pe fondul bibliotecii, între ale cărei rafturi erau încastrate casete orientale încrustate cu sidef, aduse de tatăl lui Lily, se desprindea silueta pianistei Smaranda Atanasoff, îmbrăcată

---

[1] Ionel Teodoreanu, *Masa umbrelor*, Ed. Forum, București, 1933, p. 71.

[2] Mărgărita Miller Verghy (1865–1953), scriitoare, jurnalistă, feministă activă, profesoară și traducătoare de origine poloneză.

după moda din 1922, cu şiruri lungi de mărgele. Alexandru Philippide, foarte binedispus, se afla lângă biroul prietenului său, Ionel, pe care se aflau fotografiile acestuia tânăr, înveşmântat în rubaşcă, cu obrajii palizi traşi fin spre bărbie şi cu privirea melancolică, seducătoare. Era fiul savantului lingvist despre care Ionel Teodoreanu scria în cartea sa *Masa umbrelor* că „avea cap de motan năzdrăvan adevărat astronom al filologiei stând între cuvinte cum ceilalţi se pustnicesc între stele". Îşi petrecuse copilăria la Iaşi, în casa tatălui său de pe strada Kogălniceanu. Cum o fi fost atmosfera într-o casă în care tatăl, din gelozie faţă de gingaşa soţie, oblonise ferestrele şi îi spărsese pianul, după cum îmi povestise Lily? Urmase liceul împreună cu fraţii Teodoreanu, fiind la un moment dat tovarăş de chefuri cu Păstorel[1], rămânând prieten pe viaţă cu Ionel, care-l numea cu maliţiozitate „Grecul".

Deşi între anii 1920 şi 1933 evadase, colindând şi studiind la Paris şi Berlin, făcea parte din strălucita generaţie de scriitori şi profesori strânşi la Iaşi în jurul revistei *Viaţa Românească* şi al lui Garabet Ibrăileanu, căruia îi trimitea spre publicare versuri şi proză.

Alexandru Philippide lua parte la conversaţie şi râs, izbucnind cu vocea lui hârşâită, aceeaşi şi când îşi citea sentenţios versurile. De Crăciun, venea însoţit de o fetiţă palidă, cu figura subţire, ce-mi sugera un personaj dintr-un tablou de Memling. Era nepoata soţiei sale, pe care o adoptase.

Simţeam atâta împlinire şi pace sufletească împrăştiate de musafirii Teodorenilor, ajunşi la liman şi care-şi împliniseră rolul lor de mesageri şi continuatori ai artei pe parcursul unui secol. Toţi erau legaţi de trăirea împreună a evenimentelor aceleiaşi vieţi familiale şi artistice, iar formaţia lor intelectuală avusese loc în vremuri libere, fericite.

Lily Teodoreanu îi strângea între palmele ei mici, ca nişte cângi gingaşe, pe Ionel, Făt-Frumosul şi Zmeul ei, pe copii,

[1] Al. Osvald (Păstorel) Teodoreanu (1894–1964), avocat, scriitor şi foarte cunoscut autor de epigrame.

nepoată, rude şi prieteni. Totul trebuia să-i aparţină, strâns, egoist, soţul, copiii, rudele şi prietenii, pe care-i cucerea neobosit şi neîncetat, cu inteligenţa şi marele ei talent de Şeherezadă. Mult mai târziu, poetul Ştefan Neniţescu mi-a spus că romanele lui Lily sunt mult mai bine construite de mintea ei clară, de franţuzoaică, decât cele ale lui Ionel. Dar ceea îi unea în mod miraculos era stilul proaspăt, metaforic în care se exprimau, transformând idilic realitatea.

Dar, la acel Sf. Ştefan din 1953, Ionel, îmbrăcat sportiv cu pantaloni de casa şi pulover *gris*, cu părul sur şi obrajii uşor îngrăşaţi, se învârtea vesel printre noi şi tot voia să ne servească dintr-o sticlă cu vin de culoarea cireşei. Părea cel mai viu personaj dintre noi. În jur, vorbele treceau de la unul la altul, molcom, mulţumit, deloc necesar.

În dimineaţa cumplită din februarie 1954, ne-am trezit cu ferestrele întunecate de zăpadă. A sunat telefonul. Era dr. V. Voiculescu care ne anunţa că Ionel Teodoreanu a murit, în drum, lovit în inimă de viscol. Am plecat cu Dinu şi am străbătut Bucureştiul troienit.

L-am aflat pe Ionel întins pe catafalc în hainele lui sport, cu figura mai destinsă ca niciodată, vegheat de Lily, cernită ca o măicuţă. Era învelită cu totul într-o mantie de catifea neagră şi figura abia i se distingea din broboada neagră ce-i acoperea capul şi umerii. Îmi amintea de doamna centenară din nuvela lui Henry James[1] *Manuscrisele lui Jeffrey Aspern*[2], ascunsă în veşmintele ei, cu un cozoroc tras pe frunte, pentru ca nimeni, niciodată, să nu mai vadă ochii ei frumoşi pe care-i iubise poetul, mort demult. În anii care au urmat, doar Dinu i-a ostoit lui Lily restriştea sufletului.

---

[1] Henry James (1843–1916), scriitor american stabilit în Anglia.

[2] Nuvela dramatizează conflictul dintre biograful unui poet american decedat care se insinuează în viaţa fostei iubite a acestuia, vânând scrisori şi documente secrete revelatoare, şi bătrâna doamnă care îşi apără intimitatea cu demnitate.

Desfătare în casa lui Barbu Slătineanu

După şase ani de lucru la Şcoala Tehnică Sanitară, am fost primită la Institutul de Istoria Artei. Eram documentaristă şi, răsfoind revistele de istorie, pentru a fişa studiile dedicate artei vechi religioase, am dat peste jurnalul de călătorie al Mitropolitului Neofit Cretanul – fostul profesor al beizadelelor voievodului Nicolae Mavrocordat – pe la mânăstirile din Ţara Românească închinate la Muntele Athos. Am scris imediat un articol despre starea monumentelor religioase la începutul secolului al XVIII-lea şi dr. V. Voiculescu, căruia i-l citisem, mi-a spus că, înainte de a-mi prezenta lucrarea la Institut, să o arăt şi prietenului său, Barbu Slătineanu[1], specialist în ceramica medievală, care avea un bogat fişier al monumentelor feudale din România. Nu-mi puteam închipui că frecventarea, curând, împreună cu Dinu, a frumoasei case cu arhitectură clasică românească din str. Dr. Obedenaru şi împrietenirea cu familia Slătineanu vor constitui una din învinuirile aduse lui Dinu la proces.

Împreună cu dr. V. Voiculescu, am intrat în curtea casei aşternute cu iarba scurtă, deasă, covor care făcea să răsară, sclipitoare, mozaicurile Norei Steriadi[2], sprijinite de faţadele albe, şi care îi reprezentau pe Adam şi Eva în rai. Din intrândul casei se înălţa o scară răsucită în tirbuşon care ducea la etajul întâi, unde „Conu Barbu" aranjase muzeul la care contribuiseră trei generaţii: tatăl său, faimosul medic Alexandru Slătineanu, fiul acestuia, Barbu, fiul lui, Stroe, şi fiica, Sandra, căsătorită cu Ion Sturza. Îmi plăcea să privesc mobilele rustice franţuzeşti, normande şi provensale, lăzile spaniole cu ferecături meşteşugite artistic, mesele şi mobilele cu incrustaţii de fildeş

[1] Barbu Slătineanu (1895–1959), etnograf, ceramist, scriitor şi colecţionar; victimă a prigoanei comuniste, a murit în detenţie.

[2] Nora Steriadi (1889–1948), renumită artistă plastică, ceramistă, creatoare de tapiserii, broderii şi mozaicuri apreciate în ţară şi în străinătate. A fost soţia pictorului Jean Al. Steriadi.

aparținând Renașterii și modul fericit în care Barbu Slătineanu le asociase cu mobilele rustice românești: lavițele, scaunele scunde cu trei picioare, lăzile de zestre, băncile și dulapurile săsești pictate. Erau pereți împodobiți cu splendide scoarțe basarabene, olținești sau covoare de rugăciune orientale, pe alții erau prinse ample șaluri turcești și broderii indiene.

Ca de niște minunate povești, imaginația îmi era aţâțată și ochii fermecați de farfuriile albe cu desenul ușor și precis al meșteșugarilor din Delft, de adâncimea albastrului-verde vrăjit ca un venin al farfuriilor persane și de fantezia aurită a porțelanurilor chinezești. Frunzișurile albastre pe blidele transilvănene, verdele proaspăt al smalțurilor vaselor de Corund, simplitatea motivelor decorative maramureșene și delicatețea sprintenă orânduind profunzimea de motive stilizate de pe blidele de Horezu, alăturate vaselor pictate în Occident sau Orient, alcătuiau un fastuos și surprinzător decor. Pe un perete se arcuiau – într-o alternanță studiată – săbii japoneze, turcești sau cu tăișul ascuțit la Toledo. Patina aurită a icoanelor pictate pe lemn de meșterii școlii brâncovenești, culorile curate ale naivelor icoane pictate pe sticlă pâlpâiau ca niște candele pe pereți.

Am fost invitați imediat, Dinu și cu mine, la cenaclurile literare improvizate de Barbu Slătineanu. În camera largă, importanța lucrurilor se estompa, iar broderiile, scoarțele și tapiseriile atârnate pe pereți formau un fundal prețios în care eram cuprinși ca într-un cerc magic. Ne așezam în semicerc pe fotelurile răspândite pe parchetul aurit și așteptam magia lecturilor care să ne scoată din contingent.

Poetul V. Voiculescu ne citea povestirile sale cu iz de sălbăticiune, în care senzaționalul se țesea din însăși viața de toate zilele, iar *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare*[1] ne exaltau. Unii dintre auditori, ca mine și Dinu și părintele Anania, abia trecuseră de treizeci de ani, dar ceilalți, ca Barbu Slătineanu

[1] *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare în traducere imaginară de V. Voiculescu*, publicate postum la E.S.P.L.A, București, 1964.

şi soţia sa, Pici, Mioara Minulescu[1] şi Miza Creţeanu[2], Şerban Cioculescu şi Vladimir Streinu împreună cu soţiile lor, păşiseră de mult în miezul vieţii. Dar şi pentru noi, şi pentru ei patima sonetelor, prefăcută în incandescenţa rece a diamantului, avea un tulburător efect. Drama sonetelor era căutarea disperată şi nestinsul dor de Dumnezeu – închipuite ca o dragoste deznădăjduită – când trufaşă, când umilită. Dar pentru fiecare din noi sonetele corespundeau unor conflicte ascunse sufleteşti şi aveau o înrâurire fermecătoare. O văd parcă şi acum pe Alice Voinescu cu pălăria neagră, brodată din paie, acoperindu-i omătul părului şi cu zâmbetul său extatic, ducându-şi mâinile la pieptul împodobit cu o dantelă albă, prinsă cu o broşă ce scânteia. Părea înecată de emoţia pricinuită de culmile platoniciene ale versurilor. V. Voiculescu citea poemele fără emfază, cernându-le prin sita fină a vocii sale. Uneori lectura era făcută de Şerban Cioculescu, care era încântat. El nu putea omite însă din vocea sa acrişoară inflexiunile ironice corespunzătoare felului său de a fi. Doar Vladimir Streinu masca adâncul răscolit al fiinţei sale, citind declamativ şi detaşându-se de propria sa simţire, ca şi cum s-ar fi supravegheat din afară pe sine însuşi.

Conu Barbu era emoţionat, prezentându-ne ca la cinema nuvelele istorice din epoca medievală, acţiuni vitejeşti imaginate pe baza unor fapte istorice reale şi care ni-l asemuia unui Walter Scott al nostru. Stroe Slătineanu – fiul – ne recita din versurile sale, iar o dată Dinu a citit un capitol din romanul său *Aşteptând ceasul de apoi*.

În deşertul directivelor realismului socialist, casa lui Conu Barbu Slătineanu devenise o oază pentru noi toţi, în care ne oxigenam pentru câteva ore creierul asfixiat.

---

[1] Fiica Claudiei Milian Minulescu, soţia poetului.

[2] Sarmiza Cretzianu (1908–1978), autoarea celebrei evocări *Cronica Stăicului*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1978.

De cele mai multe ori însă, poetului V. Voiculescu îi plăcea să ne invite, pe Dinu şi pe mine, împreună cu prietenii noştri, Sandu Lăzărescu şi dr. Nini Radian cu Marga, duminica, la el acasă. Plecam cu Dinu în după-amiaza liniştită, urcam strada Salvator, traversam strada Uranus şi o luam apoi pe strada Sirenelor, coborând Dealul Spirii prin spatele stadionului. Traversam un vechi Bucureşti, cu case cu marchize, moţăind în mijlocul grădinilor, şi intram în cartierul Cotroceni, pe str. Dr. Staicovici. Suiam scările casei cu demisol şi parter, trecând pe lângă două bătrâne, surorile doctorului, care ieşiseră ca două ţărănci, duminica, la portiţă.

Odaia sa mare mi se părea că este o peşteră, ca vizuina unei sălbăticiuni, poate pentru că lumina se strecura pe o singură fereastră îngustă. Rafturi dese, ticsite cu cărţi cu vechi coperţi, căptuşeau, prăfuit, camera. În jurul unui birou în stil Biedermeier, interpretat rustic, se aflau foteluri în piele cenuşie, iar de-a lungul peretelui dinspre fereastră, încadrat în bibliotecă, se afla patul îngust, de schimnic, al poetului.

Uneori, vara, pe biroul plin de farfurioare, înflorea un pepene mare cu miezul dulce, zemos, alteori ceşti cu ceai dădeau de lucru mâinilor noastre. V. Voiculescu ne citea sonetele scrise în săptămâna respectivă. Dinu asculta tulburat, cu sufletul plutind în cuprinsul lor enigmatic. Seara plecam coborând ameţiţi scările şi ne întorceam să-l mai privim o dată pe bătrânul mag, care ne petrecea din cadrul uşii, având pe chip un straniu zâmbet, căci ne posedase sufletele, topite în creuzetul imaginaţiei şi simţirii sale. Era ca un stejar la umbra căruia ne lăsam cuprinşi şi care îşi trăgea seva din sufletele noastre şi se încălzea la vara ochilor noştri.

După moartea tatălui meu şi năruirea casei Pillat, doctorul înţelegea cât de greu apasă viaţa pe umerii mei nepregătiţi pentru atâtea răspunderi şi suferinţe venite deodată. Îl iubea pe Dinu pentru intransigenţa lui fără pată şi pentru credinţa lui,

de aceea mă iscodea cu ochii săi reci, sfredelitori, şi zâmbetul său ascuţit. Firea lui adânc cinstită şi sufletul său sfânt, cu labirintul de patimi sublimat în spiritualitate, erau interesate de felul meu de a fi pasionat şi temerar. Dar mie nu-mi păsa şi mă bucuram, fără rezerve, de prezenţa lui, deşi ştiam cât mă supraveghea.

Într-un rând, V. Voiculescu mi-a spus că suntem asemeni personajelor lui Edgar Allan Poe din nuvela *Masca morţii roşii*. La fel ca în poveste, el ne strângea în jurul operei sale, după cum Prospero îşi adăpostise prietenii în minunatul său palat pentru a-i apăra de ciuma roşie bântuind oraşul. Prospero este primul ucis de ciuma care a pătruns prin uşile ferecate. Tot astfel, V. Voiculescu ne izola înlăuntrul operei sale şi evadam împreună din cotidian. El a fost primul arestat, urmat de Dinu, de Barbu Slătineanu, de Vladimir Streinu, Sandu Lăzărescu, de dr. Nini Radian şi de prietenul acestuia Dinu Ranetti, care a căzut ca musca în lapte, participând la una din lecturile de duminică din casa doctorului.

Era o înserare de vară a anului 1958 când Dinu şi cu mine, împreună cu V. Voiculescu, am fost invitaţi la masă la soţii Radian. L-am însoţit apoi pe doctor până acasă. Am traversat Calea Victoriei, înflorită de o lume în veşminte uşoare de vară, şi am coborât bulevardul de-a lungul Cişmigiului aglomerat şi vesel. Doctorul avea un zâmbet care-i destindea şi lumina obrazul. Era obosit şi mersul său devenise şovăitor, poticnit. Ne mărturisea cu bonomie cât de mult îi plăcea să privească oamenii umblând vioi pe stradă, plimbându-se sau tăifăsuind nepăsători prin cafenele.

A fost eliberat din închisoare în mai 1962, înainte de venirea lui Dinu, şi a murit la 26 aprile 1963. A fost adus acasă de fiul său, dr. Radu Voiculescu. Era surd, cu trupul micşorat, chircit de durere, cu vertebrele putrezite. Soacra mea se ducea să-l vadă. Pe mine nu a vrut să mă primească. Casa lui era continuu supravegheată. Gabi Defour, fiica lui, mi-a spus că nu a vrut să se spovedească şi a refuzat împărtăşania sub cuvânt că nu este pregătit. Lui Ionică, cel mai iubit fiu al său, i-a interzis

să-i publice opera în regimul comunist. Ionică s-a luptat ca un leu paraleu şi a reuşit să obţină poemele religioase confiscate de Securitate şi i-a publicat opera.

După eliberarea din închisoare, Dinu i-a căutat mormântul fără să i-l găsească, deşi i se spusese pe unde se afla. M-am trezit într-o dimineaţă cu certitudinea că îi vom găsi mormântul şi, într-adevăr, l-am găsit: un mormânt împrejmuit cu lanţuri grele, ruginite. Dinu a aprins o lumânare, iar Monica a aşezat sub cruce două buchetele de flori solzoase şi uscate – era iarnă –, şi era acolo toată iubirea noastră care se ducea, caldă şi vie, la el, adânc în pământ.

O vizită la mânăstiri plină de neprevăzut

În august 1958, ultima lună în care am mai lucrat la Institut, mi se făcuse marea favoare îngăduindu-mi-se să conduc la bisericile mânăstirilor din nordul Moldovei – Putna, Vatra Moldoviţei, Sucevita, Dragomirna – şi, de asemenea, în oraşul Iaşi, pe o cercetătoare sârboaică, Dobrila Stoianovici, specialistă în broderiile de cult medievale. Eram fericită, căci astfel le puteam cerceta şi eu pe îndelete. Avusesem revelaţia frumuseţii broderiilor secolelor al XV-lea şi al XVI-lea în anul 1953, la comemorarea celor patru sute de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, cu ocazia căreia, la Muzeul de Artă din Bucureşti, avusese loc o expoziţie de icoane, broderii şi argintării din vremea voievodului. Le văzusem în fugă şi la muzeul mânăstirii Putna cu ocazia aceleiaşi comemorări a voievodului, la care luasem şi eu parte alături de cercetătorii şi profesorii de istorie, arheologie şi istoria artei medievale.

Voiam să înţeleg tehnica broderiei prin care se imagina strălucirea universului ceresc prin prinderea pe suportul de pânză a firelor de aur într-o infinitate de puncte, astfel orânduite încât să facă să vibreze şi să scânteieze decorul închipuind împărăţia lui Dumnezeu, unde fuseseră glorificate anumite episoade

ale istoriei hristice: *Hristos împărtăşind pe apostoli*, *Hristos mort pe piatra de la Efes*, *Înălţarea la cer* şi *Adormirea Maicii Domnului*. Pe fondul de aur fără adâncime, se profilau personajele înveşmântate în mantii ample, diferenţiate unele de altele prin punctele prinzând firele de aur în mod deosebit pe fiecare dintre siluete, astfel încât oricare personaj să aibă sugerat propriul său relief şi propria mişcare. Voiam să revăd splendidele epitafuri cu fondul de mătase pe care străluceau stele de aur şi îngerii în zbor slăvindu-l pe Hristos mort, întins pe piatra de la Efes, şi pe Maica Domnului, pe femeile mironosiţe şi pe apostolii care-l plângeau şi îl înconjurau ca o învăluire moale. Totul se petrecea după un ceremonial prescris de iconografi şi realizat artistic prin stilizarea hieratică şi somptuozitatea tehnicii broderiei bizantine. Eram nerăbdătoare să văd *Acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop*, nefericita soţie a lui Ştefan cel Mare, din viţa bazileilor bizantini, refugiaţi în Crimeea după căderea imperiului. Coroana şi cerceii împletiţi splendid, care încadrau chipul domniţei, mantia de brocart înflorită bogat îmi păreau o montură somptuoasă prinzând ca o nestemată expresia deznădejdii şi resemnării fără de sfârşit a împărătesei exilate prin căsătorie. Tristeţea ei fusese împietrită în diamantul morţii.

În acel început de august, am plecat cu elan direct la mânăstirea Putna, care ne-a întâmpinat puternică şi graţioasă, strălucind albă, înconjurată de dealuri înalte şi păduri. Acolo ne-am întâlnit cu mitropolitul Iustin Moisescu şi un invitat al său, care s-a recomandat „Mănescu", dar nu ştiu nici azi dacă era unul şi acelaşi cu viitorul ministru al lui Ceauşescu. Mitropolitul Moisescu ne-a oferit o maşină şi ne-a îngăduit să facem parte din suita sa, căci îşi conducea musafirul la mânăstiri. În spontaneitatea mea lipsită de tact, îi spusesem Mitropolitului la micul dejun că seamănă cu un Papă din Renaştere, căci statura sa înaltă, voinică, şi figura sa masivă, încadrată de părul lung, lucios, mă făcuseră să-mi închipui că aşa trebuie să fi arătat un Papă al acelor vremuri. Nu era un „haiduc în odăjdii" – cum îi asemuise poetul V. Voiculescu pe anumiţi prelaţi –, ci

un degustător al culturii care primise de la guvernul comunist sarcina de a interpreta rolul Mitropolitului Moldovei. Am văzut în fugă broderiile expuse în muzeul mânăstirii, cu atâta fervoare aşteptate de mine, căci a trebuit să plecăm de îndată. Am ajuns la mânăstirea Vatra Moldoviței, ale cărei fațade pictate lucind în soare îmi păreau incrustații de mărgean, chihlimbar galben şi peruzele, înălțându-se mândre şi gingaşe deasupra covorului de iarbă deasă. Abia am avut timp să intru în biserică şi să-i arăt colegei mele sârboaice aerul[1] de mătase roşie cu hieroglifa brodată cu aur a trupului lui Hristos mort pe piatra de la Efes, susținut de tronurile înaripate şi plâns de îngeri în zbor. Am fost invitate curând la un dejun copios, însoțit de un vin de Cotnar limpede ca lacrima. Nu mă simțeam deloc la îndemână, deoarece înaltele personaje vorbeau cu dispreț de pretențiile femeilor de a fi cercetători ştiințifici de artă şi eram ca atare cu totul desconsiderată. Dar îndată ce Mitropolitul dispărea, celălalt se arăta plin de solicitudine față de mine, ceea ce se întâmpla şi în cazul contrar, când rămâneam singură cu Mitropolitul, şi îmi părea, de aceea, că mă aflu în cuprinsul unei farse.

Seara am ajuns la mânăstirea Neamț, unde ne-am pomenit cu Alexandru Voitinovici, procurorul Republicii. M-a cuprins deodată o spaimă plină de presentimente, căci crescuse ritmul arestărilor, fusese ridicat dr. V. Voiculescu şi ştiam rolul lui Voitinovici în regizarea proceselor politice. La cină – ca să-mi alung fiorul de frică – am tras o duşcă zdravănă de țuică înainte să înghit cu noduri bogatele bucate servite după un ceremonial anume de măicuțe care fluturau tăcute, ca nişte rândunici, în jurul mesei.

A doua zi, s-a hotărât deodată că ne vom urma călătoria la Iaşi, unde ne vom despărți de grupul din jurul Mitropolitului şi ne vom duce singure la mânăstirile Dragomirna şi Sucevița. Răsuflam uşurată şi mă bucuram să-i arăt, la Iaşi, cercetătoarei

[1] Bucată de stofă sau de pânză pictată sau țesută cu imaginea lui Hristos mort, cu care se acoperă vasele liturgice (termen bisericesc).

străine acoperământul de mormânt al Doamnei Tudosca, soția voievodului Vasile Lupu, și cel al fiului său, Ioan, combinație insolită dintre stilizarea naivă, dar expresivă a chipurilor palide și somptuozitatea costumelor brodate în tehnica Renașterii apusene.

La amiază, după ce am fost iar ghiftuite bine la unul din preoții care slujeau la Mitropolie, ni s-a sugerat să ne ducem să mulțumim Mitropolitului. Acesta ne-a primit într-o somptuoasă bibliotecă și a ținut să-mi arate engolpionul[1] de smalț împodobit cu pietre scumpe care-i atârna pe piept, moștenit de la mitropolitul Veniamin Costache, și splendidul portret pe care i-l pictase Corneliu Baba. Somptuozitatea veșmântului sacru, îmbrăcându-i trupul masiv stând în jilț, fusese realizată prin contrastul dintre umbra și lumina modelând faldurile mătăsii de un galben strălucitor, dar figura îi fusese lăsată în penumbră, ca într-un tablou de Rembrandt. Mitropolitul Iustin nu mai era distant – căci îi plecaseră musafirii oficiali – și vorbea ca un om cult, de lume, gata să ne arate raritățibibliofile. Știa perfect ce avea să mi se întâmple și era relaxat și cu atât mai binevoitor. De altfel, peste câțiva ani, la mânăstirea Văratec – unde-mi petreceam concediul și asistam la ceremonialul slujbei pentru Adormirea Maicii Domnului –, îl vedeam uneori pe Mitropolitul Iustin în fruntea alaiului. Recunoscându-mă în mulțime, îmi zâmbea prietenos.

Eliberate, am plecat a doua zi, mai întâi la mânăstirea Dragomirna, a cărei navă îngustă și deosebit de înaltă, supraînălțată de turla elegantă, decorată cu dantela sculptată în piatră a motivelor armenești, părea că plutește printre norii cerului albastru. După ce am cercetat bogatele broderii și manuscrise făurite de ctitorul lăcașului, Anastasie Crimca, am plecat ajungând pe înserat la mânăstirea Sucevița. Pentru a ne destinde, ne-am plimbat pe ulița satului care se pregătea să înnopteze printre copaci și grădini. La întoarcere, mi s-a înmânat o telegramă iscălită de Mircea Popescu, directorul adjunct al Institutului

[1] Iconiță lucrată în metal.

de Istoria Artei, care-mi ordona să vin imediat în București, căci fusesem transferată la Biblioteca Academiei.

Nici astăzi nu-mi dau prea bine seama care a fost cauza acelei bruște decizii. Probabil se pregătea Procesul intelectualilor, lot în care locul fruntaș avea să-i fie dat filozofului Dinu Noica, iar cel secund – lui Dinu Pillat. Dinu era atunci cercetător la Institutul de Istorie Literară și Folclor condus de G. Călinescu. Din lot au făcut parte și cercetători de la Institutul de Istoria Artei, prieteni cu cei doi protagoniști ai procesului: Alecu Paleologu, Theodor Enescu și Remus Niculescu. Probabil se deliberase ca eu să nu fac parte din Proces, ci să fiu dată la o parte prin scoaterea din Institut. Eram atât de pasionată de studiul artei medievale românești, la care ajunsesem după atâta străduință, încât am fost disperată și în același timp înfricoșată, căci tot drumul, în tren spre București, m-am simțit supravegheată.

Acasă am găsit-o doar pe mama, căci Dinu și Monica împreună cu soacra mea se aflau în vacanță la Miercurea-Ciuc. Maria Pillat rămăsese, după eliberarea ei din domiciliul forțat, prietenă cu familia de unguri care o adăpostise.

De la mânăstirea Sucevița la Biblioteca Academiei

Liniștea, curajul și bunul-simț al mamei mele, tihna odăilor ordonate și parfumul grădinii înflorite mi-au restabilit echilibrul și m-am prezentat la Biblioteca Academiei, la serviciul de Bibliografie unde fusesem repartizată. Virgil Cândea[1] m-a poftit să iau loc la masa de lucru. A tras scaunul și, după ce m-am așezat, l-a împins la loc. I se atrăsese atenția asupra mea, căci îl văzusem vorbind cu personajul care se prezentase „Mănescu",

[1] Virgil Cândea (1927–2007), istoric al culturii românești, filozof, teolog, profesor universitar. În perioada la care se referă autoarea, lucra ca cercetător la Biblioteca Academiei Române.

venit la Bibliotecă şi salutându-mă jovial. Într-una din zile, aflându-mă în grădina Academiei, Virgil Cândea, trecând pe lângă mine, mi-a şoptit din mers: „Şi înăuntru, şi afară tot într-o închisoare ne aflăm."

George Baiculescu, şeful secţiei de Bibliografie, în tinereţe fervent liberal, m-a primit distant, dar cu bunăvoinţă, şi mi-a spus consolator că îmi va da să fac o lucrare frumoasă: *Bibliografia traducerilor în româneşte a operei lui N. Gogol.* Pentru a fi izolată, am lucrat într-o cămăruţă adiacentă biroului lui George Baiculescu, împreună cu dactilografa serviciului şi cu încă o bibliografă. Din când în când, unii din noii mei colegi veneau pe furiş să mă distreze, arătându-mi astfel simpatia lor. George Baiculescu conducea cu tact şi pricepere lucrările de bibliografie. Aveam impresia că ştie pe dinafară cuprinsul periodicelor, orientându-mă cu precizie în avalanşa de ziare şi reviste pe care trebuia să le parcurg. Am venit astfel în contact cu varietatea plină de vioiciune şi pasiune a presei româneşti pe parcursul unui secol, a cronicilor, recenziilor şi articolelor scriitorilor români dintre cele două războaie mondiale. Paginile erau aerisite cu reproduceri de opere de artă româneşti şi străine, frumos distribuite. Mă distrau reclamele spectacolelor şi ale întreprinderilor corespunzând unei societăţi în continuă căutare şi inventivitate. Îmi simţeam mintea înviorată pătrunzând într-un trecut publicistic interzis „oamenilor muncii", obligaţi să comenteze în birouri, la prima oră, articolul de fond din *Scânteia*, ziarul comunist oficial. George Baiculescu avea trupul nu prea înalt, îndesat şi capul rotund cu trăsături mici. Ochii săi mă priveau curios, întrebător, pe deasupra ochelarilor, vrând parcă să-mi pătrundă în gânduri. Purta un halat alb, imaculat, ca un farmacist, şi tot cu precizie farmaceutică îmi corecta fişele. Când adăuga sau ştergea o virgulă în text, învârtea în aer creionul care cădea apoi ca o pasăre pe fişă, pentru a o fixa sau a o suprima triumfător.

După ce am sfârşit *Bibliografia traducerilor operei lui Gogol*, la rugăminţile mele am fost transferată la Cabinetul de Stampe.

La plecare, George Baiculescu mi-a spus: „Are să-ți pară rău." La Stampe, speram să mi se dea să clasez vechi fotografii, unele adunate în albume, reprezentând monumente de artă veche românească.

În șapte ani cât am lucrat la Cabinetul de Stampe, nu mi s-a permis să mă apropii de o fotografie sau o stampă, căci eram mutată la munca de jos și trebuia să ordonez și să clasific reproducerile tipărite ale operelor de artă, vederi de orașe, aspecte cu caracter etnografic etc. Fondul nu era prea mare, dar Alexandru George[1], cu care eram colegă atunci, m-a asigurat că voi avea de clasat cele mai multe piese. A scos – cu gesturile sale precise și elegante, privind încruntat – o mulțime de reproduceri înghesuite deasupra rafturilor sau prin diverse cutii. Cele care ilustrau piese de artă purtau stampila cu numele istoricului de artă bizantină J. Strygowski[2] și-mi spuneam cu pietate că poate folosiseră ca material didactic marelui profesor. Altele erau vederi de orașe sau reprezentau opere de artă celebre, aflate prin muzee. Fuseseră trimise din călătorii și adresate membrilor unor familii cunoscute, ale căror nume erau însemnate la adresă. Probabil fuseseră strânse cu japca la diferite descinderi sau adunate de prin case părăsite în grabă și, din fericire, fuseseră repartizate Bibliotecii Academiei.

Nu mi s-a dat să lucrez în același birou cu colegele mele, ci am fost îndrumată să stau într-unul din depozitele Cabinetului de Stampe. Era o cameră în formă de L, aflată în turnul înălțat deasupra intrării în Bibliotecă, la etajul al treilea al clădirii. Latura scurtă a L-ului era formată din sticlă groasă, prinsă în rame de fier, iar pe celălalt perete se deschidea o ușă ce da pe acoperișurile unui vechi București. Iarna, când intram dimineața în camera mea de lucru, peretele de sticlă avea uneori culoarea gri-turcoaz, care se prefăcea, odată cu răsăritul soarelui, în violet

[1] Alexandru George, pe numele său real George Alexandru Georgescu (n. 1930), prozator, eseist, critic și traducător.

[2] Joseph Strygowski (1862–1941), istoric de artă german, specialist în bizantinologie.

şi apoi în roşu ca mărgeanul. Vara deschideam uşa şi, de la masa mea, vedeam cerul luminos deasupra oraşului.

Îmi atârnasem pe un zid lateral o reproducere de format mare reprezentând un tablou de Cranach[1] cu o femeie în veşmânt cu falduri din catifea roşie-ruginie. În jurul gâtului, avea colane de aur şi ţinea în poală un prunc gol, dolofan, [şi semăna cu] Maica Domnului [ţinându-l] pe Isus. În faţa mea, atârnasem reproduceri de opere de artă ale impresioniştilor francezi. Pe raft, între cutiile de fişe, făcusem loc şi unor ghivece cu muşcate, pe care le urmăream crescând. Nu îmi era urât şi mă complăceam în singurătatea mea. Aveam de inventat clasarea panoramică şi logică a mii de cărţi poştale ilustrate din primele decenii ale secolului al XX-lea, reprezentând oraşele din România, cu aspecte atât de uniforme atunci, cu strada principală prăfoasă, umbrită de salcâmi, încadrată de case asemănătoare şi monumentul închinat eroilor căzuţi în Primul Război Mondial. Erau însă şi multe altele reprezentând mari oraşe europene: Paris, Roma, Berlin, Viena, imagini care odată orânduite au folosit atât de mult documentării şi televiziunii. Cu reproduceri de artă, aşezate pe şcoli şi autori, reconstituiam cât de cât o istorie a artei şi dădeam un sens pieselor risipite haotic. Din când în când colegi din Bibliotecă se furişau pe scară şi veneau să stăm de vorbă, iar la ora zece eram chemată – prin gura prin care se coborau materialele cerute de cititori – să vin în birou la cafea şi gustări, pe care le pregăteam împreună cu colegele mele. Mi-am găsit astfel liniştea şi mulţumirea fiind utilă – dar n-am citit nici o carte.

Dinu era fericit

Dinu funcţiona încă la Institutul lui G. Călinescu, unde fusese primit prin concurs (foto 30). În comisia de examinare îl avusese şi pe Tudor Vianu. Dinu mi-a povestit – distrându-se

[1] Lucas Cranach cel Bătrân (1472–1516), pictor renascentist german.

grozav – că la întrebările despre aplicarea principiilor marxist-leniniste în cultură a răspuns tot G. Călinescu, solicitând din când în când aprobarea candidatului.

La 15 august Sf. Maria 1957, Dinu îi scria[1] Piei:

Aci viața curge mai departe. S-au acumulat încetul cu încetul ani întregi, despre care tu nu știi nimic. Nelli nu prea s-a schimbat, eu am chelit de-a binelea (Nini[2] pretinde că numai o perucă „nylon" m-ar mai putea salva!...), mama a mai încărunțit, a început parcă să audă ceva mai greu, s-a mai uscat la față, dar altfel se ține bine. Cât despre Lelița, care a depășit optzeci de ani, pot să-ți spun că există fără vârstă, ca o călugăriță. Se amuză să traducă mici lucruri din Alphonse Daudet, ca să-și mai umple singurătatea cu ceva; mai primește din când în când vizita unor domni bătrâni din generația ei, fantome în haine negre demodate, mănâncă tot numai orez și cartofi fierți și așteaptă să te vadă înainte de a muri. Ultimii zece ani s-au făcut concreți ca o mică stalactită în Monica [...]. La 8 octombrie împlinește zece ani, mă uit la ea și nu-mi vine să cred...

Întrebi pe mama în ultima scrisoare ce fac. Am tot existat, în sensul pe care-l dau termenului filozofii existențialiști. Din punct de vedere profesional, am fost casier și mai târziu pontator la o „Cooperativă chimică de producție". Acum, de vreo șase luni, stau mult mai bine: colaborator la un institut de istorie literară al Academiei, unde lucrez sub tutela lui Călinescu (la care fusesem asistent, la facultate, în 1946–47), scriitor de geniu, foarte pitoresc moralmente, imprevizibil la modul fantasc.

Dinu se vindecase. Era fericit, căci lucra acolo unde-i era locul, și viața Institutului – condusă cu abilitate de G. Călinescu, pentru a trece printre furcile caudine ale directivelor culturale – era încă efervescentă. Pentru Dinu ședințele ținute vinerea la Institut erau sărbători și se îmbrăca festiv cu hainele cele mai frumoase. Când se întorcea, îmi mărturisea cu încântare că se

[1] Scrisoare reprodusă integral în *Ofrande*, ed. cit., pp. 285–286, și ulterior în *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., pp. 57–59.

[2] Dr. Nicolae Radian.

simte ameţit ca într-un *montagne russe*[1] de suişurile şi coborâşurile abrupte ale gândirii profesorului. În atracţia lui Dinu intra şi spiritul său inconformist. În *Jurnalul unui adolescent*, îi condamnase cu intransigenţă pe profesorii care repetau fără înnoire aceleaşi cursuri ce deveneau astfel plicticoase.

G. Călinescu era la antipodul eroului său din *Moartea cotidiană*, Justin Ionescu, prin care Dinu îşi exorciza oroarea faţă de saţul existenţial, faţă de o minte prematur sclerozată, golită de inventivitate şi entuziasm, amintind de eroul bacovian. Cu atât mai mult el era amuzat şi chiar revitalizat de originalitatea interpretărilor lui G. Călinescu. Mai târziu însă a denunţat conformismul, nuanţat de oportunism, al profesorului care nu recunoştea contribuţia lui Dostoievski, Proust, Kafka şi Faulkner la îmbogăţirea romanului.

G. Călinescu avea faţă de Dinu o purtare specială, nu-l contrazicea niciodată în luările sale de cuvânt care nu făceau nici o concesie şi echilibristică în favoarea realismului socialist, ci erau simple puneri la punct şi aprecieri obiective. Observaţiile sale care-i încântau pe colegi erau socotite temerare şi periculoase de organizaţia de bază. Se ştia că Dinu era credincios, căci se închina la icoane în bisericile – monumente de artă – vizitate de G. Călinescu însoţit de colaboratorii săi. Mihail Novicov, directorul adjunct, se întreba: „Cum poate un om atât de inteligent ca Dinu Pillat să creadă în Dumnezeu?"

Lui Dinu îi plăcea să-mi relateze zilnic ceea ce i se întâmpla, pe cine întâlnea la Biblioteca Academiei sau la Institut, şi povestirile lui erau pline de humor, reţinând esenţialul şi împrăştiind o atmosferă de senzaţional asupra celor mai neliniştitoare întâmplări de a căror ciudăţenie era atras. Când îmi mărturisea vreo neplăcere personală împrumuta un aer jovial şi glumeţ.

Era la sfârşitul lunii februarie 1959. Într-o zi, la amiază – ca de atâtea ori –, Dinu a venit să mă ia de la Bibliotecă spre a

[1] Un fel de tobogane suspendate, cu urcuşuri şi coborâşuri ameţitoare, din parcurile de distracţii, pe care pot luneca în mare viteză amatorii de senzaţii tari (fr.).

merge împreună acasă. Avea pe chip un zâmbet nedumerit şi-mi dădeam seama că i se întâmplase ceva ciudat. M-a invitat să luăm un pateu la cofetăria Nestor, care ne era în drum. Ne-am aşezat la o masă, mai în fund spre stânga, în cofetăria atât de frecventată de noi în vremea studenţiei. Îmi aminteam de prima lui onomastică – de Sf. Constantin şi Elena – petrecută împreună, zi în care i-am dăruit – ca simbol al visurilor noastre de călătorie – miniatura unei insuliţe exotice. Atunci Dinu m-a invitat la Nestor unde ne-am ospătat fericiţi cu *café glacé* cu bucăţele de ciocolată în miez.

De data aceasta, Dinu a început să-mi povestească, învăluind gravitatea faptelor cu gesturile lui fine, cum, întâlnindu-l pe profesor la Institut, acesta a început să vocifereze [pe hol, în văzul tuturor], acuzându-l de reacţionarism, de ostilitate faţă de directivele culturale comuniste, de interesul său pentru revoluţia din Ungaria, că este aservit culturii europene şi că aşteaptă venirea anglo-americanilor, acuzaţii pe care le vocifera în avalanşă. Tăceam privindu-i obrazul luminat de o undă de râs şi teribilism şi ochii lui care mă ţinteau curios. Am ştiut atunci că lui Dinu îi venise rândul să fie arestat şi de aceea G. Călinescu se lepădase de el.

În ajunul Bunei Vestiri

În martie, în ajunul Bunei Vestiri, fuseserăm amândoi la soţii Ranetti. Ne întorceam agale în înserarea de primăvară şi am ajuns acasă de la Foişor până în Dealul Spirii, fără alte gânduri decât bucuria acelei noi primăveri. Dinu scotea din când în când câte o fituică din buzunar, recitind fraze din ultima sa lucrare, pritocindu-le în gând. Avea degetele subţiri ale celeilalte mâini strâns împletite cu cele ale mâinii mele şi simţeam că astfel mă va ţine toată viaţa, ceea ce mă liniştea şi mă izola de restul lumii.

În timpul nopții, toți din casă am fost brusc treziți de cinci securiști care au tăbărât după ce au forțat ușa marchizei. Surprinzător, câinele nostru nu a lătrat pentru a le anunța sosirea. Au intrat cu precizie în odaia noastră, pe care au început să o scotocească. Îi priveam buimăciți cum scoteau cărțile din bibliotecă, răvășindu-le. Când au dat de volumul de versuri al lui Ion Pillat, *Caietul verde*, au crezut că e vorba de o carte legionară și au înșfăcat-o cu satisfacție. Unul din securiști, privind tabloul Luciei Demetriad-Bălăcescu, reprezentând două călugărițe pe cerdacul unei case din incinta mânăstirii, stând la o masă și tăifăsuind tainic în fața chiselei cu o dulceață, ne-a întrebat cu severitate: „Cine sunt, le cunoașteți?"

Ofițerul înalt și spătos, cu o figură rotundă lucioasă și ochii smoliți, s-a repezit la birou. Dinu nu încetase să scrie, fără speranța de a fi publicat. Astfel încât ofițerul a fost foarte mulțumit să confișteze lucrările: *Liniile de forță ale romanului românesc contemporan*, *De la Alexandru Macedonski la Emil Botta*, *Despre poezia clasică*, luând și poemele dăruite lui de către V. Voiculescu și Ion Caraion și de asemenea volumul *Schimbarea la față a României* de Emil Cioran. Romanul lui Dinu, *Așteptând ceasul de apoi,* nu a fost găsit atunci, căci un exemplar fusese ascuns de el în podul casei, iar un alt exemplar fusese încredințat unei colege care-i câștigase încrederea.

În acest timp Dinu se îmbrăca liniștit și destins, căci se întâmplase faptul la care se aștepta. După arestarea lui, Securitatea a mai făcut trei descinderi. Dar după ce Dinu a mărturisit că un exemplar al romanului său se află ascuns în podul casei – și au venit și l-au ridicat –, descinderile au luat sfârșit.

În ziua care a urmat nopții arestării lui Dinu, m-am dus la Bibliotecă îngrijit îmbrăcată și stăpânindu-mi durerea, căci nu doream să încarc atmosfera cu starea mea sufletească. Theodor Enescu fusese concediat din Institutul de Istoria Artei și i se dăduse, compensativ, să conducă Cabinetul de Stampe în locul prietenului său Remus Niculescu, rămas la Institut.

Pe cât era de timid și discret în comportament Toto Enescu, pe atât era de autoritar Remus. Intra în Cabinetul de Stampe

adumbrindu-l cu forța temperamentului său și cerea să i se servească spre cercetare cărți și stampe care-i erau aduse pe dată de fostele lui colege. Mi-l amintesc pe Remus cum a venit să ne ajute la mutat când a trebuit să părăsim apartamentul părinților lui Dinu. Păzea sacii cu cărți vorbind cu însuflețire despre vreuna dintre ele, uitând că se află pe trotuarul din fața casei, printre fel de fel de lucruri.

La eliberarea din închisoare, Remus a venit în atelierul unde lucram la Biblioteca Academiei să-mi spună că Dinu trăiește și că va fi și el eliberat. Era tuns chilug – ca un licean –, dar își păstrase siguranța de sine și dezinvoltura. În schimb, Theodor Enescu, la ieșirea din pușcărie, când a venit să-și vadă foștii colegi de la Cabinetul de Stampe, purta o pălărie de fetru maro pe capul ras. S-a așezat la biroul său de altă dată și a spus cu vocea lui slabă hârșâită *Je ne regrette rien*[1], deși era cu oasele decalcifiate și inima șubrezită.

Theodor Enescu avea o siluetă zveltă, de talie mijlocie, cu spatele adus, căci trăise toată tinerețea aplecat deasupra cărților citite cu dăruire. Intra pe ușă pășind ușor, fără a brusca pe nimeni cu prezența sa, deși hotărârea pasului său divulga încrederea în sine însuși. Ochii săi străpungeau inteligent prin lentilele ochelarilor, zâmbetul afabil, ironic, deși îngăduitor, întâmpina cu bunăvoință încercând să-l pună la îndemână pe interlocutor. Fără să impresioneze fățiș cu prezența sa și trecând prin viață plin de îndoieli, căutând certitudinea în manifestările artelor plastice, literaturii și muzicii, Theodor Enescu era o personalitate cu o puternică conștiință etică și un stringent simț al valorilor. L-am cunoscut prin anul 1950, când, după terminarea Facultății de Litere și Filozofie, ocupa un post de muzeograf la Muzeul Național de Artă.

Vizitam împreună cu Dinu o expoziție. Era o duminică de vară, și Theodor Enescu supraveghea obosit și plictisit sălile. Fusese împreună cu Remus Niculescu printre studenții preferați ai lui Dinu în timp ce acesta fusese asistentul lui G. Călinescu.

[1] Nu regret nimic (fr.).

Dacă nu i-ar fi fost desființată catedra, probabil că maestrul i-ar fi ales pe cei doi printre colaboratorii săi. Au fost însă selecționați de G. Oprescu să facă parte din secția de artă modernă a Institutului de Istoria Artei pe care tocmai îl înființa. În afară de ambiția și aș putea spune patima de a cerceta exhaustiv operele de artă și pe creatorii lor, cheltuindu-se într-o muncă titanică care îl conducea parcă printr-un labirint al cunoașterii, Theodor Enescu punea o adevărată pasiune în frecventarea intelectualilor deosebiți care mai supraviețuiseră, între anii 1950 și 1959, tăvălugului comunist. Astfel a intrat în legătură cu Dinu Noica și cu bruma tinerilor strânși în jurul acestui filozof care, din când în când, părăsea domiciliul forțat ce-i fusese hotărât, ca moșier, la Câmpulung și venea în București. Mintea și sufletul său, ca și ale altora asemănători lui, își aspirau oxigenul din cunoașterea ideilor care vânturau viața literară europeană. La două din aceste cenacluri l-a invitat și pe Dinu. Aceste două participări l-au înglobat și pe el în procesul intelectualilor, alături de Dinu Noica.

Pentru Remus Niculescu, cultura era o hrană absolut necesară vieții lui și o degusta, în secret, cu delicii, deși, dacă venea vorba despre o chestiune de artă plastică, literatură sau eveniment cultural, se grăbea să dea detalii știute numai de el, care reliefau suculent evenimentul artistic intrat în discuție. Era un singuratic foarte conștient de meritele lui. Oamenii nu-l interesau decât dacă aveau calități superioare și le câștiga simpatia și îi cucerea prin puterea lui de convingere. Citea, scormonea și întorcea pe toate fețele subiectul de cercetat și nu era niciodată mulțumit de ceea ce aflase, presupunând că trebuie să mai fie ceva care i-a scăpat și trebuia neapărat descoperit, ceea ce punea piedici și îngreuna propria lui creație. Aborda o mulțime de probleme devenite, prin interpretarea sa, senzaționale, dar care rămâneau adesea secrete.

Profesorul Oprescu aprecia în mod deosebit râvna și pasiunea celor doi tineri. Pe Remus Niculescu l-a cooptat colaborator la monografia și catalogul dedicate operei lui Nicolae

Grigorescu, iar lui Theodor Enescu i-a încredințat monografia și catalogul operei lui Ștefan Luchian.

Arestarea celor doi cercetători, cărora li s-a adăugat și Alexandru Paleologu, a fost o grea lovitură și un avertisment dat profesorului Oprescu, înconjurat de elemente a căror minte și curiozitate nu puteau fi dirijate de directivele demente ale realismului socialist.

Considerația pe care cei doi prieteni – pe atunci nedespărțiți – o aveau pentru Dinu Noica – obligat la domiciliu forțat la Câmpulung –, cum și atracția pentru firea caldă și entuziastă a lui Dinu Pillat i-a condus la același Proces plănuit împotriva intelectualilor.

Dinu Noica fusese arestat în ianuarie 1958, înaintea soțului meu. Abia în septembrie 1959 a fost ridicat Alecu Paleologu, pentru prietenia lui cu Noica. Theodor Enescu își terminase tocmai concediul și, venind la serviciu, am reușit să-i strecor pe șoptite că Alecu a fost arestat și el. După câteva minute, Toto a fost chemat la telefon să se prezinte la direcția Academiei. A coborât în curte, unde a fost înconjurat de câțiva securiști, și dus a fost.

Fuseserăm adunați ca într-o rezervație

După arestarea lui Theodor Enescu, a fost numită șefă la Stampe Lena Bâlcu, singura cu un dosar mai inofensiv, acceptat de cadrele de partid. Nu știam că noi toți, ceilalți, aveam păcate grele și fuseserăm adunați în Cabinet ca într-o rezervație. Atmosfera între noi era respirabilă – cu bucuria cafelei de dimineață, luată după citirea articolului de fond din *Scânteia*, cu conversații în care de fapt nu se spunea nimic, reduse la relatarea unor fapte cotidiene lipsite de importanță, ocolindu-se cu tact și prevedere orice aluzie politică sau idei care ar fi putut fi interpretate ca subversive (foto 31).

Lena era tăcută și secretă. Figura sa copilăroasă, cu părul tuns scurt, era aplecată deasupra cutiilor cu fișele descriind stampele și fotografiile. Părea că nu vedea altceva și nu auzea

nimic din ceea ce se petrecea în jurul ei. Nu ne înțelegeam deloc în privința organizării fondului de reproduceri și eram la cuțite. Dar mă urmărea cu privirea, cu ochii îndureraţi când mă vedea tristă, şi venea după mine şi-mi şoptea încetişor cuvinte dulci, când mă ascundeam să plâng în vreun ungher. Lia Ciornea era obsedată de amintirea vieții ei în Basarabia, de unde se refugiase în 1940. Avea plete vopsite blond, fluturându-i pe umeri, şi purta un halat alb, imaculat ca şi sufletul ei de fecioară bătrână. Trecea brusc de la stări de veselie expansivă la melancolie şi avea zile în care se credea persecutată, căci nu-şi putea ordona activitatea, dar îşi îndeplinea datoria rămânând în Cabinet după orele de serviciu. Locuia într-o căsuță dintr-un cartier îndepărtat unde ajungea noaptea, căci viața din Bibliotecă sau asistarea la conferințele de la Muzeul Literaturii sau la piesele de teatru erau singurele ei bucurii. Era îndrăgostită de domnitorul Alexandru Ion Cuza şi de Eminescu şi le strângea fotografiile la piept. Cânta în cor duminica la biserică şi era prietenă cu confrați basarabeni stabiliți în Bucureşti, care o căutau deschizând tiptil uşa Cabinetului şi dispărând cu ea împreună. La înmormântarea Liei la cimitirul Reînvierea, Lena mi-a spus: „Acum vei vedea tu cine a fost Lia." Slujba a fost ținută afară, în curte, căci în biserică nu ar fi avut loc mulțimea basarabenilor care veniseră să o mai vadă o dată.

Gigi Herk, cu părul alb, buclat în jurul obrazului smead, avea privirea ascunsă sub rama ochelarilor. Avea o teribilă poftă de viață şi râdea nestăvilit, dezvelindu-şi dinții albi printre buzele subțiri, roşii. Era căsătorită cu un belgian stabilit în România. Din cauza vremurilor, trebuia să-şi urmeze soțul în Belgia, părăsindu-şi țara şi prietenii. O surprindeam uneori pierită în gânduri în fața maşinii de scris la care copiase pentru Toto şi Remus scrisoarea lui Cioran, fapt pentru care fusese interogată de Securitate.

Mara Țuculescu, fiica lui Gala Galaction şi cumnata celebrului pictor, frumoasă şi îmbrăcată cu gust de cele două surori bogate, stabilite în Italia, făcea totul bine, de la prăjituri până la referatele pentru stampele propuse spre achiziționare. Când

se nimerea să fim numai noi două în birou, dimineața, la sosire, era prietenoasă cu mine, dar în timpul zilei nu mă băga în seamă – trebuia să fie prudentă, căci soțul ei nu avea serviciu și avea de ocrotit și întreținut pe cei doi fii aflați în facultate. Poli Djamo, născută Zografi, era o albaneză de neam bun. Fratele bunicului ei, Evanghelii Pandele, fusese președintele coloniei albaneze în România, luptase în 1912 pentru independența Albaniei și fusese prim-ministru. Pășea mărunt, puțin săltat, dar cu sfială. Nu vorbea decât despre băiețelul ei pe care tocmai îl născuse. Foarte pregătită și într-adevăr cultă, lăsa celorlalți impresia că nu știe nimic, ștergându-se cu totul și nestârnind astfel invidii.

Adrian Corbu făcuse închisoare, căci lucrase [înainte] la Ministerul Turismului și Propagandei. Era priceput la identificarea figurilor din fotografii, căci cunoscuse vechea societate mondenă și politică bucureșteană. Vâjâia fără astâmpăr de colo, colo prin depozit, birou și sala de lectură. Capul său rotund cu chelia lucioasă, ridicat pe statura sa subțire, înaltă, părea că este plimbat ca un felinar din odaie în odaie. Era curtenitor, ne îndulcea cu bomboane de la Nestor, râdea și vorbea în contradictoriu cu doamna Herk despre lucruri fără importanță. În timpul Procesului așa-zis al intelectualilor, ne vorbea cu gravitate despre naufragiul *Titanicului* și știam că se referă, figurat, la soarta celor arestați.

Când mi-am exprimat regretul că nu-mi sunt folosite cunoștințele pentru a identifica fotografiile și albumele reprezentând arta religioasă medievală, domnul Corbu mi-a atras atenția că sunt retrogradată, iar că soția lui Păstorel Teodoreanu – și el condamnat în procesul Noica – mătura străzile.

Nu știu ce origine socială burgheză o fi avut Mihai Gramatopol – destoinic istoric și arheolog, cum s-a dovedit mai târziu –, dar atunci stătea în fundul depozitului și, plictisit, trecea în inventar fotografiile. Cât despre domnul Roșu, știam că este un pasionat indianist, colaborator cu Sergiu Al-George[1], arestat

[1] Sergiu Al-George (1922–1981), medic, filolog și distins orientalist.

în lotul Noica. Aştepta nerăbdător actele care să-i permită plecarea în Israel şi apoi în Franța. Mary Aburel, o evreică simpatică, prietenă cu [cei din] organizația de bază, nu făcea nimic. Avea o fiică în Brazilia şi aştepta să-i iasă paşaportul. Se plictisea cumplit, activitatea ei reducându-se la iscălirea condicii, dar ne împrumuta cu bani când aveam nevoie şi la mine venea pe furiş să stăm de vorbă.

Aşteptam neliniştită procesul, căci arestările prietenilor lui Dinu se succedau ca fulgerele într-o furtună. Nu ştiam precis, dar bănuiam că fuseseră anchetați de Securitate şi ceilalți colegi care colaboraseră cu Theodor Enescu şi Remus Niculescu. Când am fost convocată, la rândul meu, la Malmaison, am aşteptat nerăbdătoare să se termine orele de serviciu, căci mi se fixase întrevederea după-amiaza. Aveam conştiința nevinovăției lui Dinu şi a mea şi încrederea naivă că depozițiile mele vor lămuri lucrurile. Când am ieşit grăbită pe uşă, Gigi Herk mi-a spus: „Să te ajute Dumnezeu."

Şefa depozitului Cabinetului de Stampe era tovarăşa Seracin, ce avea o vorbă moale moldovenească, căci se născuse la Soroca, în Basarabia. Înaltă, grăsuță, cu ochii albaştri, zâmbitori, în obrazul alb, rotund, era simpatizată de toate colegele, căci avea bun-simț şi, deşi nu învățase la facultate, inteligența sa nativă înlocuia cultura. Era foarte căutată, deoarece ghicea în cărți şi cafea.

Pentru apărarea lui Dinu, îl angajasem pe Benea, un avocat la modă atunci. Când mă duceam să discut cu el detalii pentru apărarea lui Dinu, aveam impresia că devin inculpată, deoarece Benea îşi însuşise perfect metodele psihologice cu care terorizau anchetatorii securişti şi nu-mi dădea nici o speranță. Nu ştiam că el însuşi era înfricoşat, fiind oarecum implicat în proces, deoarece îl avusese ca secretar pe Dinu Ranetti – şi el arestat, ca fiind prieten al lui Dinu, căruia îi comunicase decizii din procesele secrete în curs de a fi judecate.

În zilele în care începuse derularea procesului – unde soțiile şi rudele inculpaților nu au avut voie să asiste –, ghicitoarea noastră în cafea a venit în depozit unde lucram şi s-a aşezat

tacticos lângă mine. Mi-a luat ceaşca de cafea pe care o întorsesem şi a început să citească în ea. Mi-a spus că asupra lui Dinu se află o ameninţare de moarte, dar că ea crede că pericolul va fi înlăturat. Curând după aceasta s-a furişat până la mine colega mea de la Bibliografie, Mihaela, căsătorită Velescu. Micuţă şi subţire, cu părul blond, inelat, căzându-i pe spate şi încadrându-i obrazul de păpuşă, mi-a şoptit pe nerăsuflate că la recursul ce va avea loc imediat după proces [trebuie] să schimb avocatul, căci Dinu este lipsit de apărare. Noul avocat angajat de mine în locul lui Benea a fost vecinul nostru Ion Podaşcă. La recursul care s-a ţinut fără ca inculpaţii să fie de faţă, am asistat şi eu. Ion Podaşcă a pledat demn şi conştiincios, în limitele posibilităţilor de atunci, facilitând Tribunalului Militar transformarea sentinţei celei mai grave, condamnarea la moarte, în douăzeci şi cinci de ani muncă silnică. Întâlnindu-l într-o zi, Ion Podaşcă mi-a mărturisit cât de impresionat a fost de proces de depoziţiile lui Dinu, pe care şi le-a notat şi mi le ţine la dispoziţie[1].

Mă aflam prinsă într-o plasă paralizantă

Am în faţa ochilor concluziile de învinuire şi actul de acuzare din februarie 1960, prin care Dinu a fost condamnat la douăzeci şi cinci de ani muncă silnică în urma procesului intentat intelectualilor. Parcurgând rezumatul celor cincizeci de interogatorii la care a fost supus Dinu şi în care se insista mereu şi mereu, demenţial, asupra câtorva învinuiri, mă simţeam înspăimântată şi aveam impresia că mă aflu prinsă într-o plasă paralizantă, deoarece eu însămi fusesem contaminată de criteriile de judecată ale terorii comuniste.

Mult timp, doar vederea foilor subţiri, dactilografiate, pe care mi le încredinţase avocatul Podaşcă îmi produceau un rău

[1] O parte din însemnările avocatului Ion Podaşcă au fost reproduse în „Nota asupra ediţiei" la romanul lui Dinu Pillat *Aşteptând ceasul de apoi*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2010.

fizic, un gol în stomac şi o încâlcire a minţii şi, de frică, le-am ascuns în fundul unui sertar. Eram asemeni Monicăi, care copil, îngrozită de chipul înfricoşător al unei vrăjitoare reprezentate pe coperta poveştilor fraţilor Grimm, m-a rugat să ascund cartea. Cum ediţia era frumoasă, am pus cartea pe un dulap. Dar Monica a descoperit un colţ al volumului şi mi-a spus să o ascund mai bine.

Am citit dosarul mai târziu, de multe ori, confruntându-l cu amintirea realităţii, şi bunul meu simţ a biruit, iar învinuirile au dispărut ca pulberea în vânt. Era plăsmuirea unor primejdii şi transformarea unor fapte firești într-o societate normală în păcate de moarte şi ameninţări la adresa siguranţei naţionale, regizate magistral de minţi înnebunite de teama ca nu cumva felul de a fi al oamenilor liberi în gândire şi comportament să se răspândească în mase, periclitând pe guvernanţii statului comunist român în frunte cu Gheorghiu-Dej, supravegheat de sovietici. Mi-am dat astfel seama că atunci nu fuseseră condamnaţi numai câţiva cercetători şi scriitori care nu consimţiseră să-şi aservească inteligenţa şi puterea de creaţie concepţiilor marxist-leniniste ale realismului socialist, dar că fusese amorţită – ca de un venin – evoluţia şi vioiciunea vieţii culturale la care se ajunsese după un secol şi mai bine.

Am strania impresie că viaţa lui Dinu, originea lui socială, formaţia intelectuală, trecută prin filtrul personalităţii lui, au servit ca o ţintă exemplară la îndeplinirea luptei regizate de regimul comunist împotriva elitei intelectuale, la distrugerea prin teroare a libertăţii şi independenţei de gândire şi a unui anumit stil de viaţă, însuşite cu greu de ţara noastră, vitregită de o aşezare nefastă.

Procesul Dinu Noica–Dinu Pillat a avut următorii protagonişti: actriţa Marietta Sadova, Arşavir Acterian, Nicolae Steinhardt[1], Sergiu Al. George, Iacob Noica, Beatrice Strelinski, Anca Ionescu, Sanda Mironescu, grupaţi în jurul lui Dinu Noica.

[1] Nicolae Steinhardt (1912–1989), jurist, scriitor şi critic literar.

Dinu Pillat a tras după el doisprezece prieteni: Nicolae Iordache (Vladimir Streinu), Emanuel Vidraşcu, Nicolae Radian, Aurel Vlad, dr. Dinu Răileanu, Sandu Lăzărescu, Goghi Florian, Ion Mitucă, Alexandru Paleologu, Arşavir Acterian, Theodor Enescu şi Remus Niculescu – [aceştia] au fost ataşaţi procesului deoarece erau prieteni atât cu Dinu Noica, cât şi cu Dinu Pillat. Păstorel Teodoreanu, deşi nu avea nici o legătură cu cei citaţi mai sus, a fost înglobat şi el pentru ironia şi hazul glumelor sale împotriva regimului.

În sentinţa de condamnare, Dinu este prezentat ca fiu de moşier şi deputat. Învinuirile se datorează mai degrabă faptului că era fiul poetului Ion Pillat, căci Dinu moştenise de la tatăl său nu numai pasiunea pentru poezie, dar mai ales necesitatea vitală de a fi permanent în contact cu evoluţia literaturii şi cu scriitorii timpului său care gândeau ca el. Astfel a fost acuzat că se întâlnea cu Ion Caraion, Vladimir Streinu, Alexandru Paleologu, Theodor Enescu şi Emanuel Vidraşcu şi discutau „duşmănos".

Cele mai multe interogatorii le-a avut în legătură cu Ion Caraion, care a fost arestat înainte şi care desigur la interogatorii a fost silit să relateze despre relaţiile sale cu Dinu. Dinu era foarte grijuliu cu firea susceptibilă a poetului care se zbătea ca un peşte pe uscat şi nu accepta sugrumarea libertăţii de creaţie a scriitorilor, cu atât mai mult cu cât el însuşi era un poet ermetic. Nu se vedeau pe ascuns. Când Caraion a fost bolnav, Dinu l-a vizitat la spital, după cum s-a dus să-l viziteze şi pe Radu Gyr[1], eliberat din închisoare şi internat la spitalul Caritas. Lui Caraion îi plăcea să vină la noi şi să discute cu Dinu plimbându-se prin curtea umbrită de castani. Tot astfel străbătea curtea de la un capăt la altul şi cu Alexandru Paleologu, care venise să-i citească studiul său despre Ion Barbu şi să-i vorbească

[1] Radu Gyr, pseudonimul literar al lui Radu Demetrescu (1893–1964), poet, dramaturg, eseist şi gazetar. A suferit, pentru afilierea la mişcarea legionară, trei detenţii: în timpul dictaturii regale a lui Carol II, pe vremea dictaturii lui Ion Antonescu şi sub dictatura comunistă.

despre cartea în manuscris a lui Dinu Noica: *Povestiri despre Hegel*. Vladimir Streinu refuzase să scrie, manifestându-şi astfel dezaprobarea sa faţă de o literatură confecţionată după directive. Dinu îl vizita deseori. Iarna, în odaie, era frig şi şedeau amândoi în paltoane şi cu căciulile pe cap.

În anul 1949, la Şcoala tehnico-sanitară, mă împrietenisem cu profesoarea de literatură română, Rodica Vidraşcu, grăsuţă, inteligentă şi întotdeauna binedispusă. Prin intermediul soţului ei, Emanuel Vidraşcu, avocat, fost secretar al lui Mihai Antonescu[1], prieten din studenţie cu Eugen Ionescu şi care lucra şi el într-o cooperativă meşteşugărească, Dinu l-a cunoscut pe preotul Mihai Avramescu[2], ce îşi avea parohia la Schitul Maicilor. În înserările de vară, Dinu cobora la Schit şi acolo, împreună cu Vidraşcu şi cu impetuosul Mihai Musceleanu, credincios fervent al părintelui Mihai, se aşezau pe iarba verde din faţa bisericii care se înalţa sfielnic şi îşi descărcau prea plinul sufletului şi minţilor lor zăgăzuite.

Ocupată până peste cap cu diverse treburi casnice, eram mulţumită că Dinu putea evada astfel din marasm.

La cenaclul lui Barbu Slătineanu a fost adusă de Alice Voinescu [cartea] *La Tentation d'exister* (*Ispita de a exista*) de Emil Cioran, iar Şerban Cioculescu a venit cu romanul *La Forêt interdite* (*Noaptea de Sânziene*) de Mircea Eliade, cărţi pe care Dinu s-a grăbit să le împrumute pentru a le citi.

Dinu a fost învinuit de a fi comentat cu Vladimir Streinu, Ion Caraion şi Alexandru Paleologu aceste cărţi şi, de asemenea, de a fi analizat cu primii doi poeziile făcute de Radu Gyr în închisoare, care circulau pe ascuns, cum şi *Antologia poeziei române în exil* cu o prefaţă de Vintilă Horia[3]. Greşeli de

---

[1] Mihai Antonescu (1904–1946), avocat, politician, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri condus de Ion Antonescu; a fost condamnat la moarte pentru crime de război şi executat la Jilava.

[2] Mihail Avramescu (1909–1984), scriitor avangardist, teolog ortodox; s-a autoexilat la Jimbolia în 1962.

[3] Vintilă Horia (1915–1992), diplomat, eseist, filozof, pedagog, poet şi romancier; s-a refugiat în Spania în 1945.

neiertat au fost considerate şi faptele de a fi citit *Lettre à un ami lointain* (*Scrisoare către un prieten de departe*), adresată lui Dinu Noica, publicată de Emil Cioran în *Nouvelle Revue Française*, a cărei copie îi fusese adusă de Theodor Enescu şi Alexandru Paleologu, şi de a fi vorbit cu ei despre fenomenul revoluției din 1956 din Ungaria. Fără să fi existat nici o tentativă de răsturnare a regimului comunist din România, revoluția din Ungaria şi tentativa de eliberare de sub influența sovietică erau comentate atunci mai mult sau mai puțin pe față de toată lumea.

S-a inventat că Dinu a dat informații secrete ziaristului Cholerton şi lui Ivor Porter, despre care noi ştiam că devenise reprezentantul britanic în Comisia de Armistițiu. La mesele la care erau invitați de Marie Pillat, se discutau evenimentele zilei cu atât mai mult cu cât ele relatau procesele intentate partidelor istorice. Ivor Porter era un admirator al lui Iuliu Maniu, îi cunoscuse pe Dinu Brătianu şi pe Titel Petrescu. Toate manevrele comuniştilor de a prelua puterea în stat puteau fi urmărite în ziarele vremii, iar cei doi reprezentanți britanici erau mult mai bine informați decât Dinu.

În 1990, imediat după Revoluție, Ivor Porter a venit în România în cadrul unei delegații engleze, fiind primit de preşedinte Iliescu. Îndată ce a sosit, Porter mi-a dat un telefon spunându-mi că doreşte să mă vadă. Avea o voce hârşâită, bătrână, care părea că venea dintr-un afund de lume, iar cuvintele erau azvârlite disparat din gâtlejul lui. Când m-am dus la hotelul Intercontinental să-l întâlnesc, am ghicit că bărbatul subțire, în haine bleumarin, cu părul alb, ochii cenuşii şi fața palidă trebuie să fie Porter şi am tresărit, deşi era încă frumos ca un copac înghețat, acoperit de brumă. Porter mi-a dăruit cartea sa *Operațiunea „Autonomous"*, în care relata activitatea sa în România. În originalul englez al cărții, el dă lista tuturor personajelor cu care a fost în contact în România. Dinu Pillat nu se află printre acestea.

După câțiva ani de la plecarea sa din România, în 1948, Ivor Porter se căsătorise cu Katherina, fiica lui Chorlerton. În 1991, cu ocazia traducerii cărții sale, Porter a fost invitat în România

şi a vrut să-i cunosc soţia. Când am văzut-o pe Katherina, am avut impresia că mi-a păşit pragul una din minunatele eroine din romanele lui Turgheniev. Avea părul blond căzând în şuviţe în jurul obrazului liniştit, dulce. Mi-a povestit – şi ştiam că o face ca să mă consoleze pentru suferinţele îndurate de Dinu pentru că i-a cunoscut tatăl – că, deoarece mama sa se căsătorise cu un englez, sora acesteia a fost surghiunită în Siberia, unde a murit.

Nu ştiu ce dovezi au existat că Cholerton a fost spion. Dar mă întreb ce [fel de] informaţii secrete putea să-i transmită un cercetător în istoria literaturii? Dinu a fost acuzat că i-ar fi dat informaţii lui Dugoujard, diplomat la legaţia Franţei. Acesta fusese trimis în anul 1949 la soacra mea de Nicolae Pillat, cumnatul său, care trăia la Paris, pentru a-i transmite salutări. Marie Pillat a profitat ca, prin intermediul lui Dugoujard şi al lui Nicolae Pillat, să capete adresa din America a fiicei sale. Dinu i-a vândut diplomatului francez ediţia completă a operei lui Gustave Flaubert, al cărei preţ era o bagatelă pentru acesta.

Dinu nu a păşit niciodată pragul vreunei legaţii. Poate că unii l-au confundat pe Dinu cu Ion Pillat, care ducea o viaţă mondenă pe vremuri, când contactul cu străinii nu era o primejdie.

Aşteptând ceasul de apoi

Cea mai gravă acuzaţie adusă lui Dinu a fost aceea de a fi scris romanul *Aşteptând ceasul de apoi*, inspirat de mişcarea legionară. El începuse să schiţeze romanul în mai 1944, când se afla cu părinţii săi în refugiu la via din Izvorani.

La 1 mai 1944, Dinu îmi scria[1]:

Toată dimineaţa am scris. Iar după-masă, de la ora trei până la ora asta, am citit o carte a cărei semnificaţie nu coincide, dar

[1] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Eterna întoarcere*, ed. cit., p. 227, apoi în *Ofrande*, ed. cit., pp. 300–301, şi ulterior integral în *Biruinţa unei iubiri*, ed. cit., p. 139.

merge aproape paralel cu aceea a romanului meu. Este vorba de Ce qui ne fut pas[1] *a lui Boris Savincov*[2]*. Cartea unei tentative de revoluție socialistă sub regimul celui din urmă țar. Autorul, un anarhist celebru, relatează cu o dexteritate analitică dostoievskiană toată psihologia teroriștilor, obsedați de atentate, de lupte pe baricade, de sacrificiul ființei lor…*

Dinu fusese interesat de puternicele conflicte ale societății anilor 1930–1940, care au zbuciumat tineretul unei societăți bolnave și au prilejuit nașterea mișcării legionare. Pentru el, amestecul dintre entuziasmul juvenil crezând într-o reînnoire a societății, invocarea lui Dumnezeu și ura dusă până la crimă față de adversar erau spectacolul dureros, apocaliptic al timpului său. El arată cu milă „rinocerizarea" treptată a unui tineret de către elementele teroriste ale mișcării și prăbușirea lui în închisoare și moarte. Izbăvirea conținută în însuși titlul cărții era în Dumnezeu, atotputernic la Judecata de Apoi. Dinu Pillat nu fusese niciodată legionar și, dacă excludem curiozitatea lui față de fenomenul în sine, totul în această mișcare era departe de firea lui echilibrată și de optica lucidă cu care privea orice caz, oricât ar fi fost el de senzațional.

Pentru că nu a fost niciodată legionar, Dinu a simțit că este necesar să se documenteze citind ziarele anilor respectivi la Biblioteca Academiei, a citit cărți legionare – care azi se vând pe toate standurile – împrumutate atunci de la Goghi Florian și de la Arșavir Acterian și a stat de vorbă despre atmosfera ședințelor de cuib și [despre] exaltarea marșurilor și cântecelor legionare cu Sandu Lăzărescu, dr. Aurel Vlad și dr. Nini Radian, care în liceu trecuseră superficial prin această aventură pe care însă o uitaseră de mult.

Toți erau puternice personalități și, prin arestarea și condamnarea lor, se înfricoșau importante instituții, obținându-se

---

[1] Cartea îi fusese împrumutată lui Dinu de Ionel Teodoranu.

[2] Boris Viktorovici Savinkov (1879–1925), conspirator și terorist rus caracterizat de Lenin drept „un burghez cu bombă în buzunar", autor al romanelor *Ceea ce nu a fost* și *Calul palid sau Jurnalul unui terorist.*

astfel aservirea totală a acestora. Goghi Florian fusese şef de promoţie atât în liceu, cât şi la Facultatea de Drept şi important funcţionar la Banca Naţională. Fusese trimis la canalul Dunărea–Marea Neagră ca pedeapsă de a fi vizionat la legaţia americană filmul concursurilor olimpice. Eliberat, a fost reprimit la Bancă, dar retrogradat. Sandu Lăzărescu, şi el eminent student al Facultăţii de Drept, fusese secretarul avocatului Aznavorian. Ferindu-se să facă concesii politice, a preferat să fie redactor la o mare editură, funcţie pe care o îndeplinea fără entuziasm. Era foarte apreciat de poetul V. Voiculescu, pe care-l frecventam împreună. Sandu Lăzărescu era foarte înalt, subţire, cu trăsături rasate şi ochi albaştri sub lentilele groase ale ochelarilor. Îmi închipuiam că, dus la eşafod, şi-ar fi fumat cu aceeaşi nepăsare şi plăcere ţigara. Făcea lungi plimbări cu bătrânul poet pe care-l admira şi iubea cu o deferenţă aristocratică.

Academia nu era lovită doar prin arestarea lui Dinu Pillat, colaborator al prof. acad. G. Călinescu, sau prin Theodor Enescu, Remus Niculescu şi Alexandru Paleologu, colaboratori ai prof. acad. G. Oprescu, ci şi prin dr. Nini Radian, foarte apreciat de dr. Constantin Parhon, fostul preşedinte al Prezidiului M.A.N. şi mâna dreaptă a preşedintelui Academiei, dr. Ştefan Milcu. Dr. Radian şi soţia sa, Marga, erau prietenii noştri cei mai buni. Nini ne-a îngrijit pe toţi. Eram foarte săraci şi la fiecare sfârşit de săptămână ne invitau la o cină cu bucate alese, la care veneau şi dr. Aurel Vlad, colegul lui Nini, şi Dinu Ranetti, prietenul său. Nini, desigur, nu putea fi comunist, dar, ca atâţia alţii, din prudenţă, se înscrisese în partid, din care a fost dat afară. Era pasionat de profesiunea sa şi de poziţia excepţională pe care o deţinea în Institutul dr. C. Parhon. Nu i-a iertat lui Dinu că din cauza prieteniei cu el a intrat în puşcărie.

La câţiva ani după ieşirea din închisoare, deşi îşi recăpătase funcţia de la Institutul dr. C. Parhon, soţii Radian au reuşit să plece la Paris, unde se afla deja refugiată fiica lor, Raluca. După moartea lui Dinu, când m-am dus să-i vizitez la Paris, am regăsit lângă ei căldura şi confortul prieteniei de altădată. Nini mi-a spus cu sfială „eu nu meritam să fac parte din acel proces".

Arşavir Acterian, datorită relaţiilor sale cu intelectualii opozanţi comunismului, a atras desigur atenţia Securităţii, dar cultura şi talentul său au fost dovedite prin cărţile pe care le-a scris după eliberarea din închisoare. Dinu a vorbit, de asemenea, despre mişcarea legionară cu medicul său care-i făcea pneumotorax, Dinu Răileanu. Toată munca de documentare a lui Dinu a fost socotită de Securitate drept o tentativă de reînviere a mişcării, iar cei care l-au ajutat fără nici un gînd ascuns în cercetare au fost băgaţi în puşcărie odată cu el.

Dinu a rescris şi terminat romanul în 1948, în timpul verii petrecute la Miorcani, de unde i-a scris lui G. Călinescu[1] la 2 octombrie 1948:

Stimate domnule profesor,

Scrisoarea de faţă reprezintă poate un sentimentalism intelectual, dar în definitiv suntem oameni. De la începutul verii, de trei luni încoace, scriu zi de zi în sihăstria Miorcanilor, care, în paragina de acum, a ajuns să semene cu proprietatea fascinant decrepită care l-a atras pe drumul aventurii pe le grand Meaulnes[2] *din romanul lui Alain-Fournier. Astăzi, după ce mi-am sfârşit cartea, simt nevoia de a vă scrie [...]. Cum, în cursul ultimilor trei ani, fără să ştiţi poate, dumneavoastră mi-aţi fost prietenul cel mai aproape în planul înalt al gândului, cu toate dezamăgirile încercate uneori de pe urma anumitor labilităţi politice, nu găsesc cui altcuiva să-i adresez mesajul „bunei vestiri".*

Nu sunt la primul meu roman. Şi totuşi, parcă am impresia că mă aflu acum, în sensul plenitudinii resimţite în diversitatea creaţiei. Este vorba de o carte la al cărei material eruptiv poate că nu vă aşteptaţi deloc, mai ales că m-aţi judecat totdeauna

---

[1] Scrisoare reprodusă în *G. Călinescu şi contemporanii (Corespondenţă primită)*, ed. cit., pp. 260–261, în *Ofrande*, ed. cit., pp. 303–304, şi ulterior în „Notă asupra ediţiei" la romanul lui Dinu Pillat, *Aşteptând ceasul de apoi*, ed. cit.

[2] *Le Grand Meaulnes*, romanul lui Alain-Fournier, a fost tradus în româneşte de Domniţa Gherghinescu-Vania sub titlul *Cărarea pierdută*, Ed. Univers, Bucureşti, 1987.

oarecum altfel, în coordonatele unei anumite tradiții familiale, decât poate că sunt de fapt. Nu știu cum și când va ajunge să apară acest roman, ce anume îi va fi dat să însemne în planul relativ al contemporaneității noastre literare și mai ales în planul creației epice, dar am ținut ca, înaintea tuturor, dumneavoastră să fi luat cunoștință de elaborarea lui.

În septembrie 1942 – la douăzeci și unu de ani – Dinu publicase romanul *Tinerețe ciudată*, care continua într-un fel *Jurnalul unuui adolescent*, apărut cu un an înainte. Tinerii săi eroi sunt în căutarea sensului vieții lor, unii găsindu-l în artă, alții în evadarea marilor călătorii, dar cei mai mulți eșuând în ratare, unii sinucigându-se și eliberându-se astfel din strânsoarea unei societăți închistate de prejudecăți. Punctul de vedere al lui Dinu este întrupat de pianistul Vladimir Dumșa, dedicat slujirii artei și nădejdii în iubire. În romanul *Așteptând ceasul de apoi,* care pare a continua *Tinerețe ciudată*, Dinu încerca să prezinte dramatic un tineret care, în dorința lui de împrospătare a societății și de autentică trăire, devine unealta elementelor teroriste și sfârșește în închisoare.

El nu și-a ascuns romanul care a fost citit de G. Călinescu, Tudor Vianu, Vladimir Streinu, V. Voiculescu, Barbu Slătineanu, Andrei Scrima, Theodor Enescu, Goghi Florian, Sandu Lăzărescu, de Nini Radian și Aurel Vlad. Dar, după ce au fost arestați Dinu Noica și dr. V. Voiculescu, el l-a ascuns, spre marea nedumerire a mamei mele care îl citise și spusese că trebuie să-l ținem la vedere, pe masă, căci nu este vorba de o apologie a mișcării legionare, ci dimpotrivă. Acum, când mi-l amintesc, îl asemui *Condiției umane* de André Malraux, carte pe care Dinu avea să o citească în 1966, la ieșirea din închisoare.

Dinu a fost torturat la anchete pentru că voiau de la el declarații care să-i înfiereze pe prietenii lui. Într-o zi, când – plin de sânge și cu dinții din față sparți – a fost azvârlit în celulă, Dinu a avut sentimentul că Iisus se află lângă el, simțindu-i îmbrățișarea. Atunci a înțeles, prin propria-i trăire, patimile lui Iisus și suferințele i s-au părut mai ușoare.

Într-o duminică, după ieşirea din închisoare, ducându-ne cu Monica să ne plimbăm în parcul Carol, Dinu mi-a atras atenţia asupra unui domn palid, neînsemnat ca înfăţişare, care se afla pe trotuarul de vis-à-vis şi mergea şi el spre parc cu soţia şi fetiţa lui. Mi-a spus că era anchetatorul care-l chinuise atât moral, cât şi fizic. A murit şi el de cancer, ca şi Dinu.

Din punctul de vedere comunist, interogatoriile luate lui Dinu şi răspunsurile date de el, chinuit şi bătut, pot fi acuzatoare. Dar romanul[1], singura piesă care ar fi dovedit nevinovăţia lui şi atitudinea lui obiectivă faţă de mişcarea legionară, lipseşte din dosarul Procesului.

Din copilărie, Dinu fusese obişnuit să asiste la mesele şi reuniunile literare unde invitaţii tatălui său luau cuvântul sau recitau din operele lor. Poetul Ion Minulescu, cu nelipsitul său fular în jurul gâtului, îşi declama patetic poemele, conversaţia lui Octavian Goga era ameţitoare, plină de vervă şi inteligenţă, iar Lucian Blaga era departe de a fi un tăcut, căci cuvintele-i ţâşneau în fraze electrizante. Pentru Dinu, contactul cu scriitori era nu numai o necesitate, ci şi o deprindere.

El a fost învinuit de a fi participat la lecturile care au avut loc în casa Slătineanu, cum şi la întâlnirile cu Dinu Noica. Theodor Enescu îl invitase pe Dinu, odată, la el acasă, unde a venit şi Dinu Noica, care le-a expus un capitol din cartea sa *Anti-Goethe*. A doua oară l-a văzut pe Dinu Noica la Mihai Rădulescu, unde Nicolae Balotă le-a citit lucrarea sa *Thomas Mann la Judecata de Apoi*. A treia oară l-a întâlnit pe Noica la poetul V. Voiculescu. Noica venise să-i citească doctorului scrisoarea pe care o primise de la Emil Cioran. De altfel, din lotul Noica, Dinu nu cunoştea pe nimeni în afară de cei pe care i-am citat.

O altă gravă acuzaţie a fost şi aceea de a fi înlesnit trimiterea în străinătate a unor materiale privind situaţia din închisori.

---

[1] Romanul la care se referă autoarea, proba nevinovăţiei lui Dinu Pillat, a fost recuperat abia în martie 2010 din Arhivele CNSAS, unde a zăcut 51 de ani.

În 1954, la Dinu s-a prezentat Ion Mitucă, eliberat din închisoarea de la Cavnic, unde-l întâlnise pe Dan Cernovodeanu. Acesta îi dăduse adresa noastră cu rugămintea de a ne relata suferințele întemnițaților în minele de plumb din Maramureș. În cartea sa *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. I, p. 155, Ion Ioanid menționează că Ion Mitucă fusese căpitan de artilerie în județul Mehedinți.

Când a venit la noi, Mitucă avea o ținută dreaptă, pielea obrazului său era de culoare plumburie, vorbea grăbit, fără oprire. Dinu a fost extrem de impresionat. A doua oară când s-au întâlnit în oraș, Mitucă i-a adus un manuscris, rugându-l pe Dinu să-l trimită în străinătate la Mihai Fărcășanu. Dinu a încercat să-i îndeplinească rugămintea, dar manuscrisul a fost interceptat. El se află în dosarul Procesului, vol. VIII, pp. 141–157. Un fragment din *Memoriu privind aspecte ale vieții deținuților politici din închisorile și lagărele de muncă forțată din România*, iscălit Ioan Gh. Mitucă, a fost publicat în *Arhivele Totalitarismului*, I, 1993, 1, pp. 114–116.

Singurul lucru pe care mi l-a mărturisit mai târziu Dinu despre alcătuirea procesului a fost faptul că telefonul nostru fusese supravegheat timp de patru ani, până în ziua judecății. Or, el era un expansiv care comunica liber și frecvent cu prietenii săi, fără să aibă nimic de ascuns, astfel încât persoanele urmărite și arestate în jurul său au fost divulgate de înregistrările telefonului.

În baza acuzațiilor de mai sus, prin sentința din 1 martie 1960, Dinu Pillat a fost condamnat la 25 (douăzeci și cinci) de ani de muncă silnică, la 10 (zece) ani degradare civică și confiscarea averii personale, pentru crimă și uneltire contra ordinii sociale, precum și la 15 (cincisprezece) ani temniță grea pentru crima de trădare de patrie.

Grațierea venită pentru tot lotul procesului a fost pentru Dinu un adevărat miracol. În închisoare suferise atât moral, cât și fizic. La gleznele picioarelor îi rămăseseră cicatrice de la lanțurile purtate. În temniță nu a ținut cursuri universitare, nu a învățat limba engleză, ci s-a rugat și s-a adâncit în Dumnezeu.

Ne-a mărturisit mie şi Monicăi, plin de remuşcare, că, înfometat, a furat un coltuc de pâine păstrat de un deţinut. La ieşirea din închisoare nu a vrut să semneze nici o adeziune de colaborare.

În fiecare an, în preajma zilei de 5 decembrie, ziua morţii lui Dinu, primesc un telefon de la Pia, din Anglia. Ultima oară mi-a povestit cum, în toamna anului 1975, când a venit să ne vadă, s-a plimbat cu Dinu îndelung în parculeţul din preajma casei noastre. I-a mărturisit ceea ce mie şi Monicăi nu ne spusese niciodată, cum după ceasuri de interogatorii sublimiate de bătăi era lăsat o zi, două, în pace. În acel răstimp de ameţeală şi durere, când se bălăbănea pe marginea patului, paznicii veneau din când în când să-l controleze. Atunci a avut revelaţia grelelor păcate care îi împovărau pe torţionarii săi şi a început să se roage pentru iertarea lor. I-a mai spus Piei că, din toată existenţa lui, nu vrea să şteargă anii de detenţie în care cu umilinţă şi durere a urcat treptele spre eliberarea sufletului de ură. Cu doi ani înainte de eliberare, Pia plătise o sumă uriaşă – strânsă de la prietenii săi englezi şi americani – pentru a-l scoate pe Dinu din închisoare şi a-l aduce în străinătate împreună cu familia sa[1]. A fost însă refuzată de trei ori de autorităţile române.

Din corespondenţa cu fostul ei soţ, Mihai Fărcăşanu, reiese că acesta se temea şi îi atrăgea atenţia că ar putea fi şantajată, făcându-se indirect astfel presiuni asupra lui – cum se încerca de altfel pe alte căi – să-şi înmoaie intransigenţa şi neacceptarea regimului comunist sovietic şi din ţara noastră. Pia nu s-a lăsat în nici un fel ademenită şi noi am rămas în România.

Eliberat şi aflând cele puse la cale de sora lui, Dinu a spus că, dacă ar fi fost silit să părăsească astfel ţara, el s-ar fi sinucis, neputând admite ca, în timp ce el ar fi fost liber, prietenii săi să zacă în continuare în puşcărie.

---

[1] „Filiera Jacober" facilita, contra unei considerabile sume de bani, plecarea românilor care doreau să emigreze din ţară.

Revenirea la viață

La 28 iulie 1964, Dinu a sosit la Bucureşti, venind de la închisoarea Gherla. Nu ştia nimic despre familia sa şi, de aceea, s-a dus la Mia Fărcăşanu, sora lui Mihai, care locuia lângă Gara de Nord, să întrebe de noi. Mia a telefonat că Dinu vine acasă, iar eu am fost înştiinţată la serviciu de sosirea lui Dinu, pe care, de altfel, o aşteptam în fiecare zi, căci toţi cei condamnaţi din lotul lui fuseseră deja eliberaţi. În prealabil zugrăvisem şi curăţasem toată casa, iar pe Monica o trimisesem cu mama la Văratec, neştiind în ce stare fizică va veni Dinu. Am aşteptat împreună cu soacra mea câtva timp, nedumerite că Dinu întârzia să vină. În sfârşit a intrat pe poartă, târând după el bocceaua cu lucruri. Întârziase deoarece trecuse mai întâi să se închine la biserica de lângă închisoarea Malmaison, unde fusese chinuit şi de unde doar [dangătul] clopotelor îi mai trezea puterea de rezistenţă (foto 33).

Revenirea lui Dinu la viaţa normală s-a făcut pe încetul, în ziua sosirii, când a intrat în odaia noastră, s-a dus la icoana Maicii Domnului, a îngenuncheat şi a plâns, apoi, după ce ne-am venit în fire, s-a aşezat în fotel şi mi-a spus peremptoriu că pe el nu-l mai interesează nimic din ceea ce-l pasiona altădată şi că nu doreşte decât să fie paznicul unui parc. A doua zi însă a început să alinieze cărţile din bibliotecă şi să potrivească ordinea tablourilor. Mi-a cerut să-i dau din cărţile tatălui meu volumul *Amintiri din casa morţilor* de Dostoievski şi, după ce l-a citit, mi-a spus că sunt apă de trandafiri [faţă de ce trăise el în închisoare].

Am plecat cu Dinu la mânăstirea Văratec, unde ne aşteptau, pline de emoţie, Monica şi mama mea. Căsuţa măicuţei Agripina era înconjurată de flori, straturi de ceapă verde, pruni şi meri. Totul în odăi era simplu, dar strălucea de ordine şi curăţenie. Seara, măicuţele Agripina şi Zenaida au destupat în cinstea lui Dinu o sticlă de Cotnar vechi. Dimineaţa, sub mărul din curte, mama ne pregătea gustarea de dimineaţă cu ouă

moi, iar la prânz luam masa peste drum, la măicuțele Tatiana și Iuliana, împreună cu prietenele mamei – moldovence grijulii, vorbărețe și pline de haz și de romanțe. Sorbeam borșul de pui cu hasmațuchi și ne înfruptam cu hribi pané și pui fripți și nemaipomenitele aluaturi moldovenești.

Seara ne întorceam în bucătăria măicuței Agripina, cu soba monumentală de zid, și ne așezam în jurul mesei pe care se afla mămăliguța fierbinte cu brânză și smântână.

De obicei, înainte de prânz treceam pe lângă Pădurea de Argint a lui Eminescu și urcam pe dealul Filioru acoperit cu coroane crețe de stejari, iar seara plecam, bătuți de vânt, pe Bâtca înălțată spre cer, de unde se zăreau, la sud, Războienii lui Ștefan cel Mare, iar la răsărit, Cetatea Neamț și Valea Ozanei. Clopotele se auzeau mereu, bătând liniștitor, iar toaca alunga negurile din sufletul lui Dinu.

Toamna târziu mergeam amândoi împreună cu Monica la mare. Briza era tăioasă și trebuia să stăm culcați pe nisipul alb, privind printre gene marea închis-albastră. Seara o petreceam pe digul de la Constanța și vedeam printre catargele bricului Mircea și coșurile vapoarelor norii purpurii ai asfințitului sfâșiați pe cerul care se întuneca.

În toamnă, Dinu a fost reprimit în Institutul condus de G. Călinescu, care era bolnav, în apropierea morții. La 10 octombrie 1964, Dinu îi scria[1]:

Iubite domnule profesor,

Îmi permit să vă scriu câteva rânduri, după prima ședință de lucru la „Institut" la care am asistat după o absență de cinci ani și aproape șapte luni. Mărturisesc că m-am simțit deosebit de emoționat reintrând în cadrul cunoscut, reîntâlnind o parte dintre colegii cu care începusem să constituim cândva o familie în jurul dumneavoastră. Dar, ședința odată deschisă, când toți am luat loc în jurul mesei și s-a trecut la ordinea de zi, am simțit deodată o senzație de mare gol intelectual.

---

[1] Scrisoare reprodusă integral în vol. *G. Călinescu și contemporanii (Corespondență primită)*, ed. cit., pp. 265–266, apoi în *Eterna întoarcere*, ed. cit., pp. 234 –235 și în *Ofrande*, ed. cit., pp. 309–310.

Lipseați dumneavoastră. Nu mai erați dumneavoastră, care să anime totul, care să ne țină într-o stare de tensiune a spiritului, care să ne facă să trăim pasionanta aventură a gândirii. Totul mi s-a părut acum tern, fad, convențional, plat, mediocru. Mă uitam în jur cu strângere de inimă și mă simțeam sufocat de plictiseală [...].

La 18 aprilie 1965, Dinu îi comunica[1] Piei:

Am fost adânc afectat de moartea lui Călinescu, cea mai prodigioasă personalitate pe care am cunoscut-o până acum în viață și de întâlnirea cu care evoluția mea intelectuală s-a resimțit într-un sens hotărâtor. Nu mă pot consola și senzația golului lăsat de dispariția lui rămâne iremediabilă. Aș vrea atât de mult să-ți găsești timp să-i citești romanele Enigma Otiliei *și* Bietul Ioanide, *chiar dacă ele nu-l exprimă decât fragmentar.*

Prietenii s-au strâns curând în jurul lui Dinu, înmulțindu-se. La câteva zile de la ieșirea din închisoare, ne-am trezit cu Nicu Steinhardt venit să-i mulțumească *de vive voix* lui Dinu care, aflat în infirmeria de la Gherla și mai bine hrănit, reușise să economisească și să-i trimită o pâine. Așteptându-l pe Dinu, s-a așezat la masa din curte și a început să citească cu poftă un ziar.

Ne însoțea la Văratec. Dimineața – după o noapte de nesomn în tren –, când coboram în orașul Piatra Neamț, încă adormit, dar cu grădinile împodobite cu tufele de hortensii înflorite, și la vederea bisericii Sf. Ioan a lui Ștefan cel Mare scăldându-se în aerul proaspăt, albastru, Nicu exclama exaltat: „Raiul pe pământ!"

Nicu Steinhardt a început să scrie *Jurnalul fericirii* la mânăstirea Văratec prin anul 1972. Locuia în vârful dealului, lângă biserica Schimbarea la Față, la o măicuță, Daria. Condițiile nu erau cele mai confortabile și Nicu, mai mult flămând, accepta cu bucurie invitația la dejun a măicuțelor și doamnelor

[1] Scrisoare reprodusă fragmentar în *Ofrande*, ed. cit., p. 310 și integral în *Sufletul nu cunoaște distanțele*, ed. cit., pp. 144–145.

[prietenele] noastre [moldovence, împreună cu care ne petreceam vacanțele]. Deși ar fi vrut să păstreze secretul lui Nicu, Dinu, care-l vizita după-amiezile, venea de la el entuziasmat și-mi spunea, strălucind de admirație, că Nicu scrie o carte nemaipomenită. Desigur că Nicu îi citea în fiecare zi ceea ce scrisese.

Îmi amintesc de o primăvară în care împreună cu Dinu și cu Nicu am străbătut faleza de la Carmen Sylva până la farul de la Tuzla. Salcâmii crescuseră înalți la poalele falezei și erau plini de ciorchini grei de flori care îmbălsămau aerul sărat. Mergeam ca în vis, fără să scoatem nici un cuvânt, ca Lazăr înviat din morți urmărind soarele, [așa cum și-l închipuise] Leonid Andreev în nuvela sa[1].

Într-o dimineață, a intrat în curte Alecu Paleologu cu o haină de catifea verde și mirosind a Patchouli[2] și au rămas nedespărțiți până la moartea lui Dinu.

Apoi au intrat în scenă minunatul Sergiu Al-George și vajnica lui soție, Dorina, cu cei mai minunați ochi albaștri. Odată cu Sergiu au pătruns și semnele tainice ale existenței pe care le percepea ca nimeni altul, iar căldura prieteniei și bunătății lui ne cuprindea pe toți, desferecându-ne inimile. Când Dinu, bolnav de moarte, a intrat pe poarta spitalului, i-a mărturisit doar lui Sergiu că a presimțit că o poartă grea s-a închis în urma lui. Dar mai avusese încă timp să se bucure de un nou prieten, adus de Sergiu, dr. Sebi Munteanu, care făcuse pușcăria în studenție, un uriaș lângă gingașa, dar puternica sa soție, Zorela. A luat parte la discuțiile pline de fervoare și de haz purtate de

[1] Referire la nuvela „Învierea lui Lazăr" de scriitorul rus Leonid Andreev (1871–1919), publicată în volumul *Nălucile* (trad. rom. Ana-Maria Brezuleanu, Ed. Paralela 45, Pitești, 2002). Iată pasajul la care face aluzie Cornelia Pillat: „Răceala de trei zile a mormântului e, pasămite, atât de puternică, bezna lui e atât de adâncă, încât nici o rază nu i-ar putea lumina întunecimea ochilor [...]. Lazăr se ducea în pustiu și mergea drept spre soare, ca și cum ar fi vrut să-l prindă din urmă" (p. 75).

[2] Parfum obținut din planta orientală Patchouli.

Sergiu, Alecu, Nicu Steinhardt, Toto Enescu din jurul bogatului ospăț de revelion, taifasuri nesfârșite dirijate judicios de Sebi. Deși la ieșirea din pușcărie fuseseră obligați să promită că nu se vor mai întâlni, toți prietenii lui Dinu, care fuseseră condamnați odată cu el, nu numai că nu i-au păstrat ranchiună, dar s-au strâns iar în jurul său.

Asistam iar la conversația spumoasă, sclipitoare, a Sandei, întreținută neobosit pentru a-i atrage atenția și a-l amuza pe soțul ei, Sandu Lăzărescu, schimb de cuvinte zburând jucăuș între noi, care-mi amintea de piesa *Les Enfants terribles*[1] de Jean Cocteau. Dinu Ranetti cu soția sa de atunci, Olguța, mă căutau la Institut pentru a mă vedea și a-mi aduce mărțișoare de 1 martie. Alecu – îndurerat de moartea soției sale, Mietta – și Nicu Steinhardt veneau deseori să cineze la noi, și în odaia în care farfuriile golite se puneau pe jos verva lui Nicu și râsul lui Alecu supraviețuiau. Pentru Dan Cernovodeanu – mereu flămând, căci lucra pentru un salariu modic la o cooperativă de lumânări și pregătea concomitent exhaustiva sa lucrare despre stemele României – Dinu îmi cerea să pregătesc bucate deosebite și sățioase. Toate umilințele, mizeriile sărăciei au fost însă învinse de Dan Cernovodeanu prin reușita examenului său de doctorat susținut la Sorbona.

Ștefan Augustin Doinaș[2] și Irinel Liciu[3], soții Șora[4], Ivasiuc[5] și Tita Chiper[6] nu ocoleau invitația lui Dinu, care considera că are obligația să onoreze cu recunoștință și să ia legătura cu intelectualii acelor ani. Goghi Florian, cu nervii prăpădiți –

---

[1] *Copiii teribili* (trad. rom. Alexandru Baciu), roman apărut în 1929, ulterior dramatizat.

[2] Ștefan Augustin-Doinaș (1922–2003), poet, eseist, traducător.

[3] Silvia Irinel Liciu (1928–2003), celebră balerină, prim-solistă a baletului Operei române din București, soția poetului Ștefan Augustin Doinaș.

[4] Mihai Șora (n. 1916), filozof și eseist; Mariana Șora (n. 1917), soția lui, scriitoare.

[5] Al. Ivasiuc (1933–1977), prozator și romancier.

[6] Ecaterina (Tita) Chiper, soția lui Al. Ivasiuc, scriitoare și jurnalistă.

înainte de a se sinucide –, mi-a adus caietul său cu maxime delicate, subtil ironice, concentrând concluziile sale despre viață, spunându-mi că i le-ar fi dăruit lui Dinu, dar, în lipsa lui, mi le încredințează mie, căci Dinu murise.

Erau mulți scriitori formați în regimul comunist pentru care Dinu era un caz insolit și îi căutau prietenia: Ov. S. Crohmălniceanu[1], cu care făcea șuete pasionante, Paul Georgescu[2], Mihai Petroveanu, Baconsky[3], care vorbeau descătușați în preajma lui. Marin Sorescu[4] a citit, într-o seară, la noi acasă, piesa de teatru *Iona*. Între Dinu și el s-a stabilit spontan o adevărată prețuire reciprocă. Tinerii critici Alexandru George și Lucian Raicu[5] veneau până la Văratec să-l vadă, provocându-l la discuții nesfârșite în plimbările lor, împreună, pe dealuri. Dorina[6] și Liviu Grăsoiu[7] intrau în casa noastră cu sfială și bucuroasă încredere.

Vechii prieteni: Vladimir Streinu cu soția sa, Nicolae Balotă[8], profesorul Elian[9] cu Lila, Barbu Cioculescu[10] cu Simona[11], Ștefan Nenițescu – cu sufletul și mintea rămase tinere după

---

[1] Ov. S. Crohmălniceanu (1921–2000), critic, istoric literar, prozator, stabilit la Berlin în 1992.

[2] Paul Georgescu (1923–1989), romancier, critic literar, eseist și jurnalist.

[3] A.E. Baconsky (1925–1977), poet, prozator, eseist și traducător.

[4] Marin Sorescu (1936–1996), poet, dramaturg, prozator, eseist și traducător.

[5] Lucian Raicu (1934–2006), critic literar, scriitor, emigrat la Paris în 1986.

[6] Dorina Grăsoiu (n. 1945), istoric și critic literar.

[7] Liviu Grăsoiu (n. 1943), critic literar, eseist și jurnalist.

[8] Nicolae Balotă (n.1925), eseist, critic, istoric și teoretician al literaturii, stabilit în Franța în 1987.

[9] Al. Elian (1910–1998), savant, teolog, istoric de artă, profesor universitar.

[10] Barbu Cioculescu (n. 1927), poet, prozator, istoric literar, editor, traducător și jurnalist.

[11] Simona Cioculescu (n. 1944), editoare, traducătoare, cercetătoare, specialistă în literaturile română și cehă.

şaptesprezece ani de închisoare – veneau, pe rând, în după-amiezile de vară în curtea stropită proaspăt. În jurul mesei încărcate cu sandviciuri şi vin de Murfatlar, buna dispoziţie înflorea şi vorbele deveneau înaripate.

Erau şi tineri care îl căutau pe Dinu: timidul, atunci, Eugen Simion, aparent teribilistul Virgil Nemoianu[1], pasionata Ileana Mălăncioiu, Andrei Pleşu. Andrei se plimba cu Dinu şi îi mărturisea atunci că generaţiei lui îi lipsea exemplul marilor profesori şi al personalităţilor – şi vorbirea sa frumoasă părea deznădăjduită. Au avut însă şi el, şi prietenul său Gabriel Liiceanu iubirea salvatoare pentru Dinu Noica, ce i-a primit cu încântare în preajma sa.

Bucuria vieţii creştea în Dinu. Entuziasmul exuberant faţă de natură, de prieteni şi de lectură era mult mai spontan decât înainte, căci toate acestea le recâştigase după o întunecată suferinţă. Dinu îi cerea Piei cu fervoare şi nerăbdare cărţi noi apărute în Occident, de care avea neapărată nevoie pentru a fi la curent cu evoluţia literaturii universale, pe care le primea pe adresa Institutului. Renăscuse. Ne bucuram de micul nostru apartament din Drumul Taberei unde, în sfârşit, eram numai noi. Îl aranjasem cât de frumos fusesem în stare amândoi, cu câteva mobile vechi, masa de lucru a lui Ion Pillat şi o Maica Domnului pictată pe sticlă, căreia i se scrijelise figura palidă, o broderie de Buhara, aproape putrezită, a Piei, dar care înveselea încăperea cu corolele vişinii, o carpetă orientală şi farfuriile cu peşti roşii, pripăşite din interiorul bunicii lui Dinu, un papagal de porţelan, cadou de nuntă, scăpat de la vânzare, un vas persan ciobit, cadoul de logodnă al Mariei Pillat, acuarelele ei, cărţi absolut necesare, strânse într-o bibliotecă, toate ne aminteau de alte interioare şi fiinţe iubite şi ne însoţeau în viaţa noastră refăcută, atât de preţioasă. Pe bibliotecă se profila miniatura caravelei lui Cristofor Columb cumpărată de Ion Pillat de la Paris.

---

[1] Virgil Nemoianu (n. 1940), eseist, critic literar, filozof al culturii, pedagog, emigrat în SUA în 1975.

Telefoanele lui Dinu către colegii de Institut şi prieteni, pentru a le comunica aprecierile sale faţă de articolele sau cărţile lor apărute, îmi aduceau toată viaţa în casă. I se redeschisese plăcerea de a scrie studii, cărţi şi articole. Şerban Cioculescu spunea cu humor „că are peniţa odihnită". Aproape în fiecare săptămână descopeream cu bucurie articolele lui Dinu apărute în revistele literare. În finele sondaje psihologice ale scriitorilor cărora le-a schiţat portretele în cartea sa *Mozaic istorico-literar* (ed. a II-a revăzută şi adăugită, Ed. Eminescu, 1971), el nu se reflecta pe sine însuşi, ci ceea ce le era propriu acestora: „existenţa de haimana cu geniu liric" a lui Esenin, „tot atât de uimitoare într-un sens ca aceea a lui Rimbaud", romantismul frenetic al lui Emil Botta zbătându-se încătuşat în propria sa vitalitate; putrezirea trupului, vegheată de luciditatea minţii, din literatura lui M. Blecher; dorul de Dumnezeu din *Povestirile* şi *Sonetele* lui V. Voiculescu; dureroasa nostalgie a copilăriei şi adolescenţei lui Ionel Teodoreanu şi extravaganţa lui G. Călinescu schiţată cu humor, îngăduinţă şi duioşie în portretele pe care i le-a făcut.

În 1940, Ion Pillat transcrisese într-un frumos caiet cele 24 de poeme pe care Dinu – la nouăsprezece ani – le alesese din toată poezia lui. În 1967 însă, fiul a alcătuit o antologie, în două volume, din poezia tatălui (Ion Pillat, *Poezii*, B.P.T., 1967). Chiar de la ieşirea din închisoare, Dinu s-a consacrat operei lui Ion Barbu, atras de senzualismul puternic al acestuia, spiritualizat prin algebra cuvintelor în poeme. În antologia *O constelaţie a poeziei române moderne* (Ed. Cartea Românească, 1974), a ales cele mai frumoase poeme ale poeţilor dintre cele două războaie mondiale, opere care-i fericiseră viaţa.

Ultima carte la care a lucrat în ultima sa lună de viaţă a fost *Dostoievski în conştiinţa literară românească* (Ed. Cartea Românească, 1971). Dinu a demonstrat ştiinţific şi lucid că marele scriitor rus a avut o receptare modestă printre scriitori români. Cea din urmă lucrare, făcută în cadrul Institutului, *G. Călinescu în conştiinţa contemporanilor*, i-o dedicase maestrului său.

Împlinirea miracolului

La 28 iulie 1971, Dinu îmi scria[1] de la Văratec:

Se împlinesc astăzi şapte ani de la întoarcerea mea din închisoare, de la împlinirea miracolului pe care încă nici acum nu îl realizez parcă pe deplin. Mă uit în jur, din cerdacul de pe care îţi scriu, la tot ceea ce mă înconjoară, dându-mi certitudinea că nu visez: florile, grădina cu micile răsaduri cu zarzavaturi, acoperişurile celorlalte căsuţe de măicuţe, pierdute între coroanele copacilor, turlele mânăstirii, dâmbul împădurit dindărătul lor, cerul de dincolo de toate. Îmi dau seama că, dacă mă ridic, pot să cobor de pe cerdac, să trec din grădină în uliţă, să-mi îndrept paşii încotro vreau, că nu mai am de ce să invidiez o furnică sau o muscă pentru libertăţile lor de mişcare.

[...] Îmi aduc aminte – o, Doamne, cât de limpede! – când te-am revăzut după cinci ani, cinci luni şi trei zile în vechea noastră curte de la Manana, în rochia de vară, venind spre mine parcă şi mai stângaci emoţionată decât în dimineaţa zilei când ai descins în rochia de mireasă în faţa bisericii Icoanei. Îmi venea să mă prosternez la picioarele tale, cum a făcut stareţul Zossima înaintea lui Dimitri Karamazov. Iar acum, cu un gest de prelungire a impulsului de atunci, reprimat numai din pudoare, după ce am trăit şapte ani reintegrat într-un normal al lucrurilor, căruia i-am pierdut treptat reversul de miracol, îmi vine (deşteptat violent în această dimineaţă) să mă prosternez la pământ ca Alioşa Karamazov când are halucinaţia nunţii de la Cana, în ceasurile de veghe ale agoniei stareţului Zossima, să îmbrăţişez şi eu adânc şi cutremurat conştient rădăcina firii în care suntem cuprinşi.

---

[1] Scrisoare reprodusă integral în *Eterna întoarcere,* ed. cit., pp. 240–241, apoi în *Ofrande*, ed. cit., pp. 315–316 şi ulterior în *Biruinţa unei iubiri,* ed. cit., pp. 281–282.

Reîntoarcerea la Institutul de Istoria Artei

În 1965, fusesem şi eu, de asemenea, reprimită în Institutul de Istoria Artei. Eram nespus de fericită. Trebuia să sfârşesc ceea ce începusem cu ani în urmă şi anume descrierea ansamblului de pictură din interiorul bisericii Creţulescu. Mă străduiam să pătrund în scenele programului iconografic, afumate şi înnegrite de timp. Mă duceam zilnic la biserică, era iarnă, frig şi eram singură. Plimbam pe frescă lumina unui bec mare şi, la sfârşitul fiecărei zile, îmi spuneam că trebuie să renunţ, deoarece nu vedeam nimic, doar opacitate şi distrugere în timp. Dar a doua zi mă întorceam iar şi aşa mereu până ce contururile personajelor au început să apară şi pictura să prindă astfel viaţă. Am avut norocul să trec pe la biserică într-o după-amiază când tocmai se turna un film şi interiorul era luminat de reflectoare. Am deosebit scenele pe care ulterior le-am reconstituit şi după clişeele de sticlă găsite în arhiva Muzeului Naţional şi care fuseseră făcute în 1935–1936, când biserica fusese restaurată, iar pictura lui G. Tattarescu care acoperise vechile fresce fusese înlăturată.

Cotrobăind prin regiunea Bucureşti pentru a înregistra biserici medievale cu resturi de pictură murală, am descoperit patru ansambluri din epoca lui Matei Basarab, ceea ce mi-a permis să mă extind în toată Ţara Românească pentru a completa arta necunoscută a epocii (foto 35).

Mi-amintesc de sosirea la mânăstirea Arnota, unde se află mormântul voievodului Matei Basarab, şi încântarea mea la amiază, când soarele intra prin ferestre şi figurile şi siluetele sfinţilor militari pictaţi în friză păreau zugrăvite în culori care aveau blânda lucire a mierii. Era toamnă şi muntele pe care se înălţa lăcaşul fragil era acoperit cu frunze de aur. Seara, în chilia proaspăt văruită, cu muşcate la fereastră, ea linişte şi cald, căci măicuţa îmi aprinsese focul.

În altă seară de toamnă, sosisem la mânăstirea Cozia unde Mircea Voievod îşi dormea vecia în linişte şi frumuseţe. Voiam

să revăd pictura paleologă din pronaos în contrast cu aceea brâncovenească zugrăvită în naos şi altar. Egumenul mânăstirii m-a lăsat să dorm într-o cameră cu multe paturi în care însă eram singură. Eram puţin nedumerită că văzusem trecând pe cerdac un uriaş, un fel de Quasimodo – probabil om la toate al mânăstirii, nerodul locului –, şi mi s-a făcut frică. În pacea nopţii se auzeau valurile Oltului care se zbăteau sub fereastră, lovind zidurile mânăstirii. Aveam la mine poveştile lui Creangă, de lucrat un pulover pentru Monica şi mâncarea din traistă îmi ajungea. M-am trezit într-un târziu cu un ciocănit în uşă. Era o măicuţă care îmi aducea o farfurie adâncă plină cu lapte cald şi am înţeles atunci cât de preţioasă poate fi o pomană pentru cel lipsit şi recunoştinţa se unea cu blagoslovenia.

Eram atunci foarte fericită, căci toţi ai mei erau la adăpost. Nu aveam nici un regret şi puteam trăi doar cu sufletul meu despovărat. Cât de frumoase îmi erau acele zile de toamnă şi de aur, petrecute la bisericuţele uitate, dar care erau ale mele. Niciodată nu voi uita sfiala şi îndrăzneala totuşi cu care le abordam şi le cuprindeam apoi în sufletul meu.

Un om din alte timpuri[1]

Se însera în odaie şi vedeam pe fereastră coroana înflorită a mărului ce se înalţă până la etajul al doilea al blocului în care locuiesc. Musafirele mele, Coca Maniu, soţia poetului Adrian Maniu, şi sora ei, Ricu Slavic, ultimele rămase în viaţă din grupul de prietene al mamei mele, prânziseră la mine. Chipurile lor, desfigurate de bătrâneţe, aveau o paloare cenuşie şi tristă, dar buzele supte îşi păstraseră zâmbetul mucalit de moldovence vorbăreţe, iar ochii le străluceau. Înviorate, se cuibăriseră în foteluri degustând un vin de Cotnari şi bând încetişor cafeaua.

[1] Evocare publicată în revista *România literară*, 13–19 mai 1998, nr. 18 (Anul XXXI), p. 3.

Ricu fuma cu mare poftă şi urmărea ce povestea sora ei. Priveam chipul cu trăsături de negresă al acesteia şi căutam, ca un arheolog, să văd ceea ce-l atrăsese pe Adrian Maniu la ea, pe poetul colecţionar de obiecte de artă, preţuitor al cuvintelor, asociate în poezie, ca lucrurile scumpe dintr-un muzeu, şi pe care-l satisfăceau culorile alăturate somptuos: aur şi roşu, violet şi verde, alb şi argint. O asemuisem în mintea mea mulatrei Jeanne Duval, iubita lui Baudelaire.

Ştiam atât de puţin despre Adrian Maniu... Îl cunoscusem fiind foarte tânără, prin anul 1940, când îmi însoţisem părinţii într-o vizită la el acasă, în Cotroceni. Era căsătorit atunci, pentru a doua oară, cu o ciudată, colecţionară de pisici, care imagina întâmplări neobişnuite, ca de pildă isprăvile ei când fusese pilot în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, aventuri pe care le ascultasem cu sufletul la gură. Atunci apartamentul din Cotroceni al lui Adrian Maniu părea neîngrijit, aproape gol. Nu mi-a atras atenţia nici o mobilă de preţ, totul mi se părea acoperit de praf, cu lucruri ce nu se potriveau între ele. Am aşteptat târziu o cină care nu mai venea, în timp ce Adrian Maniu îi arăta tatălui meu o colecţie de camee. L-am reîntâlnit pe Adrian Maniu peste 25 de ani – în vacanţă la mânăstirea Văratec, căsătorit cu Coca Slavic, prietenă cu mama mea.

Ştiam că în prima lor tinereţe, la Paris, socrul meu Ion Pillat şi Adrian Maniu fuseseră buni prieteni. În anul 1915, întorşi în ţară, au preluat, alături de Horia Furtună, conducerea revistei *Flacăra*, considerată avangardistă prin publicarea [unor poeţi ca] George Bacovia, Adrian Maniu, Demostene Botez, Ion Minulescu. În 1925, Ion Pillat şi Adrian Maniu scriseseră împreună piesa de teatru *Dinu Păturică*, inspirată de suculentul roman al lui N. Filimon *Ciocoii vechi şi noi*, iar în 1926, piesa *Tinereţe fără bătrâneţe*, o prelucrare a basmului popular.

Dinu nu mi-a vorbit niciodată despre cauza rupturii prieteniei dintre tatăl său şi Adrian Maniu. Am aflat mai târziu că acesta a fost atras în sfera Regelui Carol II, care-l ţinea la distanţă pe Ion Pillat, deoarece era nepotul lui Ionel Brătianu, care fusese până la moarte împotriva urcării Prinţului Carol pe tron.

Când l-am reîntâlnit la mânăstirea Văratec, Adrian Maniu purta cu eleganță o haină cafenie dintr-o stofă groasă, țesută de maici. Silueta sa înaltă era a unui bărbat ce fusese voinic. Figura sa era dreptunghiulară, cu fruntea largă, pleșuvă și cu obrajii supți, dar cu pomeții proeminenți. Ochii piezișisi aveau privirea unei feline ce pândește cu pupilele căprui-deschis, ațintite spre a prinde însuși aspectul lucrurilor ce le potrivea apoi pe o schemă lăuntrică. Mi-a plăcut, într-o zi, când l-am văzut deodată zvelt și întinerit, ținând strâns la braț pe fiica lui din prima căsătorie, Olguța, înaltă, cu părul negru fluturând și ochii verzi, palizi, fosforescenți.

Îl văd însă mai curând ușor adus de spate – cu obrazul său smead ce căpătase exotismul unei figuri de samurai dintr-o stampă japoneză, alături de a treia lui soție, Coca, negresa albă, cu trupul delicat frumos proporționat, prins într-o rochie albă, colantă. Se odihneau stând pe cerdacul unei căsuțe din incinta mânăstirii Văratec, alături de o masă pe care se zvântau hribi grași, culeși din pădure.

Fusesem cu Monica la ei acasă în București, într-un apartament elegant, dar nu foarte spațios, aflat în așa-numitul bloc Carlton. Monica i-a citit din poeziile ei, iar el i-a dat o aspră lecție despre rigurozitatea cu care trebuie alese și asociate cuvintele. La intrarea în apartament, pereții culoarului larg erau împodobiți cu tablouri, printre care panouri pictate de sora sa, Rodica Maniu. Reprezentau țărănci tinere, cu trupuri zvelte, culegând struguri în vie, subțiri și grațioase, în ritm de dans.

Într-o vitrină prețioasă se aflau pahare de cleștar și cești de porțelan, făurite ca niște bijuterii, unele aurite, datând din secolul al XIX-lea al Rusiei țariste sau din vechea Chină, împodobite cu dragoni contorsionați. Din culoar se intra în două odăi mari ce comunicau între ele. În fiecare – de-a lungul peretelui îngust – se afla câte un pat strâmt Biedermeier, fiecare învelit cu covoare karamani cu arabescuri estompate. În prima odaie peretele larg era acoperit cu icoane vechi – de tradiție bizantină –, unele ferecate în argint, altele cu fondul pictat cu aur stins, pe care se detașau siluetele sfinților colorate în roșu,

verde şi galben, paletă ce-mi aducea aminte de efectul cromatic al poemelor sale. Obiecte de colecţie – minunat lucrate – împodobeau fie măsuţe delicate, fie erau aşezate pe scrinuri vechi, şlefuite de timp. Luciul unei faianţe italieneşti reprezentând o jerbă de frunze verzi printre care se rotunjeau fructe roşii lumina încăperea. Pereţii celei de-a doua odăi erau acoperiţi cu tablouri în stilul Renaşterii, ce atrăgeau imaginaţia prin lumea legendelor. Cărţi rare, cu legături preţioase, erau aliniate pe rafturi înalte. Se păşea pe covoare catifelate, aşternute pe parchetul arămiu. Era nu numai interiorul unui colecţionar, ci şi al unui poet ce-şi alcătuise ambianţa necesară firii lui, protejat de adoraţia celei de-a treia şi ultime soţii.

Atunci, în acea înserare de primăvară ce-mi intra pe fereastră, o priveam pe Coca Maniu înfundată în fotel uitându-se la mine cu ochii ei de un negru intens, lucind febril. Gura cu buze proeminente, cea de jos răsfrântă spre bărbia mică, mai păstra ceva flămând şi senzual. Obrajii mici erau supţi, dar pielea se întindea netedă pe pomeţii rotunzi şi pe nasul subţire.

Am fost deodată atentă la ceea ce povestea. Vorbele-i curgeau repede ca un şuvoi pe o pantă netedă. Monologul ei ce-mi păruse ca o respiraţie – simplu act fiziologic – a devenit deodată consistent, susţinut de vocea ei mică, de copilă. Îmi relata pe nerăsuflate o întâmplare ce ar fi putut face parte dintr-un roman de Cezar Petrescu.

Era în anul 1946, în staţia de tramvai de la Rosetti, într-o iarnă geroasă cu zăpadă multă. Statuia din mijlocul pieţei era acoperită toată de nămeţii strânşi de pe stradă şi îngrămădiţi în jurul ei. Trecuse de ora cinci după-amiază şi se întuneca. O tânără femeie purtând un palton lung cu guler înalt de blană în care-şi afundase bărbia, pe cap cu o căciuliţă trasă până la ochii lucioşi, tropăia de acolo, acolo, de-a lungul staţiei. Dinspre strada Mântuleasa se apropia un domn ce păşea grăbit. Avea un fular lung, răsucit în jurul gâtului deasupra paltonului, şi o pălărie cu borurile largi, adânc trasă pe cap. Erau Adrian Maniu şi Coca Slavic, singurii oameni rămaşi să aştepte

un tramvai ce întârzia, căci trebuia să i se ataşeze un plug care să dea la o parte zăpada groasă de pe şine.

Adrian Maniu nu mai era tânăr, era în vârstă de cincizeci şi cinci de ani. A intrat în vorbă cu tânăra sa tovarăşă de aşteptare şi a invitat-o la cofetăria de vis-à-vis. Era şi acolo frig, şi în acea oră părăsită de lume au stat la o măsuţă şi au făcut cunoştinţă cu chipurile lor. Prăjitura, un doboş tort, avea un gust de săpun şi el nu i-a dat voie să o termine, cu un gest deodată prevenitor şi posesiv. Au ieşit iar în stradă şi, înţepaţi de ger, au intrat într-o bodegă să bea vin negru pentru a se încălzi. Vinul a fost acru la fel ca mirosul bodegii şi au revenit în staţia îngheţată animaţi de interesul trezit unul faţă de celălalt. S-au suit într-un târziu într-un tramvai gol – ce ducea în Cotroceni. Locuiau în acelaşi cartier. A doua zi a urmat întâlnirea de la cofetăria Nestor, cea mai elegantă din Bucureşti. Coca Maniu vorbea sufocată de emoţie, ochii îi străluceau din ce în ce mai tare în timp ce-mi evoca miraculoasa întâlnire cu soţul ce murise cu douăzeci de ani în urmă.

„...un clopot a sunat de nuntă..."

Bucuria şi surpriza noastră a fost îndrăgostirea Monicăi de Nic (Nicolae Săulescu), inginer agronom, care a ştiut să o cucerească cu o delicată stăruinţă.

Se perfecţionase în cultivarea grâului în Mexic, avându-l profesor pe Norman Borlaug[1]. Nic se întorsese însă în ţară la părinţii săi care îmbătrâneau. Într-o seară, venind de la un concert, invitată de Nic, Monica mi-a spus că, dacă el o va dori de soţie, ea va avea noroc. Când, protocolar, ne-a cerut-o pe Monica în căsătorie, Dinu i-a răspuns: „Mă tem de dumneata că prea te vorbeşte toată lumea de bine." Dinu fusese cu totul cucerit şi de cutia cu trei rânduri de bomboane de ciocolată, parfumate

[1] N. Borlaug, agronom, laureat al Premiului Nobel pentru pace în 1970.

cu violete, cu coji de portocale şi cu alune pe care Nic ne-o adusese (foto 34).

De la ieşirea lui Dinu din închisoare, Pia venea să ne viziteze în fiecare an. Sosea cu sufletul la gură, sfârâind de bucurie, cu daruri pe care voia să ni le împartă de cum intra pe uşă. Micul nostru apartament era plin de veselia, de bucuria de a ne fi regăsit după atâția ani.

Tot timpul soseau musafiri, iar Pia era exuberantă, fermecătoare, trăind în voie în iubirea noastră, spontaneitatea ei, pe care în familia engleză trebuia s-o țină în frâu, izbucnea nestăvilit. De data aceasta, ea aducea trusoul şi rochia de mireasă a Monicăi. Aveau aceeaşi talie şi Pia, atunci în vârstă de cincizeci şi cinci de ani, încercase în magazine diverse rochii spre mirarea amuzată a vânzătorilor. În avion ținuse rochia în brațe, gândindu-se că dacă va fi vreo defecțiune ea va salva rochia paraşutându-se. Cum a venit, a început să desfacă geamantanele şi văluri, dantele zburau prin odaia Monicăi.

Cununia religioasă a avut loc la mânăstirea Caşin, unde slujea părintele Manta, cel care îl botezase pe Nic. Era atâta lume, studenți, colegi, prieteni, rude şi cunoştințe, încât aveam impresia că venise să se bucure cu noi tot Bucureştiul.

Alecu Paleologu îl numea râzând pe Nicu Steinhardt: „Domnule General". Nicu, foarte frumos îmbrăcat, tocmai primise o pensie de la Uniunea Scriitorilor, echivalentă cu aceea a unui general. Sergiu Al-George a început să aplaude la sosirea miresei. Dinu, fericit, a condus-o pe Monica la altar.

„Nunta lor a fost hotărâtă în cer", mi-a spus, pentru a-mi linişti emoția, soția lui Şerban Cioculescu. Vladimir Streinu şi soția sa, mai îmbătrâniți, dar încă frumoşi, asistau, [plini de] importanță, ca la un spectacol de elită.

Şi acum revăd chipul Monicăi sub voal şi silueta ei subțire, purtată pe scările largi de la Mânăstirea Caşin, apoi înaintând spre altar, în biserica înaltă, cu decorațiunile oprite din lucru. Biserica [fusese pentru o vreme] închisă şi slujbele oprite, pe motiv că [înăuntru] se găsiseră arme ascunse. Apoi eu am dus-o

pe Monica la icoane cu voalul acoperindu-i obrazul de lumină şi pace.

Ultima îndeplinire

Între timp comportamentul lui Dinu la Institut sau la Uniunea Scriitorilor rămăsese acelaşi. Susținea făţiş valorile permanente în defavoarea celor promovate pe criterii politice. Apăra condiția scriitorilor după absurda revoluție culturală a lui Ceauşescu afişată la 11 aprilie 1970. Vorbea despre credința în Dumnezeu la şedințele de ateism şi învățământ politic. Îi iubea pe tinerii săi colegi despre care-mi spunea că sunt mult mai merituoşi decât el, la vârsta lor, şi avea un puternic ascendent faţă de ei. După moartea lui G. Călinescu, a lui Vladimir Streinu şi [după] concedierea lui Alexandru Dima[1], activitatea Institutului îşi pierduse bruma de autonomie faţă de directivele primite de la centru. Pentru noua conducere, Dinu Pillat devenise incomod şi trebuia izolat. De aceea, în primăvara anului 1975, a fost transferat la Biblioteca Centrală Universitară ca cercetător.

După eliberarea din închisoare, Dinu crezuse cu adevărat într-o transparență în cultură. A fost extrem de derutat dându-şi seama că se înşelase. La ieşirea din închisoare, Dinu era aparent sănătos, dar, mai ales în timpul nopții, avea dureri de stomac pe care le potolea cu prafuri, după o rețetă recomandată de medicul de acolo. La o cercetare medicală, i se spusese că avea sechele pe mucoasa stomacului provocate de marea cantitate de rimifon ce i se administrase pentru a se vindeca de tuberculoza pulmonară ale cărei cicatrici se deschiseseră.

Din 1973, durerile deveniseră insuportabile, dar Dinu nu voia să se interneze în spital, căci îşi îngrijea mama bolnavă, țintuită în pat. Moartea mamei sale a coincis cu scoaterea lui

[1] Alexandru Dima (1905–1979), critic şi istoric literar, profesor universitar de literatură comparată.

Dinu din Institut. Devenise extrem de obosit şi am crezut că este vorba de o astenie nervoasă în urma căreia el voia să se pensioneze. Dr. Arsene, care-l cercetase, se uita la el ca la un om pierdut. Îl ținea în Spitalul nr. 9 fără să-l opereze. Dinu avea îngrozitoare dureri de cap, nu mai putea mânca, dar medicii nu luau nici o decizie şi nu mă lăsau să-l iau acasă. Atunci, dându-mi seama că Dinu va muri, l-am luat acasă, ajutată fiind de colegul său George Muntean[1]. A murit la 5 decembrie 1975 de metastaza cancerului la creier, despre care doar dr. Ionel Vianu[2] mi-a vorbit cu discreție. În timpul chinuitoarei sale agonii, am fost sprijinită tot de George Muntean, o personalitate puternică, complexă, surprinzătoare. El mi l-a adus pe părintele Benedict Ghiuş[3] de la mânăstirea Cernica pentru ultima împărtăşanie a lui Dinu.

Împreună cu soția sa, Adela[4], petrecuserăm multe seri împreună. Dinu era încântat de expresivitatea şi culoarea limbii pe care o vorbea când povestea despre mama lui, „vrăjitoarea". Venise în Bucureşti din nordul țării, de la Bilca, şi aducea cu el taina şi puterea celor locuri. Avea în firea lui ceva de haiduc, atent însă şi prudent la vremurile atât de nesigure şi ambigue pe care le trăiam.

La câteva zile de la înmormântare, a venit să mă vadă bătrânul poet Ştefan Nenițescu. L-am servit cu *uzo*, o băutură grecească pe care a sorbit-o cu multă plăcere, dar m-a sfătuit să nu-mi tratez vizitatorii cu alcool.

O adusesem pe mama să locuiască cu mine şi poetul mi-a istorisit tinerețea lui la Paris. Atunci când se ducea să o vadă

---

[1] George Muntean (1932–2004), scriitor, critic literar, jurnalist şi om politic.

[2] Ion Vianu (n. 1934), medic psihiatru, scriitor.

[3] Benedict (pe numele de botez Vasile) Ghiuş (1904–1990), teolog, pedagog, arhimandrit; a fost deținut în închisorile comuniste între anii 1958 şi 1964. După 1974 s-a retras la mânăstirea Cernica, unde a fost stareț. A fost duhovnicul lui Dinu Pillat şi al lui Nicolae Steinhardt.

[4] Adela Popescu (n. 1936), poetă.

pe Elena Văcărescu, aceasta îl conducea mai întâi la mama ei pentru a o saluta. Apoi mi-a spus că, dacă nu voi transforma moartea lui Dinu în împlinire, nu merit suferința care mi-a fost destinată.

Am crezut că nu voi înțelege niciodată ce a vrut să-mi împărtășească Ștefan Nenițescu, dar acum cred că am înțeles.

Epilog

În august 1993 au fost profanate patruzeci de morminte din cimitirul Bellu, aparținând marilor familii. Cavoul Pillat, singura construcție de artă rămasă după urma Mariuței – mama poetului –, care o inițiase, a fost atât de distrus, încât fotografiile criptelor sfărâmate au făcut subiectul de senzație al ziarelor și au ajuns până în America. Lespezile care acopereau criptele [unde odihneau] Dinu, părinții, bunicii săi, Pia Alimăneșteanu au fost zdrobite cu ură și furie în zeci de bucăți.

Dimineața, când mă deșteptam din somn și-mi aminteam de oasele amestecate cu moloz, simțeam că nu mai pot trăi. Mergeam prin cimitir – ca o Andromacă – rugând în dreapta și în stânga să fiu ajutată să-i înmormântez din nou. Într-un târziu, l-am găsit pe domnul Ghiță, gras și jovial, care s-a îndurat de mine.

Din întâmplare – într-o zi – am dat drumul la radio și am auzit o voce cunoscută. Era părintele Bartolomeu Anania vorbind despre taina Mormântului, cu piatra dată la o parte, pe care mironosițele l-au găsit gol.

Părintele deslușea că trupul material al lui Hristos a fost transformat instantaneu în spirit absorbit în esența divină. Transmutația oribilei morți, a ființei scumpe, în spirit mi s-a părut simplu și valabil explicată.

Oasele sfărâmate ale celor morți îmi readuceau în inimă iubirea mea pentru ei – nemurirea lor în sufletul meu atâta timp cât voi trăi – și am înțeles miracolul credinței în Învierea de-a lungul veacurilor. Forța iubirii biruie moartea.

*

Spre farul de la Tuzla drumul pe faleză era pustiu.

Greierii țârâiau electric şi ciripeau păsările în pădurea de pe mal, iar broaştele orăcăiau în smârcuri. Lumini jucau pe mare adunându-se în jerbe de artificii pe coamele valurilor. Dureros-sul itinerar era dominat de strălucirea de smaragd şi argintul mării. Dinu era tot timpul lângă umărul meu. La întoarcere m-am oprit pe terasa cazinoului de la Carmen Sylva. Eram singură printre mesele aşternute cu galben sub soare şi cu marea ce se învolbura în linişte. Am băut o cafeluță şi eram încălzită de soarele blând (foto 37).

Mai târziu, în acea noapte, m-am trezit din somn să ascult foşnetul mării şi am aşteptat să se facă lumină pe ape.

ADDENDA

Forța fragilității

Fragmente dintr-un interviu realizat de Tita Chiper[1]

Căsătorindu-vă cu Dinu Pillat, ați intrat într-o familie coborâtoare din Brătieni și înrudită cu boierii Cantacuzini. În neamul care dăduse României șefi de partid, prim-miniștri, figuri istorice devenite statui, pătrundea fata unui nevoiaș din Oltenița, devenit bucureștean de primă generație. Cât de ușoară a fost (sau nu) adaptarea? Ce valori comune puteau să împărtășească socrul dumneavoastră, poetul Ion Pillat, și Gheorghe Ene-Filipescu, tatăl dumneavoastră, meșterul cizmar?

Mai multe decât s-ar crede la prima vedere. Și tata, și Ion Pillat erau, fiecare în felul lui, niște oameni proaspeți. Gheorghe Ene-Filipescu venise pe jos, din târguşorul de provincie în care se născuse, la București. Totul i se părea uimitor în forfota orașului și privea lucrurile cu o puritate și o bucurie care nu l-au părăsit, cred, niciodată, oricât de neprielnic i-a fost destinul în anii săi din urmă. Răspândea în jur dragoste, căldură și seninătate. Fără efort; așa fusese născut. Avusese o copilărie grea, părinții săi, oameni nevoiași și neștiutori de carte, nu l-au putut ține la școală și l-au trimis de timpuriu la meserie. Rămăsese orfan foarte devreme. Alt sprijin decât vitalitatea, energia spirituală și o mare bunătate a întregii lui ființe n-avusese în viață. Făcuse un salt îndrăzneț: dintr-un obscur ucenic cizmar sosit în capitala țării să-și găsească un rost, ajunsese patron de

[1] După apariția volumului *Eterna întoarcere*, Tita Chiper i-a luat autoarei un interviu care a apărut sub titlul „Forța fragilității" în revista *Avantaje*, decembrie 1996, pp. 119–112.

magazin pe Calea Victoriei, proprietarul unei case confortabile, înconjurată de grădină, în Dealul Spirii şi al unei vile la Predeal. Cred că, fiind el însuşi un artist în meseria sa, recunoştea cu un simţ fără greş calitatea lucrului bine făcut. Tot ceea ce obţinuse căpăta în ochii lui o valoare extraordinară. Pentru el, bunurile materiale şi cele spirituale aveau altă valoare decât pentru cineva căruia îi fuseseră de la început la îndemână, prin naştere. Trăia cu poftă, muncea cu poftă, respecta ceea ce reuşise să adune. În copilărie noi n-aveam voie să citim cărţile lungiţi în pat, nu cumva să le îndoim foile, să le facem varză: lectura îşi avea ritualul ei – la masă, stând pe scaun. Am regăsit acelaşi obicei în casa lui Ion Pillat, spaţiu rafinat, unde se făcea totuşi simţit un spirit de boemă artistică. Un amănunt. Dar erau mult mai multe lucrurile care îi apropiau. În fond, ascensiunea tatei, probă de energie individuală, nu fusese singulară în epocă. Aş spune că viaţa lui Gheorghe Ene-Filipescu şi a atâtor alţii porniţi de jos era în mare măsură opera lumii din care se trăgea Ion Pillat. Venind în familia poetului, am avut de la început senzaţia că mă aflu într-un mediu cunoscut. Am fost primită cu căldură, de parcă pe mine mă aşteptaseră dintotdeauna.

Noţiunea de om proaspăt se potriveşte, într-adevăr, tatălui dvs. Dar lui Ion Pillat de ce i-ar fi fost proprie?

Evadase şi el din nişte condiţii de care se simţea apăsat, altele, desigur, decât cele cu care luptase tata, dar nu mai puţin constrângătoare. În casa Brătienilor, de pildă, meseria de poet nu era luată în seamă. Acolo nu se aprecia decât poezia patriotică, citită în familie, cu voce tare uneori. Biblioteca lui I.C. Brătianu, fostul paşoptist, „creatorul României moderne", cum i se spunea de obicei, cuprindea o colecţie extraordinară de cărţi de istorie, de care era fascinat. Nepotul său Ion Pillat, trimis la studii în străinătate, conform cu tradiţia familiei, era destinat unei cariere pozitive: trebuia să facă dreptul şi geografia economică. La Sorbona, ca să respecte dorinţa alor săi, urmează cursurile de specialitate, disciplinele impuse, dar, în final, optează pentru literatură. Ce surpriză va fi avut tânărul de atunci la întâlnirea cu marea poezie franceză, cu Baudelaire, cu sim-

boliștii și parnasienii descoperiți de el tardiv, dar cu atâta nesațiu, nu e greu de închipuit. Cunoștea bine germana, învățase englezește; Parisul îi deschidea un orizont nebănuit și ispititor. Crescuse la moșia Florica din ținutul Argeșului, lângă bunica maternă, o ființă care-mi place poate cel mai mult din întreaga familie, așa cum mi-o imaginez din povestiri. Ea se căsătorise la șaisprezece ani, bărbatul îi fusese ales de părinți, cum era obiceiul pe atunci. Era cuminte, frumoasă, plină de grația tinereții, dar n-avea cultură. Sau avea instrucția obișnuită fetelor vremii. I.C. Brătianu o educă, îi recomandă lecturi alese de el, despre care apoi stau amândoi de vorbă. Așa că, atunci când vin pe lume copiii, ea e în stare să le dea o creștere temeinică; le transmite simțul datoriei, al regulilor severe de la care nu e permis să se abată.

Modelul „victorian" de educație al vremii, exceptând mici amănunte, probabil, era același de la Londra până pe malul Argeșului. Odată, Ionel Brătianu, fiul cel mare, ajunge foarte obosit la Paris și, în loc să se prezinte imediat la școală, doarme o noapte la un prieten al familiei: taică-său nu i-a vorbit luni de zile din pricina asta. În gospodăria pe care Pia Brătianu o conducea după moartea soțului, obiceiurile nu se schimbaseră nici pe vremea copilăriei nepotului său. Bunica înțelegătoare, de la care veneau toate bunătățile, știa să fie câteodată și aspră, inflexibilă. La rândul său, tatăl poetului, mare moșier moldovean, om bogat și umblat prin lume – făcuse școala în Franța –, impusese în casă un stil auster, aproape de avariție. În tren, călătorea la rând cu nevoiașii, la clasa a treia. Pentru familie, pentru copii în special, a fost în stare să dea tot.

Trimițându-i la studii, lasă pe soția sa, Mariuța Pillat, să-i însoțească, și ea ajunge în capitala Franței cu sentimentul evadării dintr-o viață apăsătoare. Însetată de cultură, de îmbogățire spirituală, întâlnirea ei cu atmosfera Parisului reprezintă un șoc. Vrea să facă tot ce-i stă în putință să-și completeze cunoștințele despre artă, să-și formeze gustul, acumulând cât mai mult. Vrea să dea copiilor o educație armonioasă, europeană, în pas cu timpul. Face excursii cu ei, vizitează catedralele Franței,

atraşi de Orient ajung la Constantinopol, merg împreună în Anglia, în Belgia şi în Olanda, nu numai ca să le arate privelişti noi, ci ca să le trezească în suflet un nesaţiu pentru frumos de care vor fi stăpâniţi toată viaţa. Cu o fervoare de adolescentă, gata să înveţe la rând cu copiii, se înscrie ea însăşi la vestita şcoală de la Luvru, iar lor le angajează acasă profesori de dans, de desen şi scrimă. Printr-o fericită întâmplare, profesorul de desen venit în casă e un tânăr român, de curând ajuns la Paris – Constantin Brâncuşi. Din acea epocă, există în albumul familiei o fotografiei a Mariuţei Pillat făcută la un picnic la care participa şi George Enescu.

Care a fost punctul de convergenţă dintre aceşti doi oameni proaspeţi, cum îi numiţi, tatăl dumneavoastră şi poetul Ion Pillat, veniţi din medii fără legătură între ele?

Cred că mobilitatea spirituală. Pe urmă, o experienţă comună: întâlnirea cu un mare oraş, receptată cu o intensitate asemănătoare de fiecare din ei. Ceea ce fusese pentru tatăl meu Bucureştiul era pentru Ion Pillat Parisul. Foarte diferiţi în aparenţă, aveau amândoi, în fond, o capacitate similară de admiraţie, o sensibilitate vie, aş spune aproape pofticioasă faţă de lumea înconjurătoare, pe care o descopereau încântaţi. Erau doi neofiţi: Ion Pillat pătrunsese în cultură ca un om neobosit, cu energie sufletească nouă, curată, la fel cum intrase tata în forfota marelui oraş, plin de curiozitate şi cu o mare disponibilitate afectivă. Într-o societate liberă, aşa cum fusese România până în 1946, totul se aduna, căpăta sens prin însumare. Trăirea spirituală, rigoarea valorilor creau criterii pe care se putea clădi un stil de viaţă... Atunci când citea o carte frumoasă, tata simţea nevoia să comunice bucuria sa şi prietenilor, care nu întotdeauna erau la înălţimea efervescenţei sale sufleteşti.

Dar am trăit până la perfecţie această stare de comunicare în casa Pillat. După moartea poetului, soţia sa, pictoriţa Maria Pillat-Brateş, nu se putea despărţi de prietenii care veniseră ani de zile în casă. Continua să-i invite la masă, deşi timpurile se schimbau, belşugul nu mai semăna cu cel dinainte. Masa era

foarte simplă, dar foarte frumos aşezată: bucatele modeste, însă totdeauna îndestulătoare.

Dar cât de mult din calitatea acestui stil pe care-l evocați putea fi aflată în afara casei dumneavoastră?

Toți acei oameni ai timpului de care vorbesc – scriitori, cântăreți, oameni de știință, universitari – trăiau într-o lume liberă care avea nevoie de ei. Existența lor dădea culoare vieții, bucura sufletul, aşa cum florile într-o cameră schimbă întreaga atmosferă. Mă gândesc la profesorii mei de la Universitate, prezențe covârşitoare, unii. Ceea ce ne impresiona nu era numai ce spuneau aceste personalități, cât energia ființei lor în stare să trezească aspirații, să ne sugereze un nivel superior de trăire, de tensiune a spiritului.

Se discută azi despre rolul intelectualilor în viața publică, în politică, spunându-se că el n-ar fi totdeauna cel mai bun. Rolul lor este imens şi nevăzut. Într-o societate dominată de oameni învățați, de creatori, de bun-gust, e cu totul altă atmosferă, altă emulație. Îmi amintesc, de pildă, cum arăta Bucureştiul studenției mele: erau atunci foarte multe conferințe, concerte, spectacole cu actori excepționali, expoziții.

Mai trăiau încă Rebreanu, Lovinescu, filozoful Ion Petrovici, Camil Petrescu, Mihail Sebastian, pe care Dinu îl plăcea enorm. Pe cei mai mulți dintre ei îi vedeam pe stradă, în librării, în special la Cartea Românească, la lansările de carte şi simțeam o mândrie secretă că locuiam în acelaşi oraş cu ei. Mergeam la Ateneu să-l ascult vorbind pe Arghezi; vocea lui subțire, puțin cântată, nu-mi făcea impresie, dar ceea ce auzeam era sorbit cu lăcomie. Când intram la Capşa şi-l zăream pe Ion Barbu scriind formule matematice la o masă de cofetărie, cred că mereu aceeaşi, însuşi faptul că-l văzusem mi se părea un privilegiu.

Când a retezat elitele, comunismul n-a acționat la întâmplare. Intelectualii lipsiți de ambiguitate trebuiau să fie distruşi fiindcă reprezentau nişte repere şi conservau un mod de viață civilizată, liberă, opusă uniformizării. Totalitarismul vrea să reducă totul la acelaşi numitor, prin teroare, în mod brusc. Or, stilul presupune evoluție firească, neîntreruptă în timp.

Eu am iubit cu patimă arta medievală românească, pictura veche era viața mea. Cercetând-o, mă simțeam ca un detectiv pe urmele unei descoperiri senzaționale. La Institutul de Istoria Artei condus de profesorul George Oprescu – a cărui studentă fusesem –, munceam mult, cu dăruire, așa cum învățasem acasă că trebuie să fac. Ca să plec pe teren să-mi fac meseria nu mi se dădeau bani, mereu mi se spunea că sunt puțini; așa am început să colind bisericile Bucureștilor. Am găsit niște portrete de ctitori nemaipomenite, din secolul al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, voievozi și mari boieri din epoca fanariotă. Descopeream evoluția unei întregi arte și, totodată, evoluția unei întregi societăți. Ca să fie primiți în cadrul picturii religioase, ctitorii trebuiau să fie arătați asemănători sfinților: stilizați, hieratici, dematerializați. Dar în secolul al XVIII-lea pictorul are alt sentiment față de ctitor; atras de personalitatea acestuia, nu se mai supune regulilor de stilizare ale picturii religioase medievale. Așa că întâlneam pe pereții bisericilor figuri mai individualizate, imagini nu strict canonice. Constantin Mavrocordat apărea desenat mai simplu; nasul puțin strâmb, gura sceptică, ochii mici, ațintiți, la fel ca în gravurile occidentale. În biserica mânăstirii Mărcuța, ctitorie a domnitorului Grigore Ghica, întâlneam un adevărat tablou de familie, cu oameni îmbrăcați luxos, cu egrete la pălării, cu mâinile moi și gesturi firești, neîntepenite. Cercetând bisericile, descopeream nu numai o schimbare a manierei de a picta, dar și felul de viață al unei epoci.

Dar când părăseați cercul protector al trecutului și intrați în cotidian – ce vă susținea? Mă gândesc mai ales la acei ani în care pentru dumneavoastră amintirile din timpuri normale puteau fi mai degrabă împovărătoare.

În 1952 am fost siliți, eu, Dinu și fiica noastră, Monica, să părăsim casa Pillat, care a fost naționalizată. După ce-și ispășise pedeapsa în penitenciarul din Botoșani, mama lui Dinu fusese trimisă în domiciliu obligatoriu și se afla atunci la Miercurea-Ciuc. În acel an tatăl meu murea în închisoarea de la Târgu-Ocna și trupul gol îi era azvârlit la groapa comună. Fusese aproape jumătate de veac social-democrat, mereu gata să sară în

apărarea celor necăjiți: prima lui arestare avusese loc în 1907, când luase partea țăranilor răsculați. Prietenii săi, Ion Flueraș și Grigore Grigorovici, luptători social-democrați care, alături de Iuliu Maniu, Ionel Brătianu și Regele Ferdinand, se numărau printre făuritorii Marii Uniri, au murit și ei în închisorile comuniste, condamnați în același proces în care tata primise 15 ani de temniță grea. Am aflat mai târziu, din cartea unui coleg al său de detenție, că, deși chinuit și bolnav, tata obișnuia să recite în celulă din Shakespeare.

Nu târziu de la alungarea noastră din locuință, în acei teribili ani '50, descoperisem împreună cu Dinu o oază de liniște, de libertate ce ne înviora, în casa lui Barbu Slătineanu, specialist în ceramică medievală. Regăseam atmosfera în care-mi trăisem toată adolescența și tinerețea, miraculoasă prelungire a unui timp strălucitor și preludiu la tragedia ce avea să vină, nu peste mult [...]. Am ascultat acolo, în casa-muzeu, *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare* în lectura autorului lor, poetul Vasile Voiculescu. Printre auditori – Șerban Cioculescu și Vladimir Streinu, împreună cu soțiile, Mioara Minulescu, fiica poetului, părintele Anania, mitropolitul de azi al Ardealului, singurul de vârstă apropiată cu mine și cu Dinu, la vremea aceea abia trecuți de 30 de ani. Cu felul ei de a se entuziasma, discret, cuceritor prin candoare, Alice Voinescu reușea parcă să exprime cel mai bine dintre toți cei aflați de față vraja care ne cuprindea. Era o ființă deosebită, simțeam asta, deosebită chiar în acea societate. Țineam foarte tare la ea, dar mă simțeam prea neînsemnată ca să-mi arăt admirația. N-a știut-o niciodată. Pe lumea cealaltă o să-i spun.

Constituia pentru dumneavoastră un model de feminitate?

Fațetele unei ființe ideale le-am întâlnit la diverse persoane. Dar Alice Voinescu era cineva care, prin structura sufletească, imaginația sa și modul de a-și arăta încrederea în oameni, în special în cei tineri, transforma totul în frumos. Pe Lily Teodoreanu o iubeam pentru farmecul inteligenței și pentru mintea ei limpede, moștenire de la strămoșii săi francezi; judeca lucrurile nu fără o undă de ironie. La Văratec, unde mă duceam

verile cu Dinu şi Monica, unde o întâlneam şi pe Lily, îmi plăcea să urmăresc truda măruntă a gazdelor noastre, măicuța Agripina şi măicuța Tatiana. Deşi masivă, cea dintâi se mişca foarte uşor, cu grație neaşteptată; executa treburile zilnice ca pe un ceremonial, de la care nu se abătea. Totul rămânea lună în urma ei; până şi când curăța zarzavatul sau tăia pâinea, nu lăsa firimituri.

Când a fost arestat Dinu şi condamnat în procesul Noica, Vasile Voiculescu, Al. Paleologu ş.a. la 25 de ani muncă silnică, am trăit tragedia lângă două modele de ținută impecabilă în suferință, mama şi Maria Pillat-Brateş, soacra mea. Aparțineau unei generații de femei care nu-şi spun intimitatea sufletească nici măcar celor apropiați. De altfel, şi eu mi-am dat seama că, vorbind cu o prietenă, te mărturiseşti ca la psihoterapeut. Câteodată ai vrea să nu fie dezvăluit nimic.

Din cele ce mi-ați spus până acum, deduc totuşi că una din caracteristicile lumii prin care ați trecut era comunicarea.

Foarte adevărat. Mi s-a spus – şi am notat în carte – că o mătuşă a lui Dinu, Sabina Cantacuzino, avea o cameră plină până în tavan de scrisori ale familiei; toate clasate, în ordine. Cred că acest dar al comunicării pe planuri diverse, una amicală, dar nestânjenitoare, îl realizează acum deplin Monica, profesoară la Facultatea de Litere, la engleză, care a moştenit energia şi cultul familiei, ca şi apetența pentru cultură. Scrie bine şi precis, a publicat volume de versuri şi proză, şi reuşeşte ceea ce n-au reuşit să fie, deşi au vrut foarte mult, nici Ion şi nici Dinu Pillat: profesori universitari. Ion Pillat a vrut să aibă o catedră de poezie la Facultatea de Litere, dar n-a putut s-o capete fiindcă era „nepot de Brătieni", aşa s-a spus. Dinu – cu toate că-şi susținuse doctoratul cu George Călinescu – a fost dat afară de la catedră pentru că era fiul tatălui său, cu o anumită formație mentală şi culturală care nu convenea noului regim. Ceea ce n-au reuşit ei să facă izbuteşte Monica.

În anii în care a trebuit să vă răbdați soarta în tăcere, cum comunicați cu lumea din preajmă, la serviciu, să spunem?

Ar trebui să scriu despre un al treilea cerc, niciodată limpede trasat, dar simțit în permanență. Am avut un sprijin, tacit, din partea celor de la serviciu, până și din partea unora de la organizația de bază [de partid], care se făceau că nu mă văd. Știam că unii gândesc poate la fel ca mine, dar nu îndrăzneau s-o spună; jucau teatru ca să trăiască mai bine, perfect conștienți că dreptatea nu e de partea lor. Eu nu jucam, puteam fi autentică. Stabiliserăm, fără s-o recunoaștem vreodată, un acord nerostit între noi, eram, cum se spune, de conivență. Nu făceam compromisuri, n-aș fi fost în stare. Pur și simplu mă comportam de așa manieră ca lor să le fie ușor să mă apere. Cât [timp] Dinu a fost arestat, colegele veneau să mă scoată din starea în care mă aflam, încercau să mă distreze, arătându-și în acest fel simpatia, ne luau pe mine și pe Monica în excursii. Nu puteau face mai mult.

Ați fost tentată să faceți atunci vreo confesiune cuiva?

Toată lumea din preajma mea știa ce se întâmplă cu mine. Ce era de spus mai mult, peste marginile îngăduite? Când vorbești îți descarci sufletul, dar împovărezi pe cel ce te ascultă. Omul trebuie să dezvăluie numai ceea ce e frumos în el, o spumă a experienței sale. Am îndurat orice suferință pentru a păstra acest stil de viață. Și pentru acest stil de viață au murit oameni.

Bibliografie Cornelia Pillat

Studii de istoria artei

Biserica Creţulescu din Bucureşti (monografie), Ed. Meridiane, Bucureşti, 1968.

Pictura murală în epoca lui Matei Basarab, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1980.

Variaţiuni pe teme date în arta medievală românească, Ed. Vremea, Bucureşti, 2003 (Premiul Asociaţiei UNESCO „Iulia Haşdeu", 2004).

Memorii

Eterna întoarcere, Ed. DU Style, Bucureşti, 1996 (Premiul Fundaţiei Cella Delavrancea, 1996).

Ofrande, Ed. Universalia, Bucureşti, 2002 (carte nominalizată pentru premiere de Asociaţia Scriitorilor din Bucureşti, 2003).

Corespondenţă în volumele

Biruinţa unei iubiri. Dinu şi Nelli Pillat: Pagini de corespondenţă, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2008.

Sufletul nu cunoaşte distanţele. Pagini din corespondenţa Piei Pillat cu familia Pillat, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2009.

Îngrijire de ediţii

Ion Pillat, *Opere*, ediţie îngrijită, tabel cronologic, bibliografie, note, variante şi comentarii, tabele sinoptice, referinţe critice, prezentare de Cornelia Pillat, 6 vol., Ed. Eminescu, Bucureşti, 1983–1994.

Ion Pillat, *Opere. Scrisori* (1898-1944), ediţie îngrijită, tabel cronologic, note, tabele sinoptice, bibliografie, note, variante şi comentarii, referinţe critice de Cornelia Pillat, Ed. DU Style, Bucureşti, 1998 (Premiul Uniunii Scriitorilor din România pentru îngrijire de ediţii, 1998).

Ion Pillat. *Opere*, ediție îngrijită de Cornelia Pillat, revizuită, adăugită și necenzurată, 6 vol., Ed. DU Style, București, 2000–2004.

Interviuri

Cu Tita Chiper, „Forța fragilității", *Avantaje*, dec. 1996, pp. 119–112.

Cu Dinu Moraru, „Permanența solidarității umane", *Lumea*, nr. 8, 2000, pp. 42–43.

Cu Adriana Frăteanu la emisiunea „Destine și pasiuni", Radio România Actualități, 26 iunie 2002.

Colaborări radio

„Portrete și evocări literare", realizator Anca Mateescu, Radio România Cultural:

Ion Pillat (Cornelia Pillat), 2 aprilie 1991.

Dinu Pillat (Cornelia Pillat, George Muntean, Remus Niculescu), 2 octombrie 1991.

Dinu Pillat (Cornelia Pillat, Liviu Grăsoiu, Theodor Enescu, Remus Niculescu), 13 noiembrie 1991.

Șerban Cioculescu (Cornelia Pillat, Barbu Cioculescu), 18 martie 1992.

Sergiu Al-George (Cornelia Pillat, Eusebiu Munteanu, Radu Bercea, George Anca), 15 iulie 1992.

Sergiu Al-George (Cornelia Pillat, Nadia Anghelescu, Eusebiu Munteanu, Alexandru Paleologu), 9 decembrie 1992.

Amintiri din temnițele comuniste, Procesul Dinu Pillat–Noica (Cornelia Pillat, Sandu Lăzărescu), 24 martie 1993.

V. Voiculescu (Cornelia Pillat, Sandu Lăzărescu, Radu Voiculescu, Gabriela Defour Voiculescu), 21 aprilie 1993.

Tudor Vianu (Cornelia Pillat, Sorin Alexandrescu, Geo Șerban), 2 februarie 1994.

Alexandru Busuioceanu (Cornelia Pillat, Leonora Costescu, Theodor Enescu), 8 februarie 1995.

Ion Barbu (Cornelia Pillat, Arșavir Acterian, Barbu Cioculescu), 15 martie 1995.

Ion Pillat (Cornelia Pillat, Ion Zamfirescu, Ștefan Augustin Doinaș, Dinu Pillat – voce din fonoteca de aur, Cella Delavrancea), 12 aprilie 1995.

Vladimir Streinu (Cornelia Pillat), 22 noiembrie 1995.

George Oprescu (Cornelia Pillat), 13 decembrie 1995.

Harry Brauner (Cornelia Pillat), 14 februarie 1996.

Centenar Ionel Teodoreanu (Cornelia Pillat), 8 ianuarie 1997.
Centenar Ştefania Velisar Teodoreanu (Cornelia Pillat), 23 aprilie 1997.
Basil Munteanu (Cornelia Pillat, Al. Balaci, Ion Băncilă), 16 iulie 1997.
Centenar Ştefan Neniţescu (Cornelia Pillat, Ana Maria Murnu, Al. Paleologu), 1 octombrie 1997.
Mihai Fărcăşanu, partea I (Cornelia Pillat, Virgil Ierunca, Pavel Chihaia, Romulus Anastasescu), 4 februarie 1998; partea a II-a (Cornelia Pillat, Virgil Ierunca, Dan Amedeo Lăzărescu), 11 februarie 1998
Adrian Maniu (Cornelia Pillat, George Pienescu, Olga Maniu), 29 aprilie 1998.
Cella Delavrancea (Cornelia Pillat, Tutu Georgescu, Pan M. Vizirescu), 16 decembrie 1998.
Nicolae Steinhardt (Cornelia Pillat, Al. Paleologu, Arşavir Acterian, Victoria Dimitriu), 24 martie 1999.
Theodor Enescu (Cornelia Pillat, Ioana Vlasiu, Al. Paleologu, Eusebiu Munteanu), 15 septembrie 1999.
Barbu Slătineanu (Cornelia Pillat, Sandra Slătineanu Sturdza, Barbu Cioculescu), 13 decembrie 1999.
Dinu Pillat (Cornelia Pillat, Monica Pillat, Virgil Ierunca, Theodor Enescu – voce din fonoteca de aur), 6 decembrie 2000.
Vremea amintirilor (Cornelia Pillat), 5 decembrie 2003.
Majoritatea înregistrărilor realizate de Anca Mateescu şi difuzate în emisiunile *Portrete şi evocări literare* şi *Vremea amintirilor* (1991–2003) au fost reunite pe CD-ul *Cornelia Pillat. Portrete în filigran*, Editura Casa Radio, col. „Vocile memoriei", Bucureşti, 2011.

Colaborări la televiziune
Ion Pillat, realizator Liviu Grăsoiu, TVR 1984.
Dinu Pillat şi generaţia pierdută (Cornelia Pillat, Barbu Cioculescu, Carmen Brăgaru, Monica Pillat, Geo Şerban), realizator Mariana Şipoş, TVR, 1995.
Despre *Eterna întoarcere* (Cornelia Pillat), emisiunea „Cuvântul care zideşte", realizator Vartan Arachelian, ProTV, 1996.
Procesul Noica-Pillat (Cornelia Pillat, Al. Paleologu, Stelian Tănase), emisiunea „Profesiunea mea, cultura", realizator Nicolae Manolescu, ProTV, 1997.
Despre *Ofrande* (Cornelia Pillat), emisiunea „Idei în dialog", realizator Horia-Roman Patapievici, TVR Cultural, 2003.

*

Despre Eterna întoarcere şi Cornelia Pillat

C. Stănescu, „Aceşti domni palizi şi neînsemnaţi…", *Adevărul literar şi artistic,* 13 iulie 1996, Cornelia Maria Savu, „Caravana amintirilor", *Curierul Naţional,* 19 iulie 1996, p. 11.

Dan Stanca, „Farmecul amintirii", *Luceafărul,* nr. 27 (280), 10 iulie, 1996, pp. 15, 19.

Florentin Popescu, „Eterna întoarcere, note de lectură", *Cultura Naţională,* an I, nr. 12, 8 august 1996.

George Pruteanu, „Amintiri din închisori", *Dilema,* an IV, nr. 187, 9–15 august 1996, p. 13.

Dan C. Mihăilescu, „În cultul familiei", *22,* nr. 33 (339), 14–20 august 1996, p. 15.

Barbu Cioculescu, „Războiul cărţilor, tristeţea memoriei", *Contrapunct,* an VII, nr. 8 (181), august 1996, p. 11.

Geo Şerban, „Arheologia amintirii" (în manuscris), 1996.

Alexandru George, „Pe marginea unei tragedii", *Luceafărul,* 33 (286), serie nouă, 11 septembrie 1996, p. 7.

Z. Ornea, „O evocare tulburătoare", *România literară* nr. 36 (XXIX), 11–17 septembrie 1996, p. 9.

Corina Anghel, „Eterna întoarcere", *Contrapunct,* mai 1997, p. 21.

Valeriu Râpeanu, „La confluenţa dintre două lumi", *Curierul Naţional,* an 8, nr. 3613, 3 ianuarie 2003.

Ion Vianu, „O femeie excepţională: Cornelia Pillat", în *Apropieri,* Ed. Polirom, Iaşi, 2011, pp. 270–272.

*

Documentare TVR despre familia Pillat

Dinu Pillat sau calea regală, realizator Nicoleta Brătescu, TVR Cultural (Premiile UCIN si APTR, 2006).

Cornelia Pillat, portret de familie, realizator Roxana Chiriţă în serialul „Rezistenţa prin cultură", TVR Cultural (Premiile UCIN şi APTR, 2010).

Cuprins

Notă asupra ediției 5

De la clinchetul trăgătoarelor de metal la ceasul Omega 13
Masa – un ceremonial oficiat zilnic în mijlocul familiei 14
Visul și casa noastră de pe strada Ion Țăranu nr. 6 16
Patefonul Columbia și charlestonul copilăriei 18
În jurul rochiței trandafirii de botez 19
Întoarcerea în casa părintească după arestarea tatei 21
Demolarea caselor – o altfel de ucidere a pruncilor 24
În casa de la Predeal: dinspre moarte spre viață 26
Moarte și supraviețuire 27
Începutul unui destin 29
Lumea văzută dintr-un magazin de pe Calea Victoriei 30
Din loja noastră de rangul al doilea 33
În Oltenița, orășelul de pe vremuri 36
Vestea unei morți ajunsă după nouă luni de zile.
Tata azvârlit în groapa comună 38
Încercarea de evadare în trecutul îndepărtat 41
Rătăcind printre personajele tablourilor ctitoricești 46
Critica unei lucrări despre artă, terminată cu o invitație
la o halbă de bere 50
Nostalgii personale și genealogii de neamuri vestite 50
În drumul său de vagabond spre București 53
La începutul secolului al XX-lea 54

O nouă viață începută într-un atelier de cizmărie 60
O bancnotă de 20 de lei și primele cărți 62
Un pantof care a traversat Oceanul Atlantic 64
De la tunica militară la firma caligrafiată cu aur 66
Obrazul mamei 68
Imaginea bunicii 68
Mama: un rod al pământului 71
„Nu vătămați pământul și marea, nici copacii,
până nu vom pune pecetea slujitorilor noștri“ 74
Nu mai știam în ce secol mă aflam 79
Eram singura beneficiară a vorbirii ei năzdrăvane 80
Studenți la Facultatea de Litere și Filozofie.
Seminariile lui Michel Dard 83
În preajma însemnaților profesori 84
Alexandru Busuioceanu, Tudor Vianu, Mihail Ralea 89
Colegi 93
Dinu 98
Pia, sora lui Dinu, mă descânta și vrăjea 104
„Singurătatea cea mare“ 106
Un arbore genealogic atât de viu 108
Moșteniri ce vor fi pierdute 113
În „Casa amintirii“ 114
Tanti Bi 124
Nicolae Pillat, puțin poet, puțin actor, dar cu mult farmec 126
Pasiunile, setea de dragoste și imaginația
Mariuței Pillat, „Maica“ 131
Ion Pillat, primul evadat din tradiția unei culturi
și familii la care însă revine îmbogățit 134
Prizonier al unei ambianțe artistice moștenite
și al unei case cu tabiet burghez 135
Aventurile livrești ale lui Dinu 138
Tristețea și începutul fericit 142

Destăinuiri ascultate cu pietate şi emoţie 144
Titlul unui afiş trezind amintirea scânteietoarelor unde de ape şi albe ţărmuri 148
Privelişti din Balcic 152
Întâlnirea cu Ion Pillat cu prilejul unei conferinţe 155
Reîntoarcerea la Balcic 156
Îmi era inima grea... dar pluteam 158
Bunicii 159
Deschizând un album cu fotografii 161
Un interior alcătuit pentru arătare, corespunzător atmosferei extravagante a unor poeme 164
Adevăratul sfârşit 171
O dimineaţă din prima primăvară petrecută împreună şi insolite aduceri-aminte 172
Magia unei ambianţe artistice creatoare 177
E singurul dans de care-mi aduc aminte 186
Anul 1944 187
Întâlnirea cu mama lui Dinu şi cu acuarelele ei 189
Când Dinu nu a mai fost, am răsfoit iar vechile albume 192
În colivia de aur 194
A rămas ceva neînflorit în ea 196
Dulapul ei de haine 197
Un voiaj de nuntă şi o lună de miere mai puţin obişnuite 200
O locuinţă ce-mi era complet străină 204
Era o zi moale de primăvară 205
De ce am plecat din ţară 208
Pe firul unor povestiri şi documente pentru înţelegerea unor posibile realităţi 220
Mi se părea că deasupra noastră zboară îngerii 223
Dinu îl admira pe G. Călinescu 232
Dar Monica exista luminându-ne 236
Miorcanii 239

Reveniri la Miorcani 251
Munca era o evadare 253
Cu toate vicisitudinile, vremurile de altădată continuau, de Paşte şi de Crăciun, cu Lily şi Ionel 256
Desfătare în casa lui Barbu Slătineanu 260
Alte ore vrăjite 263
O vizită la mânăstiri plină de neprevăzut 265
De la mânăstirea Sucevița la Biblioteca Academiei 269
Dinu era fericit 272
În ajunul Bunei Vestiri 275
Fuseserăm adunați ca într-o rezervație 279
Mă aflam prinsă într-o plasă paralizantă 283
Așteptând ceasul de apoi 288
Revenirea la viață 296
Împlinirea miracolului 304
Reîntoarcerea la Institutul de Istoria Artei 305
Un om din alte timpuri 306
„...un clopot a sunat de nuntă..." 310
Ultima îndeplinire 312
Epilog 315

ADDENDA 317
Forța fragilității 319
Bibliografie Cornelia Pillat 329

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea
timbrului literar ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România,
cont nr. RO44 RNCB 5101 0000 0171 0001,
B.C.R. Unirea, București.